

4456
Mieke Verloo

Macht en gender in sociale bewegingen

*Over de participatie
van vrouwen in
bewonersorganisaties*

4456

Macht en gender in sociale bewegingen

Voor mijn 'nonkel', Etienne Vanden Avenne,
die mij het plezier van de tekst bijbracht.

"A wild patience has taken me this far" (Adrienne Rich 1981).

Macht en gender in sociale bewegingen

Over de participatie van vrouwen in bewonersorganisaties

een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Beleidswetenschappen

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het college van dekanen in het openbaar te verdedigen op
dinsdag 10 november 1992, des namiddags om 15.30 uur precies door

Maria Magdalena Theresia Verloo,
geboren te Kortrijk, België op 20 december 1950.

SUA Amsterdam

© Uitgeverij SUA 1992/ Mieke Verloo
Omslag Huug Schipper, Studio Tint, Den Haag
Drukwerk SSN Nijmegen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Verloo, Mieke

Macht en gender in sociale bewegingen over de participatie
van vrouwen in bewonersorganisaties/ Mieke Verloo -
Amsterdam SUA - III

Ook verschenen in handelseditie - Proefschrift Nijmegen -

Met lit opg - Met samenvatting in het Engels

ISBN 90-6222-241-2

NUGI 652/665

Trefw vrouwen in bewonersorganisaties , Nijmegen ,
1965-1985 / vrouwen in bewonersorganisaties , Rotterdam ,
1965-1985 / macht

Het onderzoek waarop dit boek gebaseerd is, werd mogelijk gemaakt door een bijdrage van ZWO, Stichting voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, in de periode mei 1984-februari 1988 (op part-time basis) De uitgave van het boek werd mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het Catharina van Tussenbroekfonds en het GVD-fonds

Inhoud

1 Probleemstelling, theoretisch kader en onderzoeksopzet

1	Inleiding	1
2	Vrouwen in bewonersorganisaties: literatuur	3
3	Probleemstelling	6
4	Het begrip macht	6
5	Nadere uitwerking van de probleemstelling	14
5 1	<i>Betekenis, norm en macht</i>	14
5 2	<i>Kenmerken van bewonersorganisaties</i>	16
6	Onderzoeksvragen	18
7	Onderzoeksopzet	19
8	Empirische uitwerking	20
8 1	<i>Inventarisatie en selectie van bewonersorganisaties</i>	20
8 2	<i>Observaties</i>	23
8 3	<i>Interviews</i>	23
8 4	<i>Analyse</i>	24
9	Leeswijzer	25

2 Bewonersorganisaties: historische schets en beschrijving

1	Inleiding	26
2	Actiegroepen en actieorganisaties	26
2 1	<i>Ontwikkelingen in de periode 1965-1985</i>	26
2 2	<i>Actiegroepen in Nijmegen</i>	28
2 3	<i>Actieorganisaties in Rotterdam</i>	31
3	Hervormingsorganisaties	34
3 1	<i>Ontwikkelingen in de periode 1965-1985</i>	34
3 2	<i>Woongroepen in Nijmegen</i>	35
4	Verzetsorganisaties	37
4 1	<i>Ontwikkelingen in de periode 1965-1985</i>	37
4 2	<i>Kraakbeweging in Nijmegen</i>	39
5	Conclusies	41

3 De betekenisgevende dimensie

1	Inleiding	43
2	Bewonersorganisaties in de praktijk	43
2 1	<i>Actiegroepen</i>	44

2.1.2	Stadsvernieuwingsgroepen	46
2.1.3	Nieuwbouwgroep	47
2.1.4	Drempelgroep	48
2.1.5	Poengroep	49
2.2	<i>Professionele actieorganisaties</i>	50
2.2.1	Grote-buurtgroep	50
2.2.2	Buurtwinkelmengroep	51
2.2.3	Zorggroep	52
2.2.4	Bejaardengroep	53
2.3	<i>Verzetsorganisaties</i>	54
2.3.1	Woonwerkplandgroep	54
2.3.2	Kraakgroep	55
2.4	<i>Hervormingsorganisaties</i>	56
2.4.1	Voorlichtingsgroep	56
2.4.2	Huiskamerengroep	57
2.4.3	Nieuwhuisgroep	57
2.5	<i>Conclusies</i>	58
3	Deelnemen aan een bewonersorganisatie: de betekenis van deelname voor vrouwelijke leden	60
3.1	<i>Inleiding: Interpretatie en beleving van het handelen</i>	61
3.2	<i>Zelf: Zelfontplooiing</i>	61
3.3	<i>Zelf: Identiteit</i>	65
3.4	<i>Zelf: Individueel belang</i>	67
3.5	<i>Organisatie: Lidmaatschap van een sociale groep</i>	70
3.6	<i>Organisatie: Buurt</i>	73
3.7	<i>Organisatie: Doel</i>	75
3.8	<i>Organisatie: Arbeid</i>	76
3.9	<i>Organisatie: Solidariteit</i>	79
3.10	<i>Politiek: wereldverbeteren, bewonersmacht, feminisme en strijd</i>	83
4	Betekenis van de deelname aan bewonersorganisaties	86
4.1	<i>Deelname van vrouwen aan hervormings- en verzetsorganisaties: het zelf als centrale betekenis</i>	89
4.2	<i>Deelname van vrouwen aan een actiegroep: de buurt als centrale betekenis</i>	90
4.3	<i>Deelname van vrouwen aan een actieorganisatie: de organisatie als centrale betekenis</i>	90
5	Commentaar: De Resource Mobilisation-benadering	91
5.1	<i>Resource Mobilisation-benadering: het collectieve motief</i>	93
5.2	<i>Resource Mobilisation-benadering: het sociale motief</i>	94
5.3	<i>Resource Mobilisation-benadering: het materiële motief</i>	95
5.4	<i>Resource Mobilisation-benadering: niet of nauwelijks in te passen interpretatieschema's</i>	97
5.5	<i>Resource Mobilisation-benadering: aanpassing of alternatief?</i>	98
5.6	<i>Dimensies in deelname aan bewonersorganisaties</i>	100

4 De normerende dimensie

1	Inleiding	102
2	Normen op collectief niveau	103
2 1	<i>Ledennormen inzet en professionaliteit</i>	103
2 2	<i>Groepsnormen moraal, werkwijze en solidariteit</i>	110
2 3	<i>Achterbannormen representativiteit en inzetbaarheid achterban</i>	120
2 4	<i>Gendernormen gedrag van vrouwen en vrouwelijkheid</i>	125
2 4 1	<i>Normen over het gedrag van vrouwen en mannen</i>	126
2 4 2	<i>Stereotypes over gedrag, persoonlijkheid en geslacht</i>	129
2 4 3	<i>Traditionele vrouwelijkheidsnorm afstand en regressie</i>	131
2 4 4	<i>Normen rond vrouwelijkheid in beweging</i>	133
2 4 5	<i>Conclusies</i>	135
2 5	<i>Overeenkomsten en verschillen tussen de vier typen bewonersorganisaties</i>	136
3	Normen en sancties op individueel niveau	140
3 1	<i>Ledennormen inzet, posities, eigenschappen en vaardigheden</i>	140
3 2	<i>Groepsnormen moraal en werkwijze, externe en interne strategie</i>	145
3 3	<i>Achterbannormen relatie tot de achterban, recrutering leden</i>	151
3 4	<i>Gendernormen feminisme, vrouwelijkheid en mannelijkheid</i>	153
3 5	<i>Volkshuisvesting sociale omgeving, woonvormen, woonlasten</i>	155
3 6	<i>Conclusies overeenkomsten en verschillen tussen de vier typen bewonersorganisaties</i>	157
4	Bewonersorganisaties : civiliseringsproces of civiliseringsoffensief?	161
4 1	<i>Inleiding</i>	161
4 2	<i>Civilisering de onderzoeksresultaten</i>	162
4 3	<i>Een proces van civilisering algemene trends in bewonersorganisaties</i>	165
4 4	<i>Toenemende beheersing en verstatelijking</i>	167
4 5	<i>Toenemende beheersing in bewonersorganisaties een beschavingsproces of een beschavingsoffensief ?</i>	169
4 6	<i>Een beschavingsoffensief uitzondering, regel of aanvulling op het civilisatieproces?</i>	171
4 7	<i>'Professionaliteit' een evaluatie van het civilisatieoffensief voor vrouwen in bewonersorganisaties</i>	171
4 8	<i>De civilisatietheorie en de structuratietheorie een confrontatie</i>	173

5 De machtsdimensie

		176
1	Inleiding	176
2	Externe machtsverhoudingen	177
2 1	<i>Actiegroepen en professionele actieorganisaties</i>	177
2 2	<i>Hervormingsorganisaties</i>	179
2 3	<i>Verzetsorganisaties</i>	180
3	Getelsverhoudingen en posities	181
3 1	<i>Inleiding</i>	181

3 2	<i>Actiegroepen</i>	181
3 3	<i>Professionele actieorganisaties</i>	184
3 4	<i>Hervormingsorganisaties</i>	186
3 5	<i>Verzetsorganisaties</i>	188
4	Agendabouw en besluitvorming	189
4 1	<i>Inleiding</i>	189
4 2	<i>Agendabouwbenadering</i>	190
4 3	<i>De besluitvorming onderscheiden fasen</i>	191
4 4	<i>Agenda en besluitvorming in de bewonersorganisaties</i>	192
4 4 1	<i>Actiegroepen</i>	192
4 4 2	<i>Professionele actieorganisaties</i>	203
4 4 3	<i>Hervormingsorganisaties</i>	209
4 4 4	<i>Verzetsorganisaties</i>	217
4 5	<i>Conclusies agenda en besluitvorming</i>	224
5	Roldifferentiatie in het interactieproces	226
5 1	<i>Bales interactieprocesanalyse</i>	226
5 2	<i>Interacties in bewonersorganisaties</i>	228
5 3	<i>Actiegroepen</i>	230
5 4	<i>Professionele actieorganisaties</i>	231
5 5	<i>Hervormingsorganisaties</i>	233
5 6	<i>Verzetsorganisaties</i>	234
5 7	<i>Macht in het interactieproces</i>	235
6	Betekenis, norm en potentiële macht	237
6 1	<i>Betekenis, potentiële macht en machtsbronnen</i>	237
6 1 1	<i>Betekenis en macht op collectief niveau</i>	239
6 1 2	<i>Betekenis en macht op individueel niveau</i>	244
6 2	<i>Norm, potentiële macht en machtsbronnen</i>	248
6 2 1	<i>Norm en macht op collectief niveau</i>	248
6 2 2	<i>Norm en macht op individueel niveau</i>	252
6 3	<i>Organisatiecultuur en potentiële macht verschillen en overeenkomsten tussen de vier typen bewonersorganisaties</i>	254
7	Conclusies	258
8	Kritisch commentaar: Bewonersorganisaties als democratiseringsfenomenen	261
8 1	<i>Democratie en democratisering</i>	261
8 2	<i>Bewonersparticipatie als een mogelijkheid voor directe democratie?</i>	262
8 3	<i>Meer macht van bewonersorganisaties?</i>	264
8 4	<i>Machtsverhoudingen in bewonersorganisaties</i>	266
8 5	<i>Bewonersorganisaties een vorm van directe democratie?</i>	268
8 6	<i>Democratie als theoretisch kader</i>	269
8 7	<i>Meer dan een politiek van gelijkheid alleen</i>	271

6 Macht en gender

1	Inleiding	274
2	Participatie van vrouwen in bewonersorganisaties	274
3	Machtsverhoudingen en machtsmechanismen in bewonersorganisaties	276
4	Epiloog: macht en gender	277
4.1	<i>De theoretische verbinding tussen gender en macht als probleem</i>	277
4.2	<i>Genderbegrippen</i>	278
4.3	<i>Gender in interactie en structuur</i>	281
4.4	<i>Macht en gender in bewonersorganisaties</i>	284
	Noten	287
	Literatuur	294
	Bijlage 1	303
	Bijlage 2	304
	Bijlage 3	305
	Bijlage 4	308
	Bijlage 5	311
	Summary	312
	Curriculum vitae	320

Woord vooraf

De gebouwde omgeving heeft mij altijd gefascineerd. Als kind besteedde ik in familieverband vele weekenden aan het bezichtigen van huizen in aanbouw. Er waren altijd meerdere familieleden of kennissen die bezig waren het huis van hun dromen te realiseren. Dankzij het feit dat ik mijn jeugd in België doorbracht was de variatie in te bekijken huizen groot, van nieuw-zakelijk tot groteske kitsch. De herhaalde bezoeken maakten het mogelijk het hele proces te volgen van fundament tot casco tot ingerichte woning. Het viel mij op dat op basis van het casco al te zien was of een huis mooi kon worden. Maar ook de afwerking was belangrijk. Soms werd een goed casco daarna verpest door een overdaad aan inrichting en afwerking. Soms ook kwam de kwaliteit ervan extra duidelijk naar voren door het juiste evenwicht tussen detaillering, ornament en structuur.

Het schrijven van een proefschrift heeft veel met het zelf bouwen van een huis gemeen. Het is hard werk en bij beide behoeft de tijdsplanning continu bijstelling. Ook bij een proefschrift zijn de fundamenteën en het casco zeer belangrijk voor het uiteindelijk resultaat. Bij het schrijven ervan merkte ik pas hoe moeilijk het is om het casco goed af te werken: een ambachtswerk dat ik met enige moeite heb geleerd.

Het onderzoeksterrein dat ik gekozen heb, heeft ook zijn oorsprong in de cultuurschok die ik onderging toen ik in 1968 vanuit West-Vlaanderen in Nederland ging studeren. Ik vond een kamer in een zeer monotone nieuwbouwwijk. De strak doorgevoerde uniformiteit, de absolute nietszeggendheid van de huizen, het gebrek aan activiteit was mij een dagelijkse doorn in het oog. Nijmegenaren en medestudenten met wie ik erover praatte begrepen mijn ergernis niet. Nederlanders bekeken deze wijken vanuit de jarenlange ervaring van grote woningnood: een huis is beter dan geen huis.

In de jaren zeventig bleek dat ik niet alleen stond in deze ergernis. De kwaliteit van de volkshuisvesting werd belangrijker, en ook de mate van zeggenschap van de bewoners. Bewonersgroepen organiseerden zich om aan de verloederende wijken, de dreigende sloop en city-vorming een eind te stellen. Onder mijn medestudenten was de betrokkenheid bij deze acties groot. Het vergde echter veel overredingskracht vooraleer zaken als stadsvernieuwing en kwaliteit van de volkshuisvesting werden opgenomen in de definitie van planologie. Woede en ergernis zijn daarna omgezet in een doktoraal-diploma planologie en in de eerste onderzoeksrapporten die ik op het IVA schreef.

Als feministe ging ik mij vanaf 1978 steeds meer afvragen hoe sexeneutraal bewoners eigenlijk waren als het ging om de kwaliteit van de volkshuisvesting, of om de zeggenschap van bewoners. Deze vragen vormden de aanleiding voor het onderzoek dat met dit boek is afgerond. Welke theoretische kwesties me daarbij hebben beziggehouden, wordt duidelijk voor wie het boek leest.

Mijn eerste begeleider, Theo Guffens, zorgde bij het begin van mijn onderzoek voor Belgische condities. Ik dank hem voor de grote vrijheid die hij mij gaf, en voor het rotsvaste vertrouwen dat een mooi bouwwerk zou ontstaan. Onze verwijdering later heeft niet alleen te maken met zijn afscheid van de universiteit, maar ook met mijn hardleersheid. Mijn tweede begeleider, tevens promotor, Jan van Deth, heeft er in belangrijke mate voor gezorgd dat ik aan mijn eigen programma van eisen ben toegekomen. Door zijn altijd snelle, zeer professionele en terechte kritiek kon ik het

geduld en de discipline opbrengen om te zorgen dat het proefschrift werd wat ik bedoeld had

Ik heb lang gewerkt aan het proefschrift, zelden in staat nee te zeggen tegen andere interessante werkzaamheden. En als proefschriften zo lang op zich laten wachten wordt ook de lijst van te bedanken personen van maand tot maand langer

Zonder de bereidheid van de bewonersorganisaties om observaties en interviews toe te staan was deze studie onmogelijk geweest. Ik dank ze voor hun belangeloze medewerking

Aan het onderzoek waarop dit proefschrift gebaseerd is, werd door meerdere vrouwen meegewerkt. Als student-assistente waren dat Maartje Berendsen, Katy Dikker, Els Bloklant en José Jansen. Chris Verhaak, Petra Verhagen en Angela van Horrik liepen stage en schreven een scriptie op basis van het materiaal. Hanneke van der Ven voerde het onderzoek in Rotterdam uit, betaald door de onderzoekspool van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Op cruciale momenten verleenden Vincent Peters en Theo van de Weegen research-technische ondersteuning. Marijke Ristivojevic-Lefering en Sylvia Reuver typten het allereerste concept. Annemarie Fuchs was een deskundige hulp bij de eindredactie. Ik dank hen allen voor hun inzet.

Ik denk met veel vreugde terug aan de andere werkplekken waar ik - tussen het werk aan het proefschrift door - voor een paar maanden uitdagend werk kon verrichten dat sneller resultaat opleverde: de STEO, Vrouwenstudies sociale wetenschappen Utrecht, het Centrum voor Vrouwenstudies te Nijmegen. De Promotiewerkplaats van het Centrum voor Vrouwenstudies was op een cruciaal moment precies de inspirerende omgeving die ik nodig had.

In mijn sociale omgeving heb ik gelukkig zelden negatieve geluiden over deze hele onderneming vernomen, hooguit lichte vormen van ongelof dat het ooit af zou komen. Ik heb ook zelf actief gezocht naar ondersteuning en contact met 'lotgenoten'. Al deze personen kan ik hier helaas niet noemen. Ze worden als dank wel voor het feest uitgenodigd. De groepen waar ze bij horen wil ik hier wel noemen: de dames van het kinderdagverblijf Bobo, voor hun energie om het kinderdagverblijf op te zetten en hun zorg voor Laura, de leden van de Eerste Nijmeegse EetAssociatie, voor de gezelligheid en het gemak niet te hoeven koken, de leden van de vakgroep Politicologie voor hun werklust en vrolijkheid, de medeleden van vele besturen en commissies, vooral het altijd energieke NGV-bestuur, de themagroep 'Het wonen en de positie van de vrouw' voor hun steun bij de start van het project, de leden van de VVAO-promovendaegroep voor hun begrip en humor.

Mijn ouders bedank ik voor het gebruik van hun kleine flat aan zee, waar zoveel eerste concepten geboren zijn.

Wetenschap en moederschap zijn beide gulzige instituties. Ze absorberen de persoon niet totaal, maar proberen wel een steeds groter deel van de persoon in beslag te nemen. In die zin zijn ze aan elkaar gewaagd. Ik vertrouw erop dat Huub, Florian en Laura niet alleen hebben meegemaakt hoeveel werk een proefschrift met zich meebrengt, maar ook hoe bevredigend dat kan zijn.

1 Probleemstelling, theoretisch kader en onderzoeksopzet

1 Inleiding

De affiche van een in 1984 gehouden studiedag, getiteld 'Wonen en woonomgeving vanuit vrouwen bekeken',¹ laat een vrouw zien die uit haar huis barst en zich losmaakt uit de knellende bakstenen ketenen. Daarmee werd verwezen naar een bekend thema in de vrouwenbeweging: vrouwen bevrijdden zich uit de klemmende gezinsbanden en gingen 'het huis uit'. Ze gingen in groter getale deelnemen aan het openbare leven. Over deze groeiende, maar soms ook stagnerende deelname is sindsdien veel gepubliceerd, vooral op het terrein van politiek, arbeid en cultuur.²

Ook dit boek heeft een aspect van de deelname van vrouwen aan het openbare leven als thema. Het gaat om de deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties. Bewoners die zelf meer willen bepalen hoe de ruimte die zij gebruiken eruit moet zien, organiseren zich in allerlei soorten groepen. Over de aard en kwaliteit van de deelname van vrouwen aan deze groepen is nog niet veel bekend.

Hoe belangrijk de ruimtelijke omgeving voor mensen is, bleek duidelijk in de jaren zeventig toen meer en meer mensen in opstand kwamen tegen de plannen die voor 'hun' ruimtelijke omgeving gemaakt werden. Dit protest werd aangegrepen door sociale wetenschappers die analyses maakten van het besluitvormingsproces als geheel. Niet alleen de plannenmakers en politici kwamen in beeld als 'producenten' van de gebouwde omgeving, maar ook woningbouwverenigingen, projectontwikkelaars, speculanten en protesterende bewoners.³

Bewoners hadden vanaf 1965 wettelijk de mogelijkheid gekregen om 'tegen te spreken', om beroeps- en bezwaarschriften tegen plannen in te dienen.⁴ Dit bleek echter niet voldoende om het toenemende protest van bewoners te kanaliseren, vooral niet omdat bewoners in deze regeling pas aan het eind van het planvormingsproces een mogelijkheid hadden om van zich te laten horen. In de jaren zeventig werden dan ook op steeds meer plaatsen inspraak- en participatieprocedures ingevoerd die bewoners reeds in het stadium van plannen en ontwerpen een mogelijkheid gaven hun wensen en problemen naar voren te brengen. Het felle protest zorgde voor een klimaat waarin ook vrijplaatsen en experimenten konden gedijen. Spectaculaire acties van buurtbewoners en krakers haalden geregeld de media.

Dat de aandacht voor deze problematiek in de media anno 1992 zo goed als verstomd is, betekent niet dat bewoners nu uitgeschakeld zijn of zich hebben neergelegd bij de situatie. In enkele gevallen hebben groepen mensen als bewoners zeggenschap verworven over 'hun' omgeving. In veel meer gevallen is inmiddels sprake van bijna geruisloze procedures waarin bewoners 'inspreken', 'participeren', 'medebeheren', of waarin krakers hun zelfbeheer gelegaliseerd hebben. Slechts incidenteel wordt door krakersgroepen nog fel verzet geboden.

Over dit proces van institutionalisering van het bewonersprotest is veel geschreven en

er zijn diverse onderzoeken naar verricht Centraal in de meeste publikaties staat de vraag in hoeverre dit proces werkelijke zeggenschap, een werkelijke verschuiving van de machtsverhoudingen tot gevolg heeft gehad Met name de externe machtsverhoudingen, tussen bewoners en autoriteiten, staan centraal⁵ Dat geldt ook voor een tweede type literatuur, waarin vooral de vraag gesteld wordt naar de mate waarin bewoners werkelijk geschiedenis schreven met hun activiteiten, dat wil zeggen bijdroegen aan wezenlijke sociale veranderingen⁶

Dat er tot nu toe weinig aandacht is voor machtsprocessen tussen bewoners onderling, en voor de vraag wat er eigenlijk gebeurt als bewoners gezamenlijk actievoeren, komt doordat er vrijwel altijd uitgegaan wordt van een grote mate van gelijkheid van belangen van bewoners Er is slechts zeer sporadisch aandacht geschonken aan verschillen tussen bewoners⁷

Hebben alle bewoners dan dezelfde belangen? In de praktijk wordt slechts van enkele deelcategorieën verondersteld dat zij een onderscheiden belang zouden kunnen hebben kleine middenstanders, eigenaar-bewoners, migranten, ouderen De eerste twee deelcategorieën zijn vaak aan de orde gekomen omdat men zich afvroeg of het hier nog wel ging om bewoners Hebben zij niet zoveel kapitaal dat ze tot de tegenpartij gerekend moesten worden? Migrant en ouderen zijn duidelijke voorbeelden van een bewonersgroep met aparte deelbelangen Ouderen door hun sterkere gehechtheid aan de buurt, migranten door de cumulatieve problemen waarmee ze te maken hebben Vrouwen zijn tot 1985 bijna nooit in beeld gekomen als relevante deelcategorie

Ook vanuit de vrouwenbeweging kwam pas vanaf de jaren tachtig aandacht voor de verschillende belangen van vrouwen en mannen op het terrein van de gebouwde omgeving Tot die tijd werd de problematiek van stad en ruimte niet zo vaak en niet zo diepgaand aan de orde gesteld als vraagstukken van anticonceptie en abortus, van onderwijs, economische zelfstandigheid of seksueel geweld Ruimtelijke vraagstukken hebben nog steeds een afgeleide status, waarbij 'sociale veiligheid' de pendant vormt van het vraagstuk van 'seksueel geweld', en 'bereikbaarheid' de afgeleide is van 'economische zelfstandigheid' Het lijkt alsof het ruimtelijk vrouwenvraagstuk telkens slechts een verscherping is van een andersoortig vraagstuk

In de tweede helft van de jaren tachtig ontstonden op verschillende terreinen nieuwe initiatieven Op enkele plaatsen werden experimenten gestart met aparte vrouwengroepen in inspraakprocedures⁸ en rond diezelfde tijd ontstonden binnen de kraakbeweging de eerste vrouwenpanden⁹ Tijdschriften uit de hoek van het opbouwwerk gingen aandacht besteden aan de problematiek¹⁰ Binnen de wetenschap werd het eerste onderzoekprogramma op dit terrein geformuleerd¹¹

De start van het onderzoek waarvan hier verslag wordt gedaan ligt in diezelfde periode De eerste formulering van de onderzoeksvraag was *Wat is de aard van de deelname van vrouwen in bewonersorganisaties? En hoe kan dit geïnterpreteerd worden vanuit de beleving van vrouwen zelf?* Op welke wijze deze vragen zijn omgezet in een probleemstelling en onderzoekbare vragen wordt in de rest van dit hoofdstuk uitgewerkt Dat gebeurt door eerst in te gaan op de bestaande literatuur over vrouwen in bewonersorganisaties Op basis van de vragen die deze oproept, wordt de probleemstelling geformuleerd Nadat vervolgens de contouren zijn geschetst van een te gebruiken theoretisch kader, worden

de onderzoeksvragen geformuleerd en komt de onderzoeksopzet aan de orde

2 Vrouwen in bewonersorganisaties: literatuur

Bewoners kiezen voor een grote diversiteit aan vormen als zij zich groeperen om meer greep op 'hun' gebouwde omgeving te krijgen. Zij vormen een straatcomité, richten een vereniging op, kraken met een stel mensen een huis en regelen na een tijd alle zaken in een huusvergadering. In wezen gaat het daarbij steeds om hetzelfde doel: zelf bepalen hoe hun ruimtelijke omgeving eruit moet zien. Aan deze veelvormigheid van het verschijnsel dient de te hanteren omschrijving van het begrip 'bewonersorganisaties' recht te doen. *Bewonersorganisaties zijn daarom in dit onderzoek gedefinieerd als alle gestructureerde organisaties, groepen of bewegingen, bestaande uit meerdere huishoudens of vertegenwoordigers daarvan, waarin mensen hun eigen opvattingen en belangen met betrekking tot huisvesting, planning, inrichting en beheer van de gebouwde omgeving waarin zij wonen, gezamenlijk vorm proberen te geven.*

Deze definitie maakt het mogelijk alle vormen van collectieve invloedspogingen van bewoners onder één noemer te brengen. Daardoor kunnen verschillende types bewonersorganisaties met elkaar vergeleken worden die gewoonlijk door verschillende theoretische stromingen bestudeerd worden.¹²

Er is zeer weinig onderzoek naar vrouwen in bewonersorganisaties. In de beschikbare literatuur wordt bovendien vaak een smallere definitie van bewonersorganisaties gehanteerd. Artikelen en boeken over 'vrouwen in bewonersorganisaties' hebben meestal slechts betrekking op een bepaald soort bewonersorganisaties: huurdersorganisaties, buurtorganisaties, actiegroepen. Daarnaast is er literatuur over protestactiviteiten die niet noodzakelijk in groepsverband zijn ondernomen. Verder bestaat er enige literatuur over sekseverschillen in de omvang van de deelname aan bewonersorganisaties en zijn er enkele studies over de aard en kwaliteit van de deelname van vrouwen.

Zoekend naar literatuur over de deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties, zijn er allereerst enige gegevens te vinden in Nederlands politicologisch onderzoek.

Het deelnemen aan bewonersorganisaties wordt dan beschouwd als een vorm van 'onconventionele' politieke participatie. Hieronder wordt verstaan 'activiteiten met een duidelijk protestkarakter die buiten het geïnstitutionaliseerde politieke proces worden ondernomen: demonstreren, huren/premies/belasting weigeren, staken, bezetten, verkeer blokkeren' (Elsinga 1985).

Gegevens over sekseverschillen in onconventionele politieke participatie zijn vooral te vinden in de Nationale Kiezers Onderzoeken (Leijenaar 1989). Voor de jaren zeventig komt Elsinga tot de conclusie dat zich bij protestdeelname geen significante verschillen voordoen tussen mannen en vrouwen. Castenmiller en Dekker, die een iets beperktere operationalisatie van protestdeelname hanteren (deelname aan een handtekeningenactie, deelname aan een actiegroep, deelname aan een demonstratie), concluderen voor de verkiezingsjaren 1982 en 1986 eveneens dat verschillen tussen mannen en vrouwen niet significant zijn (Castenmiller en Dekker 1987).

Overige literatuur gaat in op specifieke vormen van bewonersorganisaties die niet noodzakelijk een protestkarakter hebben. Zo is er onderzoek naar de deelname van

vrouwen aan *buurtorganisaties*. Gegevens hierover laten zien dat van 1973 tot 1981 de deelname van mannen is toegenomen van 11% tot 19%, terwijl de deelname van vrouwen toenam van 11% naar 15% (in procenten van de bevolking). Dit verschil tussen mannen en vrouwen ligt precies omgekeerd als gekeken wordt naar het aantal actieve leden - als percentage van het totale aantal leden - dat voor mannen daalt van 55% naar 43% en voor vrouwen stijgt van 34% naar 48% (Oudijk 1983: 290 en 309). Uit het Sociaal en Cultureel Rapport 1982 komen gegevens over de deelname aan *inspraakprocedures*. In 1981-1982 gaf 12% van de vrouwen op meegedaan te hebben aan een inspraakprocedure, tegen 21% van de mannen. Of men als individu dan wel als lid van een organisatie heeft deelgenomen, is jammer genoeg niet bekend.

Deze gegevens gaan over de kwantitatieve deelname van vrouwen en mannen. De conclusie is dat er geen verschil is in de omvang van de deelname van vrouwen en mannen aan onconventionele politieke participatie, maar dat er wel verschillen optreden in de deelname aan buurtorganisaties en inspraakprocedures. Wat de buurtorganisaties betreft zijn de verschillen niet significant. Mannen nemen veel vaker deel aan inspraakprocedures dan vrouwen, maar omdat hiervan niet bekend is of dat individueel of in organisatieverband gebeurde, is het onterecht deze gegevens als maatgevend te beschouwen voor de deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties.

Het schaarse specifieke onderzoek naar vrouwen in bewonersorganisaties concentreerde zich enerzijds op de leiderschapspatronen in deze organisaties (Lawson en Barton 1980; Jansen 1982), anderzijds op belangrijke verschillen tussen vrouwen onderling (Gallagher 1977). Daarnaast is er literatuur over de specifieke aard van de deelname van vrouwen (Biemans 1982) en over de inhoud van de deelname van vrouwen (Diederix 1985).

Lawson en Barton concluderen, op basis van historisch onderzoek naar *huurdersorganisaties* in New York dat de meeste leden van bewonersorganisaties vrouwen zijn. Dit geldt zowel voor de papieren leden als voor de actieve leden. Wel is een groter aantal mannen actief op een hoger niveau van de organisaties, bijvoorbeeld in koepelorganisaties. Bovendien bezetten mannen een onevenredig deel van de leidende posities. Lawson en Barton brengen deze verschillen vooral in verband met de verschillende socialisatie van mannen en vrouwen en met factoren als maatschappelijke positie en opleiding.

Voor Nederland stelt Jansen, op basis van enkele gesprekken met opbouwwerksters dat dezelfde patronen zijn waar te nemen (Jansen 1982). Na haar artikel kwam er in kringen van opbouwwerksters en vrouwen die met buurtgroepen werken een discussie op gang. In 1983 verscheen 'Opbouwwerk in vrouwenhanden' (Biemans e.a. 1982). Volgens deze studie, waarvoor eveneens gesprekken zijn gevoerd met een beperkt aantal opbouwwerkers en opbouwwerksters, zijn vrouwen op een specifieke wijze actief in buurten. Kernpunten van dit 'vrouwelijk' actievoeren zijn:

- vrouwen houden zich bezig met een strijd om concrete belangen. Achtergrond daarvan is dat vrouwen vaak als bewoonsters en als moeder/huisvrouw de directe last ondervinden van allerlei problemen. Ook hebben vrouwen meer aandacht voor het individuele niveau. Dat levert moeilijkheden op als het belang van de organisatie in collectieve en structurele termen geformuleerd wordt.

- er is een grote onderlinge betrokkenheid tussen vrouwen. Achtergrond daarvan is dat vrouwen belang hebben bij een goede persoonlijke sfeer. Ze zorgen voor de emotionele

basis van de organisatie.

- vaak is binnen de formele en hiërarchische onderhandelingsstructuur geen plaats voor de eigen stijl van vrouwen. Vrouwen gebruiken informele organisatievormen, omdat ze geen formele machtsmiddelen hebben. Ze gebruiken ook fellere verzetsvormen, vooral in arbeidersbuurten.

- vrouwen zijn buitengesloten uit bepaalde politieke situaties. Mannen hebben vaker toegang tot leiderschapsposities, worden eerder gevraagd, hebben vaker de juiste deskundigheid of ervaring, hebben meer mogelijkheden voor een flexibele en ruime tijdsinvestering.

De argumentatie voor deze 'vrouwelijke' stijl van actievoeren is afkomstig uit het paradigma dat Wekerle de 'dichotomie privé-sfeer - openbare sfeer' noemt (Wekerle 1980). Dit paradigma gaat uit van een historisch gegroeide segregatie tussen mannenlevens (dominerend in de openbare sfeer) en vrouwenlevens (geïsoleerd in de privé-sfeer). Daaruit worden verschillen tussen mannen en vrouwen verklaard.

Volgens Gallagher is er een onderscheid tussen activiteiten van vrouwen in buurtorganisaties in de wat 'betere' wijken en in arbeiderswijken (Gallagher 1977). In de eerste wijken gaat het meer om activiteiten die in het verlengde liggen van het huisvrouw en moeder zijn. Mannen spelen een relatief belangrijke rol in buurtvergaderingen in deze wijken en bij het overleg met de gemeente. In arbeiderswijken hebben vrouwen meer te maken met financiële kwesties, huurproblemen, straat- en buurtvoorzieningen. Deze vrouwen doorbreken vaker het stereotype beeld en nemen een centralere plaats in in de activiteiten.

Diederer is de enige auteur die zich bezig houdt met de vraag of vrouwen zich ook organiseren op hun eigen vrouwenbelang in bewonersorganisaties. Aangezien zij deze vraag negatief beantwoordt, probeert zij vervolgens te verklaren waarom dat niet gebeurt (Diederer 1985). Zij constateert dat vrouwenbelangen te maken hebben met enerzijds de huishoudelijke en verzorgende taak van vrouwen, anderzijds met het vergroten van de eigen leef- en bewegingsruimte van vrouwen. Dat vrouwen zich niet organiseren op hun belangen als huishoudsters en verzorgsters, heeft volgens Diederer te maken met de interne tegenstrijdigheid in dit belang: als je als vrouw opkomt voor een verbetering van de voorwaarden waaronder huishoudelijke arbeid verricht wordt, accepteer je tegelijk dat die arbeid een specifieke vrouwentaak is.

Samengevat: er zijn geen precieze gegevens over de kwantitatieve deelname van vrouwen en mannen in bewonersorganisaties in Nederland. Voor zover er gegevens zijn over vergelijkbare activiteiten blijkt de deelname van vrouwen in kwantitatieve zin niet problematisch te zijn. Er worden geen of geen significante verschillen gevonden. Amerikaans onderzoek laat een grotere deelname van vrouwen dan van mannen zien. Wel treden verschillen op wat betreft de leidende posities, waarbij het zo is dat vrouwen minder van deze machtsposities bezetten. Vrouwen krijgen binnen organisaties niet genoeg kansen om op hun eigen manier deel te nemen. Ook zou hun machtspositie in organisaties niet alleen op het formele niveau, maar ook op het informele niveau problematisch zijn. Tenslotte lijken er ook verschillen te bestaan in de aard van de inzet waarmee verschillende categorieën vrouwen actief worden, dat wil zeggen, wat ze doen

is verschillend en de motivatie waarom ze het doen eveneens. Inzet en handelen zijn nauw met elkaar verbonden. Dit hangt samen met specifieke invullingen van vrouwelijkheid. Vrouwen in deze organisaties maken zich zelden sterk voor specifieke vrouwenbelangen.

3 Probleemstelling

De schaarse gegevens uit de literatuur leveren een aantal aanknopingspunten op waarmee de startvraag nader gepreciseerd kan worden.

De eerste vraag gaat over gedrag en beleving van vrouwen. Waarmee houden vrouwen zich bezig? De eerste vraag luidt dan ook: *Wat doen vrouwen in bewonersorganisaties en waarom doen ze dat?* Uit de literatuur komen aanwijzingen dat specifieke invullingen van vrouwelijkheid samen lijken te hangen met bepaalde rollen. 'Vrouwelijkheid' in gedrag en beleving moet dus een duidelijke plaats krijgen in de uitwerking van de probleemstelling.

De tweede vraag verbreedt het gesignaleerde punt van de asymmetrische verdeling van de leidende posities. Leidende posities zijn maar één element van de machtsverhoudingen. Hoe liggen de machtsverhoudingen in bewonersorganisaties eigenlijk? Is het alleen een kwestie van 'leiders' en 'leden'? Welke andere machtsposities zijn te onderscheiden? De tweede vraag luidt daarom als volgt: *Welke machtsverhoudingen spelen een rol in bewonersorganisaties?*

In de literatuur wordt ook geconstateerd dat vrouwen een andere 'stijl' van actievoeren zouden hebben dan mannen, waarbij zij bovendien buitengesloten raken. Er wordt gewezen op een door mannen gedomineerde organisatiecultuur. Het buitengesloten raken door een dominante mannelijke organisatiecultuur is één van de machtsmechanismen en machtsprocessen die een rol kunnen spelen in bewonersorganisaties. Daarover gaat de derde vraag. Het doel van de beschrijving van de organisatiecultuur is dan te weten te komen in hoeverre deze cultuur van invloed is op de wijze waarop vrouwen aan bewonersorganisaties deelnemen, op de ruimte die zij nemen of krijgen, op hun machtspositie. De derde vraag kan daarom als een specificatie van de tweede worden gezien: *Met welke machtsmechanismen en machtsprocessen hebben vrouwen die actief zijn in bewonersorganisaties te maken?*

Deze drie vragen vormen samen de probleemstelling van dit onderzoek.

4 Het begrip macht

Macht is een centraal begrip in de hiervoor beschreven probleemstelling. De keuze voor macht als centraal begrip is niet onproblematisch. Het is weliswaar een veelgebruikt begrip in sociaal-wetenschappelijk onderzoek en zeker in vrouwenstudies, maar het is ook 'essentially contested'. In de sociale wetenschappen wordt meestal een machtsdefinitie gehanteerd die een variant is op Webers definitie.¹³ Het aantal varianten erop is inmiddels eindeloos.¹⁴

De vraag die in deze paragraaf aan de orde komt, is of er een machtsbegrip te construeren valt dat voor bovenstaande probleemstelling bruikbaar is. Voor dit onderzoek is een machtsbegrip nodig dat het mogelijk maakt om niet alleen machtsverhoudingen, 'wie heeft meer en wie heeft minder macht', te beschrijven, maar ook machtsprocessen en machtsmechanismen. Bovendien moet het mogelijk zijn dit machtsbegrip te gebruiken op het niveau van gedrag en beleving. Er moet een theoretische plaats zijn voor de intenties van handelende personen. Minimale voorwaarde is dat aan handelende personen een bepaalde mate van handelvrijheid wordt toegedacht. Tenslotte moet het verband tussen elementen van 'organisatiecultuur' en macht theoretisch te formuleren zijn. Dat betekent dat machtsuitoefening niet alleen denkbaar moet zijn in een situatie waarin personen al dan niet beslissingen nemen. Machtsuitoefening moet ook het (beoogd of niet beoogd) gevolg kunnen zijn van waarden en normen op collectief of individueel niveau.

Een nog steeds relevante studie naar machtsverhoudingen, vooral gericht op de methodologische vraagstukken die daarmee samenhangen, is die van Felling naar machthebbers in een lokale samenleving (Felling 1974). In deze studie geeft Felling een evaluatie van de verschillende methoden die gebruikt zijn om macht in een bepaalde context te onderzoeken. Daarbij gaat het vooral over de vraag 'wie de machthebbers zijn in een bepaalde lokale samenleving'. Zijn overzicht is bruikbaar om na te gaan welke van deze benaderingen aanknopingspunten bieden voor deze studie. Felling beschrijft en commentarieert vier methodes.

De *reputatiemethode* stelt reputatie gelijk aan macht of invloed. Via informanten worden de meest machtigen in een bepaalde samenleving gelokaliseerd. De methode meet in feite machtspotentieel. Hoe deze 'machthebbers' hun machtspositie hebben verworven en hoe zij deze behouden blijft onbelicht. De *positiemethode* gaat ervan uit dat formele positiebekleders het belangrijkste aandeel hebben in de gehele gang van zaken in een samenleving. Deze methode meet formele macht, en geeft geen inzicht in machtsprocessen en machtsmechanismen. De *sociale participatiemethode* gaat uit van de veronderstelling dat de leiderschapsstructuur in een samenleving zich weerspiegelt in de mate van deelname aan het vrijwillige verenigingsleven. Als zodanig meet deze methode een vorm van potentiële informele macht. De *decisiemethode* biedt als enige methode enig inzicht in machtsprocessen en machtsmechanismen. De *decisiemethode* tracht besluitvormingsprocessen te analyseren en de activiteiten van de verschillende deelnemers daaraan te wegen. Daarbij gaat het niet alleen om beslissingen, maar ook om non-beslissingen, issues die niet op de agenda terecht komen en waarover dus geen beslissing genomen wordt. De *decisiemethode* meet alleen zichtbare, machtsuitoefening.

Voor de gestelde vragen zijn de *positiemethode* enerzijds en de *decisiemethode* anderzijds bruikbaar. Met behulp van de *positiemethode* kan in kaart gebracht worden hoe de formele machtsverhoudingen liggen. Met de *decisiemethode* kunnen machtsverhoudingen en machtsprocessen beschreven worden voor zover het gaat om zichtbare processen.¹⁵ Naast deze beperking zijn er ook methodische problemen in de toepassing van de *decisiemethode*.¹⁶

Binnen vrouwenstudies is macht één van de centrale begrippen. Voor dit onderzoek zijn drie benaderingen interessant. Allereerst die van Komter naar macht in huwelijksrelaties.

Van een geheel andere orde is de benadering die verder werkt in de traditie van Foucault, ook al staat daarbij het begrip macht minder centraal dan het begrip 'constructie van vrouwelijkheid'. Tot slot is ook gebruik gemaakt van het machtsbegrip uit de structuratietheorie van Giddens.

Komter is voor haar onderzoek naar macht in huwelijksrelaties op zoek gegaan naar een machtsconcept dat 'zowel recht doet aan de 'onzichtbare' kanten van macht in de verhouding tussen vrouwen en mannen, als aan de ideologische en culturele verankering van machtsongelijkheid tussen de seksen' (Komter 1985: 36).¹⁷ Komter construeert een eigen machtsconcept waarbij zij het machtsbegrip van Lukes als startpunt neemt. Lukes (1974) zelf sluit aan bij de kritiek van Bachrach en Baratz op het machtsbegrip dat ten grondslag ligt aan de decisiemethode, maar vindt dat deze kritiek niet ver genoeg gaat.¹⁸ In zijn 'drie-dimensionaal' machtsbegrip is macht niet alleen intentioneel en niet alleen aan te wijzen in openlijk gedrag (de eerste dimensie), maar ook aan de orde als het gaat om 'latente conflicten' (de tweede dimensie). Ook is sprake van machtsuitoefening als 'werkelijke belangen' in een bepaalde context niet (meer) als zodanig ervaren worden (de derde dimensie). Er is sprake van machtsuitoefening als B iets anders zou hebben gedaan, geweld of niet geweld in de afwezigheid van A. Meer algemeen is sprake van machtsuitoefening als in de afwezigheid van A bepaalde processen anders verlopen zouden zijn.

De algemene kritiek op Lukes, waarbij Komter aansluit, is dat het empirisch zeer moeilijk te bepalen is wat 'werkelijke belangen' zijn en dus ook wat 'werkelijke' en wat 'schijnbare' consensus is.¹⁹ Komter vult daarom het machtsbegrip van Lukes aan met Gramsci's concept van 'ideologische hegemonie'. Gramsci (1971) legt een duidelijk verband tussen machtsverhoudingen en de totstandkoming van consensus. Hegemonische controle is de uiting van de suprematie van een maatschappelijke groep. Hegemonische controle is het vermogen om de inhoud van de 'common sense', van de alledaagse wereldbeschouwing te bepalen. Zo wordt consensus georganiseerd, ondergeschikte groepen geven vrijwillig hun instemming met de bestaande krachtsverhouding. Bij Gramsci is de relatie tussen macht en consensus circulair: macht heeft consensus tot gevolg en consensus houdt macht in stand. Gramsci legt er de nadruk op dat hegemonische controle werkt via het alledaagse denken, door het voorstellen van tegenstrijdigheden als eenheid, van het noodzakelijke als vrijheid en van het objectieve als subjectieve. Bijzondere belangen van heersende groepen worden als algemene belangen voorgesteld en ervaren. Dit machtsmechanisme is daardoor onzichtbaar. Komter onderscheidt naar aanleiding hiervan naast de aan Lukes ontleende manifeste en latente machtsmechanismen ook onzichtbare machtsmechanismen. Zij formuleert de volgende, op het interpersoonlijke niveau toegesneden definitie van macht: *'Macht is het vermogen om, al dan niet bewust, bepaalde effecten (zowel 'events' als 'non-events') teweeg te brengen op gevoelens, attitudes, cognities of gedrag van een ander'* (Komter 1985: 49).

Als geheel lijkt Komters machtsbegrip allereerst geschikt om de vraag te beantwoorden of in een bepaalde context sprake is van machtsuitoefening. Dit is in haar onderzoek belangrijk, omdat veel gezinssociologische studies de gelijkwaardigheid van de partners als a priori lijken aan te nemen. In het hier gepresenteerde onderzoek zou dit

machtsbegrip gebruikt kunnen worden om de vraag naar de machtsverhoudingen te beantwoorden, en misschien ook de vraag naar de machtsmechanismen en machtsprocessen. Om te bezien of dit kan, zal nader ingegaan worden op de uitwerkingen van het begrip.

In de uitwerking die Komter geeft, blijken vooral de manifeste machtsmechanismen heel goed en vooral ook in hun systematiek beschreven te kunnen worden. Van manifeste macht is volgens Komter sprake als openlijke veranderingspogingen worden ondernomen, als strategieën worden gehanteerd om te bereiken wat men wil of als er conflicten optreden. Voor de latente en onzichtbare mechanismen blijkt het theoretisch kader minder systematisch. Onder latente machtsmechanismen verstaat zij vooral anticiperingen, die naar voren komen in het gegeven dat vrouwen en mannen het feit dat zij geen veranderingen wensen en geen conflicten aangaan anders motiveren: mannen zijn tevreden, vrouwen berustend. Deze tevredenheid of berusting heeft dan te maken met de perceptie van de eigen mogelijkheden om veranderingen tot stand te brengen. Vrouwen percipieren die mogelijkheden als geringer dan mannen.

Onzichtbare mechanismen zijn 'sociale of psychologische machtsmechanismen die niet noodzakelijkerwijs in openlijk gedrag of handelen tot uitdrukking komen, maar besloten liggen in verschillen in waardering en zelfwaardering, stereotypering, perceptie en opvattingen en legitimeringen van de alledaagse werkelijkheid' (Komter 1985: 53). Mannen en vrouwen waarderen zichzelf en anderen systematisch zo dat vrouwen er met een lagere waardering afkomen. Deze waardering is ook op het niveau van stereotypering van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen verschillend en asymmetrisch. Beide partners nemen deze asymmetrie niet correct waar en hebben de neiging hun verhouding als gelijkwaardiger te zien dan die in werkelijkheid is. De status quo wordt als onherroepelijk en onveranderlijk voorgesteld en ervaren.

Zowel de latente als de onzichtbare machtsmechanismen liggen op het niveau van de beleving. Impliciet blijkt in deze analyses 'beleving' een resultante te zijn van machtsverhoudingen op een structureel niveau. De beschreven subjecten krijgen theoretisch weinig ruimte voor een beleving die in enige mate 'vrij' is van de macht van de heersende groep. De beschreven machtsverhoudingen lijken onomkeerbaar, onveranderbaar en circulair. Beleving houdt de machtsverhoudingen in stand en de machtsverhoudingen sturen de beleving. Komter laat heel overtuigend zien hoe op het niveau van beleving structuren hun richtinggevend vermogen doen gelden, maar slaagt er niet in vorm te geven aan een bepaalde mate van niet door structuren gedomineerde beleving.

Hierin schiet het machtsbegrip van Komter te kort. Dat heeft vooral te maken met de beperkingen die de theoretische inzichten van Gramsci haar opleggen.

Foucault wordt binnen vrouwenstudies vooral gebruikt in de benadering die bekend is onder de term 'constructiedenken'. Kernideeën van Foucault die zijn overgenomen in deze theoretische stroming zijn: subject, weten en macht. Foucault relateert sterk de opvatting van het rationeel menselijk subject als middelpunt van de geschiedenis. Het subject maakt niet de geschiedenis, maar de geschiedenis, ofwel bepaalde historische en lokale omstandigheden maken het subject. Zo kunnen ook nieuwe subjecten ontstaan.

als 'gekken'.

In Foucaults theorie hebben machtsverhoudingen vooral te maken met de productie van 'waarheid'. Macht functioneert in elk weten en in elke definitie. Waarheden worden geproduceerd in een veelheid van discours of vertogen. Een vertoog is een 'netwerk van gesproken of geschreven teksten die gezamenlijk een terrein/object creëren, met een eigen onderscheid tussen waar en onwaar' (Brouns 1988: 18). Vertogen worden gematerialiseerd in netwerken van instellingen en instituties. De analyse van machtsprocessen vindt plaats door een nauwgezette analyse van vertogen en netwerken.

Ook in Foucaults benadering is weinig ruimte voor intentionele sociale verandering. Veranderingen vinden wel plaats, maar zijn niet bewust door bepaalde groepen of subjecten veroorzaakt. Alleen verzet tegen de werking van macht is enigszins mogelijk. Vanuit de constructiebenadering worden definities van vrouwelijkheid opgevat als vormen van historisch-lokaal weten. Vrouwelijkheid is het effect van naar tijd en plaats verschillende vertogen. Het subject 'vrouw' is een geconstrueerd subject. De term vrouwen krijgt naar tijd en plaats een verschillende betekenis. Daarom kan niet als bekend worden verondersteld wat 'vrouwen' betekent. Het gebruik van de term vrouwen zonder rekening te houden met deze verschillende betekenissen werkt bevestigend: de sociale verschillen tussen de seksen worden in stand gehouden en er is gevaar voor essentialisme.²⁰

In de constructiebenadering worden 'vrouwen' en 'vrouwelijkheid' beschouwd als resultaten van de werking van macht. Dit is niet negatief, omdat het ook subjecten schept, dus het handelen mogelijk maakt. Het onderzoek richt zich dan vooral op het onderzoeken van deze begrippen als effect van macht. Toepassing van deze benadering is tot nu toe vooral te vinden in onderzoek naar specifieke vrouwendomeinen (bijvoorbeeld vrouwenorganisaties, feministische organisaties), of in de analyse van regulerende of meer algemeen raadgevende of opvoedende instellingen.

De kritiek op deze benadering betreft vooral de machteloosheid van het subject.

Verschiedende auteurs proberen het 'handelen' of de 'intentionaliteit' met Foucaults theorie te verzoenen. Het uiteindelijke doel van deze exercities is uit te kunnen gaan van de machtswerking van vertogen terwijl deze vertogen toch enigszins beïnvloedbaar zijn door het handelen van subjecten,²¹ of zo dat 'machtsvrije vertogen' denkbaar worden.²² Evenals Gremmen en Westerbeek²³ (1988) meen ik dat dit niet met Foucaults theorie in overeenstemming te brengen is. Zij stellen terecht dat daarbij kunstgrepen moeten worden toegepast als 'subjecten die afzien van aanspraken op waarheid'. Dergelijke kunstgrepen zijn in strijd met Foucaults theorie omdat daarin de machtswerking van vertogen juist niet berust op bewuste intenties of handelingen van personen (Gremmen en Westerbeek 1988: 116). Een machtsbegrip dat voor vrouwenstudies bruikbaar is, zou inderdaad tegelijk recht moeten doen aan de machtswerking van vertogen en aan de mogelijkheden van subjecten om door hun handelen enige invloed op deze vertogen uit te oefenen, maar daarvoor is de theorie van Foucault niet geschikt.

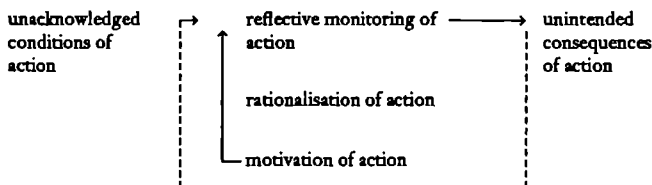
Daarnaast lijkt mij een probleem dat binnen vrouwenstudies alleen gekeken wordt naar machts effecten via de constructie tot vrouwelijke subjecten. Gegeven een bepaald historisch-lokaal vrouwelijk subject, kan gesteld worden dat deze subjecten ook in

andere vertogen verwickeld zullen zijn. Hierbij valt allereerst te denken aan andere subjectiviteiten, afgeleid van klasse, ethniciteit en leeftijd. Binnen het constructiedenken is tot nu toe geen ruimte om de machtswerking van deze verschillende vertogen in samenhang te beschrijven en te waarderen.

In het trendrapport 'De kracht van macht: theorieën over macht en hun gebruik in vrouwenstudies' concluderen Gremmen en Westerbeek dat 'de aantrekkelijkheid van Giddens' machtsopvatting voor de door hun bestudeerde onderzoeksters, schuilt in het daarin geïmpliceerde mensbeeld' (Gremmen en Westerbeek 1988: 139). Het aantrekkelijke van Giddens' mensbeeld is dat hij actoren opvat als terzake deskundige en competent handelende individuen, die hun gedrag reflexief sturen, ook al zijn hun kennismogelijkheden beperkt. Een dergelijk mensbeeld is bij een onderzoek naar het handelen van mensen in bewonersorganisaties noodzakelijk; zowel politiek als wetenschappelijk is dit handelen geïnterpreteerd als een poging de eigen handelingsruimte van bewoners te verruimen; het streven naar meer macht voor bewoners (zie 1.1). Voor een kritisch onderzoek ernaar, is echter tevens nodig dat de gebondenheid van dit vrije handelen een plaats krijgt.

Giddens ziet 'action' niet als een reeks onderscheiden handelingen, maar als een continue proces, dat hij als volgt in schema brengt (Giddens 1988: 5).

Figuur 1

Intentionaliteit is bij Giddens een proces, een 'routine feature of human conduct' (Giddens 1979: 56). Met de term 'rationalisation of action' bedoelt hij 'that actors maintain a continuing theoretical understanding of the grounds of their activity' (Giddens 1988: 5). De beperkte deskundigheid van de actoren krijgt bij Giddens vorm in de stelling dat er altijd een aantal 'unacknowledged conditions of action' is. Dit leidt ertoe dat dit handelen ook 'unintended consequences' tot gevolg heeft.

Giddens heeft een eigen visie op het subject ontwikkeld waarin tegenover het ontoegankelijke onbewuste zowel het praktisch bewustzijn als het discursief bewustzijn worden geplaatst. Discursief bewustzijn verwijst naar de kennis die mensen hebben over de eigen doelen en motieven voor het handelen. Deze kennis kan ook verwoord worden. Het praktisch bewustzijn is dan de onuitgesproken kennis die zij met bekwaamheid aanwenden bij het totstandbrengen van het handelingsverloop, maar die zij niet kunnen formuleren. Het praktisch bewustzijn omvat, met andere woorden, de kennis die impliciet besloten ligt in vooral routinematig handelen, maar ook in

lichaamstaal De grens tussen discursief en praktisch bewustzijn heeft een dynamisch karakter Daarmee is theoretisch een proces van bewustwording mogelijk

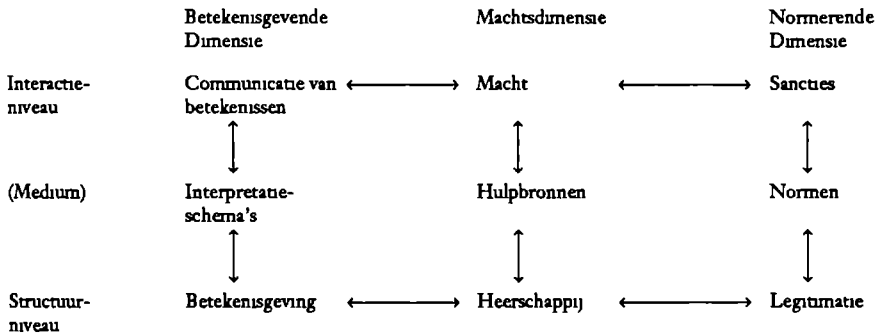
De nadruk op het handelende subject betekent overigens niet dat Giddens een subjectivistische visie op de werkelijkheid onderschrijft Hij presenteert zijn structuratie-theorie juist als 'derde weg' naast voluntaristische en deterministische theorieën Als voorbeelden daarvan werkt hij vooral met het symbolisch interactionisme enerzijds en het marxisme en het functionalisme anderzijds Naar het oordeel van Giddens (waarbij hier aangesloten wordt) legt de eerste benadering een te grote nadruk op de macht/handelingmogelijkheid van het individu, met verwaarlozing van de (macht van) systemen en structuren Voor de tweede benadering geldt het omgekeerde

Giddens plaatst daartegenover het begrip 'duality of structure' 'The structural properties of social systems are both medium and outcome of the practices they recursively organize' (Giddens 1988: 25) Dit houdt in dat het doen en laten van mensen zowel berust op als mede vorm geeft aan structuren Daarbij is zijn structuurbegrip anders dan het in de sociologie gebruikelijke Structuur is volgens Giddens een buiten tijd en ruimte staande 'virtuele' orde Structuur bestaat alleen als een soort 'memory traces', die vorm krijgen in regels en hulpbronnen die nodig zijn voor de totstandkoming van betekenisvolle interactie Actoren passen deze regels en hulpbronnen voortdurend toe, waarbij ze deze regels en hulpbronnen reproduceren of transformeren Dit is wat Giddens structuratie noemt, het proces waarbij het handelen verbonden wordt met de reproductie of transformatie van structuren

Macht hoort in een theorie zoals die net is geschetst, zowel op het niveau van actoren thuis als op het niveau van structuren Giddens geeft meerdere omschrijvingen van macht Daarbij legt hij er soms de nadruk op dat 'action logically involves power in the sense of transformative capacity' (Giddens 1988: 15) Meer precies definieert hij macht als volgt 'I shall henceforth employ the term 'power' as a subcategory of 'transformative capacity' to refer to interaction where transformative capacity is harnessed to actors' attempts to get others to comply with their wants Power, in this relational sense, concerns the capability of actors to secure outcomes where the realisation of these outcomes depends upon the agency of others' (Giddens 1979: 93) Uit deze omschrijvingen wordt duidelijk dat handelen als begrip logisch verbonden is met macht Macht is een intrinsieke dimensie van elke interactie

Daarbij geldt ook voor macht dat het onderdeel is van de dualiteit van structuur zowel een structureel bepaald effect als een strategisch middel om uitkomsten te verkrijgen In figuur 2 wordt een aantal begrippen die in Giddens' theorie met elkaar samenhangen, gepresenteerd²⁴

Uit deze figuur wordt duidelijk dat Giddens drie dimensies van sociale praktijken onderscheidt Macht is één van de dimensies die in alle sociale praktijken te onderscheiden zijn De twee andere dimensies zijn de betekenisgevende dimensie en de normerende dimensie Het onderscheid tussen de dimensies is analytisch, in de werkelijkheid zijn zij steeds met elkaar verweven

Figuur 2**Dimensies van sociale praktijken**

In figuur 2 wordt onderscheid gemaakt tussen twee niveaus waarin de drie dimensies te onderscheiden zijn: het interactieniveau en het structuurniveau. Op beide niveaus staat in een bepaalde dimensie hetzelfde medium centraal. Betekenisgeving vindt plaats door het toepassen van interpretatieschema's, in de normerende dimensie worden normen toegepast, en zowel macht in interactie als heerschappij impliceren het toepassen van hulpbronnen.

Het verband tussen interactieniveau en structuurniveau in het schema moet als volgt geïnterpreteerd worden. Nemen we als voorbeeld de machtsdimensie, dan houdt macht in interactie de inzet in van, volgens een bepaalde heerschappij orde asymmetrisch verdeelde hulpbronnen waarbij de inzet van deze ongelijk verdeelde hulpbronnen de (re)productie van de heerschappij orde impliceert.

In dit onderzoek is vooral aangesloten bij het analytisch onderscheid in de drie dimensies enerzijds en het benadrukken van de verwevenheid ervan in de werkelijkheid anderzijds. Als voorbeeld van de verwevenheid van de drie dimensies stelt Giddens:

'If signification is fundamentally structured in and through language, language at the same time expresses aspects of domination; and the codes that are involved in signification have normative force.' (Giddens 1979: 107)

Davis is binnen vrouwenstudies één van de weinigen die tot nu toe gebruik hebben gemaakt van het machtsbegrip van Giddens. Zij acht het bij uitstek geschikt voor de analyse van macht op interactieniveau. Zij stelt terecht dat Giddens slechts aanknopingspunten biedt, omdat het een formele, contextloze theorie is, 'it is devoid of contextual grounding' (Davis 1988: 99). In zijn theorie zijn bijvoorbeeld hulpbronnen het medium waardoor macht wordt uitgeoefend, maar dat wordt niet inhoudelijk uitgewerkt: welke soorten hulpbronnen zijn wanneer belangrijk? En welke soorten interpretatieschema's? Welke soorten normen? Davis besluit uiteindelijk Giddens wel als startpunt te gebruiken. Zij doet dat door de volgende kenmerken van zijn machtsbegrip bij haar onderzoek te betrekken:

- Macht is een integraal onderdeel van sociale interactie.
- Macht is een intrinsiek onderdeel van menselijk handelen.

- Macht vindt altijd plaats als machtsproces
- Macht is een begrip dat verwijst naar relaties, waarbij sprake is van een balans van afhankelijkheden en autonomie
- Macht is zowel mogelijk makend als beperkend (Davis 1988)

Davis gebruikt deze kenmerken als 'kapstok' voor haar analyse van macht in de interactie tussen huisartsen en patienten. Daarbij wordt duidelijk dat het begrip een oplossing biedt voor de eerder geschetste problemen van het Lukes/Gramsci begrip en van het Foucaultiaanse machtsbegrip.

Met het 'inhoudsloze' karakter van deze uit Giddens' theorie gedestilleerde kenmerken krijgt zij aan het slot van haar analyse toch weer problemen omdat 'gender' nergens in te passen valt. Is het een hulpbron, een interpretatieschema, een norm? Of is het een structurerend principe?²⁵ Davis concludeert dat de structuratietheorie ook 'theoretical grounding' nodig heeft. De kritiek van Davis op Giddens is niet gering. Het grote voordeel van Giddens blijft voor Davis niet alleen zijn mensbeeld, maar ook zijn machtsbegrip dat relationeel, procesmatig, alomtegenwoordig en niet uitsluitend negatief is.

Davis omschrijft het machtsbegrip van Giddens niet incorrect, maar wel onvolledig. In mijn uitwerking van de structuratietheorie stel ik de verwevenheid van de machtsdimensie van sociale praktijken met de betekenisgevende dimensie en met de normerende dimensie centraal. In de volgende paragraaf werk ik aan de hand hiervan de probleemstelling verder uit. Gender is dan analytisch gesproken binnen elk van deze drie onderscheiden dimensies te plaatsen.

5 Nadere uitwerking van de probleemstelling

5.1 Betekenis, norm en macht

Het interessante van Giddens' machtsbegrip is dat macht niet alleen onderzocht kan worden in de toepassing van hulpbronnen in de meer klassieke zin, maar dat macht ook bestudeerd kan worden in de verwevenheden van de communicatie van betekenissen en het gebruik van normen en sancties. In het analyseren van betekenis, norm en macht kan bovendien recht worden gedaan aan de complexe vaardigheden waarvan actoren in hun handelen in bewonersorganisaties gebruik maken.

Een korte uitleg bij elk van de drie onderscheiden dimensies is hier op zijn plaats, zodat daarna de probleemstelling kan worden uitgewerkt tot onderzoeksvragen.²⁶

Bij de *communicatie van betekenissen* in interactie wordt gebruik gemaakt van codes, tekens en interpretatieschema's, die geen vaste inhoud hebben, maar in elke interactie telkens weer bevestigd moeten worden, willen ze een betekenis houden. In zekere zin is elk begrip 'essentially contested'. De context is daarbij niet het decor waartegen zich deze communicatie van betekenissen afspeelt, deze context is zelf onderdeel van dit proces van communicatie van betekenissen. In interactieprocessen wordt telkens vastgesteld wat de 'definitie van de situatie' is en er wordt onderhandeld bij onenigheid.

of onbegrip (en daarin speelt macht dan weer een rol).

Interactie genereert dus betekenis. Daarbij gaat het om twee aspecten van 'betekenis', namelijk enerzijds de correctheid of herkenbaarheid van een bepaald taalgebruik, bijvoorbeeld wat geldt als 'een ommetje lopen' in het alledaagse taalgebruik, en anderzijds wat een actor bedoelt te zeggen of te doen.

Wat het onderscheid tussen normatieve uitspraken en betekenisuitspraken betreft, gaat Giddens in op twee betekenissen van 'regel' die in sociale praktijken zijn ingebouwd. Aspecten van regels die te maken hebben met betekenisgeving gaan over de vraag of het benoemen van handelingen correct is of herkenbaar, of er sprake is van een gedeelde 'definitie van de situatie'. Aspecten van regels die te maken hebben met sancties zijn verbonden met de vraag of bepaalde handelingen juist of gewenst zijn. Het benoemen van deze twee betekenissen van 'regel' maakt het mogelijk de relatie tussen beide te onderzoeken, dat wil zeggen de mate waarin het benoemen van handelingen verstrengeld is met normatieve overwegingen (zie bijvoorbeeld het juridische onderscheid tussen doodslag en moord). De grens tussen betekenis en norm is vooral analytisch. De betekenis die mensen aan hun handelen geven kan voor hen ook de enig denkbare en enig juiste betekenis zijn.

Het uitoefenen van sancties in interactie vindt plaats door toepassing van normen, waarvoor hetzelfde geldt als voor codes, tekens en interpretatieschema's: ze hebben geen vaste inhoud, maar komen in onderhandelingen tot stand. Actoren die zich al of niet aan bepaalde voorschriften houden, kunnen tot op zekere hoogte onderhandelen over wat conformiteit of grensoverschrijding in de context van hun gedrag betekent. Dit beïnvloedt dan weer de normen waaraan zij zich moeten houden. Ook kunnen zij proberen de normen niet van toepassing te verklaren door te proberen een andere definitie van de situatie te hanteren. Zo wordt dan de betekenisgeving gerelateerd aan de (re)productie van legitimatie.

Volgens Giddens moeten normen die door systemen van sociale interactie geïmpliceerd worden, op elk moment worden ondersteund en gereproduceerd in sociale interactie. Daarbij geeft hij Parsons gedeeltelijk gelijk in zijn beschrijving van de 'double contingency of social interaction':

'The reactions of each party to a process of interaction depends upon the contingent responses of the other or others; the response of the other(s) is thus a potential sanction upon the acts of the first and vice versa. The double contingency of interaction connects, however, not only to the normative institutionalisation of conduct, as Parsons argues, but to the actualisation of power. Normative sanctions are a generic type of resource drawn upon in power relations' (Giddens 1979: 86).

De normatieve dimensie in interactie is goed zichtbaar in rationalisering van gedrag, als mensen verantwoording afleggen van hun handelen, en daarmee akkoord blijken te gaan met het ter verantwoording geroepen worden.

De normatieve dimensie van interactie kan ook behandeld worden als het geheel van rechten en plichten. Op het niveau van de interactie zijn rechten en plichten claims, die gerealiseerd kunnen worden of niet, afhankelijk van de succesvolle mobilisatie van

rechten en plichten door de reacties van andere actoren. De relatie tussen sancties en macht ligt daarin dat sancties een belangrijke hulpbron (kunnen) zijn in machtsprocessen. Giddens benadrukt daarbij dat het uitoefenen van sancties niet alleen zeer openlijk, maar ook vaag of subtiel kan plaatsvinden. Dit laatste is vooral het geval waar het gaat om de eerder beschreven normatieve dimensie van de communicatie van betekenissen. Wat eerder in de literatuur over vrouwen in bewonersorganisaties is beschreven als stijl van actievoeren of organisatiecultuur is theoretisch te beschouwen als de som van deze beide dimensies. Organizatiecultuur is dan het geheel van betekenisgevende en normatieve processen in een bepaalde context.

Macht als aparte dimensie verwijst naar het gebruik en de (re)productie van hulpbronnen in interactie. Giddens zelf onderscheidt daarbij twee verschillende typen hulpbronnen: 'authorisation', waar het gaat om hulpbronnen die het inzetten van personen betreffen, en 'allocation', waar het gaat om hulpbronnen die het inzetten van materiele goederen betreffen. Dit onderscheid maakt hij vooral om afstand te nemen van marxistische theorieën, waarin 'allocatieve' hulpbronnen als dominant worden gezien. Hij stelt dat beide types hulpbronnen van belang zijn en dat op algemeen niveau geen uitspraken kunnen worden gedaan over prioriteiten. De hulpbronnen waarop het handelen en daarmee het uitoefenen van macht berust, moeten gezien worden als berustend op structurele componenten van sociale systemen. Autoritatieve en allocatieve hulpbronnen zijn daarbij afkomstig uit en bijdragend tot heerschappij op structureel niveau. Daarnaast kunnen ook interpretatieve regels en normatieve regels als hulpbronnen bij het uitoefenen van macht functioneren. Zo is de beschikbaarheid van hulpbronnen niet alleen afhankelijk van de (op basis van een bepaalde heerschappij) verdeelde machtsmiddelen, maar ook van het inzicht dat actoren hebben in de hen omringende sociale wereld. Ook kan macht een 'onbedoeld effect' zijn van een bepaalde betekenisgeving of normering.

5.2 Kenmerken van bewonersorganisaties

Vóór de probleemstelling verder kan worden uitgewerkt, moet ook nader ingegaan worden op wat onder bewonersorganisaties zal worden verstaan in dit onderzoek.

De brede definiering van bewonersorganisaties dekt, zoals gezegd (zie p. 3), een veelvormig geheel. De vraag dient zich aan of binnen deze brede definiering soorten te onderscheiden zijn die in belangrijke mate van elkaar verschillen. Eerder heb ik daartoe verschillende indelingen en typologieën besproken.²⁷ Voor dit onderzoek is gekozen voor een indeling op basis van de omvang van de macht die deze organisaties nastreven, en de aard van de middelen die zij gebruiken om hun doelen te bereiken. De omvang van de macht die bewonersorganisaties nastreven zou consequenties kunnen hebben voor de betekenisgeving in deze organisaties, voor de gehanteerde normen en voor de verdeling van taken en posities. De aard van de middelen die zij gebruiken kan aanleiding zijn voor verschillende normeringen. Mede als gevolg daarvan is het mogelijk dat machtsverhoudingen, machtsprocessen en machtsmechanismen in de onderscheiden typen organisaties een ander karakter hebben. In figuur 3 wordt deze typologie

Figuur 3

middelen					
legaal			niet legaal		
professioneel			niet professioneel	professioneel	niet professioneel
omvang macht	beperkt	actieorganisaties	actiegroepen	?	?
	groot	?	hervormingsorganisaties	?	verzetsorganisaties

Waar in figuur 3 vraagtekens staan ingevuld, gaat het om bewonersorganisaties die theoretisch denkbaar zijn, doch in de praktijk niet of nauwelijks voor zullen komen. Organisaties die een grote macht nastreven met legale middelen en die tegelijk een professioneel kader kunnen inzetten, zouden staatsorganisaties moeten zijn. Als zij een grote macht op professionele wijze nastreven met illegale middelen zijn het beroepsrevolutionairen. Het eerste is in strijd met de gehanteerde definitie van bewonersorganisaties waarin het gaat om bewoners die zichzelf organiseren, het tweede komt zelden voor in Nederland. Organisaties die niet-legale middelen gebruiken zullen geen professioneel kader kunnen inzetten, omdat zij moeite zullen hebben met het verwerven van financiële middelen. Dit type organisaties, of zij nu een beperkte of een grote macht nastreven, is alleen denkbaar in het criminele circuit. Tot slot lijkt een organisatie die een beperkte macht nastreeft, geen professioneel kader heeft en toch niet-legale middelen gebruikt, een zeer onrealistisch geheel.

Zo zijn de resterende vier typen organisaties bij het onderzoek betrokken:

- *Actiegroepen*: deze groepen streven voor een deel een beperkte, concrete verandering na, maar daarnaast ook een bepaalde mate van 'zeggenschap voor bewoners'. Vaak werken zij samen met gemeente of woningbouwvereniging, of streven zij naar samenwerking.
- *Professionele actieorganisaties*: deze organisaties onderscheiden zich niet van actiegroepen door de omvang van de macht die zij nastreven. Ook zij streven naast concrete veranderingen een bepaalde mate van 'zeggenschap voor bewoners' na. Het verschil ligt vooral in de manier waarop zij dat proberen te bereiken. Zij doen dat door het inzetten van een professioneel kader.
- *Hervormingsorganisaties* en *verzetsorganisaties* hebben met elkaar gemeen dat zij streven naar het veranderen van een bepaald belangrijk element van de samenleving, bijvoorbeeld de eigendomsverhoudingen in de volkshuisvesting of de manier waarop primaire relaties vorm krijgen. (Als gemeenschappelijke term voor deze organisaties wordt ook wel de term *stedelijke sociale bewegingen* gebruikt.) Zij verschillen in hun keuze voor alleen legale of ook illegale middelen. De hervormingsorganisaties, bijvoorbeeld organisaties uit de woongroepenbeweging, gebruiken in principe legale middelen. De verzetsorganisaties,

bijvoorbeeld organisaties uit de kraakbeweging, schuwen het gebruik van illegale middelen niet.

6 Onderzoeksvragen

Aansluitend bij Giddens' beschrijving van macht als een met de dimensies van de communicatie van betekenissen en de uitoefening van sancties verweven begrip, kan de probleemstelling van het onderzoek (zie 1.3) gespecificeerd worden in drie onderzoeksvragen

- 1
 - a Wat is de definitie van de situatie zoals die in interacties in bewonersorganisaties naar voren komt?
 - b Welke betekenis hebben bewonersorganisaties voor hun vrouwelijke leden?
 - c Treden verschillen in betekenisgeving op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?
- 2
 - a Welke normen en sancties worden in bewonersorganisaties gehanteerd?
 - b Aan welke normen moeten vrouwelijke leden van bewonersorganisaties voldoen, voor zichzelf en voor anderen? Hoe worden deze normen gesanctioneerd?
 - c Treden verschillen in normen en sancties op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?
- 3
 - a Hoe zijn hulpbronnen binnen bewonersorganisaties verdeeld? Hoe wordt van deze hulpbronnen gebruik gemaakt?
 - b Welke hulpbronnen hebben vrouwelijke leden van bewonersorganisaties tot hun beschikking en hoe maken zij er gebruik van?
 - c Welke hulpbronnen, welk machtpotentieel en welke machtsuitoefening hangen samen met gevonden interpretaties of normen?
 - d Treden verschillen in machtpotentieel, machtsverhoudingen, machtsuitoefening of machtsmechanismen op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?

Deze onderzoeksvragen staan als het ware dwars op de vragen uit de probleemstelling. De drie onderzoeksvragen 1a, 2a en 3a stellen de vraag naar betekenisgeving, normering en machtsverhoudingen op het niveau van de bewonersorganisaties. Daarmee kan de tweede vraag van de probleemstelling, 'Welke machtsverhoudingen spelen een rol in bewonersorganisaties?', worden beantwoord. Onderzoeksvraag 3d geeft aan welke verschillen in machtsverhoudingen optreden tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties.

De drie onderzoeksvragen 1b, 2b en 3b stellen de vraag naar gedrag en beleving van vrouwen, analytisch uitgewerkt naar betekenisgeving, normering en macht. Vooral door het tweede deel van onderzoeksvraag 3b 'Hoe maken zij gebruik van de hulpbronnen die zij ter beschikking hebben?', wordt de eerste vraag uit de probleemstelling

beantwoord, 'Wat doen vrouwen in bewonersorganisaties?' De verklaring hiervoor, 'Waarom doen zij dat?', wordt gegeven door onderzoeksvraag 3c, 'Welke hulpbronnen, welk machtspotentieel en welke machtsuitoefening hangen samen met gevonden interpretaties of normen?' Dit betekent dat gedrag wordt verklaard uit de verwevenheid van betekenis, norm en macht

Vraag 3c, 'Welke hulpbronnen, welk machtspotentieel en welke machtsuitoefening hangen samen met gevonden interpretaties of normen?', is de sleutelvraag van de reeks onderzoeksvragen. Door deze onderzoeksvraag wordt de derde vraag van de probleemstelling beantwoord. Deze luidt 'Met welke machtsmechanismen en machtsprocessen hebben vrouwen die actief zijn in bewonersorganisaties te maken?' Vanuit het gekozen theoretisch kader wordt verondersteld dat machtsmechanismen en machtsprocessen in bewonersorganisaties ofwel direct te maken zullen hebben met de beschikking over hulpbronnen en de toepassing ervan, ofwel met de (onbedoelde) machtsconsequenties van betekenisgeving en normering.

7 Onderzoeksoptzet ²⁸

Uit het literatuuroverzicht in 1.2 wordt de schaarste aan onderzoeksmateriaal dat gegevens bevat over processen binnen bewonersorganisaties, dan wel over de positie van vrouwen in deze organisaties, al duidelijk. Daarom is gekozen voor een explorierend en beschrijvend onderzoek. De keuze voor een explorierend en beschrijvend onderzoek is verder uitgewerkt tot de keuze voor een intensieve methode. De argumenten voor een intensieve methode zijn op een rij gezet door Komter (Komter 1983). Kort samengevat zijn dat:

- de processen en verschijnselen die worden onderzocht zijn nog onvoldoende onderzocht en gedefinieerd,
- er ligt een accent op het procesmatige karakter van de sociale fenomenen die onderzocht worden,
- er is niet alleen aandacht voor processen die zichtbare effecten tot gevolg hebben,
- het gekozen mensbeeld impliceert complexiteit, inconsistenties en veranderlijkheid,
- de interesse ligt eerder in het verfijnen van theoretisch inzicht in bepaalde fenomenen onder bepaalde omstandigheden dan in het formuleren (of toetsen) van algemene wetten.

Door de schaarste aan meer algemene gegevens over bewonersorganisaties is een verantwoorde selectie van bewonersorganisaties moeilijk. Daarom is eerst meer materiaal verzameld over bewonersorganisaties. Een inventarisatie van bewonersorganisaties en de positie van vrouwen erin biedt de mogelijkheid keuzes te maken voor de rest van het onderzoek. In 1.8.1 wordt dit onderdeel beschreven.

In de onderzoeksvragen komen zowel vragen voor naar het voorkomen van bepaalde zaken in interacties in bewonersorganisaties, als vragen naar de beleving door vrouwelijke leden. Dit impliceert de noodzaak van twee soorten data: enerzijds materiaal over wat zich in bewonersorganisaties afspeelt, en anderzijds materiaal waarin vrouwen

zelf aan het woord gelaten worden over hun deelname aan deze organisaties.

Wat betreft de data over wat zich in bewonersorganisaties afspeelt, is de keuze gevallen op het uitvoeren van observaties, omdat enerzijds bleek dat de organisaties zelf geen of onvoldoende uitgewerkt materiaal bezaten dat geanalyseerd kon worden (concreet: nauwelijks of slechts zeer algemeen uitgewerkte notulen of verslagen), en anderzijds ook secundaire analyse van door andere onderzoekers verzamelde gegevens, voor dit onderzoek niet beschikbaar was. In 1.8.2 wordt verder beschreven hoe bij het verzamelen van materiaal door middel van observaties te werk is gegaan.²⁹

Tenslotte is ook materiaal verzameld waarin vrouwen zelf aan het woord komen over hun deelname aan bewonersorganisaties. Gekozen is voor interviews. In 1.8.3 wordt beschreven hoe deze interviews zijn uitgevoerd.

In 1.8.4 wordt kort ingegaan op de analysemethode, zowel van de observaties als van de interviews. Bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten wordt onderzoek dat gebruik maakt van de intensieve methode geconfronteerd met een extra probleem. Wat dit probleem precies behelst is misschien het snelst duidelijk te maken aan de hand van de vergelijking met kwantitatief toetsend onderzoek. Dit soort onderzoek maakt meestal gebruik van uitgewerkte theoretische schema's die al eerder getoetst zijn of die raakvlakken hebben met eerder getoetste modellen. Zij bouwen, met andere woorden, op elkaar voort, en zij zijn onderdeel van een bepaalde wetenschappelijke discussie. Onderzoek dat gebruik maakt van de intensieve methode is in veel mindere mate onderdeel van een dergelijke cumulatie van kennis. Eén van de redenen hiervoor is nu juist dat voor deze methode gekozen wordt als er nog geen sprake is van gegevens op een bepaald terrein. Het hier behandelde extra probleem is dus: hoe zorg ik dat de resultaten van deze studie worden opgenomen in het wetenschappelijk debat. De in deze studie opgenomen kritische commentaren zijn bedoeld als oplossing voor dit probleem.

De kritische commentaren confronteren de onderzoeksgegevens met inzichten uit andere theorieën. Zo kan het onderzoek, dat verder een eigen en nieuwe lijn volgt, toch de discussie aangaan met inzichten uit andere theoretische tradities. Daarbij zal dan telkens specifiek worden aangegeven in welke mate de gegevens uit dit onderzoek vergelijkbaar/toepasbaar zijn met die andere benaderingen.

Bij elke onderzochte dimensie is in het hier gepresenteerde onderzoek een benadering gezocht die een concurrerende visie naar voren brengt. Bij de keuze van deze benaderingen is in twee gevallen de populariteit van een theorie in heden of verleden aanleiding geweest voor de keuze. In het derde geval is een keuze gemaakt voor een theorie die op onderdelen inhoudelijk veel verwantschap vertoont met de onderzoeksresultaten.

8 Empirische uitwerking

8.1 Inventarisatie en selectie van bewonersorganisaties

Het verzamelen van gegevens over bewonersorganisaties heeft een tweeledig doel.

Allereerst moeten gegevens verzameld worden die het mogelijk maken de organisaties in te delen bij één van de theoretisch onderscheiden typen

Daarnaast noodzaakt het bijna totale gebrek aan gegevens over aantallen en positie van vrouwen in deze organisaties tot het verzamelen van enkele gegevens daarover Door de keuze voor een intensieve methode kunnen slechts enkele organisaties bij het onderzoek betrokken worden Om een goede selectie mogelijk te maken, is het noodzakelijk gegevens te verzamelen die als criteria bij een selectie gebruikt kunnen worden, zoals de variatie naar aantal en positie van vrouwen in de verschillende types bewonersorganisaties

Het trekken van een representatieve steekproef uit het totale bestand aan Nederlandse bewonersorganisaties is onmogelijk door het ontbreken van centrale gegevens over deze organisaties Zelfs op stedelijk, en soms zelfs op buurtniveau bleken deze gegevens niet voorradig Hierbij speelt ook een rol dat bepaalde typen bewonersorganisaties zich in totaal verschillende maatschappelijke circuits bevinden (bijvoorbeeld kraakbeweging/inspraakgroepen)

Als alternatief voor het trekken van een steekproef is een zo volledig mogelijke inventarisatie van bewonersorganisaties in één stad uitgevoerd De keuze voor de stad viel op Nijmegen, een middelgrote stad met een relatief zware problematiek op het gebied van volkshuisvesting en werkgelegenheid, en met een relatief groot aantal bewonersorganisaties Door de omvang van de stad (circa 150 000 inwoners) kon de inventarisatie nog enigszins overzichtelijk blijven Een bepaald type organisaties komt echter in Nijmegen zeker niet voor, namelijk de professionele en zwaar professionele actieorganisaties (met twee à vijf of meer dan vijf betaalde krachten in dienst) Om dit type bewonersorganisaties niet van het onderzoek uit te sluiten is het onderzoek uitgebreid met een inventarisatie in een gebied waarvan verwacht kon worden dat juist dit type er zou voorkomen³⁰ De keuze viel daarbij op de stadsvernieuwingsgebieden in Rotterdam In Rotterdam is al vroeg gekozen voor een stadsvernieuwingsmodel waarin bewonersafgevaardigden een meerderheid vormen in de per wijk samengestelde projectgroepen Ook hebben bewonersorganisaties meerdere betaalde krachten in dienst Dit 'Rotterdamse model' werd en wordt door velen beschouwd als een model voor de zeggenschap van bewoners (De Kleijn 1985, Meyer 1989)

Voor de inventarisatie van bewonersorganisaties in Nijmegen is gebruik gemaakt van meerdere bronnen plaatselijke dag- en weekbladen, plaatselijke tijdschriften, werkplannen van opbouwwerkers, wijkkranten en gesprekken met sleutelpersonen In Rotterdam is de inventarisatie beperkt tot alle bewonersorganisaties in de 23 eerste-ringsstadsvernieuwingsgebieden³¹ In Rotterdam is per wijk slechts één bewonersorganisatie actief, zodat verdere inventarisatie niet nodig was

Vervolgens is contact gezocht met de geïnventariseerde organisaties, om meer gegevens te verzamelen Er werd gevraagd naar de geschiedenis van de organisatie, naar specifieke kenmerken als doel en strategie, naar het aantal leden (m/v), naar besluitvormingsprincipes, taakverdeling en hiërarchie, naar relaties met andere actoren Ook werd een aantal praktische gegevens, zoals vergaderfrequentie en verloop onder de leden, genoteerd (zie bijlage 1 voor een uitvoeriger lijst van onderwerpen)

In de inventarisatie in Nijmegen en Rotterdam in de tweede helft van 1984 zijn alle

typen hetzij in Nijmegen (alle behalve professionele en zwaar professionele) hetzij in Rotterdam (professionele en zwaar professionele) aangetroffen Een gering aantal organisaties (zes) bleek niet in te delen³²

De inventarisatie leverde voldoende gegevens op om zowel op praktische als op theoretische gronden over te gaan tot een selectie van bewonersorganisaties die bij het eigenlijke onderzoek betrokken zouden worden De inzetbare menskracht (onderzoeksters, stagiaires, studentassistenten) was voldoende voor circa 15 bewonersorganisaties De gehanteerde criteria waren deels van praktische aard Omdat gedurende een beperkte periode geobserveerd zou worden, moesten organisaties met een zekere regelmaat vergaderen. Het criterium werd 'vergaderfrequentie minstens éénmaal per maand' Ook moest er een bepaald minimum aan vrouwelijke leden zijn, het criterium werd 'minstens twee vrouwelijke leden'

Inhoudelijke criteria waren een zekere spreiding over de verschillende typen organisaties en over de verschillende niveaus Aangezien de verhouding vrouwen/mannen in de organisaties flink uiteen liep, werd ook een zekere spreiding naar deze verhouding nagestreefd

Er werden 19 organisaties geselecteerd Daarvan zijn er uiteindelijk 14 bij het onderzoek betrokken Drie organisaties aarzelden om aan het onderzoek mee te werken Zij besloten in een zo laat stadium te weigeren dat vervanging niet meer mogelijk was Twee andere organisaties hebben halverwege het onderzoek de medewerking opgezegd³³ Onderstaand overzicht geeft kort informatie over de bij het onderzoek betrokken organisaties

OVERZICHT VAN DE ONDERZOChte ORGANISATIES

	aantal leden	sinds	schaal	aanleiding/hoofdthema
Actiegroepen (Nijmegen)				
- Renovatiegroep (Code* ren)	7	1980	buurt	sloop tegengaan
- Stadsvernieuwingsgr (wvs)	24/14	1980/82	buurt/straat	stadsvernieuwing
- Nieuwbouwgroep (nib)	9	1982	buurt	klachten
- Drempelgroep (dre)	9	1984	buurt	verkeersproblemen
- Poengroep (afk)	13	1979	stad	woonlasten
Professionele actieorganisaties (Rotterdam)				
- Grote-buurtgroep (keg)	27	1975	wijk	stadsvernieuwing
- Buurtwinkelgroep (kek)	15	1975	wijk	informatie- en coördinatiepunt
- Zorggroep (wig)	25	1975	wijk	stadsvernieuwing
- Bejaardengroep (wik)	16	1983	wijk	wonen voor ouderen
Verzetsorganisaties (Nijmegen)				
- Woonwerkpandgroep (gkh/gkd)	30	1976/83	gebouw	uitzetting tegengaan
- Kraakgroep (toe)	23	1984	stad	informatieuitwisseling
Hervormingsorganisaties (Nijmegen)				
- Voorlichtingsgroep (och)	6	1979	stad	informatieverstrekking
- Huiskamergroep (com)	19	1982	vijs huizen	woongroepenvereniging
- Nieuwhuusgroep (nuh)	21	1982	zes huizen	woongroepenvereniging

8.2 Observaties

De observaties zijn uitgevoerd in de periode december 1984-juli 1985. Het doel van deze observaties was vooral om materiaal te verzamelen over definities van de situatie, normen, machtsposities en het besluitvormingsproces in de onderscheiden organisaties. Belangrijk was dat de observaties ook materiaal opleverden over routinematig toegepaste kennis omtrent het handelen, het domein van het praktisch bewustzijn, waarover door middel van interviews veel moeilijker materiaal te verzamelen valt.

Geobserveerd zijn alle bijeenkomsten van de betreffende organisatie in de eerste helft van 1985, tenzij het aantal ver boven de tien dreigde uit te komen. Er is geobserveerd door vier observatoren, bij het onderzoek betrokken als stagiaire of onderzoekster. Bij het uitvoeren van de observaties is aangesloten bij de werkwijze zoals Wester die aansluitend bij Glaser en Strauss ontwikkeld heeft (Wester 1984). De observaties zijn gestructureerd door een intensief overleg in het onderzoeksteam dat vorm kreeg in memo's over waargenomen verschijnselen of processen. Van de observaties zijn verslagen gemaakt, die samen met de memo's het materiaal vormen dat geanalyseerd is ter beantwoording van de onderzoeksvragen.

8.3 Interviews

De interviews zijn afgenomen in de periode eind 1985, begin 1986. Er zijn 44 interviews afgenomen met vrouwelijke leden uit de geobserveerde bewonersorganisaties.

In een interview leggen mensen onder een zo neutraal mogelijke impuls van buiten verantwoording af van het eigen handelen en de beleving ervan. Daarom levert het materiaal uit interviews gegevens op die behoren tot de 'discursief bewuste kennis van respondenten'. In deze verhalen echter komt voor een deel ook praktisch bewuste kennis naar voren, vooral in stopwoorden, gemeenplaatsen of andere routinematige uitingen. Bij de analyse is aan dit soort uitingen dan ook aandacht besteed.

Het doel van de interviews is om materiaal te verzamelen over de beleving van de deelname door de vrouwelijke leden, over hun definitie van de situatie, over de betekenis die het deelnemen voor hen heeft en over de normen die zij voor zichzelf en de groep hanteren.

Voor de selectie van respondenten voor de interviews is een aantal richtlijnen gehanteerd. Deze richtlijnen hadden een dubbele achtergrond, namelijk het hanteerbaar houden van het aantal interviews in praktisch-organisatorische zin en het zorgdragen voor een goede spreiding van respondenten over relevant geachte variabelen. In bijlage 2 is over deze selectie meer informatie te vinden.

Tegelijk met de selectie van de respondenten werden vorm en inhoud van de interviews vastgesteld. Wat de vorm betreft werd gekozen voor een tussenvorm tussen 'open' en 'gesloten' interview. De aard van de gestelde vragen vereiste immers een open design, terwijl het feit dat de interviews door vier interviewsters zouden worden afgenomen vroeg om structurering (om te vermijden dat er vertekening van de onderzoeksresultaten zou optreden door een verschillende wijze van interviewen). Gekozen werd voor een

semi-gestructureerd interview, namelijk een topic-lijst waarbij telkens startvragen waren geformuleerd, die door iedereen op dezelfde wijze zouden worden gesteld, waarna open doch niet-sturend zou worden doorgevraagd

Parallel aan de in de probleemstelling gestelde vragen waren dat de volgende topics betekenis en interpretatie van het handelen, normen en sancties, macht en achtergrondkenmerken. In bijlage 1 is ook deze topic-lijst opgenomen

8.4 Analyse

Zowel observaties als interviews zijn intensief en systematisch vergelijkend geanalyseerd, waarbij aangesloten werd bij de opvattingen van Glaser en Strauss (Glaser en Strauss 1976) en de uitwerking ervan door Wester (Wester 1984)

Van de observaties zijn verslagen gemaakt door de observatoren. Het materiaal bestaat verder uit memo's van het onderzoeksteam uit de observatieperiode en (indien voorradig) notulen van de onderzochte groep. Verslagen en memo's zijn geanalyseerd op de volgende gegevens

- uitspraken over de 'collectieve definitie van de situatie', 'collectieve betekenisgeving' of onderhandelingen daarover,
- uitspraken over normen, normatief geladen uitspraken en onderhandelingen daarover,
- aantal deelnemers per bijeenkomst, verdeling vrouwen/mannen, posities en taakverdeling,
- besluitvorming op basis van een 'agenda achteraf' met aandacht voor het proces van het op de agenda plaatsen van punten

Het materiaal uit de observatieperiode laat ook toe verschillen te onderscheiden tussen mannen en vrouwen wat betreft een ander aspect van de aard van hun deelname. Naar aanleiding van memo's in de observatieperiode over een mogelijk verschillende 'stijl' van mannen en vrouwen, is nagegaan of er verschillen tussen vrouwen en mannen te constateren zijn in interactiefrequentie en in het karakter van de interacties³⁵

De analyse van betekenis, norm en macht uit de observaties laat toe een deel van de in de probleemstelling genoemde vragen te beantwoorden (de onderzoeksvragen 1a, 2a en 3a). Voor de onderzoeksvragen over gedrag en beleving van vrouwen leveren de interviews aanvullend materiaal op. De interviews zijn geanalyseerd op basis van letterlijke protocollen

- Bij de analyse is telkens voor het totale interview systematisch vergelijkend nagegaan
- welke uitspraken gedaan werden over de definitie van de situatie of over de betekenis die een (aspect van) het handelen voor de betreffende respondent had,
 - welke uitspraken gedaan werden over normen (over zichzelf, de groep) of welke uitspraken een normatieve lading hadden,

De betreffende uitspraken leveren de gegevens om de overige deelvragen van de probleemstelling te beantwoorden

Voor de kritische commentaren zijn drie theoretische benaderingen gekozen. Door de groeiende belangstelling in Nederland voor de 'resource mobilisation approach' leek het

interessant deze theorie, en vooral het onderdeel ervan over de 'individuele bereidheid om deel te nemen' (in de uitwerking van Klandermans 1984) te confronteren met de onderzoeksresultaten van de dimensie betekenisgeving

Bij de analyse van normen rond agressie en conflicten, maar ook in meer algemene zin, bleek 'beheersing van emoties' een belangrijke norm. Aangezien processen die met emotiebeheersing te maken hebben centraal staan in de civilisatietheorie van Elias, is besloten in een kritisch commentaar de onderzoeksresultaten met deze theorie te confronteren.

'Democratisering' is van oudsher het theoretische begrip waarmee geprobeerd werd greep te krijgen op de werkelijkheid van bewonersparticipatie en bewonersacties. Veelal is onderscheid gemaakt tussen modellen van representatiedemocratie en participatiedemocratie, waarin dan verschillende visies op bewonersparticipatie en bewonersacties worden ondergebracht. Het begrip wordt heden ten dage niet meer zo frequent gebruikt, maar het komt nog steeds in aanmerking voor een kritische reflectie naar aanleiding van de onderzoeksresultaten over de dimensie macht.

9 Leeswijzer

Het onderzoek waarvan dit boek verslag doet, en dus ook het boek zelf, is gestructureerd naar de drie door Giddens onderscheiden dimensies van sociale interactie. In hoofdstuk 3 wordt de betekenisgevende dimensie beschreven. In hoofdstuk 4 komt de normerende dimensie aan bod, en in hoofdstuk 5 staat de machtsdimensie centraal. Elk van deze drie hoofdstukken wordt afgesloten met een kritisch commentaar. Lezeressen en lezers die vooral geïnteresseerd zijn in een van de benaderingen die daar aan de orde komen, doen er goed aan het totale hoofdstuk te lezen. Geïnteresseerden in de Resource Mobilisation Approach lezen dan hoofdstuk 3, geïnteresseerden in de figuratiesociologie lezen hoofdstuk 4 en wie meer wil weten over bewonersparticipatie als democratiseringsfenomeen leze hoofdstuk 5. De conclusies van het onderzoek zijn te vinden in 3.4, 4.2.5/4.3.6, 5.7 en 6.2/6.3.

Voorafgaand aan de drie kernhoofdstukken, en na dit eerste hoofdstuk waarin probleemstelling, theoretisch kader en onderzoeksopzet aan de orde zijn gekomen, biedt hoofdstuk 2 een beknopte historische schets en een beschrijving van bewonersorganisaties.

Hoofdstuk 6 sluit het boek af met een kort antwoord op de probleemstelling en een epiloog, een reflectie op het onderzoek. De centrale kwestie in deze epiloog is de theoretische verbinding tussen macht en gender.

2 Bewonersorganisaties: historische schets en beschrijving

1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een schets gegeven van de ontwikkelingen die bewonersorganisaties in de periode van 1965-1985 hebben doorgeemaakt

Hierbij wordt aangesloten op de eerder gepresenteerde typering van bewonersorganisaties. De nadruk ligt enerzijds op de actiegroepen en actieorganisaties, en anderzijds op de beide types stedelijke sociale bewegingen, de hervormingsorganisaties (de woongroepenbeweging) en de verzetsorganisaties (de kraakbeweging)

Voor ieder type zal tevens beschreven worden hoe de situatie met betrekking tot dit type bewonersorganisatie was in de stad en in de periode (1984-1985) waarin het onderzoek werd uitgevoerd.¹ In een concluderende paragraaf worden enkele gelijklopende lijnen in deze ontwikkelingen samengevat

2 Actiegroepen en actieorganisaties

2.1 Ontwikkelingen in de periode 1965-1985

In de jaren zestig ziet men steeds vaker dat bewoners op plaatselijk niveau tot spontane gezamenlijke acties komen, die ten doel hebben te protesteren tegen plannen en maatregelen van de gemeentelijke overheid voor hun woonmilieu. Bewoners stellen tegenplannen voor of initieren zelf plannen (Kropman en Kreukels 1968). Onder druk van deze buurtgroepen en acties betreft de overheid bewoners vanaf het begin van de jaren zeventig steeds meer bij de plannen rond hun buurt. Niet alleen in stadsvernieuwingsgebieden, maar ook bij nieuwbouw groeit de inspraakcultuur fors. Door de toegenomen betrokkenheid van bewoners worden allerlei uitgangspunten die de overheid bij de planning, uitvoering en het beheer van de gebouwde omgeving hanteert, ter discussie gesteld.

Vanuit deze achtergrond gaat de overheid ertoe over de inspraak van bewoners aan bepaalde spelregels te onderwerpen. Er komen inspraakprocedures. Door middel van hearings en steeds verder uitgewerkte inspraakmodellen wordt de bevolking in een vroeg stadium van het planproces opgeroepen om haar mening te geven en deel te nemen aan de daartoe geeigende organen. Er treedt formalisering op: regels voor inspraak en participatie worden gedetailleerder en formeler. Het voornaamste belang van de overheid bij deze maatregelen is procesbeheersing: het kanaliseren van de soms onverwacht heftige (re)acties van bewoners tegen gemeentelijke plannen of voornemens. Voor de bewonersorganisaties houden deze nieuwe procedures de belofte in om werkelijk gehoord te worden dan wel een zekere mate van zeggenschap te krijgen.

Mede als gevolg daarvan ontstaat bij deze organisaties een tendens om zich aan te passen aan de normen en rolverwachtingen van deze inspraak- en participatiemodellen. Nelissen plaatst deze 'reglementeringsfase' in de periode 1977-1980 (Nelissen 1980) en geeft deze een plaats als laatste fase in het institutionaliseringsproces. Deze institutionalisering wordt volgens hem door alle partijen ondersteund. Voordelen ervan zijn duidelijkheid, orde en zekerheid zowel voor de overheid als voor de bewonersorganisaties.

Deze processen gaan gepaard met toenemende technocratisering en bureaucratisering (Nelissen 1980: 178). Bij de overheid ontstaat de neiging de problemen van bewoners(organisaties) zodanig te herdefiniëren dat ze voor bureaucratische bewerking geschikt zijn (Beck 1983). De bureaucratische werkwijze van de overheid doet een beroep op vaardigheden (taalgebruik, gebruik van communicatiemiddelen) waarover een groot deel van de burgers, c.q. bewoners, niet beschikt. Om het gevaar te keren dat alleen 'wijkelites' kunnen voldoen aan de benodigde kennis en vaardigheden, gaan bijvoorbeeld opbouwwerkorganen over tot het opzetten van 'bewonersscholing': cursussen voor mensen die als vrijwilliger/ bewoner actief zijn in bewonersorganisaties. Dit zet een proces van professionalisering in gang. Naast actiegroepen ontstaan actieorganisaties.

Het proces van institutionalisering van bewonersparticipatie is niet alleen zichtbaar in de reglementering ervan, maar ook in de structurering van de betrokken organisaties. De term structurering verwijst hier naar het vastleggen van sociale posities en rollen, de opbouw van de organisatie en het inschakelen van specialisten (Nelissen 1980: 157). Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig zijn specifieke functionarissen belast met de dagelijkse zorg voor het 'participatiegebeuren' op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau. De organisatorische taken die deze nieuwe beroepsgroep vervult, zijn vooral: het ontwikkelen van ideeën over de aanpak van de participatie, het organiseren van bijeenkomsten, het zorgen voor informatie, het inventariseren van de bevindingen en wensen van de participanten, het onderhouden van contacten met andere overheidsorganen en het zorgen voor een goede informatiestroom van diverse overheidsorganen. De professionals zijn eerst vooral in dienst van de overheid zelf, later is de trend duidelijk gericht op het doen begeleiden van de participatie door deskundigen die niet (of althans niet rechtstreeks) in dienst zijn van de overheid.

Ook de organisatievorm van de actieorganisaties ondergaat veranderingen in dit proces van institutionalisering dat gepaard gaat met bureaucratisering en professionalisering. Er treedt schaalvergroting op en veel organisaties worden complexer. Waren de eerste bewonersorganisaties sterk op straat, buurt of wijk gericht, in de loop van de jaren zeventig ontstaan veel stedelijke bewonersorganisaties, en ook landelijke instellingen die zich met collectieve belangenbehartiging van bewoners bezig houden (LOS, LOBH, NVH).² Dit heeft duidelijk te maken met het gegeven dat veel problemen niet meer op buurtniveau opgelost kunnen worden.

In de grote steden valt bovendien het verschijnsel waar te nemen dat binnen grotere bewonersorganisaties allerlei specifieke subgroepen ontstaan. Een voorbeeld daarvan zijn categorale groepen, die zich slechts op de deelbelangen van één bepaalde bevolkingscategorie richten. Dat zijn bijvoorbeeld ouderengroepen en migrantengroepen. In de periode 1980-1985 wordt op een aantal plaatsen ook geëxperimenteerd met vrouwen-

groepen (Diederer 1985)

Parallel met veranderingen in de ruimtelijke problematiek, veranderen de onderwerpen waarmee bewonersorganisaties te maken hebben Grote verkeersdoorbraken en grote, met kaalslag gepaard gaande bouwstromen komen in de jaren zeventig en de vroege jaren tachtig minder voor Het accent komt eerst heel sterk op renovatie en stadsvernieuwing te liggen, en daarna ook op beheer en woonlastenproblematiek, hoewel ook dan nog kaalslag voorkomt

Met een verandering in de inhoud en organisatie van de belangenbehartiging door bewonersorganisaties, verandert ook de gevolgde strategie Veel bewonersorganisaties staan aan het einde van de onderzochte periode voor de vraag of zij zich zullen richten op het verwerven en behouden van een toegang tot het bureaucratisch apparaat, dan wel of zij van geval tot geval verzet of pressie zullen organiseren De beslissing lijkt daarbij vaker dan vroeger zo uit te vallen dat gekozen wordt voor een meer permanente overleg- en onderhandelingsstrategie (Hegt, Nauta & Teng 1985)

Over de kansen op succes voor bewonersorganisaties nu en in de toekomst wordt overwegend somber gedacht Turpijn (1987) stelt dat het lijkt alsof bewonersorganisaties de laatste jaren minder perspectief hebben om hun doelstellingen te realiseren Turpijn wijt dit vooral aan het bezuinigingsbeleid dat de laatste jaren door de rijksoverheid gevoerd wordt, en aan negatieve effecten van decentralisatie Decentralisatie leidt eerder tot 'verstatelijking op lokaal niveau' (Turpijn 1987 151) dan tot vergroting van de speelruimte voor bewoners Ook De Kleijn (1985) is niet onverdeeld optimistisch in zijn evaluatie van de Rotterdamse aanpak Hij signaleert toenemende oppositie tegen bewonersorganisaties, afname van de eensgezindheid in de buurten, afnemende betaalbaarheid van de huisvesting en een door de professionalisering opgedrongen consumentenrol van bewoners (De Kleijn 1985 190) Actieorganisaties blijken niet in staat te zijn duurzaam een grote groep bewoners te mobiliseren

Samengevat het kernbegrip in de ontwikkeling van actiegroepen en actieorganisaties is institutionalisering structurering, procesbeheersing en formalisering Dit leidt tot bureaucratisering, professionalisering en schaalvergroting van bewonersparticipatie In de grote steden ontstaan categorale groepen Het accent verschuift van verkeersproblemen en kaalslag naar renovatie, beheer en woonlasten Er treedt een omslag op van een verzet- en pressiestrategie naar een overleg- en onderhandelingsstrategie

2.2 Actiegroepen in Nijmegen

De periode 1960-1980 is voor Nijmegen een periode van stadsuitbreiding. De grote groeiverwachtingen leiden ertoe dat ook op de omringende gemeenten een beroep wordt gedaan Deze bouwen in die periode veel gezinswoningen ten behoeve van de groeiende Nijmeegse woningbehoefte (Concept structuurplan gemeente Nijmegen, 1983). Na een verandering in de politieke samenstelling van het College van Burgemeester en Wethouders in 1982³ wordt het ruimtelijk beleid echter wezenlijk gewijzigd Het dan verschenen concept-structuurplan kiest duidelijk voor het model van de compacte stad. Vanaf die tijd legt Nijmegen een sterke nadruk op de opvang van de eigen woningbe-

hoeft binnen de eigen grenzen Ook wordt gekozen voor een positieve benadering van 'stedelijkheid' Daardoor komt tevens een betere aansluiting tussen stadsontwikkeling en stadsvernieuwing tot stand

In 1970 krijgt de gemeente met het eerste hevige buurtverzet te maken, en (daardoor) tegelijk met de problematiek van stadsvernieuwing De bewoners van de in verval geraakte Benedenstad protesteren tegen de plannen voor een sterke cityvorming (gepaard gaand met kaalslag) in hun woongebied Hun eisen worden in 1972 in principe ingewilligd de Benedenstad wordt woongebied

In de loop van de jaren zeventig ontstaan meer actiegroepen De gemeente ontwikkelt mede onder druk daarvan een stadsvernieuwingsbeleid, en eind 1979 ook een inspraakbeleid De gemeentelijke inspraakdeskundigen worden bij het Bureau Voorlichting ondergebracht De principes voor het inspraakbeleid worden vastgelegd in 'Spelregels' De doelstelling van inspraak is daarbij als volgt geformuleerd 'het aan de directe betrokkenen geven van mogelijkheden om direct invloed uit te oefenen op de besluitvorming van het College en Raad' (Discussienota Evaluatie spelregels voor overleg en inspraak, Nijmegen, 1984 4) De bewoners hebben de kans op bepaalde nauw omschreven punten hun wensen te uiten De bestuurders blijven de beslissingen echter in handen houden Een evaluatierapport geeft dan ook aan dat er nog veel knelpunten bestaan De belangrijkste knelpunten zijn de inbreng van insprekers is te gering, er is onduidelijkheid over de besluitvorming, over de (on)mogelijkheden en over de reikwijdte van de spelregels, en de procedures zijn te lang (Evaluatierapport Spelregels voor overleg en inspraak bij stadsvernieuwingsprojecten in Nijmegen, 1984 8) Duidelijk wordt dat inspraak in bewonersgroepen vaak frustrerend is er wordt veel energie in gestopt en de mate van realisering van de eigen wensen valt tegen Dat komt ook doordat veel bewoners een grotere mate van zeggenschap verlangen dan de inspraakspelregels toestaan

Bij de twee grootste woningbouwverenigingen in Nijmegen is in de jaren tachtig een speciale deskundige voor inspraak aangesteld Bij Woningvereniging Nijmegen heeft deze persoon een aparte functie die direct onder de directie ressorteert als een soort onafhankelijk adviseur Bij Woningvereniging Kolping wordt de functie vervuld door het Hoofd Bewonerszaken, een duidelijke, maar afhankelijke plaats in de interne hiërarchie Beide woningbouwverenigingen hanteren ten opzichte van inspraak grosso modo dezelfde uitgangspunten als de gemeente

Bewonersorganisaties in Nijmegen richten zich meestal op de gemeente en/of de woningbouwverenigingen, hetzij omdat zij vinden dat deze instellingen een probleem moeten oplossen, hetzij omdat zij zich verzetten tegen bepaalde plannen of voornemens, hetzij omdat zij uitgenodigd zijn om hun mening te laten horen

In veel gevallen worden ze daarbij vanaf het begin (bijvoorbeeld in het geval van inspraak) of vrij snel daarna ondersteund door het buurt- of opbouwwerk Het opbouwwerk heeft een typisch intermediaire rol Van de kant van de buurtwerkers - ten tijde van de inventarisatie van bewonersorganisaties in dit onderzoek nog georganiseerd in een aparte stichting - komt nogal eens het verwijt dat de opbouwwerkers teveel volgens het harmoniemodel werken Dit is bemiddelen tussen bewoners en

gemeente vanuit het zoeken naar een voor beiden aanvaardbare oplossing Volgens deze buurtwerkers zouden bewoners meer gebaat zijn met een conflictmodel, waarbij eerder uitgegaan wordt van tegenstrijdige belangen tussen bewoners en de gemeente, en waarbij de buurtwerker zich opwerpt als pleitbezorger voor de belangen van de bewoners Deze discussie over de rol van de professionals werd in Nijmegen echter niet openlijk gevoerd⁴

Uit gesprekken met sleutelfiguren (Verhagen 1986) blijkt dat de algemeen beschreven strategieverandering ook in Nijmegen heeft plaatsgevonden Door de toegenomen reglementering is het voor bewoners moeilijker geworden om resultaat te bereiken ze moeten nu met argumenten komen die in de politiek ingepast kunnen worden Door de bureaucratisering gaan zelfs marginale veranderingen via een lange weg die veel tijd en energie vraagt Dit heeft volgens de sleutelpersonen gevolgen voor het ledenbestand (meer mensen worden lid vanuit persoonlijke ambitie) en voor de interne organisatie Ook de bewonersorganisatie zelf bureaucratiseert en raakt vervreemd van de achterban Over de toekomst waren de sleutelpersonen vrij somber op stedelijk niveau is de vereiste deskundigheid eigenlijk te hoog voor doorsnee-bewoners, op wijk-, buurt-en straatniveau denkt men dat het moeilijk zal blijven om resultaat te bereiken

Uit de inventarisatie van bewonersorganisaties in Nijmegen, die eind 1985 is uitgevoerd (zie ook hoofdstuk 1) wordt duidelijk dat veel meer groepen ondersteund worden door het opbouwwerk dan door het buurtwerk Van de 76 actiegroepen die toen werden getraceerd, werden er 53 ondersteund door het opbouwwerk (waarbij het acht keer ging om een vrouwelijke opbouwwerker), en slechts tien door een buurtwerker

De gegevens uit de inventarisatie laten ook zien dat niet alle in de vorige paragraaf beschreven ontwikkelingen in Nijmegen zijn terug te vinden Het proces van schaalvergroting is aanwijsbaar in het bestaan van vier actiegroepen die op het stedelijk niveau opereren Verder domineert echter een kleine schaal 'kleiner dan buurt', dat wil zeggen een straat of een aantal straten Op het totaal van 76 actiegroepen zijn er, behalve vier die op stedelijk niveau opereren, 11 op wijk- en 12 op buurtniveau Veel meer dan de helft van de actiegroepen (49) echter betreft een organisatie op het niveau van één of meerdere straten De organisatiestructuur is daarmee in overeenstemming Slechts negen actiegroepen kennen een formeel bestuur

Ook het aantal leden laat iets zien van de schaal van de organisaties Ook hier is het beeld kleinschalig 47 organisaties hebben acht leden of minder De overige 24 waarover gegevens bekend zijn hebben acht à twintig leden

Het institutionaliseringsproces is in Nijmegen dus niet zo duidelijk terug te vinden Er is wel sprake van geformaliseerde inspraakprocedures, maar nauwelijks van professionalisering Slechts in beperkte mate treedt schaalvergroting op Het proces van categorisering is slechts in zeer beperkte mate terug te vinden Er zijn slechts vijf categorale actiegroepen aangetroffen in de inventarisatieperiode tweemaal betreft dit een vrouwengroep, driemaal een (rand)jongerengroep De beschreven verandering in thema's stemt wel overeen met de bevindingen in Nijmegen veel renovatie, in mindere mate nieuwbouw Een nieuw thema als woonlasten komt wel voor, een thema als beheer niet

De kwantitatieve deelname van vrouwen aan de Nijmeegse actiegroepen is niet zo groot. In ongeveer de helft (39) van de geïnventariseerde groepen zijn vrouwen in de minderheid, in tien groepen is het aantal vrouwelijke en mannelijke leden precies gelijk, en in slechts 14 groepen zijn vrouwen in de meerderheid. Belangrijke posities zijn vaker in handen van mannen. In totaal hebben 69 mannen een belangrijke positie in de actiegroepen, tegen slechts 31 vrouwen. Vooral als gelet wordt op de voorzittersfunctie is het verschil groot: er zijn 36 actiegroepen met een mannelijke en slechts acht met een vrouwelijke voorzitter. De functie van secretaris is wat gelijkjer verdeeld: 20 mannen en 16 vrouwen. Weinig actiegroepen hebben een penningmeester, maar het is in 13 gevallen een man en slechts zeven keer een vrouw.

2.3 Actieorganisaties in Rotterdam

Na de Tweede Wereldoorlog, waarbij een groot deel van het centrum en van de havens in Rotterdam verwoest was, werd de wederopbouw van de stad gezien als een nationaal belang. Het beleid was gericht op herstructurering: havenuitbreiding, cityvorming en verbetering van de infrastructuur. Een aantal woonwijken zou voor deze plannen moeten worden gesloopt.

Aan het eind van de jaren zestig, als het effect van dit gemeentelijk herstructureringsbeleid in de oude wijken zichtbaar wordt in de vorm van snel om zich heen grijpende verpaupering, ontstaat er breed verzet van de direct gedupeerden. Een deel van de bewoners organiseert zich in buurt- en wijkgroepen. Ook wordt in 1972⁵ een stedelijk overleg opgericht, het OSOW (Overleg Stadsvernieuwing Oude Wijken). Dit OSOW legde aan verschillende politieke partijen haar eisen voor: stopzetting van de verpaupering en verbetering van de oude wijken.

Als de PvdA in 1974 de absolute meerderheid haalt in de Rotterdamse gemeenteraad, wordt een aparte wethouder voor Stadsvernieuwing aangesteld. Veel buurtreizen worden ingewilligd. In de periode daarna krijgt de organisatie van de stadsvernieuwing ook haar definitieve vorm. De bewonersorganisaties krijgen de kans om hun opvattingen over directe democratie waar te maken. Elke voor stadsvernieuwing aangewezen wijk krijgt een projectgroep. De projectgroepen bestaan sindsdien uit gemandateerde ambtenaren in de wijk en bewoners als meebeslissende partij. Als zodanig zijn deze projectgroepen dus een combinatie van ambtelijke deconcentratie en directe democratie. Het gemeentebestuur erkent vanaf 1974 één bewonersorganisatie per wijk in het centraal bestuurd gedeelte van de stad.⁶ De elf wijken die vanaf dit begin bij de stadsvernieuwing betrokken zijn, noemt men eerste-rings-stadsvernieuwingsgebieden. In de periode 1980-1982 zijn daar acht tweede-rings-stadsvernieuwingsgebieden aan toegevoegd. Volgens De Kleijn (1989) zijn het draagvlak, de continuïteit en de professionaliteit van bewonersorganisaties in Rotterdam meer ontwikkeld dan in andere grote steden. De ruime ondersteuning door deskundigen is één van de factoren die De Kleijn daarvoor verantwoordelijk acht. Bewonersorganisaties in Rotterdam zijn dan ook te typeren als actieorganisaties.

Nadat beroepskrachten eerst in dienst zijn van de gemeente, of van het Instituut

Opbouwwerk, wordt in 1988 het RIO (Rotterdams Instituut Bewonersondersteuning) opgericht, waar sindsdien meer dan honderd mensen werken in opdracht van bewonersorganisaties opbouwwerkers, sociaal begeleiders en zogenaamde extern deskundigen, meestal ingenieurs. Financiering gebeurt door gemeente en deelgemeenten. De Rotterdamse bewonersorganisaties hebben tot 1985 een ontwikkeling meegemaakt, die geschetst kan worden van 'strijd om erkenning' tot 'coalitievorming met de gemeente'. Het feit dat ze in het gemeentelijk bestel een positie hebben gekregen die verantwoordelijkheid inhoudt, en het gegeven dat ze meerdere beroepskrachten in dienst hebben, heeft ook gevolgen voor de bewonersorganisaties zelf. De bewonersorganisaties hadden in 1985 een gevestigde positie. Door de grootte van de organisatie en de verschillende werkgroepen, is er een onderscheid waar te nemen tussen een zogenaamd 'kader', dat bestaat uit beroepskrachten en actieve bewoners die overzicht hebben op het hele functioneren van de organisatie, en andere bewoners die op minder intensieve wijze betrokken zijn bij de organisatie. De organisaties zijn dus in sterke mate geïnstitutionaliseerd, zij hebben een formele positie gekregen en een zekere routine in de belangenbehartiging. De Rotterdamse bewonersorganisaties zijn vanaf het begin grootschalig geweest. De ontwikkelingen na 1975 laten een toename van de institutionalisering zien: professionalisering, formalisering en soms centralisering van de organisatie. De onderhandelingsstrategie krijgt de vorm van een coalitiestrategie. Naast de belangrijke rol die bewonersorganisaties spelen in de stadsvernieuwing, hebben zij sinds 1982 ook een rol op het gebied van wijk- en welzijnsvoorzieningen. Gegeven deze algemene lijnen zijn er ook veel verschillen tussen de bewonersorganisaties (De Kleijn 1985: 187). Deze verschillen hebben te maken met onder andere de ontstaansgeschiedenis en met de fase waarin de stadsvernieuwing zich in een bepaalde wijk bevindt.

Over de toekomst van de bewonersorganisaties in Rotterdam wordt verschillend gedacht. Meijer (1989) is het meest positief over de Rotterdamse bewonersorganisaties. Hij stelt dat ze een duurzaam bestaansrecht verworven hebben. Ook vindt hij het (directe) democratische gehalte van de Rotterdamse oplossing hoger dan dat van het Amsterdamse decentralisatiemodel of de Haagse deconcentratie-oplossing. Op langere termijn zal naar zijn mening 'Rotterdam niet ontkomen aan de keuze tussen serieus decentraliseren en deconcentreren of afschaffing van de daar tot nu toe onvoldragen extra bestuurslaag' (Meijer 1989: 19).

Volgens De Kleijn ontwikkelen de bewonersorganisaties zich zo dat bewonersorganisaties minder dan vroeger het algemeen belang van de wijk pretenderen te behartigen. 'Het opbouwwerk verlaat het concept van de centrale wijkorganisatie en koerst op een flexibele bewonersorganisatie, een doelgroepenbenadering, een compagnie-achtige aanpak' (De Kleijn 1989: 9). Daarnaast constateert De Kleijn dat vanuit het bestuur niet langer de toegankelijkheid van de besluitvorming wordt aangeprezen, maar de marktgerichtheid van de organisatie. Het gedachtengoed van de ondernemingswijze productie wordt geprojecteerd op de overheid. Via marktonderzoek wordt de kenniskloof tussen de gemeente als leverancier en de burger als klant overbrugd. De Kleijn waarschuwt ervoor dat een 'verabsolutering van deze benadering het eigene van het openbaar bestuur en politieke processen miskent' (De Kleijn 1989: 10). Dit is temeer

een reeel gevaar voor de bewonersorganisaties, omdat het 'concern' Rotterdam zich volgens De Kleijn geheel los lijkt te ontwikkelen van discussies over de bestuursstructuren tussen bewonersorganisaties en deelraden

De inventarisatie van de bewonersorganisaties in Rotterdam is beperkt tot de bewonersorganisaties in de eerste-rings-stadsvernieuwingengebieden⁷ Ook is de inventarisatie beperkt tot het verzamelen van informatie over deze organisaties als geheel, dus zonder gedetailleerde informatie over alle subgroepen die er deel van uitmaken.

De inventarisatie in Rotterdam bevat gegevens over 23 bewonersorganisaties. Allereerst is daar iets uit af te leiden over de schaal van de bewonersorganisaties Er is één bewonersorganisatie per wijk, maar het is goed daarbij te bedenken dat het in vijf gevallen gaat om een wijk met meer dan 15 000 inwoners Vijf andere hebben een inwonertal tussen 5000 en 10 000 en het grootste aantal, acht, valt in de categorie 10 000 tot 15 000 inwoners Slechts bij vijf bewonersorganisaties gaat het om een wijk met minder dan 5 000 inwoners

Het aantal bewoners dat bij een bewonersorganisatie betrokken is, verschilt wel per organisatie, maar hangt niet samen met de omvang van de wijk Het aantal bewonersleden per organisatie is duidelijk veel hoger dan in Nijmegen Slechts de vier kleinste organisaties hebben een aantal dat kleiner is dan 50 Acht bewonersorganisaties hebben tussen 50 en 100, en zeven bewonersorganisaties tussen 100 en 200 betrokken bewoners De vier grootste bewonersorganisaties hebben ieder meer dan 200 betrokken bewoners. Het aantal 'actieve' bewoners, of bewoners die tot het kader gerekend kunnen worden, is geringer Dit loopt uiteen van vijf à tien (zes keer), tien à twintig (zes keer), twintig à dertig (acht keer) en meer dan dertig (drie keer)

De bewonersorganisaties in de grotere wijken hebben meer professionele ondersteuning In het algemeen zijn er overigens meer bewonersorganisaties die zwaar geprofessionaliseerd genoemd kunnen worden (meer dan vijf beroepskrachten), namelijk 18, tegen slechts vijf die minder dan vijf beroepskrachten in dienst hadden Van de 18 bewonersorganisaties die zwaar geprofessionaliseerd waren, hadden er vier meer dan tien beroepskrachten in dienst

Bewonersorganisaties die zo grootschalig zijn, hebben ook vaak een centrale organisatie-structuur (14 tegen 9 een decentrale structuur)

De gegevens over de deelname van vrouwen aan de Rotterdamse bewonersorganisaties zijn minder exact dan die uit Nijmegen Dat komt doordat bewonersorganisaties in Rotterdam bestaan uit diverse groepen, ieder met een wisselend aantal leden, en ook met enige overlap omdat personen in meerdere subgroepen actief kunnen zijn De organisaties hebben daarom zelf geen precieze gegevens over de aantallen betrokken bewoners Het aantal 'actieve' vrouwen is iets nauwkeuriger, omdat dit een kleinere groep betreft, waar organisaties beter zicht op hebben

In het algemeen kan gesteld worden dat vrouwen in de Rotterdamse bewonersorganisaties in de meerderheid zijn in 20 van de 23 bewonersorganisaties bestaat de totale bewonersgroep in meerderheid uit vrouwen De deelname van vrouwen in de groep 'actieve bewoners' is wat geringer, in 17 van de 23 organisaties bestaat deze groep in

meerderheid uit vrouwen. In bijna alle bewonersorganisaties zijn de beroepskrachten overwegend mannelijk. Slechts bij twee bewonersorganisaties bestaat het team van beroepskrachten voor de helft of meer uit vrouwen.

Als gekeken wordt naar de verdeling van mannen en vrouwen in eventuele Dagelijkse Besturen zijn de verhoudingen wat gelijk. Van de elf bewonersorganisaties die een Dagelijks Bestuur hebben, zijn er zes met een gelijk aantal vrouwen of een meerderheid vrouwen, en vijf waar ze in de minderheid zijn.

3 Hervormingsorganisaties

3.1 Ontwikkelingen in de periode 1965-1985

Als onderdeel van de protestbeweging in de jaren zestig, ontstaan 'communes'. Het verschijnsel slaat echter niet aan in de samenleving. De ideologische uitgangspunten van de communes, die uitgaan van een 'revolutionering van het privé-leven en het openbare leven' (Van Ussel 1977, Weggemans 1983) blijken moeilijk te verwezenlijken.

De belangstelling voor vormen van gemeenschappelijk wonen krijgt in de jaren zeventig een nieuwe vorm in woongroepen en centraal-wonenprojecten. Bij centraal-wonenprojecten of varianten daarvan is de essentie dat een aantal huishoudens, dat ieder een zelfstandige woonruimte bewoont, bepaalde voorzieningen met elkaar deelt (bijvoorbeeld wasmachine, hobbyruimte). Bij woongroepen daarentegen is geen sprake meer van afzonderlijke huishoudens. Een woongroep is 'een leefverband van minimaal drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens enkele keren per week gezamenlijk eten' (Weggemans 1990: 33).⁸ De leden van een woongroep beschikken ieder over een eigen vertrek naast de gemeenschappelijke ruimtes. Het gegeven van zelfbeheer is voor woongroepen van essentiële betekenis. Zij hebben zelf de mogelijkheid hun zaken te regelen, zoals bijvoorbeeld verbouwingen en onderhoud.

De belangstelling voor woongroepen is in Nederland in de loop van de jaren zeventig sterk gegroeid. Telde Van Ussel in 1972 ongeveer 100 communes, in 1981 kwam een landelijk onderzoek 6600 woongroepen op het spoor (Jansen 1981, 1986). Uit het onderzoek van Jansen blijkt dat Nijmegen in absolute aantallen 'de woongroepenhoofdstad' van Nederland is.⁹ Turpijn schat dat er in 1985 sprake is van 100 tot 200 centraal-wonenachtige projecten in Nederland (Turpijn 1987).

Vanaf het begin van de jaren zeventig worden stedelijke en landelijke organisaties opgericht om de belangen van woongroepen te behartigen. Zo start in 1976 de (landelijke) Vereniging Leef-, Woon-, en Werkgemeenschappen, die zich ten doel stelt meer mogelijkheden te scheppen voor het wonen in groepen.

Het duurt wat langer voor woongroepen ook meer in de belangstelling komen te staan bij de overheid. In 1983 komt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid met het rapport 'Herwaardering van Welzijnsbeleid', waarin de woongroep als potentieel alternatief van het professionele welzijnswerk wordt beschouwd. Men spreekt daarbij van nieuwe identificatienetwerken, waarin veel verzorgingstaken die nu door professionele werkers worden verricht, kunnen worden ondergebracht. In die visie

zouden woongroepen dus een rol kunnen spelen in het (door sommigen bepleite) proces van partiële afbouw van de verzorgingsstaat. Er is dus een beperkte beleidsmatige erkenning van woongroepen. Deze leidt echter nog zelden tot concreet volkshuisvestingsbeleid. Andere overheidsmaatregelen maken het moeilijker voor jongeren om zelfstandig te wonen, of verslechteren de financiële positie van woongroepeleden: verlaging van de jeugdlonen en -uitkeringen, groepskorting van 15% voor woongroepeleden door Sociale Diensten.

Als gevolg van dit tegenstrijdige en remmende beleid verwachten Van den Boomen en Van der Lans dat deze nieuwe netwerken beperkt zullen blijven tot de middenklasse (Van den Boomen & Van der Lans 1983). Turpijn constateert dat woongroepen, die van oorsprong overwegend actief zijn in de autonome huisvestigingszone - gekenmerkt door plaatselijk zelfbestuur - zich lijken te willen verplaatsen naar de heteronome zone. Deze zone wordt dan gekenmerkt door centraal bestuur (Turpijn 1987).

Belangrijke ontwikkelingen in de woongroepenbeweging zijn: toenemend pragmatisme, categorisering en feminisering. De verschuiving van communes naar woongroepen is te duiden als het verlaten van revolutionair idealisme voor meer pragmatische keuzes. Begin jaren tachtig lijkt dit proces zich door te zetten. Er is een tendens waar te nemen van collectief naar individueel, wat bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat een gemeenschappelijke huiskamer van meer ondergeschikt belang wordt geacht (Govaart 1985, Jansen 1983). De keuze voor een woongroep heeft dan eerder te maken met het feit dat het een gemakkelijke manier is om een eigen huis te verwerven.

Het verschijnsel van categorisering blijkt vooral uit in een groeiende belangstelling voor woongroepen voor ouderen en een stijgende belangstelling voor woongroepen onder werkende jongeren (Jansen 1983, Turpijn 1987). Daarnaast ontstaan ook aparte vrouwenwoongroepen. Dit heeft tevens te maken met een derde belangrijke ontwikkeling: de feminisering. De belangstelling van vrouwen voor collectieve woonvormen is in de loop van de periode 1965-1985 sterk toegenomen. Van Ussel telde in 1972 tweemaal zoveel mannelijke als vrouwelijke communeleden. In de naar schatting 7000 woongroepen uit 1985 liggen de verhoudingen ongeveer gelijk (Weggemans 1990).

Bovendien is het feminisme een belangrijke voedingsbodem geweest voor het ontstaan van woongroepen (Jansen 1983, Poldervaart 1985). Feministische analyses van het vrouwenvraagstuk beschouwden de persoonlijke afhankelijkheid van (huis)vrouwen in het moderne kerngezin en de geïsoleerde arbeidspositie van huisvrouwen en moeders, als één van de belangrijkste oorzaken of uitingen van vrouwenonderdrukking. Woongroepen bieden vrouwen de mogelijkheid een relatie met anderen aan te gaan die niet gebaseerd is op persoonlijke afhankelijkheid. Huishoudelijke en verzorgende arbeid kan in woongroepen gemakkelijker met anderen gedeeld worden.

3.2 Woongroepen in Nijmegen

In 1979 wordt in Nijmegen een 'woongroepenwinkel' geopend. Deze beoogt contacten te leggen tussen mensen die in groepsverband willen wonen, en probeert bovendien

voorwaarden te scheppen voor het wonen in groepsverband. Aanvankelijk wordt geprobeerd via gemeente en woningbouwvereniging woningen voor groepen toegewezen te krijgen. Dit levert geen resultaat op. Kopen blijkt de enige mogelijkheid voor een woongroep. Vanuit de woongroepenwinkel wordt als reactie hierop de constructie voor de 'woongroepvereniging' uitgewerkt en gepropageerd. Deze constructie is uniek in Nederland.¹⁰ De Nijmeegse woongroepenverenigingen zijn verenigingen die meerdere huizen in eigendom hebben. Ze bestaan uit minimaal drie en maximaal zeven huizen/groepen, met per groep gemiddeld vier à vijf leden. De leden betalen contributie aan de vereniging en hebben in ruil daarvoor het recht op woonruimte in één van de panden van de vereniging. Van de contributie wordt rente, aflossing en onderhoud betaald. Omdat de vereniging de eigenaresse is van de panden, verandert er niets aan de eigendomsverhoudingen bij verhuizing van woongroepleden. Voordelen van de constructie zijn ook dat er geen overdrachtsbelasting betaald hoeft te worden bij ledenwisseling en dat de leden niet hoofdelijk aansprakelijk zijn.

Medio 1985 is dit initiatief in Nijmegen uitgegroeid tot een geheel van 25 verenigingen die samen zo'n 150 huizen beheren met circa 750 bewoners. Ook is rond de verenigingen een stevige ondersteuningsstructuur ontstaan: een Stichting woongroepenfonds, bedoeld om verbouwingen te financieren, een Stichting STUT die ondersteunende taken vervult rond huizenaanloop, hypotheek, verbouwingkredieten en de begeleiding van nieuwe verenigingen en de Bouwgroep Lent, een vennootschap onder firma die vooral opdrachten van verenigingspanden aanneemt, waarbij ervan uitgegaan wordt dat bewoners meehelpen. Ook functioneert de woongroepenwinkel nog steeds als informatiecentrum en contactpunt.

Van de breder gesignaleerde ontwikkelingen zijn toenemend pragmatisme en feminisering zichtbaar. Toenemend pragmatisme blijkt bijvoorbeeld uit het gegeven dat sommige verenigingen zich zo organiseren dat de onderscheiden woongroepen zo weinig mogelijk met elkaar te maken hebben (Govaart 1985). Categorisering treedt niet duidelijk op. In Nijmegen is door de unieke structuur sprake van een beperkt institutionaliseringsproces, blijkend uit formelere organisaties en een eigen kleine professionele ondersteuningsstructuur.

Uit gesprekken met sleutelpersonen (Verhagen 1986) blijkt dat er sprake is van een toegenomen overleg tussen woongroepenbeweging, gemeente en woningbouwverenigingen. Dit overleg kreeg de vorm van deelname van de woongroepenbeweging in Nijmegen aan de Stuurgroep HVAT (Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens). Voor de woongroepenbeweging was deze ervaring negatief. De stuurgroep HVAT, waarvan ook gemeente en woningbouwverenigingen deel uit maakten, was niet krachtig genoeg om een beleid te ontwikkelen. De sleutelpersonen denken dat de woongroepen een onzekere toekomst tegemoet gaan. De woongroepenbeweging blijft wel streven naar erkenning door de overheid en naar een stimulerend overheidsbeleid, maar gaat er tegelijk van uit dat zelfwerkzaamheid nog lang nodig zal blijven. Vanuit de oorspronkelijke initiatiefnemers wordt overigens nog steeds, maar zonder veel succes, benadrukt dat er in Nijmegen ook meer huurwoningen voor groepen zouden moeten komen.

In de inventarisatie, gehouden in Nijmegen in 1984, zijn 17 bewonersorganisaties geïnventariseerd die bij de woongroepenbeweging horen. Het betreft 16 woongroepenverenigingen en één ondersteunende organisatie. Deze worden bijgestaan door deskundigen (financien, verbouwingen) uit het eigen circuit.

De woongroepenverenigingen zijn klein en ze bestrijken geen duidelijk geografisch gebied. De drie à zeven huizen die deel uitmaken van een vereniging staan soms verspreid door de hele stad. De ondersteunende organisatie werkt op stedelijk niveau. Het aantal leden is, behalve bij deze ondersteunende organisatie en één net gestarte vereniging, groter dan acht. Het aandeel vrouwelijke leden is hoog. In tien woongroepenverenigingen zijn vrouwen in de meerderheid, in vier verenigingen (en in de ondersteunende organisatie) telt men evenveel vrouwelijke als mannelijke leden en slechts bij drie verenigingen zijn de mannelijke leden in de meerderheid. Deze grote deelname van vrouwen is ook terug te vinden als gekeken wordt naar de posities die vrouwen en mannen bekleden. In totaal worden 17 posities door mannen bezet (zes voorzitters, drie secretarissen en acht penningmeesters) en 23 door vrouwen (zeven voorzitters, negen secretarissen en zeven penningmeesters).

4 Verzetorganisaties

4.1 Ontwikkelingen in de periode 1965-1985

De opkomst van de kraakbeweging - door velen gezien als startend in 1965, met een periode van groei en bloei in de jaren zeventig - wordt veelal in verband gebracht met het feit dat een aantal jongeren de al langer bestaande en kort na de Tweede Wereldoorlog eigenlijk veel omvangrijker volkshuisvestingsproblemen, 'de woningnood', niet meer accepteerde (Van Noort 1988, Ekkers 1981, Van der Pennen 1983). Daarnaast worden voor de opkomst van de kraakbeweging ook nog andere factoren naar voren gehaald. Zo legt Van Noort (1988) de nadruk op de aanwezigheid van voldoende 'entrepreneurs'. In het geval van de kraakbeweging is immers de rol van deze zaakwaarnemers duidelijk aanwijsbaar. Het gaat begin jaren zeventig vooral om medewerkers van alternatieve hulpverleningsinstellingen, die panden kraken voor dakloze jongeren, en die over vrij veel tijd, geld, faciliteiten en deskundigheden beschikken.

Turpijn (1987) legt eerder de nadruk op bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Volgens Turpijn komen jongeren in de jaren zeventig op meerdere maatschappelijke terreinen bedrogen uit over in de verzorgingsstaat gewekte verwachtingen. 'Als dan een samenleving tevens gekenmerkt wordt door steeds flexibeler en verschuivende waarden- en normenpatronen, helpt kanalisering via inspraak en bewonersparticipatie niet meer en komen buitenparlementaire acties zoals het kraken in sterkere mate naar voren dan voorheen' (Turpijn 1987: 155).

In de periode 1965-1970 blijft het kraakverschijnsel voornamelijk beperkt tot Amsterdam (Dyst 1986). In de periode 1970-1980 neemt het aantal kraakacties toe, eerst alleen in Utrecht, later ook in andere steden. Aan één van de weinige landelijke acties - begin

1978, gericht tegen het wetsvoorstel Antikraakwet - doen kraakgroepen uit 28 steden mee met plaatselijke acties

De structuur van de kraakbeweging is in de loop van de jaren weinig veranderd. Altijd hebben plaatselijke kraakgroepen de organisatorische kern van de kraakbeweging uitgemaakt. Landelijke overleggroepen worden alleen ad hoc gevormd en ingezet. Het deelnemen aan een kraakgroep is open. Iedereen die mee wil doen, kan zich erbij aansluiten. Mede als gevolg daarvan is het verloop vrij groot.

Volgens Van Noort (1988) is deze organisatiestructuur van de kraakbeweging in eerste instantie een pragmatische keuze, op stedelijk niveau zijn immers de meeste aanknopingspunten voor acties. Aan het eind van de jaren zeventig krijgt die keuze ook een principiële rechtvaardiging in het 'autonomie-concept', dat niet alleen betrekking heeft op de interne organisatie van de beweging, maar ook op de verhouding staat-beweging. De beweging moet zoveel mogelijk 'op eigen kracht', buiten de staat om, haar doelstellingen proberen te realiseren (Van Noort 1988: 174). Gemeenschappelijke elementen van de autonomiegedachte zijn dan: collectieve in plaats van individuele verantwoordelijkheid, egalitaire besluitvorming en het hanteren van het consensus-principe bij besluitvorming. Van Noort tekent hierbij aan dat het consensus-principe in de kraakbeweging veeleer een vrijbrief betekent voor iedereen om zijn of haar gang te gaan. Als er geen overeenstemming is over een bepaalde actie, dan heeft dat eenvoudig tot gevolg dat alleen de voorstanders de actie uitvoeren.

Eind jaren zeventig treedt er een verandering op binnen de kraakbeweging: de periode van 'passief verzet' is afgelopen. De dreigende ontruiming van de Amsterdamse kraakburcht De Groote Keyser, eind 1979, luidt een nieuwe fase in waarin geweldloosheid als waarde wordt losgelaten. De krakers hebben geen vertrouwen meer in overleg met de gemeente. De overheid geldt niet meer als diegene die de eisen van de kraakbeweging moet inwilligen, maar als de vijand. Eerst krijgt alleen Amsterdam met harde acties van krakers en 'ernstige ongeregeldeheden' te maken. Later, eind 1981, doen zich ook roerige taferelen voor in Nijmegen, als krakers zich daar verzetten tegen de sloop van woningen ten behoeve van een geplande parkeergarage (bekend als de slag om de Pierson).

De harde acties hebben in eerste instantie succes. De Groote Keyser wordt bijvoorbeeld niet ontruimd. In Nijmegen wordt na de sloop van de woningen die toch was doorgezet, al snel besloten tot het bouwen van nieuwe woningen in plaats van de geplande parkeergarage. Als in toenemende mate ook anderen de dupe worden van de harde acties, bijvoorbeeld banken, en in de media de spectaculaire ontruiming en ongeregeldeheden veel en steeds meer negatieve aandacht krijgen, keert de publieke opinie zich langzamerhand tegen de kraakbeweging. Mede daardoor kan de overheid zich een repressievere opstelling permitteren. Een aantal ontruiming krijgt het karakter van een militaire operatie.

Vrij algemeen wordt de gewelddadige ontruiming van de Lucky Luyk, Amsterdam 1982, en de nasleep ervan beschouwd als het breekpunt in de radicalisering van de kraakbeweging. De verdeeldheid binnen de kraakbeweging over het gebruik van geweld is op dat moment groot. Bovendien gaan gemeenten een stedelijk beleid ontwikkelen waarin volkshuisvesting, ook voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens, een

belangrijke prioriteit wordt. De kraakbeweging is niet langer de enige die het tegen de woningnood opneemt. De legitimiteit van de kraakbeweging, toch al zeer beperkt, komt nog meer onder druk te staan.

Het kraken gaat eind jaren tachtig door, maar veel vaker dan vroeger wordt in overleg met de gemeente naar oplossingen gezocht. Gemeenten krijgen een aparte (politie)functionaris belast met het onderhouden van contacten met de kraakbeweging. Veel krakers gaan in op voorstellen tot legalisering of herhuisvesting, of zetten zelf stappen in die richting. Er ontstaan stromingen binnen de kraakbeweging; sommigen beschouwen kraken als een manier om huisvestingsmogelijkheden te redden van speculatie of sloop. Zij gaan waar mogelijk in op legaliseringsvoorstellen. Anderen stellen het anarchistische standpunt voorop. Zij zien kraken als een mogelijkheid om te wonen zonder te hoeven voldoen aan de eisen die een 'foute' maatschappij hen stelt.

De geschetste veranderingen in de kraakbeweging hebben ook hun pendant in veranderingen binnen de kraakgroepen zelf. Hiervoor is al beschreven dat in de loop der jaren het autonomie-concept steeds belangrijker wordt. De ideologie van de kraakbeweging vertoont steeds meer 'anarchistische' trekken. Dit gaat, gedurende een relatief korte periode, gepaard met toenemende feministische invloeden binnen de kraakbeweging (Van Noort 1988, Kuhn 1988). Vrouwen beginnen het 'bonzen'-gedrag van mannen aan de kaak te stellen (De Ruyter 1986, Bussemaker 1986). In Nijmegen en Amsterdam werkt deze kritiek remmend op de toepassing van geweld: sommige mannen zouden te snel overgaan tot het gebruik van geweld, alleen om hun stoerheid aan te tonen. Ze worden daarvoor tot de orde geroepen. Van Noort constateert dat de radicalisering van de kraakbeweging tevens gepaard gaat met verandering in de toegepaste strategie, waarbij niet meer doeltreffendheid het voornaamste criterium vormt, maar ook een expressief karakter legitiem geacht wordt. Acties worden steeds meer een uitlaatklep voor woede.

Een andere verandering is de toenemende aandacht voor groepswonen. In Nijmegen en Amsterdam richten de krakers woon-werkgemeenschappen op, en zij gaan een combinatie aan met voorstanders van andere opvattingen over werken (baanloos werken, ruileconomie, mens- en milieuvriendelijk ondernemen).

4.2 Kraakbeweging in Nijmegen

In Nijmegen heeft de kraakbeweging tot 1981 geen opvallend sterke positie. Volgens de Raad van Kerken zijn in 1977 in Nijmegen in totaal 70 panden gekraakt, waarvan 30 à 40 bewoond zijn door ongeveer 280 mensen.

Na de kraak van de Pontanus, in 1980, wordt de kraakbeweging sterker, doordat het pand als ontmoetings- en informatiecentrum gaat functioneren. De gewelddadige ontruiming van de Pierson (hierboven reeds aangehaald) in 1981 waar krakers en sympathisanten zich geweldloos verzetten, bezorgt de kraakbeweging vervolgens veel sympathie bij de Nijmeegse bevolking. Uit angst voor herhaling hiervan hanteert de gemeente rond volgende ontruimingsacties een andere stijl.

Vanuit de kraakbeweging die zich na de Pierson sterk voelt maar gefrustreerd, komen er vervolgens meer harde acties, die zich ook tegen instellingen en personen richten. Daardoor verdwijnt de massale steun voor de kraakbeweging vrij snel. Mede als gevolg van deze frustrerende gang van zaken komt in de jaren daarna een andere tak van de kraakbeweging meer tot bloei. Het accent komt te liggen op het 'ontwikkelen van een andere manier van leven'. Krakers gaan steeds meer verwoorden hoe zij willen leven en wonen, de term woon-werkpand wordt ingevoerd, intern worden seksisme-discussies. De eerste pogingen tot legalisering van kraakpanden komen tot stand.

In 1984 wordt het min of meer ter ziele gegane (kraak)pandenoverleg weer actief als woonwerkpandenoverleg. Bundeling van krachten is noodzakelijk, ook omdat de gemeente (na een motie van 'klein links' in 1983) een beleid ten aanzien van woonwerkpanden probeert te ontwikkelen. De daarop verschenen gemeentelijke nota (Notitie Woon-Werkpanden, resultaten van onderzoek en beleidsaanbevelingen, Nijmegen 1984) wordt mild ontvangen door het woonwerkpandenoverleg. Eind 1985 ziet het ernaar uit dat de kraakbeweging in Nijmegen gestabiliseerd is: er is een sterke tendens tot legalisering.

De jaren daarna laten zien dat ook de kraakbeweging te maken heeft met opeenvolgende generaties. In 1985 is al duidelijk dat 'nieuwe' kraakpanden zich weliswaar niet distantiëren van het woonwerkpandenoverleg, maar wel een andere koers kiezen. Zij kiezen voor de 'autonome' lijn en wijzen legalisering of zelfs maar overleg met de overheid af. Deze nieuwe generatie (gesteund door enkele 'oude' haviken) krijgt echter te maken met een zeer vastberaden overheid. De ontruiming van de Mariënborg in 1987 wordt dan ook een ramp voor alle partijen. Het wordt een ouderwetse veldslag met brandende barricades, molotov-cocktails en een schade van vier miljoen gulden bij de bank onder het gekraakte kantoorpand. De kraakbeweging bevindt zich na deze acties in een totaal isolement, dat nog versterkt wordt doordat ze naar buiten toe de eenheid bewaren. De 'legaliserende' tak verbreekt de banden met de Mariënborgkrakers niet, hoezeer zij ook bezwaren heeft tegen de daar gevolgde strategie.

Sindsdien hebben zich geen gewelddadige ontruimingën meer voorgedaan, alhoewel nog twee voor Nijmegen 'beeldbepalende' kraakpanden, de Westland en de Arkstee zijn ontruimd. In beide gevallen zijn de krakers uiteindelijk op een alternatief aanbod van de gemeente ingegaan. Het proces van legalisering is verder gegaan, ook al doen niet alle panden daar aan mee.

In de inventarisatie in 1984 zijn vijf kraakgroepen gevonden die voldoen aan de definitie van 'bewonersorganisatie'. Hieruit mag men niet concluderen dat er toen slechts vijf kraakpanden zouden zijn geweest, of dat slechts vijf kraakpanden wilden meewerken. Eerder is al gesteld dat groepen die uit slechts één huishouden bestaan niet onder de definitie van bewonersorganisatie vallen. Veel kraakgroepen bestonden uit één groepshuishouden en zijn niet bij het onderzoek betrokken. De geïnventariseerde groepen bestaan dus uit meerdere huishoudens of subgroepen. Dit is ook zichtbaar in de aantallen leden. Slechts één van deze organisaties heeft acht of minder leden. De overige vier hebben acht à 40 leden. De meeste organisaties zijn wel verbonden met één bouwwerk/pand. Ze zijn dus zeer kleinschalig. Slechts één organisatie werkt op stedelijk

niveau Ondersteuning door buurt- of opbouwwerk is er niet, maar wel ondersteuning van deskundigen uit het alternatieve circuit (jurist, advocaat, architect)

Wat de aantallen vrouwen en mannen betreft, valt een grote verscheidenheid te constateren. In twee groepen is minder dan een kwart vrouwen, in één groep is een meerderheid vrouwen en één groep bestaat uitsluitend uit vrouwen. Van één groep is de samenstelling te wisselend geweest om een uitspraak te kunnen doen.

De posities in de Nijmeegse kraakbeweging zijn in 1984 voor het overgrote deel in handen van mannen. Er zijn drie mannelijke voorzitters/contactpersonen en twee mannelijke secretarissen. Er is één vrouwelijke penningmeester.

5 Conclusies

Actiegroepen van bewoners komen in de jaren zeventig en tachtig terecht in een proces van regulering van participatie. Actiegroepen institutionaliseren en professionaliseren. Er treedt schaalvergroting op en soms categorisering. De thema's verschuiven. Actiegroepen volgen steeds meer een onderhandelingsstrategie, maar hebben moeite hun doelen te bereiken.

In Nijmegen hebben de actiegroepen geen formele zeggenschap, maar een mogelijkheid om invloed uit te oefenen. Ze worden ondersteund door buurt- of opbouwwerk. In feite is het institutionaliseringsproces in Nijmegen slechts in zeer beperkte mate terug te vinden. Er is sprake van enige formalisering, maar processen als schaalvergroting en categorisering treden niet zozeer op. Wel zijn in de loop van de laatste decennia de thema's veranderd. De kwantitatieve deelname van vrouwen is niet zo groot. Belangrijke functies zijn vaker in handen van mannen.

In Rotterdam is in sterke mate sprake van professionalisering van de bewonersorganisaties in de periode 1965-1985. Er is sprake van ondersteuning door eigen beroepskrachten. Actiegroepen werden actieorganisaties. De bewonersorganisaties hebben een positie in het gemeentelijk bestel die verantwoordelijkheid inhoudt en zeggenschap. De organisaties bestaan uit een kader en een grotere groep minder intensief betrokken bewoners. De schaal is veel groter dan in Nijmegen, categorisering treedt op binnen de organisaties. Er wordt gewaarschuwd voor een al te 'marktgerichte' organisatie. De kwantitatieve deelname van vrouwelijke bewoners is groot. In bijna alle bewonersorganisaties bestaat het team beroepskrachten vooral uit mannen. In de Dagelijkse Besturen zijn in de helft van de organisaties vrouwen wel prominent aanwezig.

Woongroepen en centraal-wonenachtige organisaties bieden een nieuwe variant op leefvormen. Organisaties van woongroepen en centraal-wonenprojecten behartigen de belangen van deze groepen. Ze werken aan de verruiming van de ruimtelijke mogelijkheden die er voor deze nieuwe leefvormen zijn. De belangstelling van mannen en vrouwen ervoor is nagenoeg gelijk. In Nijmegen is een aparte constructie bedacht om via de aankoop van woningen door woongroepenverenigingen groeps wonen in grotere mate mogelijk te maken. Overleg met de autoriteiten over meer huurwoningen heeft niet tot het gewenste resultaat geleid. Het aandeel vrouwelijke leden aan de woongroepenverenigingen is hoog. Zij bezetten ook een groot deel van de posities.

De kraakbeweging ontstond als verzet tegen de woningnood en de woningspeculatie, dankzij de inzet van 'entrepreneurs' bij alternatieve hulpverleningsinstellingen en voortgestuwd door de generatieproblematiek en de algehele verschuiving van normen en waarden in de jaren zestig en zeventig. De structuur van de kraakbeweging wordt gekenmerkt door plaatselijke en persoonlijke autonomie. Na een periode van passief verzet treedt in de jaren tachtig een periode op waarin harde acties worden gevoerd en geweld wordt toegepast. In de tweede helft van de jaren tachtig bestaat een geweldloze en een geweldgebruikende stroming naast elkaar. De geweldloze stroming gaat vaak over tot legalisering. In Nijmegen was deze stroming bezig met het opzetten en organiseren van woonwerkpanden. Deelname van vrouwen is wisselend. Posities zijn in handen van mannen. De geweldgebruikende stroming is anarchistischer, maar maakte in de onderzochte periode in Nijmegen geen deel uit van de verzetsorganisaties.

Zowel bij de kraakbeweging als bij de woongroepenbeweging is in Nijmegen een beperkte mate van institutionalisering zichtbaar. Bij de woongroepenbeweging krijgt dat de vorm van een formelere organisatiestructuur en een kleine professionele ondersteuning. Bij de kraakbeweging krijgt het de vorm van legalisering.

3 De betekenisgevende dimensie

1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de communicatie van betekenissen centraal. De beschrijving ervan benadrukt de stelling dat mensen door het geven van betekenis tevens 'hun' werkelijkheid construeren. Dit hoofdstuk geeft dus niet een zogenaamde objectieve beschrijving van de groepen, maar een beschrijving van de definitie van de werkelijkheid van de individuen en groepen zoals die in hun handelen en spreken naar voren komt. Dit wordt de (collectieve) werkelijkheidsdefinitie genoemd.

In 3.2 staat betekenisgeving van bewonersorganisaties op groepsniveau centraal. Wat zijn de onderwerpen waarover mensen zich druk maken in de bijeenkomsten? Treden daarbij verschillen op tussen de deelnemers? Is er een collectieve definitie van de situatie, van doel en werkwijze van de groep? Is er een collectief beeld van de partijen waarmee de groep te maken heeft? Deze beschrijving vindt plaats op basis van een analyse van uitspraken of scènes uit de observatieverslagen. Door deze beschrijving wordt onderzoeksvraag 1a beantwoord: 'Wat is de definitie van de situatie zoals die in interacties in bewonersorganisaties naar voren komt?'

In 3.3 komt op soortgelijke wijze aan de orde wat de deelname aan een bewonersorganisatie voor de geïnterviewde vrouwen betekent. In welke termen beschrijven zij hun deelname? Welke interpretatieschema's hanteren zij? Wat is daaruit af te leiden over de betekenis die het voor hen heeft? Dit is het antwoord op onderzoeksvraag 1b: 'Welke betekenis hebben bewonersorganisaties voor hun vrouwelijke leden?'

In 3.4 wordt beschreven welke betekenisclusters kenmerkend zijn voor bepaalde typen bewonersorganisaties. Daarmee wordt onderzoeksvraag 1c beantwoord: 'Treden verschillen in betekenisgeving op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?'

Het hoofdstuk wordt in 3.5 afgesloten met een kritisch commentaar op de Resource Mobilisation-benadering.

2 Bewonersorganisaties in de praktijk

In bewonersorganisaties vindt communicatie van betekenissen plaats. Dit gebeurt door middel van interpretatieschema's. In de interacties op groepsniveau wordt impliciet of expliciet gerefereerd aan een bepaalde definitie van de werkelijkheid. In deze paragraaf wordt deze collectieve werkelijkheidsdefinitie beschreven op basis van de observaties. Bij het analyseren van de observatieverslagen is gelet op stellende uitspraken in het algemeen. Daarnaast is een aantal inhoudsonafhankelijke indicatoren gebruikt (Kabel 1985). Het gaat daarbij om formuleringen die typerend zijn voor uitspraken van collectieve betekenisgeving. Voorbeelden hiervan zijn: 'Het punt is...', 'Onze bedoeling is...' of 'onze bedoeling is toch...', 'Dat moeten we/moet je zo zien...', 'Het gaat erom...', 'Wij vinden...', 'Volgens mij/ons is het eigenlijk zo dat...', 'Dat wil zeggen dat...', 'Dat zou betekenen...', 'Belangrijk is eigenlijk ook...'

Dit soort uitspraken wordt in de regel niet gevolgd door instemming of afkeuring, maar als vanzelfsprekende kennisgeving aangenomen. Discussie over de definitie van de situatie is wel mogelijk, en is ook aangetroffen (daarbij gaat het dan vaak om discussies tussen subgroepen), maar is relatief zeldzaam. Een zekere consensus over de definitie van de werkelijkheid is nodig om als groep te kunnen communiceren. In de beschrijvingen van de betekenisdimensie in de onderzochte groepen, wordt telkens beschreven welke betekenis doel en werkwijze krijgen in het gezamenlijk handelen van de groep¹. Het beeld van de tegenpartij(en) krijgt apart aandacht. Tot slot wordt telkens samengevat waar het in de betreffende groep in de onderzochte periode om lijkt te gaan. In deze beschrijvingen wordt één van de onderzoeksvragen beantwoord, namelijk vraag 1a: 'Wat is de definitie van de situatie zoals die in interacties in bewonersorganisaties naar voren komt?'

2.1 Actiegroepen

Bij het onderzoek zijn vijf actiegroepen betrokken. Het zijn de renovatiegroep, de stadsvernieuwingsgroepen, de nieuwbouwgroep, de drempelgroep en de poengroep.

2.1.1 Renovatiegroep

De renovatiegroep is ontstaan in 1980 als protest tegen een woningbouwvereniging die sloopplannen had voor verouderde woningen in de buurt. De groep bestaat uit een vaste kern van drie mannen en twee vrouwen, ondersteund door een mannelijke opbouwwerker². Er zijn vijf vergaderingen geweest met externe actoren, een keer met de gemeente, een keer met de architecten en het LOS en drie keer met de woningbouwvereniging. In de bijeenkomsten wordt gepraat over de mogelijkheid en de wenselijkheid van renovatie. Er wordt onderhandeld over de bedoeling van de renovatie. Voor de bewoners staan daarin twee elementen centraal: de kwaliteit van de toekomstige woningen en de kwaliteit van de toekomstige buurt.

Als de bewoners over woningen praten, doen zij dat op zeer concrete wijze: 'De plannen worden steeds op de eigen woning betrokken of op de woning van mensen die zij kennen'.⁴ Dit gaat gepaard met emotionele betrokkenheid, die blijkt uit uitspraken als 'ik wil geen sloop, ik ga er niet uit'³⁶, of uit gedrag, 'T is haar stem kwijt van de zenuwen voor de renovatie'⁵⁶, en 'T wordt vreselijk kwaad'.⁷⁹ De bewoners vertalen hun eis voor een goede kwaliteit van de toekomstige woningen in een eis dat zo veel mogelijk aan de individuele verlangens van bewoners tegemoet wordt gekomen. De huurverhoging na renovatie is een punt van zorg.

De architect herleidt het gegeven van de goede kwaliteit van de woningen tot de gewenste samenstelling van de buurt: 'Er is in deze buurt geen behoefte aan kleine woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens'.⁵⁹⁻⁶⁰⁻⁷² Hij stelt vervolgens dat nieuwbouw in sommige straten toch beter is, omdat in de renovatie de woningen niet groter gemaakt kunnen worden.

Voor de woningbouwvereniging is de bedoeling van de renovatie de verhuurbaarheid

van de woningen te vergroten, en achterstallig groot onderhoud te verrichten, waarbij 'je dan concreet niet kunt zien dat er aan de woningen gewerkt is'.²⁸ En passant probeert de vertegenwoordiger van de woningbouwvereniging ook de definitie van het overleg te beïnvloeden. Voor de bewoners gaat het om onderhandelingen om hun wensen te realiseren. De vertegenwoordiger van de woningbouwvereniging vindt zelf dat hij 'voorlichting geeft'⁴¹, dat 'bewoners mogen kiezen tussen plan A, B of C'⁴⁹, of dat 'bewoners hun wensen kenbaar kunnen maken in de enquête.'⁵² Daarbij moet het dan door de buurt zo gezien worden 'dat de plannen in samenspraak met de buurt zijn ontwikkeld.'⁵¹ Dat laatste wordt door de bewonersgroep zeker niet zo gezien. Zij ervaren de onderhandelingen met de woningbouwvereniging als een continu proces van veranderende mogelijkheden: 'Wat ze altijd hebben verteld, dat klopt niet.'⁵¹ De architect sluit daarbij aan: 'Het kan ook dat de mensen nu kiezen, maar dat het straks niet gerealiseerd kan worden.'⁵⁸

De woningbouwvereniging probeert de intense betrokkenheid van de bewoners te temperen. Als een bewoner een probleem constateert, wordt dat fijntjes gepreciseerd als 'één van de problemen die we op moeten lossen.'⁷⁸

Als bewoners over het tweede doel van de renovatie praten, de kwaliteit van de toekomstige buurt, hebben zij het over de buurt in sociale zin. De buurt is een belangrijk gegeven voor hen. 'De groep is goed op de hoogte van elkaars privé situaties en families, weet waar iedereen woont. Sommigen wonen al hun hele leven in de buurt. De buurt is hun leven.'⁷ Bewoners willen in de toekomst vooral een 'nette' buurt, ze willen dat de 'asociale' verdwijnen⁷³, en zij maken zich daarom sterk voor inspraak of medezeggenschap over de woningtoewijzing¹³. Zij beschuldigen de woningbouwvereniging ervan criminele elementen juist in hun buurt te plaatsen. De betrokkenheid met de buurt leidt ook tot bezorgdheid over wat het eigen standpunt zal betekenen voor anderen, 'als ik niet meedoe, is dat toch heel erg voor de buurt'.⁴⁷

De buurtwerker brengt geen eigen interpretatie van doel en werkwijze van de groep naar voren.

De groep als geheel heeft een negatief beeld van de tegenpartij, in dit geval de woningbouwvereniging: 'Ze profiteren van de mensen die zelf veel aan hun woning opknappen'⁵³ en 'ze profiteren van de renovatie om achterstallig onderhoud te plegen'.⁴³ Het gaat ze dan ook erg aan het hart als ze in de laatste vergadering constateren dat nieuwbouw voor sommige straten toch de enige oplossing is. Ze zeggen bitter: 'Dan krijgt de woningbouwvereniging toch haar zin.'⁷³

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de renovatiegroep voor de deelnemers de volgende: wij, nette bewoners, willen een nette buurt met gerenoveerde woningen. Wij doen dit door pressie uit te oefenen en actie te voeren tegen de onwillige en onbetrouwbare woningbouwvereniging.

Voor de architect gaat het erom dat hij binnen de mogelijkheden zoekt naar oplossingen die recht doen aan zijn interpretatie van het doel van de bewoners: bouwen voor de buurt.

Voor de woningbouwvereniging gaat het om voorlichting en inspraak. Hun doel is het realiseren van goede, zo lang mogelijk verhuurbare woningen, bijvoorbeeld nieuwbouw. Bewoners kunnen met de plannen instemmen.

Onder deze naam zijn twee straatgroepen in een stadsvernieuwingswijk en het wijkoverleg van alle straatgroepen in die wijk geobserveerd. Het wijkoverleg bestaat vanaf 1982, de straatgroepen vanaf 1980.

Het wijkoverleg kent geen vast aantal leden. Aanwezig zijn vertegenwoordigers van alle bewonersgroepen uit de wijk. Het aantal aanwezigen is gemiddeld 21, waarvan zeven vrouwen. De straatgroep bestaat uit een vaste kern van zes leden, waarvan twee vrouwen. Er is een bijeenkomst geweest met een vertegenwoordiger van de woningbouwvereniging. De groepen worden ondersteund door een buurtwerker. In deze groepen gaat het telkens om hetzelfde: een leefbare buurt met goede woningen voor een redelijke prijs, voor (oud-)buurtbewoners die bij het proces van stadsvernieuwing betrokken worden. In de bijeenkomsten komt een breed scala van onderwerpen aan de orde: kamerhuur, drugshandel, beheer, klachtenafhandeling, woningindeling, woningtoewijzing, leegstand, tegengaan van gettovorming. Er wordt vooral veel geregeld en er wordt veel informatie uitgewisseld. De buurtwerker verzamelt de losse feitjes en klachten en kijkt of er een 'argument' van te maken is. Alles wordt zeer gedetailleerd behandeld.

In de groepen wordt het belangrijk gevonden de drempel voor bewoners om deel te nemen, zo laag mogelijk te houden. Zo wordt uitvoering stil gestaan bij de afwezigheid van een oudere vrouw, die wellicht niet meer komt omdat zij zich geïsoleerd voelt in de groep. Men besluit, op initiatief van de buurtwerker, een andere oudere vrouw erbij te zoeken, om de groep voor haar aangenamer te maken.³¹

Naar buiten toe, dat is naar de gemeente en woningbouwvereniging, worden alle legale middelen overwogen en toegepast. De buurtwerker is degene die dit bewaakt, die lobbyt en die erop toeziet dat de opinies en emoties van de buurt zichtbaar worden voor de autoriteiten. 'De buurtwerker vertelt dat hij een aantal pilsjes heeft gedronken met een hoge functionaris van de woningbouwvereniging. Hij vervolgt met het resultaat ervan: erg veel informatie en toezeggingen over woningtoewijzing.'³⁵ De buurtwerker heeft een soort onderhandelaarsrol, hij vertolkt de wensen van de groep en houdt hen op de hoogte van de vorderingen.

Ook in deze groep is het beeld van de autoriteiten, hier de gemeente en een woningbouwvereniging, negatief. De overheersende mening is dat zij alleen onder voortdurende pressie de buurt ter wille zullen zijn. Omgekeerd heeft ook de woningvereniging een negatief beeld van de groep. Dit blijkt in een bijeenkomst waarbij een functionaris van de woningbouwvereniging aanwezig is.

Samengevat kan men de definitie van de werkelijkheid in de stadsvernieuwingsgroep voor de deelnemers als volgt beschrijven: door voortdurende pressie op de autoriteiten zorgen wij ervoor dat de buurt een leefbare buurt blijft met goede woningen voor een redelijke prijs. Daarbij vinden wij dat wij zelf het beste weten wat een leefbare buurt is, en wat goede woningen zijn. Wij hebben in de persoon van de buurtwerker een uitstekend onderhandelaar.

De woningbouwvereniging heeft een negatief beeld van de groep.

2.1.3 Nieuwbouwgroep

De nieuwbouwgroep is in 1982 opgericht. De groep bestaat uit een vaste kern van zeven personen, waarvan vier vrouwen. De groep wordt ondersteund door een vrouwelijke inspraakdeskundige.

Aan de ene kant houdt deze groep zich bezig met heel concrete zaken: het verhelpen van klachten over nieuwgebouwde woningen in een stadsvernieuwingsgebied. Aan de andere kant gaat de groep ook in op initiatieven van de beroepskracht om te komen tot een zekere mate van zelfbeheer door bewoners. Dit laatste doel komt expliciet aan de orde als in de observatieperiode ook 'het functioneren van de groep' op de agenda is gezet.⁶⁷ De groep wil meer doen zonder de beroepskracht, maar zelfbeheer krijgt nog geen nadere invulling.

De groep wil 'klachten verhelpen en herhaling ervan in de toekomst voorkomen'.⁷⁵ Dit punt levert veel problemen op. Want wat is een klacht? Volgens de woningbouwvereniging zijn 'sommige mankementen normaal'.⁷⁶ Als niet alle bewoners uit de wijk een klacht indienen, interpreteren de bewoners dat als 'Voor sommigen is de drempel naar de woningbouwvereniging te hoog'.¹⁷ De woningbouwvereniging interpreteert dit gegeven weer als teken dat de klachten niet door alle bewoners worden gedeeld. De groep wil dat de woningbouwvereniging ophoudt alle klachten als individuele klacht af te handelen en gaat op zoek naar een formulering van wat een 'collectieve klacht' is.²⁹

Voor bewoners is zelfbeheer geen doel op zichzelf, maar een mogelijkheid om beter zorg te dragen voor een goede woningkwaliteit. 'Als zij niets aan de klachten doen, wat heb je dan aan zelfbeheer?'⁴¹ Beheer door bewoners vereist dat woningbouwvereniging en bewoners vertrouwen hebben in elkaar, bewoners moeten ervan op aan kunnen dat de woningbouwvereniging correct en stipt omgaat met de klachten en ideeën van bewoners, de woningbouwvereniging moet ervan op aan kunnen dat bewoners goed en doelmatig voor de woningen zorgen. Van een dergelijk vertrouwen is geen sprake. In principe krijgt de groep steun van de functionaris bewonerszaken bij de woningbouwvereniging. 'Eigen beheer door bewoners is juist de bedoeling. Dan hebben bewoners meer belang bij het onderhoud van de woningen en is er ook meer betrokkenheid bij de buurt als geheel'.⁵ Zowel deze functionaris als de bij de groep betrokken beroepskracht benoemen zelfbeheer als 'moeilijk'.^{70/34}

Als de groep enigszins gefrustreerd raakt door het uitblijven van succes in de afhandeling van de klachten, formuleert de beroepskracht een 'succes'. 'Het is ons resultaat dat dit punt voor een volgend plan in het programma van eisen is gezet'.⁷⁵ In de strategie tegenover de woningbouwvereniging is de groep er vooral op gericht de positie van de groep te versterken door een harde, maar positieve aanpak. De pleidooien van de beroepskracht voor een verdere professionalisering vinden geen aansluiting bij de groepsleden.

De groep discussieert veel over de interne organisatie en vooral over een conflict tussen de beroepskracht en (een deel van) de groep. De beroepskracht interpreteert haar rol in eerste instantie als volgt: 'Ik geef advies aan verschillende groepen bewoners in deze wijk en die kunnen verschillende belangen hebben'.¹² De bewoners vinden dat zij

functioneert als één van hen, en dus keuzes moet maken. De oplossing wordt gevonden door de beroepskracht expliciet de rol van adviseur toe te kennen, waarmee zij groepslid af is. 'Wij hebben haar niet nodig', zegt de groep. 'Jullie zijn capabel genoeg', vindt dan ook de beroepskracht.⁵¹ De groep heeft daaraan voorafgaand wel een discussie gevoerd of zij zich met dit soort vragen bezig moest houden, 'waar zijn we dan mee bezig?' Ook al vindt een deel van de groep dat het daar niet over gaat, toch gaat ze, gezien de ernst van het conflict, ermee akkoord dit punt te behandelen. Het beeld van de autoriteiten is ook hier weinig vleidend, zowel bij de beroepskracht als bij de bewoners. Ze 'nemen de éne meer serieus dan de andere', en 'de functionarissen verdraait alles en komt afspraken niet na'.⁵²

Samengevat kan men de collectieve werkelijkheidsdefinitie van de nieuwbouwgroep in de observatieperiode omschrijven als: wij behartigen de belangen van een nauw omschreven groep bewoners op een harde, maar positieve manier. Wij kunnen dit desnoods ook zonder beroepskracht. Wij hebben daarbij te maken met een ambivalente en onbetrouwbare woningbouwvereniging. Wij zijn gevoelig voor een perspectief van zelfbeheer. De beroepskracht is geen groepslid, maar onze adviseur.

2.1.4 Drempelgroep

De drempelgroep bestaat vanaf 1984. Er is een vaste kern van vier bewoners, drie vrouwen en een man. De groep wordt ondersteund door een mannelijke buurtwerker. In deze groep bepalen de speel- en verkeersproblemen het grootste deel van de bijeenkomsten. De buurt moet veiliger worden. 'Het gaat om de veiligheid van onze kinderen'.¹⁴ en de kinderen moeten er goed kunnen spelen, want 'de speelvoorzieningen zijn inderdaad zeer slecht'.¹⁵ Daarbij vindt de groep het belangrijk zich te richten op de buurtbewoners en op de autoriteiten. Vandaar dat ook in de strategie twee lijnen overheersen: enerzijds de bezorgdheid om de relatie met de achterban en pogingen om door middel van zelfwerkzaamheid, - het leggen van drempels - problemen op te lossen, anderzijds pogingen om toezeggingen voor verbeteringen los te krijgen van de autoriteiten. De buurtwerker zorgt dat taken verdeeld worden en hij stelt concrete afspraken voor met de gemeente.

Tijdens de laatste bijeenkomst fuseert de groep - op initiatief van de buurtwerker en onder druk van de bezuinigingen op het buurtwerk - met het huurderscomité uit de buurt, dat zich vooral bezighoudt met klachten over de woningen. Dit grote wijkcomité 'is misschien wel gezelliger' en 'je wordt meer bij alles betrokken'.²⁵ Het wijkcomité moet zich behalve met huurdersproblemen en speel- en verkeersproblemen ook bezig houden met wat zeer vaag wordt omschreven als: 'Het is geen buurt meer, ik weet niet wat het wel is, maar het is geen buurt meer'.²⁶

De autoriteiten worden ervaren als zeer machtig en niet geneigd zich iets aan te trekken van de wensen van bewoners. 'Heb je die afspraak met de gemeente zwart op wit? Nee? Dan gebeurt er niets'.²

Samengevat kan men de collectieve werkelijkheidsdefinitie van de drempelgroep in de observatieperiode omschrijven als: wij proberen de buurt tot een meer leefbare buurt

voor kinderen te maken, door enerzijds eigen initiatieven te nemen in de buurt en de onderlinge verantwoordelijkheid in de buurt voor deze zaken te vergroten, en anderzijds, eigenlijk tegen beter weten in, bij de gemeente om verbetering te pleiten. De buurtwerker helpt ons daarbij. Wat het nieuwe wijkcomité zal betekenen, is nog niet duidelijk.

2.15 Poengroep

De poengroep, opgericht in 1979, is officieel een onderdeel van een stedelijke bewonersgroep die zich met stadsvernieuwingproblematiek bezig houdt. Op de bijeenkomsten is een vaste kern aanwezig van zes mannen en twee vrouwen. De groep wordt ondersteund door een mannelijke opbouwwerker en een vrouwelijke administratieve kracht. Op twee bijeenkomsten waren externe actoren aanwezig, de ene keer mensen van de Wetenschapswinkel in verband met een aangevraagd onderzoek, en de andere keer iemand van de woongroepenbeweging voor overleg.

Het doel van de groep, het verlagen van woonlasten en het helpen van bewoners met woonlastenproblemen, is voor de groep zo vanzelfsprekend dat het zelden expliciet aan de orde komt. Woonlasten omvatten een breed scala van onderwerpen: hoogte van de huur, kosten voor gas, water en elektriciteit, kosten van kabeltelevisie. In de onderzochte periode wordt een 'poenwinkel' geopend waar bewoners terecht kunnen voor informatie en hulpverlening. Er ontstaat verschil van mening tussen bewoners en beroepskracht over wat hulpverlening is. Voor de beroepskracht is dat automatisch professionele hulpverlening. Na veel discussie gaat de groep akkoord met professionele hulpverlening. De groep is een soort actieplatform. Veel zaken worden doorgeschoven naar andere groepen. Er wordt ook bijgehouden wat in andere steden op dit gebied gebeurt. 'Er is landelijk van alles bezig. En er is veel bewondering voor ons.' 14 Dit laatste komt doordat in Nijmegen nieuwe ideeën worden uitgewerkt, zoals de poenwinkel en een 'isolatiefonds voor huurders'. 14 Naar buiten toe kiest de groep voor ludieke acties met een massaal karakter.

In de bijeenkomsten vraagt ook de interne organisatie veel aandacht: vergaderprocedures, werkafspraken, de verhouding tussen 'professionals' en vrijwilligers en de bevoegdheden van afzonderlijke leden. De in deze groep gebruikte term vrijwilligers definieert bewoners ten opzichte van beroepskrachten.

De groep zou het liefst zien dat de beroepskracht zichzelf opstelt als een gewoon groepslid, maar dat is niet zijn interpretatie. Als 'iedereen mee moet helpen met het opknappen van de poenwinkel', hoort hij niet bij 'iedereen'.

Het beeld van de autoriteiten is negatief. 'Zij zijn de schuld van alle problemen met woonlasten'. 28 Doordat de groep reeds een aantal successen heeft behaald, waaronder het openen van de (gesubsidieerde) poenwinkel, blijft men overigens hopen op meer toezeggingen van de autoriteiten. Men doet dan ook niet mee met demonstraties tegen de gemeente omdat men 'de samenwerking met de gemeente niet op het spel wil zetten'. 34

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de poengroep in de observatie-

periode wij voeren een eerder genomen besluit een 'poenwinkel' te openen uit, zodat wij adequate hulp kunnen verlenen aan bewoners met woonlastenproblemen. Uiteindelijk zijn wij het eens met de opbouwwerker die ons ondersteunt, dat die hulp het beste verleend kan worden door beroepskrachten. Wij houden het oog op de bredere woonlastenproblematiek en oefenen pressie uit op de bevoegde autoriteiten, zonder de relatie daarmee te verstoren.

2.2 Professionele actieorganisaties

Tot de professionele actieorganisaties horen de grote-buurtgroep, de buurtwinkelgroep, de zorggroep en de bejaardengroep. De grote-buurtgroep, de buurtwinkelgroep en de zorggroep bestaan sinds 1975. De bejaardengroep startte in 1983.

2.2.1 Grote-buurtgroep

De grote-buurtgroep is de wekelijkse vergadering van een stadsvernieuwingswijk met meer dan 15.000 inwoners. Binnen de organisatie als geheel zijn er tien beroepskrachten, waarvan de helft uit vrouwen bestaat. De vaste kern op de bijeenkomsten bestaat uit vijf mannelijke bewoners, en vijf beroepskrachten waarvan drie mannen. Maximaal zijn 27 personen aanwezig. In de wekelijkse vergadering komt vooral het concrete stadsvernieuwingsproces aan de orde. Allerlei grotere en kleinere zaken worden echter ook tot het domein van de bewonersorganisatie gerekend: overlast van gokhuizen of junkpanden⁴⁸⁻⁴⁹, de problemen van oudere jongeren en buitenlandse vrouwen in de wijk 77/98, problemen met bezuinigingen bij de brandweer⁵⁰. De meeste punten komen als beleidspunt aan de orde. Slechts incidenteel gaat het over 'mensen die in bepaalde te renoveren straten wonen'⁶³, of over de eigen positie als bewoner⁸⁰. Het domein van de bewonersorganisatie wordt door de voorzitter als volgt getypeerd: 'Als bewonersorganisatie opereer je binnen een bepaalde sociale structuur, de wijk. Die structuur bepaalt waar je mee bezig bent.'¹³⁸

De bewonersorganisatie definieert bewoners vooral als huurders. De bewonersorganisatie is bedoeld om voor de belangen van de huurders in de wijk op te komen. Vooral de bewonersleden komen in de vergadering op voor de belangen van de huurders in de wijk. Belangen van eigenaar-bewoners, middenstanders of beroepskrachten die werken bij buurtvoorzieningen worden gezien als (mogelijk) tegengesteld.

De bewonersorganisatie is een zaakwaarnemer (Kobben 1983): 'Formeel beslissen bewoners in bewonersvergaderingen. Zij kunnen met bepaalde zaken niet akkoord gaan, maar dat komt in de praktijk niet voor'⁶⁴, zoals een beroepskracht zegt tijdens de bespreking van een renovatieproject. Dit betekent dat de belangen van de bewoners door de bewonersorganisatie gedefinieerd worden. Onder druk van financiële argumenten, stapt de bewonersorganisatie bijvoorbeeld af van de eis van een fifty-fifty verhouding tussen grote en kleine woningen. Een beroepskracht brengt naar voren dat 'wij trouwens de enige zijn in de stad die aan de oorspronkelijke eis van een fifty-fifty verhouding hebben vastgehouden.'¹⁵² Een bewoner oppert nog dat 'er binnenkort een

bewonersvergadering is' (waarop dit met bewoners besproken zou kunnen worden), maar de voorzitter besluit dat 'wij nu zeggen dat het niet anders kan.' 152 'Wij' is, met andere woorden, de organisatie en zelfs bewoners-leden stellen dat 'bewoners dit niet in dank af zullen nemen'. 132 Bewoners in de wijk zijn 'zij'. Bewoners die alleen met hun eigen straat bezig zijn, zijn dan eigenlijk geen 'echte' leden 147. De bewonersorganisatie bepaalt ook of er 'gewonnen' of 'verloren' is, door verschijnselen als zodanig te benoemen 53/83.

De bewonersorganisatie wordt geregeld geïnterpreteerd als een reguliere formele organisatie. Verschil in posities tussen onderscheiden leden wordt als relevante informatie doorgegeven 57/143, mensen stellen zich voor door hun positie te noemen. Problemen worden tot procedureketens vertaald 66-67/161.

Autoriteiten worden als 'vijand' gepresenteerd. De scheldwoorden voor deze tegenstanders vliegen elke vergadering weer over tafel. Het vijandbeeld is vrij statisch. Uitdrukkingen als 'maffiawereldje' 64, 'etterbuilen' 69) en 'politieke koehandel' 82 zijn in zekere zin cliché-uitdrukkingen, maar het feit dat dit type beschrijvingen onbetwist gebruikt kan worden in de groep wijst erop dat deze beelden als interpretatie van de werkelijkheid in de bewonersorganisatie voldoen.

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de grote-buurtgroep verschillend voor beroepskrachten en voor bewoners. Voor beroepskrachten is het: wij vestigen een nieuwe, professionele, zelfstandige organisatie die zich bezighoudt met het stadsvernieuwingproces vanuit het perspectief van de belangen van huurders, en met gebruikmaking van veel 'vrijwilligers'. Voor bewoners is het: wij horen bij de bewonersorganisatie, die onze belangen als huurders verdedigt. Beide zien autoriteiten als tegenstanders.

2.2.2 Buurtwinkelgroep

Dit is het buurtwinkeloverleg van de grote-buurtgroep. De vaste kern van deze groep bestaat uit vijf bewoners (drie vrouwen en twee mannen) en zes beroepskrachten. In deze groep wordt slechts incidenteel over aspecten van wonen gepraat; het gaat dan over parkeren, woonlasten, brand, kraken, en aantal buitenlanders in de wijk. Bewoners zijn hier 'vrijwilligers' en beroepskrachten zijn 'vaste krachten'. Terugkomend punt op de bijeenkomsten is 'scholing'. De vrijwilligers worden bijgeschoold over het huurbeleid, de huurverhoging of de waterzuiveringsformulieren. De scholing wordt gegeven door de beroepskrachten. Scholing is zowel informatie over wat de inhoud is van het betreffende punt als informatie over hoe als vrijwilliger te handelen: 'De procedure die wij altijd volgen gaat zo...' 40

De beroepskrachten leggen uit 'waarom wij actievoeren' 30: 'Het puntensysteem op basis waarvan de huur bepaald wordt is onrechtvaardig en daarom voeren wij actie tegen de huurverhoging' en 'de huisbaas deed al jaren niets aan onderhoud en de bewoners pikken dat niet meer, dus voeren wij een inhoudingsactie' 46. De beroepskrachten doen pogingen om te komen tot een 'professionele' vergadering. De bewoners bewaken vooral de kwaliteit van de organisatie naar bewoners toe: openingstijden, afspraken, informatieverstrekking en het inwerken van nieuwe leden.

Veel bewoners hebben een negatief beeld van de autoriteiten. Beroepskrachten houden zich hierover afzijdig, zij ondersteunen noch weerspreken deze houding. Samengevat kan ook voor de buurtwinkelgroep de collectieve werkelijkheidsdefinitie het best apart beschreven worden voor beroepskrachten en bewoners. Voor de beroepskrachten is het wij houden een buurtwinkel open waarin wij bewoners ondersteunen vanuit het beleid dat in de grote-buurtgroep ontwikkeld is. Wij trainen vrijwilligers zodat zij dat beleid correct en professioneel uitvoeren. Wij hebben een neutrale houding tegenover de autoriteiten. Voor de bewoners is het wij helpen bewoners uit de wijk die problemen hebben in verband met hun woning en wij bewaken de toegankelijkheid van de buurtwinkelgroep. Wij hebben weinig vertrouwen in de autoriteiten.

2.2.3 Zorggroep

Bij deze grote vergadering van een stadsvernieuwingswijk (meer dan 15 000 inwoners) zijn gemiddeld zo'n 25 bewoners en beroepskrachten aanwezig. De vaste kern bestaat uit vier vrouwelijke bewoners, een mannelijke bewoner en drie vrouwelijke beroepskrachten. Er wordt vooral een discussie gevoerd over de invulling van de doelstelling 'ouder worden in de wijk'. Als een eerdere invulling hiervan met het concrete plan voor een bejaardenverzorgingshuis in de wijk niet haalbaar blijkt, presenteren de beroepskrachten een alternatief: verzorgd wonen in de wijk. Bewoners vragen in deze groep steeds aan beroepskrachten hoe zij iets moeten interpreteren, en waar het om gaat. 'Waarom wordt het idee van een bejaardenverzorgingstehuis eigenlijk opgegeven?'⁶ Het antwoord van de beroepskracht is dat het niet alleen goedkoper is, maar vooral ook menselijker. 'Mensen worden geholpen door elkaar en niet door anonieme instellingen'.⁶ Er ontstaat hierover wel discussie - 'je moet niet menselijke redenen zoeken uit bezuinigingsmotieven'⁷ - maar ook in die discussie blijft het schema van vragende bewoners en antwoordende beroepskrachten gehandhaafd. Bewoners gaan uiteindelijk mee in deze nieuwe invulling van het doel. 'Nu worden bewoners vaak gedwongen om naar een bejaardenverzorgingstehuis te gaan. Dat zijn problemen waar een goed alternatief voor gevonden moet worden. Als bewonersorganisatie moeten wij daar mee bezig zijn'.⁹

Ook als andere punten aan de orde zijn, vragen bewoners aan beroepskrachten wat de bedoeling is. Deze concrete vragen 'Gaaf het alleen om de architectenkeuze of om het hele proces van totstandkoming?'³¹, worden ook beantwoord.

Voor de beroepskrachten gaat het om andere zaken. 'Het gaat erom dat bewoners te mobiliseren zijn'.²⁶ en 'Wij leggen het initiatief bij de mensen zelf'.²⁴ Concreet betekent dit dat beroepskrachten alleen iets zien in groepen met een bepaald succespotentieel. Vanuit het perspectief van de beroepskrachten is de deelname van bewoners aan voorwaarden gebonden. Bewoners wordt in één geval verteld dat er een mogelijkheid is om invloed uit te oefenen door actief deel te nemen aan een bepaalde subgroep. Bewoners kunnen zich melden, maar 'ze moeten liefst ervaring hebben in zo'n proces'.³¹ Tegelijk interpreteren de beroepskrachten deze actieve subgroepdeelname als 'een goede mogelijkheid om mensen bij de bewonersorganisatie te betrekken'.³²

Bewoners identificeren zich met 'hun' wijk. Het beeld van andere partijen waarmee de

bewonersorganisatie te maken heeft, is negatief. Dit negatieve beeld strekt zich uit tot individuele ambtenaren en wordt ondersteund door beroepskrachten.

Samengevat kan men de collectieve werkelijkheidsdefinitie van de zorggroep als volgt beschrijven: de beroepskrachten hebben een bepaald idee over de mogelijkheden voor meer huisvesting voor bejaarden in de wijk. Wij, bewoners, proberen te begrijpen wat de bedoeling is. Vervolgens proberen wij tot overeenstemming te komen met de beroepskrachten om vervolgens, door pressie uit te oefenen op een onwillige en onbetrouwbare gemeente, het doel te realiseren.

2.2.4 Bejaardengroep

De bejaardengroep bestaat uit zeven bewoners (waarvan een man), die ondersteund worden door twee beroepskrachten (een man, een vrouw). In deze subgroep van de zorggroep gaat het vooral in concrete zin om goede huisvesting voor bejaarden in de wijk. Nadat eerst werd gemikt op een bejaardenverzorgingstehuis, wordt op initiatief van de beroepskrachten gekozen voor een alternatieve vorm, namelijk zelfstandige woonruimte voor ouderen. De beroepskracht: 'Ik zit dan te denken... het is belangrijk dat er meer woningen voor ouderen komen. Zelfstandige woningen en een bejaardenverzorgingstehuis. Dus nu is het punt dat we zelfstandige woonruimte willen.' ¹⁴ De keuze voor dit alternatief is strategisch bepaald: 'Dat we eenmalig geld krijgen uit dat flankerend beleid potje.' ⁵³ Voor de bejaarde bewoners zelf is de 'zelfstandigheid het belangrijkste' ⁸. Ze aarzelen evenwel omdat ze in het begin niet weten wat 'zelfstandig wonen voor ouderen' betekent. Ook hier vragen ze daarom aan de beroepskrachten wat precies de bedoeling is. De beroepskrachten proberen nog verdergaande invullingen uit: 'We moeten ook aan andere dingen denken, gezamenlijk wonen, samen de keuken delen.' ⁶ De bewoners gaan daar echter niet in mee. Bewoners hebben twijfels bij het project zelfstandig wonen voor ouderen. Ze zijn bang in een ander soort afhankelijkheid terecht te komen als de nadruk te zeer komt te liggen op burenhulp. 'Verplichting tot burenhulp vind ik niets.' ⁶⁴ Ze worden gerustgesteld door de beroepskracht die stelt dat 'burenhulp geen verplichting moet zijn, maar dat het wel een verwachting mag zijn. Ieder heeft zijn eigen verantwoordelijkheid'. ⁶⁴

De beroepskrachten stellen niet alleen inhoudelijk vast wat de bedoeling is, maar ook wat de werkwijze betreft: 'Het is de bedoeling dat we op die datum...', 'De volgende vergadering gaan we...'. Inhoudelijk vragen ze wel instemming van bewoners, maar dat doen ze niet met betrekking tot de werkwijze. Tijdens de hele periode blijft een sfeer van vertrouwen bestaan, bewoners vertrouwen erop dat beroepskrachten het beter weten: 'Jij weet wel wat ik wil.' ⁷

De bewoners hebben een negatief beeld van autoriteiten (inclusief dokters!). De beroepskrachten laten zich hierover niet uit.

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de bejaardengroep de volgende: wij brengen de bouw van goede huisvesting voor bejaarden in de wijk dichterbij door samenwerking tussen bewoners en beroepskrachten. Als bewoners worden wij geholpen door beroepskrachten die beter weten wat we kunnen nastreven en hoe je zoiets aan

moet pakken, want de autoriteiten zijn onwillig. Als beroepskrachten hebben wij de instemming van de bewoners nodig. Wij staan neutraal tegenover de autoriteiten.

2.3 Verzetsorganisaties

Van de verzetsorganisaties zijn de woonwerkpandgroep en de kraakgroep bij het onderzoek betrokken.

2.3.1 Woonwerkpandgroep

De woonwerkpandgroep bevindt zich in een pand dat in 1976 gekraakt is. Vanaf 1983 is er, onder andere onder dreiging van buiten, een meer permanente overlegstructuur ontstaan.

Op de vergaderingen van de woonwerkpandgroep zijn maximaal 30 personen aanwezig. De vaste kern bestaat uit zes mannen en negen vrouwen. Deze groep kent twee soorten bijeenkomsten: de huisvergadering, die bedoeld is voor de interne zaken, en de denktank, die bedoeld is voor het beleid naar buiten toe. Het onderscheid is in de praktijk niet houdbaar; wat begint als een denktank, wordt een huisvergadering zodra blijkt dat er in het pand zelf problemen zijn. Omgekeerd komt in een huisvergadering het extern beleid aan de orde, als daar op korte termijn beslissingen over moeten worden genomen.

De groep is bezig met legalisering in een poging te overleven. Daarom wordt een door de gemeente gefinancierd haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd, door een architect uit het alternatieve circuit. In het kader van dit onderzoek staat vooral het wonen en werken in de toekomst centraal, en beheerskwesties nu en in de toekomst. Herhaaldelijk wordt benadrukt dat het karakter van de groep en van het woonwerkpand behouden moeten blijven. Veel leden zijn erg gehecht aan het pand, aan het 'gevoel van ruimte door de grote gangen' ²⁴⁰, aan 'de unieke sfeer van de grote keuken' ^{D39}, of aan 'de mogelijkheden wonen en werken te combineren.' ¹⁵ Het opzetten van een haalbaarheidsonderzoek vereist dat de groep beslist 'hoe ze willen wonen' ⁶ (de architect). Dit leidt tot lange discussies, waarin vaak een vorm van 'met de voeten stemmen' optreedt. Er wordt in de observatieperiode intern druk verhuisd.

Procedurekwesties, interne taakverdeling of motivering van minder actieve bewoners overheersen bijna alle vergaderingen. Gekoppeld daaraan ontstaan ook telkens discussies over de onderlinge verhoudingen. 'Al die anderen, die niet komen, beschouwen zich als eenling tegenover een clubje dat de macht heeft. Wij beschouwen ons als een minderheid.' ^{D7}

De meeste groepsleden accepteren dat veel zaken moeizaam tot stand komen: 'Het loopt nu niet en het zal wel altijd geouwehoer zijn.' ⁴¹ De enkeling die er meer moeite mee heeft, moet goed begrijpen dat 'hij in een huis is komen wonen waar de organisatie en de structuur nog aan het groeien is.' ^{D110}

Over zeer veel punten ontstaan lange definitiediscussies. Soms over meer triviale zaken:

'Wanneer is dan zomervakantie, juli tot augustus, of juni tot september?' ¹⁶⁵, maar meestal over zaken van enig gewicht: 'Wat is het bouwkundig minimum?', 'Wat is democratisch?', 'Wat is een vervanger van een bestuurslid?', 'Wanneer wordt logeren wonen, na 1 maand, na 5 maanden?' De groep mist een gedeeld interpretatiekader. De externe strategie komt vooral aan het begin van de observatieperiode aan de orde. Het gaat dan om goede contacten met de buurt, en om de juridische vorm die de meeste kans op succes zou bieden voor de groep.

Het beeld van de autoriteiten of van de politiek is ambivalent. Soms worden deze als vijand gedefinieerd, soms als 'mensen waarmee iets te regelen valt'. Dit beeld wordt ondersteund door de ingeschakelde alternatieve deskundigen. Interessant is, dat ook het beeld van deze deskundigen negatief is.

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de woonwerkplandgroep als volgt te beschrijven: wij proberen de manier waarop wij leven voor de toekomst te behouden door binnen het door de gemeente gestelde kader, te komen tot een gezamenlijk geformuleerde vorm van wonen en werken. Wij proberen zelf, tot op het niveau van het dagelijks beheer, hier nu reeds gestalte aan te geven. Het kost ons moeite tot een gezamenlijk interpretatiekader te komen. Of we iets kunnen verwachten van de autoriteiten is ons niet helemaal duidelijk. Wij hebben alternatieve deskundigen maar die zijn zeker niet perfect.

2.3.2 Kraakgroep

De kraakgroep als stedelijk overleg bestaat sinds 1984. De vaste kern van de kraakgroep bestaat uit elf mannen en een vrouw. De kraakgroep is een overleggroep van de kraakbeweging in Nijmegen. De bedoeling van de groep is vooral de strategie van groepen op elkaar af te stemmen naar buiten toe. Naar buiten is dan: naar de gemeente toe. Het probleem van de groep is dat 'wat wij willen niet erkend wordt door de gemeente'. ¹⁷ Daarom 'moeten we de woonwerkplannen belangrijk maken in hun ogen, benadrukken dat we aan het legaliseren zijn'. ¹¹ Over dit laatste is een verschil van mening. Enkele groepen hebben laten weten dat zij vinden dat het niet de bedoeling is te legaliseren. Ze 'geloven er niet in en willen er daarom geen energie in steken.' ¹⁶ Dit wordt geen conflict omdat deze groepen niet aanwezig zijn.

In de observatieperiode moet de groep reageren op een gemeentelijke beleidsnota waarin het beleid met betrekking tot de kraakbeweging uiteengezet wordt. Een discussie of zo'n reactie een 'visieverhaal' of concrete eisen moet bevatten, wordt afgerond door te stellen dat dat geen tegenstrijdige zaken zijn. Het gaat er in de groep niet zozeer om intern zaken op elkaar af te stemmen, al is het 'sowieso goed om daarover contact te onderhouden'. ¹³ Als bijvoorbeeld in meerdere panden tegelijk plannen worden gemaakt voor een eigen theater, is overleg belangrijk om de onderscheiden pogingen om subsidie te krijgen onderling niet te dwarsbomen. Er wordt dan geen discussie gevoerd over de wenselijkheid van vier of vijf extra theaters in een stad als Nijmegen.

Het beeld van de politiek en de autoriteiten is negatief, maar pragmatisch: ze deugen niet, maar ze hebben macht, en wij moeten iets van hen gedaan krijgen.

Samengevat ziet de definitie van de werkelijkheid van de kraakgroep er als volgt uit wij vergroten de kracht van de afzonderlijke groepen in de kraakbeweging door ons als één blok tegenover de gemeentelijke autoriteiten te presenteren. Zo verwerven we niet alleen erkenning maar ook extra middelen. De zaken waar iedere groep afzonderlijk mee bezig is, zijn niet aan de orde.

2.4 Hervormingsorganisaties

De volgende hervormingsorganisaties zijn bij het onderzoek betrokken: de voorlichtingsgroep, de nieuwhuiscgroep en de huiskamergroep.

2.4.1 Voorlichtingsgroep

De voorlichtingsgroep is opgericht in 1979. Op het moment van het onderzoek bestaat de groep uit zes personen, drie mannen en drie vrouwen. Deze groep verstrekt informatie aan woongroepenverenigingen en aspirant woongroepleden. Naar aanleiding van een stageverzoek stellen ze dat ze 'zeker niet aan hulpverlening doen'.¹³ De groep definieert woongroepen zeer strikt. Het is iets anders dan andere vormen van gemeenschappelijk wonen: 'Centraal Wonen en Woonwerkgemeenschappen, als het daarover gaat zijn ze bij ons aan het verkeerde adres'.⁴¹ Men ervaart zich als onderdeel van het 'alternatieve circuit'.

Eigenlijk vindt de groep dat ze een breder beleid moet ontwikkelen, omdat ze de nu functionerende constructie waarin verenigingen van woongroepen huizen in eigendom hebben, de zogenaamde verenigingseigendomconstructie, als een noodoplossing ervaart. De groep is teleurgesteld dat ze er niet in slaagt een beleid naar buiten toe te ontwikkelen. Ze denkt dan vooral aan het verhuren van woonruimte voor woongroepen door gemeente en woningbouwverenigingen. Het is niet vanzelfsprekend voor de groep wat beleid is. Dus wordt het toegelicht: 'Ik hoor een uitspraak dat we te passief zijn naar de gemeente en dat we actiever moeten worden. Dan heb je het over beleid'.¹² Hoe dit beleid ontwikkeld moet worden, blijft onduidelijk. De groep kampt met een groot gebrek aan kennis. Meerdere afkortingen die gebruikt worden in het veld van de volkshuisvesting zijn bij de groepsleden onbekend. In de laatste bijeenkomst besluit een van de leden: 'Mijn principe uitspraak is ja, we moeten ermee verder. Maar ik weet niet hoe'.³⁹ De andere groepsleden weten het ook niet. Er wordt gediscussieerd over de voortgang van de bijeenkomsten en over het mobiliseren van nieuwe leden. Door gebrek aan kennis en inzicht zijn de discussies daarover langdurig en uitgebreid. Het beeld van de gemeente en het Rijk is uitgesproken negatief. Datzelfde geldt voor de landelijke alternatieve autoriteiten (LOBH, LOS): 'Je kunt er beter zelf wat aan doen dan je door het LOBH in een la laten stoppen'.⁹ De groep heeft een 'vette vete' met deze organisatie. De alternatieve clubs worden als opportunistisch en slecht functionerend ervaren. Alleen het beeld van de eigen landelijke koepelorganisatie is eerder pragmatisch negatief, men heeft wel een negatief beeld, maar blijft toch samen werken.

Samenvattend is de gedeelde werkelijkheidsdefinitie van de voorlichtingsgroep wij proberen de voorlichtingsgroep overeind te houden, in de hoop dat we erin zullen slagen nieuwe leden te mobiliseren en een breder beleid naar buiten toe te ontwikkelen Dit is moeilijk, ook omdat noch de reguliere noch de alternatieve deskundigen te vertrouwen zijn

2 4 2 *Huiskamergroep*

De huiskamergroep bestaat vanaf 1982 Er is een vaste kern op de vergaderingen van twaalf personen, negen mannen en drie vrouwen Deze woongroepenvereniging houdt zich in de bijeenkomsten vooral bezig met de vraag of in meer panden een huiskamer kan komen Dit is aan de orde als er een kamer vrij komt In financieel opzicht is dat problematisch doordat dan met een geringer aantal leden het geld voor de hypotheek moet worden opgebracht Daarnaast komen verbouwingsplannen aan de orde, een juridische kwestie met een voormalige onderhuurder en het oplossen van problemen die ontstaan als gevolg van de bezuinigingen op uitkeringen Eigenlijk gaat het telkens om het financiële aspect van deze zaken

In de bijeenkomsten komen geen punten aan de orde die de externe strategie betreffen De huishoudelijke zaken nemen daarentegen erg veel tijd in beslag vergaderprocedures, aannahme van nieuwe leden, het kiezen van nieuwe bestuursleden, vaststellen van een huishoudelijk reglement, het bespreken van huurachterstanden Ook hier gaat het dikwijls om de financiële kant van de zaak Zo wordt in het huishoudelijk reglement geregeld wat 'verenigingskosten' zijn en wat door de leden zelf moet worden betaald Er zijn discussies over welk huis 'duur' is en welk huis 'goedkoop', of over wat als 'inkomen' moet worden beschouwd en wat als 'bijverdienste'

Autoriteiten of de 'politiek' komen bij deze groep niet vaak ter sprake Wel is het beeld van de top van de woongroepenbeweging enigszins negatief gekleurd

Samenvattend is de definitie van de werkelijkheid in de huiskamergroep zoals die uit de bijeenkomsten te analyseren valt wij regelen de huishoudelijke zaken van een woongroepenvereniging, binnen een context van beperkte financiële mogelijkheden

2 4 3 *Nieuwhuisgroep*

De vaste kern op de bijeenkomsten van de nieuwhuisgroep, die in 1982 is opgericht, bestaat uit dertien vrouwen Deze groep, ook een woongroepenvereniging, bestrijkt een breder gebied dan de huiskamergroep Er wordt intensief gediscussieerd over het onderhoud en de verbouwingsproblemen van huizen Belangrijk zijn ook de condities waaronder de groep een huis aankoopt ten behoeve van een nieuwe woongroep Hierover ontstaat een eerste verschil van mening De nieuwe leden vinden dat het huis dat ze willen laten aankopen 'goed' is en de begroting voor de verbouwingswerkzaamheden 'reëel' Een groep oudere leden vindt het huis slecht en de begroting idioot Dit leidt tot de constructie van een 'jullie' en een 'wij', eerst nog feitelijk, later

emotioneel geladen. Eerst 'Natuurlijk kijken jullie als vereniging verder dan een nieuwbakken groep. In die zin hebben wij pech dat jullie alle risico's kennen'.⁵ En later 'Het wordt lullig als we jullie gaan zien als de tegenpartij. We hebben wel een gemeenschappelijk belang'.¹⁴ Dit belang is het voortbestaan van de vereniging, waarvoor men in juridische zin gezamenlijk de financiële verantwoordelijkheid draagt. Daarnaast bespreekt men de mogelijkheden van juridische middelen die de constructie van de woongroepenvereniging moeten vrijwaren tegen bezuinigingen en kortingen door de rijksoverheid. Over dit laatste punt laat men zich op de hoogte houden van de oplossingen die door een alternatieve juridische club bedacht zijn.

Intern zijn er problemen, omdat de vereniging voor veel leden geen betekenis heeft. Er is geen 'gemeenschappelijkheid'. Veel leden vinden dat het vooral om de afzonderlijke woongroepen moet gaan. Er ontstaan twee kampen. Volgens het ene kamp is de vereniging slechts de formele huls voor een aantal woongroepen, volgens het andere kamp moet de vereniging werkelijk de belangrijkste organisatie zijn. In dit spanningsgebied worden problemen met geld en besluitvormingsprocedures besproken. Emoties spelen een grote rol in de discussie. 'Vergaderingen zijn hier meer strijd dan vergadering'.¹⁹ De meningsverschillen hebben te maken met het gebrek aan geld. 'Er is gewoon te weinig geld'.³⁶ met gebrek aan kennis. 'Heel veel moeilijkheden komen omdat we er te weinig van weten'.¹² en gebrek aan onderlinge contacten. 'Het is moeilijk praten met mensen die je anders nooit ziet'.²⁵

Het beeld van de autoriteiten, de gemeente en het Rijk is negatief. De groep vindt het overheidsbeleid fout en onbegrijpelijk. Ook de top van de woongroepenbeweging hoort niet automatisch bij 'wij'.

Samengevat is de definitie van de werkelijkheid in de nieuwhuisgroep de volgende: wij regelen de huishoudelijke zaken van een woongroepenvereniging binnen de context van onbegrijpelijk fout overheidsbeleid, beperkte financiële middelen en verschillende opvattingen over wat een goed huis of goed onderhoud is, of over wat de bedoeling van een woongroepenvereniging is. Dit leidt tot slechte onderlinge verhoudingen.

2.5 Conclusies

In de *actiegroepen* overheersen concrete doelen: verkeersproblemen, klachten aan woningen, hulpverlening bij woonlastenproblemen, meer comfort en behoud van woningen. Alleen in de nieuwbouwgroep is sprake van een tweede doel met een meer politiek karakter: zelfbeheer. Dit is echter aangereikt door beroepskracht en woningbouwvereniging. Het is nog niet echt tot een vanzelfsprekend groepsdoel geworden.

In de meeste groepen is sprake van een rolverdeling. De beroepskrachten benadrukken dan de randvoorwaarden, de inhoudelijke argumenten en/of de uitvoeringsstrategie. Bewoners maken zich eerder druk om het doel zelf.

Deze rolverdeling verwijst naar een onderliggend verschil in betekenis. Voor beroepskrachten ligt de nadruk op het proces. Dit sluit aan bij hun beroepsachtergrond. Ze zijn opbouwwerker, buurtwerker of inspraakdeskundige, beroepen die de nadruk leggen op het proces van totstandkoming van sociale verbanden in buurten. Ze zijn 'aan het werk'.

Ze passen werkprincipes toe, bijvoorbeeld professionalisering. Voor de bewoners gaat het om het bereiken van het doel.

Ze zijn gevoelig voor de suggestie van de beroepskracht dat professionalisering een positieve invloed zal hebben op het bereiken van het doel. Dat is ook de reden dat ze, in geval van verschil van mening, akkoord gaan met de interpretatie van de beroepskracht.

Beroepskrachten zijn vaak een soort groepslid, ook al hebben ze een bijzondere positie door hun veronderstelde deskundigheid. Twee andere definities van hun positie komen voor. Een beroepskracht kan de onderhandelaar van de groep zijn. Dan gaat het ook voor hem om het bereiken van de doelen. Een andere definitie is die van adviseur. De groep beslist dan wanneer ze de deskundigheid van de beroepskracht inschakelt. Een verschillende interpretatie van de rol van de beroepskracht bleek tot grote problemen te kunnen leiden.

Het beeld van de tegenpartij, gemeente of woningbouwvereniging is zonder uitzondering negatief. De autoriteiten worden gezien als onbetrouwbaar en onwillig. Om iets te bereiken is altijd pressie nodig.

De grote-buurtgroep is de enige onderzochte *professionele actieorganisatie* waarin een breed scala van onderwerpen aan bod komt. De overige groepen hebben een beperkter doel, afgaande op de zaken waarmee zij zich bezighouden en de zaken waarover men zich in de bijeenkomsten druk maakt.

De externe strategie neemt een gering deel van de bijeenkomsten in beslag en behoort in het algemeen tot het vanzelfsprekende terrein van de beroepskrachten.

Wat de interne organisatie betreft ontstaan in alle groepen taak- en/of rolverdelingen tussen bewoners en beroepskrachten. Behalve in de bejaardengroep, zijn er ook verschillen van mening tussen beroepskrachten en bewoners.

In de grote-buurtgroep geldt het interpretatiekader van het zaakwaarnemerschap. De organisatie behartigt de belangen *voor* de buurt, niet *met* maar wel nog met uiteindelijke instemming van de buurt. Verschillen van mening tussen beroepskrachten en bewoners hebben er vaak mee te maken dat bewoners toch enige moeite hebben met dit interpretatiekader. In de buurtwinkelgroep en de zorggroep worden verschillen in interpretatiekader tussen bewoners en beroepskrachten weggewerkt door scholing, een reguliere, geformaliseerde overdracht van interpretatieschema's, of door uitleg, een minder geformaliseerde vorm. Bij beide heeft de acceptatie door bewoners alles te maken met de veronderstelde deskundigheid van de beroepskrachten. Dat er in de bejaardengroep geen verschillend interpretatiekader gehanteerd wordt door bewoners en beroepskrachten, komt doordat de bewoners erop vertrouwen dat de beroepskrachten rekening houden met wat ze zelf willen. Ook hier is uitleg de manier waarop beroepskrachten hun interpretatiekader overdragen.

Het beeld van de autoriteiten, voor deze groepen meestal de gemeente, is bij de bewonersleden in alle groepen negatief. In de wijkgroepen, de grote-buurtgroep en de zorggroep, wordt dit beeld ook gedeeld door beroepskrachten. In de subgroepen houden beroepskrachten zich hieromtrent op de vlakte.

De onderlinge verschillen tussen groepen die bestudeerd zijn als onderdeel van de stedelijke sociale bewegingen zijn groot. Bij de *verzetsorganisaties* zijn in beide groepen verschillende interpretatieschema's aan de orde. In de kraakgroep gaat dit samen met niet-deelname van dat deel van de kraakbeweging dat legalisering afwijst. In de woonwerkplandgroep is de context onscherp, bij gebrek aan gedeelde, vanzelfsprekende interpretatiekaders. Dit vertraagt het proces enorm. Het beeld van de autoriteiten, inclusief die uit het eigen circuit, is negatief, maar men gaat er zakelijk mee om. Dit laatste is bij de *hervormingsorganisaties* anders, daar is het beeld van de autoriteiten uitsluitend negatief. Dat geldt ook voor de autoriteiten uit het eigen circuit. De groepen uit de woongroepenbeweging verschillen sterk in de betekenis die aan de groep gegeven wordt. In de huiskamergroep is sprake van een (vanzelfsprekend) gedeeld interpretatiekader. In de voorlichtingsgroep is het interpretatiekader deels leeg. Door gebrek aan kennis en inzicht wordt het moeilijk om standpunten te bepalen over het doel, maar vooral over de strategie. In de nieuwhuisgroep ontstaat een betekenisconflict: deze groep betekent voor de ene helft van de groep iets anders dan voor de andere. Net als bij de groepen uit de kraakbeweging neemt de interne organisatie veel tijd in beslag. De woongroepenverenigingen zijn voor een groot deel bezig met het regelen van huishoudelijke zaken.

3 Deelnemen aan een bewonersorganisatie: de betekenis van deelname voor vrouwelijke leden

Wat betekent deelnemen aan een bewonersorganisatie voor de geïnterviewde vrouwen? Net als bij de analyse van de collectieve betekenisgeving uit de observatieverslagen, is bij het analyseren van de persoonlijke betekenisgeving uit de interviews gelet op stellende uitspraken in het algemeen, en op een aantal inhoudsonafhankelijke indicatoren. Voorbeelden hiervan zijn: 'Het punt is', 'Mijn bedoeling is', 'Dat moet je zo zien', 'Het gaat erom', 'Ik vind', 'Volgens mij is het eigenlijk zo dat', 'Dat wil zeggen dat', 'Voor mij is het belangrijk dat/om'.

In de interviews komt een zeer breed en gevarieerd scala aan betekenissen aan de orde. De uitspraken over de betekenis van het deelnemen aan bewonersorganisaties worden beschreven aan de hand van de interpretatieschema's. Uitspraken over de interpretatie van het handelen gaan vaak samen met uitspraken over de beleving ervan. In de meeste interviews wordt naar meerdere interpretatieschema's tegelijk verwezen. Omdat de rijkdom aan interpretatieschema's problemen oplevert bij de beschrijving ervan, is gezocht naar een kwantitatieve benadering om na te gaan of in deze veelheid patronen konden worden onderscheiden. Dit is ook belangrijk in verband met de vraag of kenmerkende patronen voorkomen in de onderscheiden typen bewonersorganisaties (onderzoeksvraag 1b, zie p. 19). Daartoe is een homogeniteitsanalyse uitgevoerd op het kwalitatieve materiaal dat aan dit hoofdstuk ten grondslag ligt. In de bijlage is hierover meer technische informatie te vinden (zie bijlage 4, p. 309 e.v.). Op basis van de uitgevoerde homogeniteitsanalyse kan per onderscheiden type bewonersorganisatie een patroon van interpretatieschema's worden beschreven, dat kenmerkend is. Deze

kenmerkende betekenis wordt beschreven in 3.4. Daaraan voorafgaand, in 3.3.2 tot 3.3.10, worden de verschillende interpretatieschema's beschreven.

3.1 Inleiding: Interpretatie en beleving van het handelen

Deelnemen aan een bewonersorganisatie wordt door de vrouwelijke leden geïnterpreteerd in formuleringen die verwijzen naar het terrein van het zelf, naar het terrein van de organisatie of naar het terrein van het politieke. Als interpretatieschema's verwijzen naar het zelf, gaat het om: zelfontplooiing, identiteit en eigenbelang.

Interpretatieschema's die verwijzen naar aspecten van de organisatie zijn: buurt, doel, werk, lid-zijn van een sociale groep en solidariteit.

Tot het terrein van het politieke horen interpretatieschema's als: bewonersmacht, wereldverbeteren, feminisme en strijd.

3.2 Zelf: Zelfontplooiing

De meeste vrouwen die in hun uitspraken naar dit interpretatieschema verwezen, deden dat in positieve zin. Positieve verwijzingen naar zelfontplooiing hebben met verschillende aspecten te maken.

Allereerst worden een paar keer algemene opmerkingen in die richting gemaakt. 'Ik ben wel meer mens geworden' wws 420 '4. Waar concreter wordt ingegaan op aspecten van zelfontplooiing, heeft dat te maken met: actief deelnemen aan de maatschappij; assertiviteit of verbeterde toegankelijkheid van de openbare sfeer door toenemende kennis of zelfvertrouwen; specifieke leerpunten die met de groep te maken hebben; ambitie. Vooral ambitie is een interpretatieschema dat erg veel genoemd wordt. Leren in de algemene vorm van toenemende assertiviteit komt ook redelijk veel voor. Actief deelnemen aan de maatschappij of leren in specifieke zin komt weinig voor.

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESHEMA ZELFONTPLOOIING NOEMT

	actieve deelname	asser- tiviteit	specifiek leren	ambitie
Actiegr.(n=14)	0	6	3	9
Prof.actieorg.(n=13)	7	4	1	11
Hervorm.org.(n=11)	0	3	3	8
Verzetsorg.(n=6)	0	3	2	6
Totaal	7	16	9	34

Het deelnemen aan de bewonersorganisatie kan een manier zijn om *actief deel te nemen aan de maatschappij*. Achtergrond van deze betekenis is vaak een leven waarin andere

manieren om deel te nemen aan de maatschappij zijn weggefallen, bijvoorbeeld door werkeloosheid of gepensioneerd zijn. Voor deze vrouwen is deelnemen aan een bewonersorganisatie een alternatief om te ontsnappen aan het geïsoleerde thuis zitten. Zelfs twee beroepskrachten wijzen op dit interpretatieschema. Niet de economische zelfstandigheid is voor hen het belangrijkste van hun werk, maar het deel uitmaken van de maatschappij.

'Ik wil altijd wel blijven werken of werken in ieder geval ergens intensief mee bezig zijn. Ik bedoel een organisatie of wat dan ook. Hoeft niet per-se betaald.'
keg 337

Het interpretatieschema 'actief deelnemen aan de maatschappij' komt alleen voor bij de professionele actieorganisaties.

Zelfontplooiing krijgt ook inhoud in de zin van leren in algemene zin, vooral *assertiever leren zijn*.

'Dat je meer durft te praten, dat vond ik op zich toch wel een hele goede ervaring. Je durft iets, je durft een keer wat te zeggen. Ja, en je durft het te zeggen als je het er niet mee eens bent. Eerst zou je gedacht hebben ik ben het er helemaal niet mee eens, maar ja, toe maar' dre 119.

'Vroeger vond ik spreekbeurten vreselijk. Ik kon het helemaal niet. Hier wordt je voor het blok gezet en dan leer je dat automatisch hoe je dat het best kan doen' kek 38.

'Ik ben wel veranderd omdat ik hier initiatieven moet nemen. Initiatieven om het huis op te knappen, te koken, en om andere mensen aan te spreken als ik vind dat dingen ongelijk verdeeld zijn in huis' mh 416.

Hier komt naar voren dat de grens tussen iets 'leren' en een persoonlijke groei doormaken, vloeiend is. Er wordt verwezen naar een ander interpretatieschema dat onder 'identiteit' beschreven wordt.

De effecten van een toegenomen assertiviteit werken door op andere terreinen.

'Ik merk bijvoorbeeld als ik nou een referaat houd op school dat het gewoon veel gemakkelijker gaat. Ik durf gewoon meer te zeggen, ja, gewoon om die drempel over te gaan en om tegen een heleboel mensen iets te vertellen of zo. Dat is in het begin heel moeilijk geweest en daar heb ik nou gewoon minder last van' wws 119.

Toegenomen assertiviteit is te beschouwen als een onbedoeld gevolg van het handelen. In de interviews zegt een aantal vrouwen verstoeld te staan van zichzelf.

'Ik had nooit gedacht dat ik zo'n rol zou spelen in zo'n groep. En ik denk wel dat het erg veel te maken heeft gehad met hoe ik in de groep gekomen ben. Eerst met die ontzettende schreeuwers om me heen. Ik denk Jezus! Als je zo moet vergaderen! Misschien is het ook het idee geweest van daar kan ik wat mee. Ik kan dat niet zo maar laten zitten. Ik wil gewoon graag in zo'n groep zitten, dus dan moet ik ervoor zorgen dat ik dat bereik wat ik wil' mb 126.

Dergelijke positieve ervaringen leiden ertoe dat men voor zichzelf nog wel meer ontplooiingsmogelijkheden ziet. *Leren krijgt een meer specifieke inhoud*.

'Nou ik vind dat sowieso, dat voorzitten dat moet ik nog een keertje goed onder de knie krijgen. En dan lijkt me dat dat met zo'n groepje beter te leren is, omdat het in feite toch een vrij klein groepje is met toch allemaal bekende mensen, dus

dat zou ik best wel goed willen leren () En we zijn aan beheer toe en daar wil ik eigenlijk ook wel wat meer over weten' nrb 121

Een aantal vrouwen is van mening dat ze nog veel meer zouden kunnen leren als ze meer kritiek kregen op hun handelen, of raadgevingen hoe ze iets beter zouden kunnen doen. Bij meer vrouwen die dit interpretatieschema noemen, valt een sterke leerdrift te constateren. Ze vermelden in positieve zin hoeveel ze geleerd hebben. Ze willen weten hoe alles precies in elkaar zit. Daarbij gaat het om meer specifiek leren over politiek, en over het proces van bouwen en wonen.

Voor sommige vrouwen heeft zelfontplooiing dus heel specifiek te maken met waar de groep mee bezig is: inzicht in juridische zaken, bouwtechnische zaken. Het gaat dan bijvoorbeeld om de technische kanten van verbouwingen, hetzij in praktische zin: 'Boren moet je gewoon doen, het is heel makkelijk' com 120. Hetzij in meer algemene zin:

'Je komt gewoon heel veel in aanraking met verbouwingen. Zolang ik op kamers woonde had ik dat niet. De elektriciteit bijvoorbeeld. In het benedenhuis moest de hele elektriciteit vervangen worden. We hebben dan wel een elektricien, maar dan doe je zoveel mogelijk zelf mee. Ik heb veel meegedaan om te leren hoe het allemaal in elkaar zat. En metselen. En ik heb ook heel veel gekeken. De waterleiding, daar ben ik niet aangekomen, maar ik heb wel gezien hoe dat gebeurde. Dan heb ik zoiets, daar heb ik nog wat aan. Op de één of andere manier krijg je zicht op dingen' com 319-320

Hiervoor is zelfontplooiing vooral uitgewerkt in evaluerende zin. Vrouwen keken terug op hun bezigheden en legden uit hoe goed dat was geweest voor hun zelfontplooiing. Het accent ligt soms ook op de toekomst, op verwijzingen in de interviews dat vrouwen in deze bewonersorganisaties een deel van hun ambitie kwijt kunnen.

Vaak gaat het om een vrij vage ambitie, die tot uiting kan komen onder druk van buitenaf, bijvoorbeeld door een roulerend voorzitterschap:

'Ik heb niet echt zo van laat mij maar voorzitten. Als ik aan de beurt ben, dan wil ik het wel doen, maar ik heb niet echt van nou goed, graag' nrb 223

Ook een buurtwerker kan op bepaalde ambities inspelen:

'Vaak word ik nou al als een soort woordvoerster naar voren geduwd zeg maar. Nou, dat bevalt me eigenlijk wel () trouwens, dat is wel de buurtwerker hoor, die me altijd aanwijst en zegt: vertel jij nou eens even (lachen)' wws 123

Soms is ook sprake van een veel duidelijker uitgesproken ambitie. Ze vertellen bijvoorbeeld juist bij deze groep te zijn gekomen, 'omdat je ook wel het wijkblad kunt lezen, maar dan heb je geen invloed' wws 26

Soms zijn ze 'trots', omdat er mensen blijken te zijn, die denken dat zij een beroepskracht zijn wws 134. Of ze vinden de groep juist plezierig omdat ze er meer mogen doen dan hun 'administratieve taak' eigenlijk aan speelruimte biedt ark 326. 'Uitdaging' en 'routine' zijn woorden waarin de ambitie zich uit, maar ook soms 'invloed'.

'Nou ik zou zelf wel wat meer uitdaging willen zien in mijn baan. Ik heb dus een uitdaging aangepakt door de financiën over te nemen van D, maar ja, na anderhalf jaar is dat ook weer routine geworden' keg 408

'Op een gegeven moment krijg je er dan een beetje genoeg van en wil je eigenlijk een andere rol gaan spelen, maar dat is sowieso al moeilijk. Ten eerste

wie gaat dat doen, maar ook: je hebt zo'n belangrijke greep gehad op het gebeuren, dat laat je ook zo gauw niet meer los. Als ik minder zou doen vraag ik me af of me dat dan bevalt, omdat je dan toch minder invloed hebt dan, hé.'

kek 323

Ambitie is ook in meer klassieke zin de juiste omschrijving voor uitspraken als:

'Tk gebruik dat dus meer als een opspringplank om er iets meer van te maken. Ik vind nou na twee jaar dat ik ermee bezig ben, heb ik het eigenlijk wel gezien, je kent de mensen, je weet ook wat er niet uitkomt en dan wil je verder. En je moet ook verder, want als je hier blijft zitten ben je gek (...). Ja, ik vind voor mezelf is de tijd wel gekomen om de wijk in te trekken, groter gebied te betrekken (...). Dat lijkt me wel aardig om te doen, een soort bewonersraad voor de hele wijk, dat staat nog echt open, hé, dat is nog onontgonnen gebied, dus wie weet...'

nib 36/319/358

Het kenmerk van een positieve houding tegenover het interpretatieschema ambitie komt naar voren in het gebruik van woorden als 'het was een uitdaging, later werd het jammer genoeg routine'. Daarnaast wordt aangegeven voor de toekomst een leidinggevende rol te willen vervullen in de groep, en wordt in positieve zin gesproken over de mogelijkheden om persoonlijk invloed uit te oefenen op de groep. Zelfvertrouwen is de daarbij horende houding.

Opvallend is dat verwijzingen naar ambitie ook voorkomen in een *ambivalente melange*. De verwijzingen naar ambitie duiken vaak in het hele interview op, tot wel elf keer in één interview, bij verschillende vragen, en met soms tegengestelde uitspraken na één en dezelfde vraag. Bij de vrouwen die in ambivalente zin naar het interpretatieschema ambitie verwijzen, blijft het merkwaardig dat vrouwen eigenlijk wel willen voorzitten, maar iets later zeggen het vervelend te vinden op de voorgrond te treden kek 125, kek 128; dat ze stellen dat ze macht hebben, deskundig zijn, en een inbreng willen hebben, en tegelijk duidelijk 'van die leiderspositie af willen' kek 211-218-219-215, zichzelf willen bewijzen, mee willen tellen, en tegelijk het feit dat anderen de bewonersorganisatie als ambitieuze opstap gebruiken, fanatiek veroordelen kek 219-229-240-233

Niet het feit dat deze ambivalenties voorkomen is opmerkelijk, maar vooral dat ze in zo grote getale voorkomen. Het komt het meest voor bij de vrouwen uit de professionele actieorganisaties, zoals uit onderstaand overzicht blijkt.

HOUDINGEN T.O.V. HET INTERPRETATIESCHEMA AMBITIE

	positief	ambivalent	afwijzend
Actiegr.(n=14)	6	3	3
Prof.actiegr.(n=13)	2	9	1
Hervorm org.(n=11)	4	4	3
Verzetsorg.(n=6)	4	2	0
Totaal	16	18	7

Ambivalentie is soms ook het afwijzen van ambitie, vooral in de zin van het afwijzen

van enige leidinggevende rol, waarbij telkens dan wel een beetje een wens om dat wel te doen/kunnen, opflakert De afwijzing heeft te maken met angst voor wat anderen dan van je vinden, met afkeer voor een minder vrijblijvende positie

'De vergadering voorzitten zou ik wel willen leren, maar ook goed leren ook Of dat leer je eigenlijk gewoon door het te doen, maar ik hou het volgens mijzelf ook gewoon af Ik heb daar gewoon geen zin in. Voorzitten is toch enger dan notuleren Of dan moet je gewoon leren om zo goed op te letten Daar heb ik niet altijd zin in' ^{nih 521}

Een aantal vrouwen wijst het interpretatieschema ambitie pertinent af voor zichzelf Dit heeft te maken met 'geen uitblinker willen zijn' ^{wik 118}, 'geen carrière willen maken als beroepskracht' ^{wik 319}, 'niet op de voorgrond willen staan' ^{wig 321} geen 'leiderspositie willen' ^{kek 215}, 'niet haantje de voorste willen zijn' ^{wig 217} Het betreft telkens een weigering om het deelnemen in de bewonersorganisatie te interpreteren in de gangbare definitie van ambitie als het streven om zelf 'hogerop' te komen

3.3 Zelf Identiteit

Een ander interpretatieschema dat te maken heeft met het zelf is 'identiteit' Soms verwijst men naar een categorie of type waarmee men zich identificeert, soms gaat het om de verhouding van het zelf tot het deelnemen aan de groep, en soms gaat het om zelfwaardering Deze drie aspecten van het interpretatieschema identiteit komen in het totaal in ongeveer gelijke mate voor Identificatie komt iets meer voor bij de vrouwen uit de professionele actieorganisaties Het koppelen van de betekenis die het deelnemen aan de bewonersorganisatie heeft aan hetzij de relatie tussen de persoon en de groep, hetzij zelfwaardering, is juist sterker bij de hervormings- en verzetsorganisaties

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESCHEMA IDENTITEIT NOEMT

	identificatie	relatie zelf groep	zelf waardering
Actiegr (n=14)	6	4	0
Prof actieorg (n=13)	9	6	3
Hervorm org (n=11)	3	7	10
Verzetsorg (n=6)	3	4	5
Totaal	21	21	18

Als vrouwen over hun handelen in de actiegroepen vertellen, lastig gevallen door een interviewster die wil weten waarom ze iets vinden of doen, vallen ze geregeld terug op een bepaalde *identificatie* als verklaring voor hun handelen Het zijn uitspraken als 'ik ben nou éénmaal iemand die ' Het lijkt een beetje te functioneren als een stoplap 'Zo ben ik nou eenmaal, en dus is de discussie daarover nu gesloten' Het werd in de interviews echter niet als stoplap gebracht, soms eerder andersom, als een soort persoonlijke 'onthulling'

De inhoud van de uitspraken over 'identiteit' gaat alle kanten op. De één voelt zich meer een 'mens dat op de achtergrond blijft' *ren* 115 of 'iemand die bij de dag leeft' *nib* 137, of 'niet zo'n baas-speeltype' *nib* 323, 'niet zo brutaal' *wws* 422. Anderen verantwoorden een actief deelnemen aan de actiegroep met 'ik ben altijd al een zorgend iemand geweest' *ark* 227 'ik ben een volhouder' *ark* 310 'ik ben meer een doe-type', 'een barricade type' *nib* 325/328, 'ik ben meer een carrièretype' *wws* 113. In de beleving van de vrouwen ligt daar een verklaring van hun handelen. Ze proberen op zo'n manier deel te nemen aan de actiegroep, dat dat bij hun identiteit past, verwoord met 'het moet me wel liggen' *dre* 14. Vrouwen zeggen dat ze een 'gezelschapsmens' *kek* 317 of 'juist niet zo'n groepsmens' *kek* 232 zijn, zijn een 'echt luistermens' *kek* 117 of 'geen echte huysvrouw' *wig* 355/155, *kek* 455. Als zij gebruik maken van een zelfstandig naamwoord om zichzelf te omschrijven, is dat twaalf keer een sekseneutraal woord (mens, persoon) en slechts vier keer een omschrijving die naar het vrouwelijk geslacht verwijst.

Soms wordt ingegaan op de *totstandkoming van de eigen identiteit*. Dan wordt verwezen naar een 'vroeger beroep' waarmee het huidige handelen overeenkomst vertoont *wik* 127, of simpelweg gezegd 'dat heb ik altijd al gedaan' *kek* 316. Ook zeggen vrouwen dat ze het actievoeren niet 'van vreemd' hebben, omdat hun ouders vroeger ook al 'rooie rakkers waren' *wig* 133/ *kek* 244.

De identificatie-uitspraken verwijzen naar een handelen in de bewonersorganisatie, niet als taak, of als rol, maar als *volledig jezelf zijn* *wik* 126. Ook ambitie vertaalt zich dan niet alleen in het streven naar het uitvoeren van een bepaalde taak, of het vervullen van een bepaalde positie, maar in een 'ambitieuze' identiteit 'het is niet mijn aard om gauw op te geven' *wik* 110. Ook naar de toekomst toe komt dit tot uitdrukking.

'Kijk, ook als ik later eventueel de stad uittrek, denk ik dat ik in allerlei dorpjes ook wel dit soort dingen kan doen, alleen op een kleinere schaal en misschien op een andere manier. Maar ik wil wel een soort iemand zijn, waar allerlei mensen met allerlei problemen naartoe kunnen. Dat vind ik wel leuk' *kek* 137.

Een tweede aspect van het interpretatieschema identiteit is de *relatie tussen zelf en groep*. In veel interviews wordt verwezen naar *het zoeken naar een identiteit*. Veel vrouwen uit hervormingsorganisaties of verzetsorganisaties interpreteren hun deelname als een 'experiment met zichzelf'. Gevraagd naar de reden waarom ze bij de groep zijn gekomen, zeggen ze dan dat ze 'wilden zien hoe ze daarop reageerden' *com* 107 *com* 206, *nib* 404. Meer algemeen heeft het te maken met een levenshouding waarbij het niet voldoende is dat men zich 'senang' voelt. Het gaat er vooral ook om nieuwe impulsen op te doen, nieuwe leefvormen te leren kennen. Deze houding lijkt een typische adolescentie-houding.

'Ja, ik voel me als een vis in het water hier, maar ik moet hier maar eens echt verdwijnen en in een klein groepje gaan wonen () Het zou heel goed voor me zijn om hier eens weg te gaan, eens anders te wonen. Op m'n uppie op een kamer of met een paar mensen in een huis. Dat dat dan weer een hele andere situatie is, dan dit weer. Omdat ik hier al zo lang woon' *gkh* 209 211.

Er is soms sprake van een problematische relatie tussen identiteit en groep. Een probleem daarbij is bijvoorbeeld dat ze zich *geremd* voelen om zichzelf te zijn op de

vergaderingen Dat slaat er dan vooral op dat ze het gevoel hebben niet 'fel' of 'direct' te mogen zijn

Een ander probleem heeft te maken met de *grens tussen individu en groep* Veel vrouwen zeggen dat ze proberen meer afstand te houden, vooral ook in emotionele zin Ze ervaren de organisatie als gulzig, laten zich meeslepen in hun stemmingen door anderen

com 110

'Ik heb veel moeite met mijn eigen stommiteiten daarin Dan zijn er niet genoeg mensen en dan neem je toch weer teveel op je, en dan kun je het niet allemaal waarmaken En dan voel je je zo naar, en dat vind ik ook fout Je moet zeggen tot hier ga ik en niet verder, weet je Want anders neem je teveel op je eigenlijk, en je kan het niet waarmaken en dan voel je je gewoon lullig' toe 132

Centraal staat echter dat zij in grote getale een verband leggen tussen hun deelname aan de bewonersorganisatie en persoonlijke groei en ontwikkeling

'Door die manier van samenwonen en samenwerken in een groter verband, maar ook in huis, heb ik op een bepaalde manier aan mijn ontwikkeling of aan mijn persoonlijke groei gewerkt' com 116

Andere verwijzingen naar dit interpretatieschema wijzen erop dat de huidige organisatie juist een soort schuilplek is waar men zichzelf eerder vindt gkh 207 Deze verwijzingen staan wat de woordkeus betreft bol van het semi-therapeutisch jargon Mensen zeggen dat ze 'doorgedraaid' waren, 'zichzelf aan het voorbijlopen' waren, 'over hun toeren' waren, dat ze 'niet open stonden voor één iemand' In het algemeen zijn ze ontevreden met zichzelf 'Ik ben iemand die nooit gevonden heeft wat ie zocht' och 137 De *waardering voor zichzelf* die uit deze verwijzingen naar voren komt, is voor het grootste deel van de vrouwen vooral *negatief* ze noemen zichzelf 'luig', 'slap', 'bang om ondergesneeuwd te worden', 'hard' of 'cynisch geworden' Het aantal positieve uitingen valt daarnaast in het niet 'ik ben een doordouwer', 'ik kan meer dan je denkt' Deze negatieve zelfwaardering komt het sterkst naar voren in de hervormingsorganisaties Bij de vrouwen uit de verzetsorganisaties komt ook ambivalentie voor

ZELFWAARDERING

	positief	ambivalent	negatief
Actiegr (n=14)	0	0	0
Prog actiegr (n=13)	1	0	2
Hervorm org (n=11)	1	0	9
Verzetsorg (n=6)	0	3	2
Totaal	2	3	13

3.4 Zelf Individueel belang

Eigenbelang als interpretatieschema gaat over de mate waarin het deelnemen aan de bewonersorganisatie iets te maken heeft met het nastreven van eigenbelang Woonbelang is dan de mate waarin deelnemen aan een bewonersorganisatie te maken heeft met het

behartigen van het eigen woonbelang Eigenbelang wordt vaker genoemd dan woonbelang In de actiegroepen wordt woonbelang minder genoemd dan in de hervormings- en verzetsorganisaties In de professionele actieorganisaties wordt woonbelang niet genoemd

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESHEMA INDIVIDUEEL BELANG NOEMT

	eigenbelang	woonbelang
Actiegr (n=14)	5	2
Prof actieorg (n=13)	11	0
Hervormingsorg (n=11)	11	7
Verzetsorg (n=6)	6	5
Totaal	33	14

Eigenbelang is een veel voorkomend interpretatieschema in de interviews, maar daarnaast wordt het door vier vrouwen ontkend Deze vrouwen zeggen expliciet dat ze het niet uit eigenbelang doen

'Als je echt zegt, waarom deed je dat? voor jezelf? Ja, dat is typisch (zij lacht) dat je niet het eerste denkt wat heb ik eraan of waarom doe ik dat, maar dat je dat gewoon doet vanuit een soort gevoel van 'er moet iets gebeuren' afk 28
'Ik zit hier niet om er zelf een woning te krijgen Dat wordt me wel toegevoegd, maar dat is niet waar' wik 101

Ook wordt het nastreven van eigenbelang bij anderen afgekeurd

'Nou heerst heel erg de stemming van de mensen die in de inspraakgroep zitten, van, goh, ik heb mijn huis binnen, nou doe ik er niks meer voor Die stemming heerst ontzettend, () dan doen ze er ook echt niks meer voor' wws 124
'Het blijkt dan, en dat is de grootste teleurstelling voor ons (huis mv) dat iedereen uiteindelijk toch voor zichzelf heel erg opkomt, en dat is vaak eng om te zien Zeker als het om geld gaat, zo van dat mensen heel bang zijn om erbij in te schieten Of dat mensen toch vaak te beroerd zijn om eens een keertje wat extra te betalen' nih 258

Een beroepskracht denkt er eveneens zo over

'Ik vind het moeilijke van vrijwilligersgroepen het persoonlijke gewin van mensen () Dat zijn dingen die op de een of andere manier altijd het eerst uitgespeeld moeten worden' nih 428

Andere vrouwen stellen kort dat zij er wel degelijk persoonlijk belang bij hebben om aan de groep deel te nemen Voor een aantal was het verkrijgen van een huis de aanleiding om bij een groep te gaan

'Ja, ik had eigenlijk wel belangstelling voor het huis waar het om ging (Je eigen huis?) Ja, mijn eigen huis () Tuurlijk, je moet ook van je eigen uitgaan, natuurlijk Je doet het wel voor de buurt, maar ook voor je eigen' ren 16/112

Soms is het krijgen van een huis de aanleiding om iets 'terug' te doen

'We zaten in de inspraakgroep en we zouden dus ook een huis toegewezen

krijgen, en we hadden zoiets daar moet je dan ook iets voor doen En wij zijn, ja, ik ben het ook heel leuk gaan vinden' wws 11

Of men eigenbelang afwijst of toegeeft, heeft ook te maken met een verschuivende interpretatie van eigenbelang Voor sommigen betekent 'eigenbelang' dan het behalen van oneerlijk voordeel vergeleken met anderen, bijvoorbeeld door meer kans te maken op een woningtoewijzing in het nagestreefde Verzorgd Wonen project Het afwijzen van deze vorm van eigenbelang gaat vaak gepaard met excuses en tegenstrijdigheden 'maar ik geef mijn eigen zo dadelijk wel op voor het project' wk 205

'Ik vind dat Verzorgd Wonen project heel belangrijk Een kennis van mij is helemaal naar Spijkenisse gemoeten, en hou me ten goede, maar van kinds af aan heb ik hier in de buurt gewoond En als je dan verplaatst zou moeten worden, dan ben ik makkelijk, ik pak alles nogal gauw aan, maar er zijn genoeg oudjes die er helemaal aan gehecht zijn, hé? Ik zou ook niet moeten denken, dat als ik oud ben dat ik dan naar een andere plaats zou moeten Dan wil je wel in je eigen omgeving onder de mensen blijven, hé Dat is het' wk 207

Een ruimere interpretatie van eigenbelang is dan helpen een bepaald iets dichterbij te brengen dat ook voor mij positief is

'We hebben toen een kort geding aangespannen, dat moesten dus een aantal bewoners doen Ik ben hier beroepskracht, maar ik woon ook in de wijk, en daar heb ik toen aan meegedaan Dat vond ik gewoon heel belangrijk Ik bedoel, als mijn kinderen toevallig met vuur spelen en het huis gaat in de fik, dan moet de brandweer op tijd zijn, en niet alleen om mijn huis te redden, maar ook dat van de burens' keg 441

Eigenbelang kan ook wel een veel vagere vorm aannemen Soms noemen vrouwen het verkrijgen van informatie nib 233 of van waardering wws 33 nib 34/311 expliciet als een soort persoonlijk belang

Het deelnemen aan een groep kan ook betekenis hebben voor het *eigen woonbelang* Deze specifieke betekenis komt vooral bij vrouwen uit de hervormings- en verzetsorganisaties voor Door de specifieke constructie van de woongroepenverenigingen en de organisatie van de kraakbeweging is er meestal eenheid van wonen en organisatie Men woont in een kraakpand of woongroepenpand en is daardoor (en daardoor alleen) lid van de overkoepelende organisaties Alleen bij de voorlichtingsgroep, een koepelorganisatie, komen geen verwijzingen naar dit interpretatieschema voor

Over het algemeen oordelen de vrouwen zeer positief over de kwaliteit van hun woonsituatie De schaarse negatieve opmerkingen zijn gericht op de slechte bouwkundige staat van de meeste panden Daartegenover staan andere zaken die veel belangrijker gevonden worden In een woongroepenvereniging roemt men vooral het 'eigen huisbaas' zijn als beginsel

'Ik heb het nooit zien zitten om afhankelijk te zijn van een huisbaas' nib 404

In beide woongroepenverenigingen is daarnaast het kunnen wonen in een kleine, zelf gekozen woongroep erg belangrijk Voor veel vrouwen was dat de reden om lid van de vereniging te worden Voor de vrouwen uit de nieuwhuisgroep is het 'wonen in een groep' bijna het enige interpretatieschema dat overleefd is in alle conflicten het

deelnemen aan de vereniging is daarvoor noodzakelijk. Als er een andere mogelijkheid zou zijn voor de onderscheiden woongroepen om in hun huizen te blijven wonen, dan hadden ze de vereniging minstens gesplitst, en zeer waarschijnlijk ontbonden. Andere kenmerken van het wonen die een zeer belangrijke betekenis hebben zijn: het 'primitief' wonen buiten en de gehechtheid aan grote huisdieren. De gebondenheid met de natuur is voor velen een wezenlijk onderdeel.

'Ja, ik heb geiten, dus als ik zou moeten verhuizen moet ik wel 'buiten' wonen, zodat er ruimte voor die dieren is.' gkh 336

Bovendien voelen sommigen zich gehecht aan de stijl die het oude gebouw heeft: een 'warme', 'nostalgische' stijl, in hun eigen woorden.

3.5 Organisatie: Lidmaatschap van een sociale groep

Andere interpretatieschema's hebben niet zozeer met het zelf, maar eerder met de groep of organisatie te maken. Het interpretatieschema 'lid zijn van een sociale groep' legt een verbinding tussen zelf en groep. Verwijzingen naar dit interpretatieschema hebben een verschillend karakter. Ze kunnen te maken hebben met contacten of vriendschap, met het toegang hebben tot een andere sociale groep en met groepswaardering.

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESCHEMA LID-ZIJN VAN EEN GROEP NOEMT

	contacten	toegang andere groep	groeps- waardering
Actbegr. (n=14)	13	7	5
Prof.actieorg. (n=13)	11	5	5
Hervorm.org. (n=11)	6	2	11
Verzetsorg. (n=6)	5	3	5
Totaal	35	17	26

Allereerst gaat het eenvoudig om het leggen van *contacten met andere mensen*.

'Ik vind het toch wel leuk, je bent ..., je komt met anderen in aanraking en dat vind ik toch wel belangrijk.' ren 25

'Nee, want ik vind het leuk, je zit eigenlijk de hele dag thuis en je bent er effe uit. Weer eens iets anders hé, en je ziet weer andere mensen, dus.' wws 410

'Als ik ermee op zou houden, verlies je ook contacten waar je geen moeite voor hoeft te doen, en dat vind ik ook belangrijk.' kek 39

Voor deze vrouwen waren 'contacten' ook de reden of aanleiding om deel te nemen aan de groep. Het is een bedoeld gevolg van het handelen, soms zozeer dat het als het belangrijkste interpretatieschema wordt gezien.

'Jezus, wat wou ik ermee bereiken door bij deze groep te gaan... Ja, nou op de eerste plaats was het voor mij gewoon heel erg belangrijk dat ik ook eens mensen leerde kennen, hier in de groep, hier in de buurt hé. Hoe moet je dat noemen... Ja, dat je niet constant alleen maar vreemde mensen om je heen ziet,

maar dat je ook eens een keer mensen hier uit de buurt ook echt kent. Iets samen hebt hé !' nib 16

Voor veel vrouwen gaat het om meer dan incidentele contacten. Door deel te nemen aan een actiegroep hebben ze echt het gevoel *ergens bij te horen*, en dat is belangrijk voor ze. Dit gevoel is niet slechts het simpel gevolg van het samen dingen doen in een groep. Het is ook een voorwaarde.

'Dat is eigenlijk wel een voorwaarde hé, als de groep niet goed is, of de mensen die erin zitten, liggen je niet zo, dan gaat er dus al een heel stuk verloren, het is dus wel een voorwaarde.' nib 314

Soms wordt ook de 'gelijkheid' van bewoners onderling als prettig ervaren: 'allemaal uit arbeiderskringen' wik 123, 'allemaal gewone arbeidersmensen' wik 226. Als de groep uit verschillende categorieën bestaat, is het soms moeilijk om de sfeer goed te houden.

'Ik heb er wel eens aan zitten denken hoe je nou een sfeer dusdanig zou kunnen maken dat oudere mensen toch mee zouden doen. En ik denk dat dat heel erg ligt aan de manier waarop wij met elkaar omgaan. Dat ze zich daar op de een of ander manier toch niet thuis voelen. Dus dat betekent, dat wij een manier hanteren, hoe we met elkaar omgaan en waar wij ons heel erg wel bij voelen maar waarin gewoon wat oudere mensen zich niet in herkennen.' wws 321

Niet altijd is er de wil om een soort tegenwicht te bieden aan dit soort processen. 'Als er ook een paar bepaalde mensen opstappen, zou ik er ook mee ophouden. Ja, ik vind het moeilijk om te omschrijven hoe het dan werkt, of wat het dan precies is, maar dan vind ik het minder leuk. Ik heb toch andere gedachten over dingen en dan denk ik van ja, en dan sta je daar alleen en dan heb ik daar niet zoveel zin in. Omdat ik dan de enige ben, ja, je hebt dan toch verschillende categorieën van mensen.' nib 211

De helft van de geïnterviewde vrouwen zegt dat ze met andere deelnemers bevriend zijn geraakt. Ook waar het niet als *vriendschap* omschreven wordt, is de emotionele band toch erg sterk.

'Nou, als ik eerlijk mag zijn, dat klinkt misschien gek, maar op een gegeven ogenblik kun je niet meer buiten die mensen, waarmee je werkt, en dat is echt emotioneel.' wig 17

De verwijzing naar vriendschap of vriendengroepjes neemt twee vormen aan, verwijzingen naar vriendschap als men zelf tot de vriendengroep hoort, of naar 'klikjes' als men er buiten staat.

Een ander aspect van dit interpretatieschema is het *toegang hebben tot een andere sociale groep*. Voor vrouwen die geen opleiding hebben en slechts een laag inkomen, blijkt het contact met 'gestudeerde' mensen of 'belangrijke' personen erg waardevol. Zo kunnen scheidslijnen tussen sociale groepen doorbroken worden. Ook 'gestudeerde' vrouwen verwijzen naar dit laatste aspect; ook zij ervaren contacten met andere mensen uit een andere sociale groep als waardevol.

Allereerst komen laag geschoolde vrouwen aan het woord:

'In zo'n gemêleerde groep zijn mensen met verschillende opleidingen, van verschillende afkomsten. Wat ik wel heel leuk vond en heel spannend vond voor mij. Ik denk dat ik daarin wel heel erg veranderd ben. Dat ik heel

makkelijk met mensen die gestudeerd hebben kan praten, maar ook heel makkelijk met mensen die dat totaal niet hebben gedaan.' nib 119

Telkens wordt er daarbij op gewezen dat deze 'verbreding' van de contacten zijn oorzaak vindt in de deelname aan de groep.

'Ik ben enorm veranderd. Zo ook gewoon met iemand praten, doodsbang was ik ervoor, (...) maar dat is allemaal ten goede gekomen. Dat is veranderd. Ook door de inspraakprocedure die toen gestart is. En ook als er nog eens iets is, je praat dus eigenlijk net zo ontspannen en gedreven met een wethouder als gewoon met een buurtbewoner. En dat nou, dat is echt een heel positief punt.' nib 316

'Kijk, je leert je een beetje bewegen in al die kringen. In het begin heb je gauw de neiging een net truitje aan te trekken en een beetje op je teentjes te lopen. Maar je wordt daar zelfverzekerder in, ook omdat je ziet van, ja, die lui zijn ook vaak aan het klunzen. Je kijkt er niet meer zo tegenop.' toe 119

Voor vrouwen met een hogere opleiding leidt deelname aan een actiegroep ertoe dat zij voeling houden met 'gewone' mensen.

'Wat ik een ervaring vond, was om stil te moeten blijven staan bij het feit dat bijvoorbeeld H. het doodeng vindt om voor te zitten en te notuleren. Dat is gewoon een ervaring voor mij omdat ik er echt helemaal niet meer bij stil sta. Dat ik weet, ik moet er rekening mee houden, dat soort dingen zijn voor andere mensen helemaal niet zo vanzelfsprekend.' wws 319

In het algemeen worden contacten met een hogere sociale groep alleen positief vermeld. Andersom loopt het soms wat moeizamer. Een hoog opgeleide vrouw:

'Wat ik voor mezelf wil bereiken is toch om tolerant te zijn naar mensen die toch op een andere manier met dingen omgaan. Dat probeer ik, omdat het hele andere mensen zijn waarmee je in zo'n groep zit. Mensen die jezelf niet opzoekt. Ik bedoel zoals je vrienden of zo. Dat is dan wat moeilijker, maar dat is dan ook wel leuk hoor van zo'n groep dat je met andere mensen in contact komt.' nib 28

De afstand tussen twee sociale groepen wordt dus verkleind.

Terugkijkend is de gemengde sociale samenstelling van sommige groepen (vooral de nieuwbouwgroep en de stadsvernieuwingsgroepen) waarschijnlijk de achtergrond van verschillen in de invulling van dit interpretatieschema. Homogene groepen scheppen voor de deelnemers de mogelijkheid om 'echt bij een groep te horen', maar houden het gevaar in van selectieprocessen waarbij mensen die niet 'zo goed liggen' uiteindelijk de groep verlaten. Gemengde groepen bieden de kans de grenzen tussen sociale groepen te doorbreken, maar zorgen ook voor een zekere spanning. Alle bewonersorganisaties bieden door de onderhandelingen met instanties en politici, mogelijkheden om de toegang tot 'hogere' sociale groepen te vergemakkelijken.

Dat de deelname aan een bewonersorganisatie geïnterpreteerd wordt in het interpretatieschema 'lid zijn van een sociale groep', wordt ook zichtbaar in de problemen in een bewonersorganisatie. Er wordt gezegd dat 'de onderlinge verhoudingen de mensen erg bezig houden' keg 332, er wordt betreurd dat het niet meer 'zo'n hechte groep is als vroeger' keg 231. Als blijkt dat anderen in de groep er andere opvattingen op na houden, is de reactie niet alleen woede en verzet:

'Toen ben ik ook huilend weggelopen. Ik kon dat niet meer aan. Het was tē

ernstig Dan moest je dus in je eigen club tegen iets moeilijks aan Tenminste, ik kon dat toen zeker niet aan (.) Ik wist niet wat ik daarmee aan moest' kek
328

Tot nu toe is beschreven dat de mogelijkheid contacten te leggen, ergens bij te horen, en soms ook toegang te hebben tot een andere sociale groep deel uit maken van de betekenis die het deelnemen aan een dergelijke groep voor vrouwen heeft Naar deze aspecten wordt in alle typen groepen verwezen

Wat verschillend is voor verschillende typen groepen, is de mate waarin men vindt dat de groep hieraan voldoet, de *groepswaardering*

GROEPSWAARDERING

	positief	ambivalent	negatief
Actiegr (n=14)	4	0	1
Prof actieorg (n=13)	0	0	5
Herv org (n=11)	4	0	7
Verzetsorg (n=6)	0	5	0
Totaal	8	5	13

Met name in de woongroepenbeweging zijn veel vrouwen *teleurgesteld in elkaar* ze hebben het over een vijandige sfeer, wantrouwen, onbegrip, onderlinge vetes De kracht van de emotionele binding is sterk, maar negatief geladen Hoe weinig er ook van terecht gekomen is, toch blijven veel van hen wel dromen van een vereniging waar alle mensen goed met elkaar kunnen opschieten, en waar men elkaar helpt bij het opknappen van de panden

In negatieve zin wordt vaker naar 'contacten' verwezen Vrouwen zeggen dat de mensen uit de groep elkaar te weinig kennen com 2, nih 5, toe 3 of vinden de organisatie te groot om met iedereen contact te hebben gkh 128 gkd 226, gkh 224

Deze verwijzingen zijn wel negatief maar ze wegen niet zo zwaar

'Ja, ik vind het wel moeilijk dat je mekaar toch niet goed kent en ik vind dat het vergaderen daardoor bemoeilijkt wordt Dat hoeft niet, maar in dit geval vind ik van wel Maar ik heb ook geen zin om daar iets aan te doen' nih 528

In de interviews met vrouwen uit de actiegroepen komen meer positieve geluiden Uit de professionele actieorganisaties komt ook een aantal negatieve geluiden Een ambivalente groepswaardering komt alleen voor bij de vrouwen uit de verzetsorganisaties

3.6 Organisatie Buurt

Uitspraken over de buurt als interpretatieschema zijn niet in alle groepen te verwachten, met name niet in de groepen die op stedelijk niveau opereren Als vrouwen naar de buurt verwijzen, kan het gaan om de buurt in sociale zin, als leefgemeenschap, of om

de buurt in zakelijke zin, als achterban van de organisatie

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESCHEMA *BUURT* NOEMT

	sociaal	zakelijk	soc +zak
Actiegr (n=14)	6	1	2
Prof actieorg (n=13)	7	3	0
Hervormingsorg (n=11)	0	0	0
Verzetsorg (n=6)	0	0	0
Totaal	13	4	2

De vrouwen uit de actiegroepen en de professionele actieorganisaties verwijzen er veel naar.

‘Je doet het voor de buurt’ ^{ren 112}

Een zekere gehechtheid aan die buurt gaat daar mee samen

‘Ik wilde bereiken dat de huizen zouden blijven bestaan, en dat wij daar echt een mooie wijk zouden terugkrijgen’ ^{ren 26}

‘Ik doe het uit betrokkenheid met de wijk Omdat ik het een hele fijne wijk vind om in te wonen’ ^{wws 35}

Die gehechtheid heeft meestal een ‘*sociale*’ inhoud Men is bekommerd om de kinderen in de buurt, ^{dre 15}, of streeft naar een buurt waar men ‘als in een dorp’ met elkaar omgaat.

‘Het is eigenlijk zo iets als in een dorp wonen En ik zie de wijk een beetje als een dorp, zo van de mensen kennen elkaar, en dat vind ik ook wel belangrijk Ik heb ook geen zin om heel geïsoleerd te wonen’ ^{wws 21}

De meeste bewoners vergelijken hun wijk met een dorp, en wijzen verhuizen naar een andere wijk scherp af

‘Ze zeggen wel eens dat ik wijk-gek ben, en misschien is dat waar Ik ben enorm gebonden aan de wijk’ ^{wig 126/136}

Slechts één bewoonster houdt bewust enige afstand in de contacten met de wijk

‘Met andere mensen heb ik niet zo’n contact, daar heb ik niet zo’n behoefte aan ook Ik heb al meer dan genoeg gemerkt dat deze wijk voor een aantal mensen te klein wordt Dat wordt net een soort Peyton Place, weet je wel’ ^{kek 232}

De relatie tussen de groep en de buurt is niet altijd onproblematisch Het feit dat groep en achterban zo dicht bij elkaar in de buurt wonen, kan ook als moeilijk ervaren worden, bijvoorbeeld als er spanningen en meningsverschillen voorkomen.

‘Dat is dan ook weer moeilijker in de groep, omdat je hier ook woont Het is niet alleen dat je je stoort aan iemand, aan bepaalde uitlatingen die je vervelend vindt, maar ook omdat je bij elkaar in de buurt woont Dus je ziet elkaar ook nog eens buiten de groep’ ^{mib 213}

Ook het aangesproken worden door andere buurtbewoners naar aanleiding van het deelnemen aan de actiegroep, wordt problematisch gevonden

Slechts één vrouw uit de actiegroepen voelt zich echt ‘vertegenwoordigster’ van de

buurt Dat is een meer *zakelijke*, minder emotionele basis dan de eerder genoemde sociale betrokkenheid

Ook bij de vrouwen van de professionele actieorganisaties zijn veel uitspraken die verwijzen naar de gebondenheid aan de buurt Zij verwijzen er ook wel uitsluitend in zakelijke zin naar Opvallend is dat de beroepskrachten niet naar 'buurt' verwijzen, hoewel 2 van de 3 wel in de wijk wonen

Bij de vrouwen uit de kraak- en woongroepenbeweging zijn geen verwijzingen naar de buurt te vinden, noch in sociale, noch in zakelijke zin

3.7 Organisatie Doel

Een interpretatieschema dat in zeer strikte zin naar het terrein van de organisatie verwijst, is 'doel' Dit verwijst naar het samenvallen van het officiële doel van de bewonersorganisatie met de persoonlijke betekenisgeving door de geïnterviewde vrouwen

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESCHEMA DOEL NOEMT

	doel
Actiegr (n=14)	9
Prof actieorg (n=13)	5
Hervorm org (n=11)	4
Verzetsorg (n=6)	1
Totaal	19

Het interpretatieschema *doel* komt het meest voor bij de vrouwen uit de actiegroepen 'Ik heb wel eens gezegd goh, als de renovatie dadelijk achter de rug is, nou dan kap ik ermee Ja, wat moet je dan eigenlijk nog doen' ren 110
'Nou, als ik zie dat het toch eigenlijk helemaal niks meer uit zou halen, dat je denkt het heeft toch geen zin meer, dat je door blijft vechten, nou, dan zou ik zeggen, nou dan stop ik ermee' ren 211

Voor deze twee vrouwen van de renovatiegroep is hun deelname gebonden aan het doel dat de groep zich gesteld heeft Als dit bereikt is, òf, als dit voorgoed onbereikbaar zou worden volgens hun eigen inzicht, dan heeft deelname aan de groep geen zin meer Het samenvallen van het groepsdoel met de persoonlijke betekenisgeving legt dus ook de nadruk op resultaten De haalbaarheid of onhaalbaarheid van het doel geeft het handelen betekenis Één van de bewoonsters zegt het anders

'We hebben verleden week een nieuwe sporthal geopend hier in de wijk Prachtige buurtsporthal, hebben we 10 jaar voor geknokt () En als je dan zo'n buurtsporthal mag openen en je ziet al die buurtbewoners en al die kinderen die daar nu gebruik van kunnen maken, ja, dat is iets, daarop kan je dit werk alleen maar doen, () Je kan alleen waardering voelen als je gezamenlijk dus iets hebt bereikt' wlg 118

Hier lopen persoonlijke ambitie, behoefte aan waardering en resultaatgerichtheid door elkaar.

Een beroepskracht zegt dat ze in de wijk al 80% bereikt hebben, en als de rest ook nog lukt, nou 'dan kan het niet meer kapot', keg 341. Vanuit een zelfde soort interpretatie worden ook 'solo-acties van bewoners' afgekeurd, zoals die van een vrouw die graag een straat afgesloten wil hebben voor het verkeer, maar te maken krijgt met het feit dat de gemeentepaaltjes steeds weggehaald worden door anderen (ook buurtbewoners). Het oordeel is duidelijk: als wat je wilt niet haalbaar is, moet je stoppen. Hoe zinvol het op zichzelf is wat je wilt, doet daarbij minder ter zake.

Het interpretatieschema doel is voor enkelen relatief onbelangrijk.

'Er spelen gewoon geen belangrijke dingen (...). Het is een soort huishoudelijke vergadering onze groep, tenminste daar vergelijk ik het wel eens mee, van een studentenhuus. Met de groep probeer je gewoon de kleinere dingen aan te pakken waar mensen last van hebben door hier te wonen, met elkaar, of met de woningbouwvereniging. En ja, het weegt allemaal niet zo zwaar. Als wij het hebben over het struikgewas op de hoek van de straat. Ja, of je dat nou wel of niet bereikt, het is leuk als het er een beetje aardig uitziet. Maar als het niet lukt, nou ja, daar gaat niemand van dood.' wws 213/242

3.8 Organisatie: Arbeid

Geregeld vertellen de vrouwen over hun deelname aan actiegroepen in termen die erop wijzen dat zij het als een soort arbeid ervaren. Dit komt naar voren uit woordkeus, positiegebonden denken en nadruk op persoonlijke prestaties. Ook komt voor dat men het deelnemen aan een bewonersorganisatie ervaart als het deelnemen aan een puur zakelijk verband.

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESHEMA ARBEID NOEMT

	arbeid	zakelijk verband
Actiegr. (n=14)	7	0
Prof. actieorg. (n=13)	13	6
Herv.org. (n=11)	10	9
Verzetsorg. (n=6)	2	5
Totaal	32	20

Verwijzingen naar het interpretatieschema arbeid komen naar voren in de gebruikte *woordenschat*. Er wordt 'gewerkt', men voelt zich 'ingewerkt'. Toen men besloten had deel te nemen aan de groep, is men op 'sollicitatiegesprek' geweest, men wordt gevraagd advies te geven omdat men veel 'vakvrouwschap' bezit.

Erg expliciet is de volgende bewoenster:

'Je bent nu haast een klein bedrijfje geworden. (...) De laatste jaren neem ik vaker dingen op met mijn (!) opbouwwerkers. Die brengen me dan weer in de lijn van

de organisatie, en hoe je dat moet opvangen. Dat gebeurt de laatste jaren vaker, maar dat komt omdat het ook een groter bedrijf wordt. Daar zit het in. Begrijp je wat ik bedoel?' wig 122/131

Het interpretatieschema arbeid komt ook naar voren in uitspraken waarin men stelt een soort 'betrouwbare werknemster' van de groep te willen zijn. Ze willen datgene wat ze doen, ook goed doen. Ze hebben kritiek op zichzelf als dat niet zo is, en begrip voor anderen die zich daaraan ergeren.

'Als ik niet to the point ben, hoeft niemand voor mij naar mij te luisteren.' afk 330

'Ik vind het moeilijk om te zeggen van nou, ik heb geen zin, ik kom niet. Dat vind ik inderdaad vervelend (...). Maar ik kan dat moeilijk waarmaken, van, ik heb geen zin, ik kom maar niet. Of het moet echt iets heel onbelangrijks zijn.' nib 220

De verwijzing naar arbeid komt ook naar voren waar vrouwen vinden dat ze door moeten gaan. Dat wordt niet alleen toegelicht met concrete argumenten, of met verwijzingen naar solidariteit, maar ook met verwijzingen naar discipline.

'Die mensen die ermee opgehouden zijn, waarvoor zaten ze dan daar, vraag je je eigen dan af (...). Ik vind gewoon, als je ergens mee begint, dan moet je het ook afmaken, vind ik dan hé. Maar ja, zij schijnbaar niet, zij denken daar gewoon heel anders over.' dre 122

'Kijk, je bent eraan begonnen, en je hebt A gezegd, en je zegt B tot het bittere einde.' ren 29

Erg veel vrouwen uiten de behoefte om hun *werk* goed te doen. Zij zijn aanspreekbaar op hun prestaties, en voelen zich verantwoordelijk voor de taken die zij op zich hebben genomen, of die hen zijn toebedeeld. 'We doen allemaal ons werk zoals het moet.' wik 218 Verwijzingen naar discipline zijn in zekere zin uitingen van een wat ouder arbeidsethos, waarin hard werken, en betrouwbaar zijn centraal staan. Enkele vrouwen verwijzen naar andere opvattingen over arbeid, waar de 'werknemer' niet meer als persoon, maar slechts in zijn/haar ingehuurde capaciteiten beschikbaar is.

'Als ik voorzitter ben in een grote vergadering, en ik zie dat mensen het woord willen hebben, zou ik er wel op letten. Maar anders is het mijn taak niet.' wig 322

Bij de beroepskrachten zou je veel uitspraken in het interpretatieschema 'arbeid' verwachten. Dat is eigenlijk maar voor één ervan het geval nib 4. Voor haar bleek het interview heel confronterend, juist omdat het ruimte bood voor andere betekenissen dan 'arbeid'.

'Vraag: die dingen die je net vertelde die je wilde bereiken, hoe belangrijk waren die voor jou?

Antw: Ik vond het mijn taak. Ik werd ervoor betaald. Je vraagt me nu iets waar ik eigenlijk nog nooit zo over nagedacht heb (lachen). Ik besef nu pas dat het mijn interpretatie is van mijn taak.' nib 48

Later in het interview concludeert zij dat zij zich veel minder van de 'arbeidscontext' had moeten aantrekken. In haar net begonnen nieuwe baan wil zij er meer op letten. De onvrede met haar positie als beroepskracht komt duidelijk naar voren als zij stelt : 'Ik zou het ook best leuk vinden om een keertje als vrijwilliger in zo'n groep te zitten.' nib 415

Tot het interpretatieschema arbeid behoren ook verwijzingen naar *het beheersen van emoties*. De helft van de vrouwen uit de professionele actieorganisaties stelt dat dit samengaat met het handelen in bewonersorganisaties.

'Kijk, er zijn altijd mensen die je meer mag dan andere mensen. Da's normaal. Maar daar gaat het natuurlijk niet om, het gaat natuurlijk gewoon om informatie en discussie. () Ja, ik bedoel als je ergens onvrede over hebt, dat wordt gewoon meteen gezegd. Alleen vaak niet dus op die vergadering zelf, omdat ja, dat werkt alleen maar storend voor mijn gevoel.' keg 114

Sympathieën of antipathieën kunnen inderdaad storend zijn, maar wat hier aan de orde is, is dat het er *niet* over gaat, ze zijn buiten de orde van het handelen in de bewonersorganisaties gezet. Dit heeft uiteraard ook een normatieve kant, die in hoofdstuk 4 verder geanalyseerd zal worden.

Zelfs in de wandelgangen kan het eigenlijk beter zijn je emoties te beheersen.

'Er wordt vooral getobd over de interne verhoudingen. En in de wandelgangen wordt dat soort dingen vrij gemakkelijk opgepakt en verzakelijkt. Je kunt dus wel ergens over lopen te kankeren, maar voordat je het weet staat het een keer op de agenda, en wat doe je er dan mee?' keg 332

Enkelen ervaren het deelnemen aan de bewonersorganisatie juist als iets heel anders dan werk.

'Als er zo vergaderd werd op mijn werk, had ik er zo de beuk ingegooid, dan zou ik er echt niet tegen kunnen. Maar daar hangt mee samen dat het een verademing is. Het duurt wel langer maar er is een leuke sfeer.' wws 314

Er treedt een verschil op tussen de typen bewonersorganisaties in de mate waarin ze de bewonersorganisatie ervaren als een puur *zakelijk verband*. Dit komt in de actiegroepen niet voor en wordt daar door enkelen zelfs scherp afgewezen. Het is het vaakst aan de orde bij de hervormingsorganisaties. Daar wordt verwezen naar het belang van geld: 'Hoe leuk we ook zijn en links, het gaat toch om de centen'.

'Dat is waar al het wantrouwen vandaan komt. Volgens mij gaat het hier gewoon alleen over geld.' nih 314

Bij de kraakbeweging heeft bijna de helft van de verwijzingen naar dit interpretatieschema een ambivalent karakter.⁵

Ook komt het voor dat mensen die het al te zeer als 'werk' zien, wat ze ook nog 'perfect' willen uitvoeren, afgeremd worden.

'Toen we die tentoonstelling aan het voorbereiden waren, toen ging P gewoon te ver, die wilde dat perfect presenteren alsof hij de koningin op bezoek kreeg, weet je. Daar zijn we toen allemaal een beetje op ingegaan van nou, nou, rustig maar. Hij is echt afgedimd in zijn overacting.' toe 139

Aan de andere kant treden in ditzelfde interview ook veel elementen op die juist positief verwijzen naar een verdere verzakelijking. Er wordt gediscussieerd of men omwille van een bepaald kraakpand de 'goodwill bij de gemeente wil verspelen', en de geïnterviewde vrouw vindt dat er ook een 'taakverdeling op langere termijn' gemaakt moet worden.

In de woongroepenbeweging brengen vrouwen naar voren dat arbeid eigenlijk het kader zou horen te zijn waarbinnen de activiteiten worden geïnterpreteerd. Dit is volgens hen echter niet het geval.

‘Ik vond eerst nooit dat betaald worden of niet verschil uitmaakte, maar dat was meer de theorie, van: dat moet toch gelijk liggen. Dat vind ik nog wel, maar het ligt gewoon niet gelijk. Ik merk toch dat ik me voor mijn werk verantwoorde-lijker voel.’ och 357

3.9 Organisatie: Solidariteit

In dit interpretatieschema wordt naar verschillende aspecten verwezen. Centraal daarin staan verwijzingen naar de relatie tussen individu en groep. Het gaat dan om de belangen van de groep die hoger aangeslagen worden dan die van individuele leden, om de gevoelde plicht het groepsdoel dichterbij te brengen, om solidariteit in strikte zin. Gekoppeld daaraan uit men zich over hoe die groep dan afgebakend zou moeten worden, over hoe onder de noemer groepsbelangen verschillende belangen schuil gaan, over verschillen in betrokkenheid. Benadrukken dat het deelnemen aan de bewonersorganisatie een manier is om dienstverlenend bezig te zijn, is een andere aspect van dit interpretatieschema.

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESCHEMA *SOLIDARITEIT* NOEMT

	solidariteit	groepsbelangen	dienstverlenen
Actieorg. (n=14)	9	0	2
Prof. actieorg. (n=13)	7	1	8
Hervorm.org. (n=11)	10	8	2
Verzetsorg. (n=6)	6	1	0
Totaal	32	10	12

Het interpretatieschema *solidariteit* kan inhouden dat ‘men met een groep kan bereiken wat een eenling niet zou kunnen bereiken’. Daarnaast treedt soms een element van *plicht* naar voren, vooral een gevoelde plicht om anderen te helpen. Dit leidt soms weer tot schuldgevoelens.

‘Ik vind ook niet, dat ik de groep in de steek kan laten. Het wordt hoe langer hoe kleiner ook de groep. Dus dan (...) ja, als ik wegga, dan blijft er ook zo weinig over.’ nib 29

‘Het bewonersoverleg leek me wel nuttig, omdat ikzelf in de raad zit, dan denk ik, dan kan ik daar dingen oppikken en doorgeven aan de groep.’ wws 34/317

Al deze verwijzingen zijn in verschillende mate te vinden in de interviews met vrouwen uit de verschillende groepen.

Vooraf in de professionele actieorganisaties zijn er verwijzingen naar het ‘gevraagd’ zijn om deel te nemen, omdat er mensen nodig waren, of specifiek op deskundigheid. Er

wordt een appèl gedaan op het plichtsgevoel

'Ik weet wel dat ik er lang mee bezig ben geweest van ja, hij kan me nou wel vragen of ik het wil doen ik voelde me moreel gedwongen Er werd heel sterk moreel beroep op me gedaan, omdat ik zoveel wist Uiteindelijk ben ik daar op ingegaan' kek 205

Soms zegt men het ook eenvoudiger 'wij doen niet meer dan onze plicht' wk 224 Essentieel onderdeel van de plicht is dat men er niet zomaar mee op kan houden

'Ik mag nog niet weg, want er is niemand anders' wk 309

Zowel bewoonsters als beroepskrachten verklaren zo hun deelname wk 209, wg 313, kek 309, keg 122 'Als ik het niet doe, gebeurt het niet', of 'als er niemand is die het wil doen, wil ik het wel doen' Hiermee geven de vrouwen aan niet als 'verbreker' van de solidariteit te willen optreden Hun eigen handelen en het uiteindelijke lot van de groep worden als zeer verweven gezien

In de beleving van een aantal vrouwen is sprake van een schuldgevoel omdat men vindt dat het eigen handelen te weinig door 'solidariteit' wordt bepaald Dan is solidariteit tot een soort persoonlijke norm geworden Hier liggen betekenis en norm heel dicht bij elkaar

'Ik blijf actief in het bestuur om m'n gevoel te bevredigen Iedereen moet iets doen en dan doe ik liever vrijwillig iets En om mijn geweten te bevredigen (lachen)' gkh 108/109

Vooraf de vrouwen uit de kraakbeweging zeggen 'schuldgevoelens' te hebben als ze te weinig doen gkh 2 gkh 3 gkh 1 toe 1

De verwijzing naar solidariteit gaat soms ook gepaard met een *ontkenning van de individualiteit* van de onderscheiden deelnemers 'dat doen we gewoon met de hele groep, dus echt verantwoordelijk voel ik me nooit' dre 122 'wij doen eigenlijk niks op ons eigen houtje, alles bespreken wij in de groep' ren 229 'Wat wil ik bereiken? Ik denk dat je dat meer in het geheel moet bezien wat willen WE bereiken' afk 36

In elke groep wordt deze gedachte wel door iemand geuit De vrouwen die hiernaar verwijzen, zien zichzelf in de groep als een 'radertje' in het geheel Dit blijkt enerzijds een comfortabele positie omdat men zich niet echt verantwoordelijk voelt Anderzijds is het soms een verplichtende positie, als de groep niet zonder dat radertje kan

'Wij gaan veel naar de raadsvergaderingen, wij zitten dikwijls op het stadhuis Dan zeggen mijn zoon en dochter ook Oma zit weer op de bank, haha (Wat doet oma daar dan?) Nou, wij hebben daar niks te doen, enkel maar luisteren Maar er is een mevrouw, die doet altijd het woord voor ons, want je kunt natuurlijk niet allemaal tegelijk praten' wk 212

'Wij doen er heus wel aan mee, maar om nou te zeggen dat ik zelf iets uitdenk, nee' wk 221

'Ik vind het best wel belangrijk om actie te voeren En ik wil er best wel bij zijn Maar je moet steeds op de voorgrond Maar natuurlijk met een groep lukt het je meer Dan hoeft je niet de enigste te zijn Je hebt toch anderen om je heen En dan lukt het Ik vind het best wel leuk om samen te werken, vooral dat soort dingen (acties) En dat doen wij dan allemaal samen' kek 128

'Nu heb ik gewoon een bepaalde verantwoordelijkheid zelf, ik sta er niet alleen mee weet je wel, zo van, mijn rol in de groep is een gedeelde rol met iedereen om de groep te handhaven zoals die is En dat vind ik wel ideaal, alleen zou ik dat niet willen, dat ik dingen voor het zeggen had of verantwoordelijk was voor een aantal dingen' com 323

Wat de afbakening van de groep betreft is het zo dat de solidariteit zich kan richten op de achterban van de groep, maar ook breder kan zijn

'Ik denk dat je ook andere groepen daarmee een hele grote steun kunt zijn Omdat je al een hele grote ervaring achter de rug hebt Dat je ook de andere die eigenlijk pas beginnen, die stimulans mee kunt geven, denk erom, laat de kaas niet van je brood eten Hou vast aan hetgeen wat je wilt' ren 220

De gevoelde solidariteit strekt zich in sommige gevallen ook uit tot buiten de wijk, bijvoorbeeld in een gezamenlijke reactie van alle bewonersorganisaties naar de gemeente toe

Een belangrijke achtergrond van 'solidariteit' is de overtuiging dat de bewoners van een wijk dezelfde *belangen* hebben, doordat ze allemaal geen hoge huren kunnen betalen, bijvoorbeeld

'Je moet natuurlijk solidair zijn (in de afwijzing van het NormKostenSysteem) Want als je nou toch zou bouwen en die woningen zouden te duur worden, dan heb je er toch niets aan' wlg 341

Deze 'basis' voor de solidariteit gaat vóór de belangen van specifieke groepen Het citaat gaat als volgt verder

'Ik zeg, maar ik vind het wel heel erg Want er zijn oudere mensen bij waar een jaar teveel voor is () De mensen in de grote groep waren het toch wel eens dat je het Verzorgd Wonen project ook maar moest stoppen en dan maar moest kijken of het helpt Het is op het ogenblik een drukmiddel naar Den Haag Alles gaat plat'

Aan de andere kant wil men toch ook het oog houden op bepaalde specifieke belangen

'Ik denk dat alle mensen in de wijk ongeveer een zelfde belang hebben goed wonen en prettig wonen, een buurthuis in de buurt voor de kinderen, en goede speelplekken voor kleine kinderen Dat soort dingen, dat zijn algemene belangen, die heeft iedereen Maar misschien hebben een heleboel migranten in de wijk nog een boel specifieke belangen en da's een beetje lastig, want die komen er op de maandagavond niet zo goed uit Omdat er niet zoveel buitenlandse mensen meedoen, en dat vind ik wel jammer' keg 129

Waar bewoners zich niet solidair opstellen met elkaar ontstaan grote problemen

'Het is hier niet allemaal koek en ei in de buurt, hoor Dat heb je bijvoorbeeld hier ook De hof is afgesloten voor auto's nu, nou dat is ook een hele geschiedenis geweest Dan ben je dus opeens geen lid meer van een bewonersgroep, maar dan ga je dus gewoon als bewoner naar een vergadering die andere bewoners gaan beleggen om de hof autovrij te maken () Dan zit je dus ineens tegenover die bewoners, terwijl jij anderhalf jaar druk bezig bent om je bij wijze van spreken het vuur uit de sloffen te sloven, en die bewoners stellen zich dan

weer niet prettig tegen jou op Toen heb ik ook al gezegd ik hou ermee op' ^{nib 310}

Niet alleen het punt van de gelijke of verschillende belangen is van belang in verband met de afbakening van solidariteit, maar ook de gelijke of verschillende betrokkenheid van groepsleden Hiermee wordt aangegeven dat 'solidariteit' niet in gelijke mate voor iedereen een rol speelt ^{nib 3, och 2} Soms wordt een proces van afnemende solidariteit geschetst In beide woongroepenverenigingen wordt geconstateerd dat solidariteit in de fase van oprichting van de groep centraal stond, maar dat, vooral door het sterke verloop onder de leden, de onderlinge solidariteit sterk is afgenomen

'Ik ben er soms bang voor, dan vraag ik me af of de vereniging stand houdt, gewoon omdat je merkt dat hoe minder mensen voeling hebben met het ontstaan van de club, hoe minder ze er voor over hebben' ^{com 312}

Een vrouw uit de nieuwhuisgroep legt ook verband tussen het interpretatieschema 'lid sociale groep' en 'solidariteit'

'In het begin was het meer vriendenwerk, en dat vond ik gewoon heel prettig, want dat maakte nivelleren en belasting terug geven aan de vereniging, waardoor de vereniging sterker wordt, veel tastbaarder' ^{nib 125}

Een aantal keren geven vrouwen aan dat ze niet doelen op een soort 'afgedwongen' solidariteit, het gaat er niet om dat het individu zich ondergeschikt moet maken aan de groep Het gaat er eigenlijk om dat iedereen van harte in woord en daad ondersteunt wat er besloten is Het gaat eerder om solidariteit op basis van consensus, dan om macht ^{nib 3, gkh 3}

Een specifiek aspect van het grotere interpretatieschema 'solidariteit' is een helpende houding naar andere mensen Het handelen in de bewonersorganisatie wordt dan geïnterpreteerd als een vorm van 'dienstverlening', vaak wel in zeer algemene zin Dit wordt vooral naar voren gebracht door vrouwen uit de professionele actieorganisaties, vooral door de vrouwen uit de overkoepelende wijkbewonersorganisatie

In het algemeen gaat het erom dat het deelnemen aan de bewonersorganisatie een manier is om dienstverlenend bezig te zijn

'Het belangrijkste is dat je je als mens nog een beetje ten dienste kan stellen van andere mensen, dat vind ik Dat onderscheidt een mens van een beest, zeg ik altijd Een beest is heel lief, maar kan er verder niets mee Een mens kan denken En als je niet al te egoïstisch je leven in wilt vullen, dan zal je er wat mee moeten doen ja' ^{wig 156}

Hier wordt een lijn getrokken naar een meer fundamentele levenshouding De zingeving van het leven en de zin van het handelen in bewonersorganisaties raken elkaar

Sommige vrouwen hebben het meer specifiek over een soort 'hulpverlening' Ze hebben het dan vooral over de achterban of over andere groepsleden Specifieke hulp voor de achterban is bijvoorbeeld het geven van informatie over huurproblemen of bejaardenhuisvesting

3.10 Politiek: wereldverbeteren, bewonersmacht, feminisme en strijd

Deelnemen aan een bewonersorganisatie wordt door sommige vrouwen geïnterpreteerd als politiek handelen. Het gaat er dan om dat het deelnemen een manier is om de macht van bewoners te vergroten, of om de positie van vrouwen te verbeteren, of meer algemeen om de wereld te verbeteren. Ook wordt het meedoen aan een bewonersorganisatie als strijd gezien, al is het maar in metaforische zin.

AANTAL PERSONEN DAT INTERPRETATIESHEMA POLITIEK NOEMT

	wereldverbeteren	bewonersmacht	feminisme	strijd
Actiegr. (n=14)	1	7	2	10
Prof. actieorg. (n=13)	2	8	1	8
Hervorm.org. (n=11)	3	5	0	2
Verzetsorg. (n=6)	4	1	0	1
Totaal	10	21	3	21

De pretentie de *wereld te verbeteren* door deel te nemen aan een bewonersorganisatie is bij de geïnterviewde vrouwen niet erg groot, maar bij sommigen toch duidelijk aanwezig.

‘Ik ben door deze groep wat optimistischer geworden. Naar actievoeren toe (...). Ik heb het altijd jaren gedaan. Ja, misschien ook wel uit een soort rechtvaardigheidsgevoel en ik vind ook ja, dat je toch iets moet doen, ja, dat klinkt heel lullig, om de wereld te veranderen of dingen te veranderen waar je echt tegen bent. Kijk, ik heb er iets tegen als iedereen maar lult ‘en het is zo slecht’ en ze zitten mooi thuis. Dan denk ik ja, dan moet je ook iets doen.’ wws 216

De verbinding tussen de ‘verbetering van de wereld’ en de deelname aan de bewonersorganisatie, vindt op verschillende manieren plaats.

De eerste manier is om het handelen in de bewonersorganisatie duidelijk in een breder kader te interpreteren. De groep is dan niet alleen bezig met het proberen te verhelpen van klachten aan nieuwbouwwoningen, maar ook met ‘het verbeteren van de positie van de huurders’ nib 17, of met het veranderen van de verhouding tussen een woningbouwvereniging en haar leden. nib 16/17, wws 341 Hier gaat het inhoudelijk om het vergroten van de *macht van bewoners*. Ook worden vanuit dit kader wensen geuit over waar het met de groep in de toekomst heen zou moeten, bijvoorbeeld, naar een landelijk niveau, afk 312, of naar het niveau van de gehele wijk. nib 36/358

‘Mijn allergrootste wens is eigenlijk dat ik deze maatschappijvorm nog een keer zou willen veranderen. (...) En ik denk dat ik alle dingen die je dagelijks nog leert voor de toekomst nog kan gebruiken. Dat kan ik niet alleen met een bewonersorganisatie.’ wig 121

In dit ideaalbeeld is een bewonersorganisatie noodzakelijk, zolang de huidige maatschappijvorm nog functioneert.

‘In een socialistische maatschappij - met ook al z’n problemen - hoeft er geen

bewonersorganisatie meer te zijn, denk ik' wig 123

Anderen trekken parallellen tussen de besluitvorming over kruisraketten en die over het Norm-Kosten-Systeem, tussen strijd voor vrede en hun handelen in de bewonersorganisatie. Ze uiten hun mening over staatsapparaten of melden kort dat 'je wel links wordt door deel te nemen aan een bewonersorganisatie'

De tweede manier om de verbinding te leggen werkt eigenlijk in tegenovergestelde richting. Hier is het bredere doel het startpunt en wordt de deelname aan de groep geïnterpreteerd als een poging om dat te bereiken.

'Dat er iets binnen die woningen verandert, dat is het doel zeker niet () Doelen zijn dat mensen kennis leren maken met hoe zo'n omgeving en hoe zo'n woning nou tot stand komt, inzicht in het proces, dat vind ik heel belangrijk. Dat je misschien ook leert wat je aan je omgeving kunt veranderen als het tot stand komt, maar ook daarna. En dat er bovendien een start is van een stukje buurtopbouw' nib 44

Hier is een beroepskracht aan het woord. Voor haar geldt duidelijk dat het concrete doel van de groep eigenlijk een soort hulpmiddel is voor een achterliggend meer algemeen politiek-sociaal doel. Ook bewoners verwijzen echter wel naar 'de rechten van de mens' afk 26 of naar een 'fundamenteel andere relatie tussen woningbouwverenigingen en bewoners' nib 17. Naar idealisme wordt alleen in negatieve zin verwezen, 'dat heb ik nooit gehad' kek 37 of 'het dreigt te verdwijnen' keg 431.

Het accent ligt daarnaast in dit interpretatieschema soms op het verbeteren van de wereld door de bewonersorganisatie te 'verbeteren'. Dit heeft te maken met de relatie tussen beroepskrachten en bewoners. Hier gaat het inhoudelijk ook weer om de macht van bewoners, maar dan vooral intern in de organisatie.

De 'socialistische' bewoonster uit het eerste citaat, benadrukt herhaaldelijk dat de onafhankelijkheid van een bewonersorganisatie gelegen is in de deelname van (onbetaalde) bewoners, en dat de beroepskrachten zich tot een ondersteunende rol dienen te beperken wig 12/13. Ook in andere groepen wordt wereldverbeteren zo versmald tot 'de interne democratie in de groep' och 115 gkh 328. In de professionele actieorganisaties komt een verwijzing naar interne bewonersmacht het meest voor.

Een concrete manier om de wereld te verbeteren, zien sommigen in het verwezen-lijken van andere leefvormen dankzij hun organisatie. Het gaat dan vooral om andere leefvormen dan het gezin. Combinatie van kleinschalig werken met wonen in woonwerkpanden moet mogelijk zijn, eigen beheer over de woonsituatie is belangrijk. Dat zijn de belangrijkste accenten die daarin gelegd worden.

'Ik wil vooral dat het in de maatschappij duidelijk wordt dat deze vormen van wonen bestaan () In deze tijd, denk ik, is het gewoon blijven knokken. Op dit moment is het heel moeilijk, omdat ik zo'n woongroepenvereniging zie in de linkse hoek. En ik zie een hele verrechtsing in de maatschappij, dus het zal knokken blijven' com 16-112

'We zijn toch een potentieel revolutionaire groep' gkh 236

Een *feministisch* interpretatiekader is vrij zeldzaam. Uitspraken waarin gesteld wordt

dat het belangrijk is vrouwen te stimuleren in bewonersorganisaties komen bijna niet voor

'Ik wil eigenlijk vooral vrouwen activeren Het typische is dat hier in de organisatie de vrouwen ook het meest actief zijn en ook de langste adem hebben () Ik wil ze activeren, omdat het toch altijd nog een patroon is, dat vrouwen gedoemd zijn de hoeksteen van het gezin te zijn () Terwijl ik vind dat ook vrouwen met een lagere schoolopleiding, dat constateer ik dus na deze 17 jaar, zoveel capaciteiten hebben die er niet uit zijn gekomen Ze mogen functioneren als vrouw in het gezin, maar ze kunnen daarbij heel veel andere dingen doen, waarbij hun functioneren veel meer inhoud krijgt' wig 106

In de *woordkeus* die vrouwen gebruiken om te vertellen over hun handelen in de groepen, wordt regelmatig naar het interpretatieschema *strijd* verwezen Er wordt 'geknokt' en 'gevochten' Eén van de beroepskrachten stelt dat ze later moeilijk aangenomen zal worden door gemeentes, omdat ze immers 'voor de tegenpartij' heeft gewerkt Daarmee is de strijd als een politieke strijd tussen overheid en burgers gedefinieerd

'Ik zie een hele verrechtsing in de maatschappij, dus het zal wel knokken blijven' com 112

De verwijzing naar strijd treedt in alle typen groepen op Een paar vrouwen van een actiegroep en een groot aantal vrouwen uit de stedelijke sociale bewegingen verwijzen er niet naar

Vrouwen hebben het vooral over de noodzaak 'op je qui-vive' te zijn, alert te zijn, omdat steeds het gevaar bestaat dat de tegenstander je 'inpakt' Vrouwen uit de poengroep hebben het met name over het gevaar voor inkapseling, en waarschuwen daarvoor Ze hebben er ook een gevoelsmatige afkeer voor

'Dan stuurt de wethouder een kaartje met 'veel succes', nou, daar word ik niet goed van' afk 228

'Kijk, als je dat doet, doe je het toch op de manier van de gemeente, inspraak Dat vind ik soms eng zo' afk 214

'Ik vind nog steeds dat je echt heel erg goed op je qui-vive moet zijn Je moet echt goed opletten, want de woningbouwvereniging doet dat met name () Daar moet je echt bovenop gaan zitten Dat merk ik ook echt aan de vergaderingen waar de woningbouwvereniging bij is Nou, dan hebben bewoners echt klachten waar je niet goed van wordt En dan wordt het constant naar 'de mensen' toegeschoven, krijgen de bewoners de schuld, alsof de woningbouwvereniging een perfecte woning heeft neergezet Daar moet je nou nog steeds heel erg mee opletten' nib 17

De verwijzingen naar het interpretatieschema *strijd* zijn dan wel talrijk, maar lijken niet zeer sterk geladen Een groot deel van de verwijzingen bestaat alleen in het gebruiken van woorden die naar dit interpretatieschema verwijzen

'Je krijgt de nederlaag en je gaat weer opnieuw beginnen Toen dat bejaardenhuis er niet kwam, zijn we een Verzorgd Wonen project op gaan zetten Maar we hebben niets in te brengen, het is toch afwachten wat we krijgen We kunnen

er voor doorvechten en dat zullen we dan ook wel doen, want wat we willen, dat krijgen we toch niet. Dan krijg je weer die nederlaag en dan begin je weer opnieuw met wat anders om te krijgen' wik 242

Hier wordt overigens een verbinding gelegd tussen een als vrij machteloos ervaren positie, en een strijdvaardige houding als (enig?) verweer.

Zelfs 'interne' zaken worden een enkele keer in deze terminologie beschreven, door een beroepskracht. Het gaat dan om een *interne strijd*, een 'persoonlijk knokken' om de positie van de werkgroep in de grote organisatie veilig te stellen, en om 'constant gevecht' om bewoners werkelijk zelfrespect bij te brengen. Verwijzingen naar strijd in de zin van interne strijd zijn er ook bij een aantal vrouwen uit de kraak- of woongroepenbeweging.

4 Betekenis van de deelname aan bewonersorganisaties

Om zicht te krijgen op eventuele patronen in de hiervoor beschreven interpretatieschema's, is een homogeniteitsanalyse uitgevoerd. Homogeniteitsanalyse is een methode om naar gelijkenissen tussen 'objecten' (hier respondenten) te zoeken. Het programma Homals (Gifi 1980) groepeerde 'objecten' zodanig dat de groepen intern zo homogeen mogelijk zijn en extern zo heterogeen mogelijk. Deze gelijkenissen worden vervolgens grafisch weergegeven, als afstanden in een euclidische ruimte. Zo ontstaan figuren die de gelijkenissen weergeven (Zie bijlage 3 voor meer technische informatie over homogeniteitsanalyse). Homals is hier toegepast om antwoord te krijgen op de vraag welke betekenissen kenmerkend zijn voor (groepen) respondenten. De figuren van de Homals-analyse laten toe te beschrijven hoe kenmerkend bepaalde interpretatieschema's zijn voor bepaalde typen bewonersorganisaties.

De data voor de uitgevoerde Homals-analyse zijn afgeleid uit de kwalitatieve analyse van interpretatieschema's uit de interviews. Hieruit zijn 24 variabelen geconstrueerd. Respondenten werden vervolgens gescoord op deze variabelen. Voorbereidende analyses hebben ertoe geleid dat 14 variabelen uit de analyse zijn verwijderd omdat ze te weinig discrimineerden. Uiteindelijk zijn dus 10 variabelen bij de Homals-analyse betrokken. Het zijn de volgende (aspecten van) interpretatieschema's:

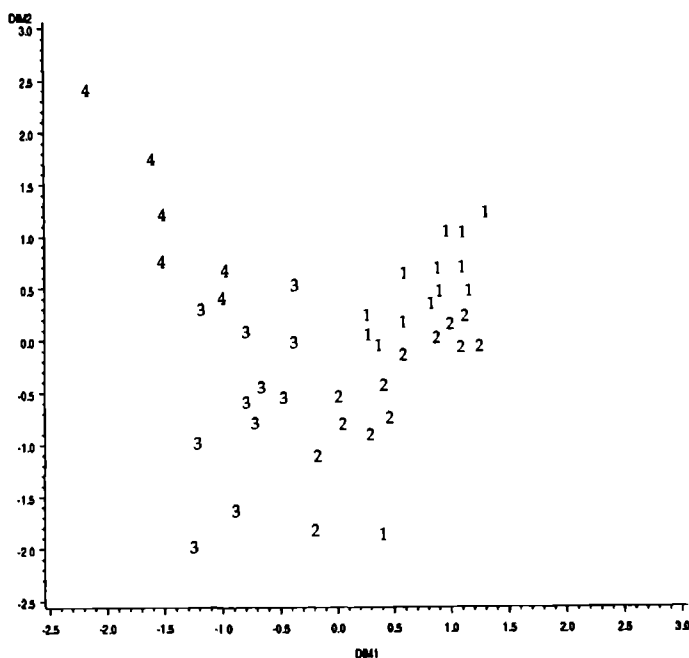
- identiteit relatie zelf-groep en zelfwaardering
- individueel belang eigenbelang en woonbelang
- lidmaatschap van een groep groepswaardering
- organisatie solidariteit, buurt, arbeid en zakelijk verband
- politiek strijd

In figuur 1 is de spreiding van de respondenten te zien op deze variabelen. Daarbij is aan elke respondent een nummer gegeven dat correspondeert met het type bewonersorganisatie waartoe de respondent hoort. Respondenten uit de vier onderscheiden typen bewonersorganisaties staan telkens relatief dicht bij elkaar. Dit betekent dat zij onderling sterk op elkaar lijkende antwoordpatronen vertonen. De actiegroepen zijn op een relatief klein gebied te vinden, de actieorganisaties, de hervormingsorganisaties en de

verzetorganisaties zijn onderling iets minder homogeen. Opvallend is verder nog dat van de vier organisaties de actiegroepen en actieorganisaties enerzijds en de hervormingsorganisaties en verzetorganisaties anderzijds een raakvlak vertonen.

Voor verdere interpretatie moet gekeken worden naar de figuur van de categorie-kwantificaties, figuur 2. Een vergelijking van deze figuur met de verdeling van de respondenten laat toe te beschrijven welke antwoordpatronen bij welke groep respondenten horen. Daardoor kan de onderzoeksvraag 'Treden verschillen op in betekenisgeving tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?' (vraag 1c, p. 18) beantwoord worden.

Figuur 1: Interpretatieschema's op individueel niveau, gelabeld naar organisatietype

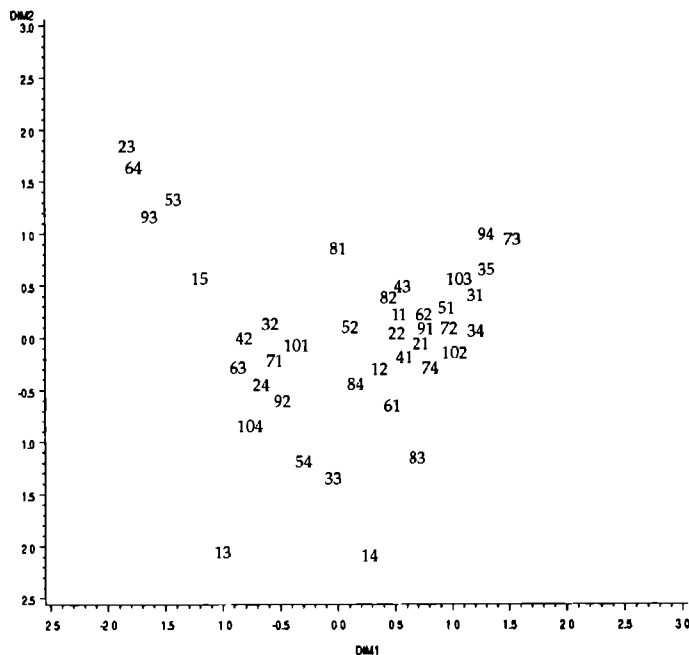
1: Actiegroepen

2: Professionele actieorganisaties

3: Hervormingsorganisaties

4: Verzetorganisaties

Figuur 2: Categoriekwantificaties van de interpretatieschema's op individueel niveau

1. Relatie zelf-groep	11 niet genoemd 12 fit zelf-groep 13 geremd 14 problematische grens zelf-groep 15 zoekende identiteit	6. Solidariteit	61 niet genoemd 62 collectief 63 plicht 64 schuld
2. Zelfwaardering	21 niet genoemd 22 positief 23 ambivalent 24 negatief	7. Buurt	71 niet genoemd 72 sociaal 73 sociaal + zakelijk 74 zakelijk
3. Individueel belang	31 niet genoemd 32 bevestigd 33 toegeschreven aan anderen 34 ambivalent 35 ontkend	8. Arbeid	81 niet genoemd 82 woordkeus 83 positiegebonden denken 84 prestaties
4. Woonbelang	41 niet genoemd 42 bevestigd 43 ontkend	9. Zakelijk verband	91 niet genoemd 92 positief 93 ambivalent 94 negatief
5. Groeps-waardering	51 niet genoemd 52 positief 53 ambivalent 54 negatief	10. Strijd	101 niet genoemd 102 woordkeus 103 maatschappelijk 104 intern

4.1 Deelname van vrouwen aan hervormings- en verzetsorganisaties: het zelf als centrale betekenis

Laten we nu een poging wagen een typering te geven van de betekenis die deelname aan een groep uit de woongroep- of kraakbeweging voor die vrouwen heeft. Allereerst zijn er twee antwoordcategorieën die precies op de grens liggen tussen stedelijke sociale bewegingen en (professionele) actiegroepen. Hierin onderscheiden respondenten van de verschillende types zich dus niet van elkaar. Zowel bij actiegroepen als bij de verzetsorganisaties komt het 'niet verwijzen naar arbeid' (81)⁶ voor, en zowel bij professionele actiegroepen als bij hervormingsorganisaties komt een negatieve groepswaardering (54) voor. Het specifieke cluster van de hervormings- en verzetsorganisaties is een *egocluster*. Allereerst horen daarbij uitingen die de betekenis plaatsen in een egocentrische lijn: eigenbelang (32) en woonbelang (42), beide genoemd in positieve zin (dat wil zeggen dat daarin de betekenis ligt èn dat de betreffende bewonersorganisatie daaraan voldoet). Bovendien horen er uitspraken bij die wijzen op een zelfgerichte, maar problematische houding. Er zijn vier verwijzingen naar identiteit, maar deze zijn alle problematisch; de betekenis van de deelname wordt geïnterpreteerd als het zoeken van identiteit (15), er wordt over remmingen gesproken (13), men staat ambivalent (23) of negatief (24) tegenover zichzelf (dat wil zeggen dat men de deelname koppelt aan een ambivalent of negatief zelfbeeld). Bij de vrouwen uit de hervormingsorganisaties hoort meer de geremde houding en de negatieve zelfwaardering, bij de vrouwen uit de verzetsorganisaties meer een ambivalente houding tegenover het zelf en een zoekende identiteit. Ook zijn er bij dit type ambivalente verwijzingen naar het horen bij een groep (53) en naar het interpretatieschema zakelijk verband (93). Hier wordt verwezen naar een eenduidig interpretatieschema, maar de respondent slaagt er niet in een eenduidig oordeel uit te spreken over de mate waarin deelname ook werkelijk voldoet aan de verwachting die met dat interpretatieschema is opgeroepen.

De hervormingsorganisaties zijn verder nog te typeren doordat ze niet verwijzen naar twee interpretatieschema's: strijd (101) en buurt (71). Daarover gaat het dus niet. Zo het al over strijd gaat, dan over interne strijd (104). Het interpretatieschema solidariteit wordt wel genoemd. Niet in de positief krachtige zin van 'met z'n allen kunnen we meer bereiken dan alleen', maar weer in problematische zin, onder verwijzing naar schuld en plicht (63, 64). Tot slot is er één anderssoortig interpretatieschema: het positief verwijzen naar zakelijk verband (92).

De vrouwen uit de stedelijke sociale bewegingen roepen daarmee een beeld op dat verrassend genoemd kan worden. Juist deze groepen zijn eerder getypeerd als gericht op maatschappelijke verandering. Van daaruit zouden sterke verwijzingen naar strijd, solidariteit en wereldverbeteren te verwachten zijn. In plaats daarvan valt het tegenovergestelde waar te nemen: een ver doorgevoerde gerichtheid op het zelf, waarbij de kraak- of woongroepbeweging slechts een adequate lokatie is voor een problematische strijd met zichzelf⁷. Bij de hervormingsorganisaties valt op dat er sprake is van een zekere distantiëring van het meer idealistische model. De betekenis zakelijk verband wordt positief verbonden aan het deelnemen aan een woongroepenvereniging.

4.2 Deelname van vrouwen aan een actiegroep: de buurt als centrale betekenis

De grens tussen actiegroepen en professionele actiegroepen ligt niet zo scherp. Toch valt een scheidslijn te trekken, waarbij slechts één actiegroep lid terecht komt in het kwadrant van de professionele actiegroepen. Nadere beschouwing leert dat dit een professionele kracht is uit de actiegroepen. Wat hebben actiegroepen en professionele actiegroepen dan gemeen wat de antwoordpatronen betreft? Allereerst is aan de kant van de actiegroepen een invulling van de deelname gekoppeld aan de buurt in sociale zin (72). Tevens is opvallend dat deze respondenten gemeen hebben dat ze een aantal interpretatieschema's niet noemen: zelfwaardering (21), woonbelang (41) en zakelijk verband (91). Van de kant van de professionele actiegroepen ligt dicht tegen de actiegroepen aan een verwijzing naar de buurt in zakelijke zin (74), verwijzingen naar strijd door de gehanteerde woordkeus (102), en een ambivalente verwijzing naar eigenbelang (34).

Wat staat nu bij de actiegroepen centraal? Wat typeert hen vergeleken met de professionele actiegroepen en de hervormings- en verzetsorganisaties? Hiervoor noemen we de categoriekwantificaties die het meest extreem in het kwadrant van de actiegroepen liggen. Het verschil met het egocluster van de stedelijke sociale bewegingen is groot. Bij de actiegroepen gaat het om een *buurtstrijdcluster*. Meest typerend zijn verwijzingen naar de buurt (in sociale en zakelijke zin, 73), naar maatschappelijke strijd (103) en naar solidariteit in de kernbetekenis daarvan (62). De betekenis krijgt nog meer reliëf doordat aangegeven kan worden waar het voor de vrouwen uit de actiegroepen niet om gaat: eigenbelang (35), woonbelang (43) en zakelijk verband (94) worden expliciet ontkend als interpretatieschema. In contrast met de stedelijke sociale bewegingen liggen hier niet-problematische verwijzingen naar het zelf: een zich wel voelen in de organisatie (52), een positief zelfbeeld (22), of het niet verwijzen naar identiteit in welke zin dan ook (11). Ook naar woonbelang (41) en verzakelijking (91) wordt niet verwezen. Dit is een zwakkere vorm van de expliciete ontkenning van deze interpretatieschema's. Het interpretatieschema 'arbeid' wordt soms wel gebruikt, maar alleen door verwijzingen in de woordkeuze (82). Opvallend is ook dat er een veel sterkere clustering is van respondenten uit de actiegroepen dan van respondenten uit de hervormingsorganisaties of verzetsorganisaties: de onderlinge afstanden tussen de vrouwen uit de actiegroepen zijn veel kleiner. Anders gezegd: de vrouwen uit de actiegroepen vormen een veel homogener groep dan de vrouwen uit de hervormingsorganisaties of verzetsorganisaties.

4.3 Deelname van vrouwen aan een actieorganisatie: de organisatie als centrale betekenis

De professionele actieorganisaties laten weer een ander beeld zien. In het grensgebied met de actiegroepen zijn verwijzingen naar de buurt in zakelijke zin (74), een woordkeus verwijzend naar strijd (102) en ambivalente verwijzingen naar eigenbelang (34) beschreven. In het grensgebied met de hervormingsorganisaties ligt een negatief-affectieve verwijzing naar de groep (54), een verwijzing naar zakelijk verband in

positieve zin (92), en naar interne strijd (104)

Als typerend voor de professionele actiegroepen moet worden beschouwd het koppelen van de betekenis aan de positie die men in de groep bekleedt (83), het niet verwijzen naar solidariteit (61) en het verwijzen naar eigenbelang als een 'collectief' interpretatieschema ('ik doe het uit eigenbelang, maar dat doet iedereen', 33) Typerend is ook een problematische grens tussen individu en organisatie (verwijzing naar 'gulzigheid' van de organisatie, 14) Het patroon van de interpretatieschema's van de professionele actieorganisaties is dus een *organisatiecluster*, waarbij de deelname aan de organisatie vooral gekenmerkt wordt door de verhouding van het individu tot de organisatie, en waarbij eigenbelang en positiegebonden denken kenmerkend zijn

5 Commentaar: de Resource Mobilisation-benadering

In studies naar sociale bewegingen zijn meerdere theoretische stromingen te onderscheiden. De belangrijkste daarvan zijn de maatschappelijk-structurele, en de culturele theorie enerzijds en de Resource Mobilisation-benadering anderzijds. Bij de beide eerstgenoemde staat de vraag naar het uiteindelijke effect van deze bewegingen centraal. De maatschappelijk-structurele stroming plaatst deze vraag in het kader van neomarxistische theorieën (Castells 1972, Castells 1976, Pickvance 1976), de culturele stroming richt zich meer op fundamentele verschuivingen op het culturele vlak (Zijderveld 1983, Van der Loo e.a. 1984). Beide stromingen hebben een geringe aandacht gemeen voor het individuele niveau. Ook de Resource Mobilisation-benadering had aanvankelijk vooral aandacht voor structurele factoren zoals beschikbaarheid van machtsbronnen en de positie van een mobiliserende club. Door Klandermans (1983) is de Resource Mobilisation-benadering uitgebreid met een sociaal-psychologische uitwerking. Hij stelt de vraag naar 'de individuele bereidheid om deel te nemen' centraal. In deze paragraaf zal de analyse van de betekenis die deelnemen aan een bewonersorganisatie voor vrouwen heeft, geconfronteerd worden met de discussie rond deze benadering, met speciale aandacht voor de argumenten van Klandermans.

Allereerst echter dient ingegaan te worden op de vraag of een dergelijke confrontatie wel terecht is. De Resource Mobilisation-benadering is immers een theorie over sociale bewegingen. Zijn de in dit onderzoek bestudeerde bewonersorganisaties te beschouwen als sociale bewegingen zoals de Resource Mobilisation-benadering ze hanteert?

De duidelijkste definieringen van sociale bewegingen en onderdelen ervan, komen van McCarthy en Zald (1977). Deze definieringen worden ook in latere onderzoeken binnen de Resource Mobilisation-traditie geaccepteerd. Het belangrijkste is dat McCarthy en Zald onderscheid maken tussen een sociale beweging en een sociale bewegingsorganisatie. Een sociale beweging is volgens hen een 'set of opinion and beliefs in a population which represents preferences for changing some elements of the social structure and/or reward distribution of a society' (pp. 1217-1218). Naast deze brede definitie onderscheiden McCarthy en Zald sociale-bewegingsorganisaties - social movement organisations - die zij definiëren als 'a complex, or formal, organisation which identifies its goals with

the preferences of a social movement, (or counter movement), and attempts to implement those goals' (McCarthy en Zald 1977 1218) Daarnaast introduceren zij nog de sociale-bewegingsbedrijfstak organisatorisch analoog aan de door hen gedefinieerde sociale beweging⁸

Terug naar de definitie van bewonersorganisaties die in dit onderzoek gebruikt is Een bewonersorganisatie is omschreven als elke gestructureerde organisatie, groep of beweging waarin mensen hun eigen opvattingen en belangen met betrekking tot huisvesting, inrichting en beheer van de gebouwde omgeving, waarin zij wonen, gezamenlijk vorm proberen te geven Deze definitie ligt duidelijk op het niveau van 'organisaties' De gehanteerde typering (zie p 18) kwam tot stand op basis van verschillen in omvang van de nagestreefde verandering en de daartoe noodzakelijk geachte macht, en verschillen in hulpbronnen en strategische doelen Het gaat dus om organisaties, die een verandering nastreven die verband houdt met huisvesting, inrichting en beheer van de gebouwde omgeving De definitie van McCarthy en Zald is ruimer, ze stelt centraal het nastreven van een verandering in de 'social structure or the reward distribution of a society' De veranderingen die bewonersorganisaties nastreven zijn daar echter wel toe te rekenen Daardoor zijn alle vier de onderscheiden typen bewonersorganisaties in termen van de Resource Mobilisation-benadering als sociale-bewegingsorganisaties te beschouwen

De kern van de Resource Mobilisation-benadering laat zich kort omschrijven Deze theorie stelt dat niet collectieve onvrede aan de basis ligt van het ontstaan van een sociale beweging, zoals in eerdere theorieën is betoogd, maar een mobiliserende elite (ook wel 'issue entrepreneurs' genoemd) Uit de organiserende activiteiten van deze elite kan dan opkomst, groei en verval van de sociale beweging worden verklaard

Op het niveau van het gedrag van deelnemende individuen presenteert de Resource Mobilisation-benadering de beslissing om deel te nemen aan een sociale beweging als een voluntaristische en rationele aangelegenheid Aansluitend op Olson (1977) gaat men ervan uit dat individuen een kosten/baten afweging maken met betrekking tot het al dan niet deel nemen Klandermans heeft hier een aanvulling bij geïntroduceerd Als rechtgeaarde sociaal-psycholoog legt hij vooral het accent op de gepercipieerde kosten en baten Ook hij hanteert echter het basisprincipe van de rationele, economische keuze van individuen

Klandermans hanteert het begrip waardeverwachtingsprodukt om duidelijk te maken hoe de gepercipieerde kosten en baten gekoppeld worden aan motivatie Een waardeverwachtingsprodukt is het produkt van het belang van de doelen en de succesverwachting Motivatie is dan de som van verschillende waardeverwachtingsprodukten met betrekking tot drie belangrijke motieven Allereerst zijn er verwachtingen over de waarde en de succesverwachting van het nagestreefde collectieve 'goed', bijvoorbeeld de sociale veranderingen (het collectief motief) Daarnaast zijn er twee waardeverwachtingen die op persoonlijk niveau liggen Deze hebben ofwel een sociaal karakter, als ze gaan over de reacties van relevante anderen (het sociaal motief), of wel een beloningskarakter, als ze gaan over de verwachte materiele kosten en baten (het materieel motief) In Klandermans eigen onderzoek werden Olsons denkbeelden in

zoverre gerelativeerd dat de waarde van het collectieve motief vaak sterker bleek dan op grond van Olsons theorie kon worden aangenomen.

Hoe ligt dit voor het hier beschreven onderzoek? De kwalitatieve analyse van het interviewmateriaal levert een zeer breed scala op van interpretatieschema's, of perspectieven van waaruit vrouwen hun handelen in bewonersorganisaties interpreteren.

In deze paragraaf wordt allereerst geprobeerd deze interpretatieschema's in te passen in de door Klandermans beschreven drie verschillende motieven.

Voor een paar interpretatieschema's blijkt dat relatief goed mogelijk, voor anderen moet een enigszins eenzijdige interpretatie worden toegepast. Enkele resterende interpretatieschema's tenslotte zijn onmogelijk in deze termen te beschrijven (zie onderstaand overzicht).⁹

	inpasbare interpretatieschema's	moelijk inpasbare interpretatieschema's	niet of nauwelijks inpasbare interpretatieschema's
collectief-motief	doel (21) politek. wereldverbeteren (10) politiek: bewonersmacht (22)	strijd (21) politek feminisme (3)	solidariteit (32) identiteit identificatie (21) identiteit relatie zelf-groep (21)
sociaal-motief	toegang groep (17)	contacten (35) buurt (19) dienstverleners (12) groepswaardering (13)	
mateneel-motief	eigenbelang (33) specifiek leren (25)	ambitie (34) woonbelang (14) actieve deelname (7) assertiviteit (12) zakelijk verband (17)	

5.1 Resource Mobilisation-benadering: het collectieve motief

Twee interpretatieschema's zijn goed in te passen in wat in de Resource Mobilisation-benadering het 'collectief motief' wordt genoemd. Dit collectieve motief bestaat uit de voldoening de doelen van de sociale-bewegingsorganisaties te helpen realiseren.

Het interpretatieschema *doel* verwijst naar dit samenvallen van het officiële doel van de bewonersorganisatie met de persoonlijke betekenisgeving. In de actiegroepen werd hier zeer veel naar verwezen, in de professionele actiegroepen wel door beroepskrachten, maar minder door bewoners. Daar krijgt het meer de betekenis van 'succesverwachting met betrekking tot het doel'. In de hervormingsorganisaties wordt het interpretatieschema door minder dan de helft genoemd, en in de verzetsorganisaties nauwelijks.

Binnen de politieke interpretatieschema's gaat het soms om een interpretatie die goed inpasbaar is in het collectief motief, soms om een moeilijker inpasbaar schema. Wereldverbeteren en bewonersmacht zijn relatief goed inpasbaar, feminisme en strijd niet. Het interpretatieschema *wereldverbeteren* plaatst het handelen in de bewonersor-

ganisatie in een breder maatschappelijk perspectief van sociale verandering. De aard van die sociale verandering verschilt per type bewonersorganisatie. In de actiegroepen gaat het eerder om de verbetering van de positie van bewoners tegenover autoriteiten als gemeente en woningbouwvereniging. In de professionele actieorganisaties komen daarnaast ook nieuwe perspectieven als de interne democratie in de organisatie aan de orde. Ook is opvallend dat de nagestreefde kleine sociale verandering soms expliciet gezien wordt als onderdeel van een algehele maatschappelijke omwenteling. In de hervormings- en verzetsorganisaties tenslotte gaat het vooral om veranderingen in leefvormen, door mogelijkheden voor nieuwe huishoudensvormen en door intensieve combinaties van wonen en werken. Voor sommigen is het bredere doel het startpunt en het concrete groepsdoel slechts een hulpmiddel daartoe. *Feminisme* als interpretatiekader is relatief zeldzaam. Het is nooit onderdeel van het officiële doel van de organisatie en daarom hier moeilijk inpasbaar.

Het interpretatieschema *strijd* is veel moeilijker inpasbaar in dit collectief motief. Hier gaat het om strijd in overwegend metaforische zin, uitdrukking van het besef dat men behoort tot een categorie mensen die aan de verkeerde kant van de macht zit. Deelname aan een bewonersorganisatie is dan zo iets als 'aan de goede kant staan'. Van daaruit worden ook compromissen met de tegenpartij verdacht gevonden. Het interpretatieschema *strijd* komt overigens vooral bij de actiegroepen en de professionele actieorganisaties naar voren. Bij hervormings- en verzetsorganisaties speelt het nauwelijks een rol.

5.2 Resource Mobilisation-benadering: het sociale motief

Andere interpretatieschema's zouden in te passen moeten zijn als 'selectieve beloning' hetzij in sociale, hetzij in materiele zin. Met het sociaal motief wordt in de Resource Mobilisation-benadering gedoeld op ondersteuning of verwerping van de deelname door anderen (positieve of negatieve sociale sancties), of over netwerken die een bemiddelende functie hebben in deelname. Het interpretatieschema *lidmaatschap van een sociale groep* valt daar niet mee samen. In dit interpretatieschema gaat het om de 'eigen sociale bindingskracht van de groep' en om de specifieke sociale voordelen van het lidmaatschap van de groep, namelijk contact met andere sociale categorieën. Dit interpretatieschema wordt in deze betekenis aangestipt door vrouwen uit actiegroepen en professionele actieorganisaties. De mogelijkheid om contacten te leggen (om een nieuw netwerk te creëren) wordt door vrouwen uit de professionele actieorganisaties expliciet als aanleiding voor de deelname genoemd. Voor veel vrouwen gaat het om het gevoel ergens bij te horen. De waardering voor de groep heeft dan ook veel te maken met de mate waarin de groep erin slaagt een sociaal kader te bieden voor de groepsleden.

Een ander aspect van dit interpretatiekader is het toegang hebben tot een andere sociale groep. Dit is wel een 'selectieve beloning' te noemen, of een 'selectieve beloningsverwachting', die in positieve zin gerelateerd is aan deelname.

Ook andere interpretatieschema's die een sociaal aspect hebben, zijn moeilijk inpasbaar. Bij de actiegroepen en professionele actieorganisaties werd veelvuldig aan de *buurt* een centrale betekenis toegekend. Bij de actiegroepen vooral in de zin van horen bij een

buurt of zorgen voor een buurt als sociaal geheel, bij de professionele actieorganisaties ook in de zin van vertegenwoordiger zijn van een buurt. Hier gaat het echter niet om een 'beloning', die het motief zou kunnen zijn voor deelname. Eerder is de deelname aan de bewonersorganisatie voor deze vrouwen een logisch gevolg op het horen bij de buurt, een vorm van verantwoordelijkheid voor wat je dierbaar is.

Het interpretatieschema *dienstverlenen* wordt bijna uitsluitend door vrouwen uit de professionele actieorganisaties genoemd. Deels gaat het daarbij om een dienstverlenen als uitdrukking van een meer fundamentele levenshouding, deels gewoon om mensen te helpen. Ook hieraan is een beloningsmotief in sociale zin moeilijk te koppelen. Natuurlijk geeft het mensen bevrediging als ze merken dat ze iemand anders kunnen helpen, maar 'het belonen van een ander' staat eigenlijk centraal. Ook dit interpretatieschema ligt dicht bij verantwoordelijkheid en loyaliteit in brede zin dan bij een sociaal motief in termen van positieve en negatieve sociale sancties. De omschrijving van dit motief in de Resource Mobilisation-benadering is te smal.

5.3 Resource Mobilisation-benadering: het materiële motief

Wat het materieel beloningsmotief betreft, zijn twee interpretatieschema's goed in te passen: eigenbelang en leren.

Eigenbelang is als interpretatieschema uitstekend als materieel beloningsmotief te interpreteren. Dit geldt echter vooral in het algemeen. Een meer gedetailleerde blik laat zien dat het toch niet perfect past. De combinatie van eigenbelang met het deelnemen aan de bewonersorganisatie wordt door een groot aantal vrouwen als ongemakkelijk ervaren. Vaak wordt ontkend dat eigenbelang er ook maar iets mee te maken zou hebben, of er wordt afkeurend gesproken over diegenen die wél uit eigenbelang deelnemen. Opvallend is ook dat eigenbelang vaak ruim geïnterpreteerd wordt, bijvoorbeeld als het verkrijgen van informatie of waardering. Bij één van beide professionele bewonersorganisaties wordt zelfs het collectieve doel in termen van eigenbelang beschreven. Immers: 'Als dat doel bereikt wordt, word ik er zelf ook beter van.'

In een woongroepenvereniging komt expliciet aan de orde dat deelname aan deze bewonersorganisatie juist strijdig is met het eigenbelang. Dergelijke botsingen tussen belangen kunnen overigens reden zijn om ermee te stoppen.

Het interpretatieschema *leren* is in een zwakke vorm, 'op de hoogte willen zijn', vaak mede aanleiding geweest om deel te nemen aan een actiegroep of professionele actiegroep. Bijna alle vrouwen uit deze groepen verwijzen hiernaar. Het deelnemen aan de bewonersorganisatie versterkt echter deze betekenis. Vrouwen staan 'versteld van zichzelf' en ontwikkelen een sterke leerdrift, soms algemeen, soms specifiek. Ook in de hervormings- en verzetsorganisaties wordt vaak naar dit interpretatieschema verwezen, maar daar is de grens tussen leren en persoonlijke groei soms erg vaag (Onder 'identiteit' wordt hierop nader ingegaan). Leren kan daarom deels als een onverwachte beloning worden beschouwd, en heeft als zodanig betekenis voor het blijven deelnemen aan de bewonersorganisaties.

Ook is er nog een ander aspect aan dit interpretatieschema dat iets moeilijker in te passen is in de Resource Mobilisation-benadering. Opvallend is dat het leren waar vrouwen in dit verband over spreken erg vaak te maken heeft met 'in de openbaarheid treden'. Het gaat dan om assertiviteit, het spreken in een groep, assertief gedrag in vergaderingen en dergelijke. Dit rijmt met de betekenis 'actieve deelname' die alleen door (oudere) vrouwen uit de Rotterdamse bewonersorganisaties genoemd wordt. Bij beide gaat het erom dat de bewonersorganisatie voor deze vrouwen een relatief toegankelijk of relatief beschermd stuk openbaarheid is. Dit is niet zozeer een beloningsmotief. Het is een mogelijkheid tot bevrediging van een gevoeld gemis of onbehagen, een mogelijkheid tot persoonlijke ontwikkeling.

In een andere vorm komt dit ook terug bij de verschillende invullingen van het interpretatieschema *ambitie*. Waar ambitie in positieve zin in verband gebracht wordt met de deelname aan een bewonersorganisatie, gaat het erom dat vrouwen het als een uitdaging ervaren. Het is uiting van 'een persoonlijke drang om bepaalde doelen en idealen te bereiken, steeds gericht op het verleggen van de grenzen van de eigen mogelijkheden' (Verhaak 1987). Veel vrouwen staan ambivalent tegenover dit interpretatieschema. Aan de positieve zijde staan dan de mogelijkheden tot zelfverwerkelijking en persoonlijke groei. Aan de negatieve zijde staat bij de vrouwen uit de professionele bewonersorganisatie een afkeer van 'persoonlijke status'. 'Op de voorgrond treden als persoon' wordt vaak afgewezen, en dat is nu juist datgene wat het meest eenduidig als 'beloning' te interpreteren zou zijn. Vrouwen uit de hervormings- en verzetsorganisaties staan negatief tegenover ambitie omdat zij persoonlijke verantwoordelijkheid afwijzen.

Ambitie bevat als zodanig veel elementen van zelfverwerkelijking, die moeilijk in het keurslijf van een materiele kost of baat zijn te persen. Persoonlijke verantwoordelijkheid past daarin wel als ervaren kost. Persoonlijke status echter wordt als baat ontkend of afgewezen.

Het interpretatieschema *woonbelang* verwijst naar de specifieke vorm van eigenbelang die in de hervormings- en verzetsorganisaties dominant is. Opvallend is echter dat het niet alleen gaat om een dak boven het hoofd. Van doorslaggevend belang binnen dit materieel beloningsmotief zijn eigenlijk weer collectieve motieven: de mogelijkheid tot zelfbeheer, het kiezen van een eigen leefvorm, tot het leven in nauwer contact met de natuur, of het combineren van wonen en werken. Daardoor is het toch moeilijk in te passen als materieel beloningsmotief.

Binnen het interpretatieschema *arbeid* is een aspect waarin het deelnemen aan de bewonersorganisatie wordt geïnterpreteerd als deelname aan een *zakelijk verband*. Dit komt vooral voor bij de professionele actieorganisaties en de hervormingsorganisaties. Bij de verzetsorganisaties is deze houding erg ambivalent aanwezig. Daar zoekt men ook naar een alternatieve vorm van zakelijkheid. Waar de term zakelijk verband ernaar verwijst dat het uiteindelijk gaat om de verdeling van materiele middelen, is dit interpretatieschema goed in te passen in het materiele motief. Daar het deels ook pogingen zijn om in een alternatieve zakelijkheid ook niet-materiele zaken te incorporeren, levert de inpassing in de Resource Mobilisation-benadering, althans voor de betekenis van dit interpretatiekader bij de verzetsorganisaties problemen op.

Of het interpretatieschema *arbeid* ook verwijst naar iets dat als motief geanalyseerd kan worden, is moeilijk te zeggen. Duidelijk is dat vrouwen hun handelen in de bewonersorganisaties in termen van 'arbeid' interpreteren. Daarbinnen krijgt het echter verschillende accenten. Bij de actiegroepen is voor enkelen het ontbreken van een arbeidscontext juist een bijdrage tot de motivatie. Deze wordt dan blijkbaar als een 'kost' ervaren. Meer vrouwen interpreteren het in positieve zin. Maar de verwijzingen blijven toch nogal metaforisch.

Bij de professionele actieorganisaties is 'arbeid' een meer op de voorgrond tredend interpretatiekader. Presteren wordt hier in positieve zin genoemd. Het is echter de vraag of dit een motief is. Het is duidelijk dat vrouwen aan dit presteren een zekere bevrediging ontleen, maar daarom is het nog geen 'materieel beloningsmotief'. Voor enkele beroepskrachten is de betekenis van hun handelen heel nauw verbonden met hun positie. Voor deze vrouwen, die een betaalde positie hebben, is er uiteraard wel sprake van een materieel beloningsmotief.

Bij de woongroepenverenigingen spelen materiële belangen een belangrijke rol. Er is echter niet zozeer sprake van materiële kosten of beloningen, maar van een onderlinge economische afhankelijkheid. Wel ervaren sommigen de geringe zakelijkheid als problematisch.

Twee interpretatieschema's zijn helemaal niet in de denkwijze van de Resource Mobilisation-benadering in te passen: identiteit en solidariteit.

Bij *identiteit* treedt een belangrijk verschil op tussen de actieorganisaties en de professionele actieorganisaties enerzijds en de hervormings- en verzetsorganisaties anderzijds. Bij de eerste gaat het erom dat men ervaart in de bewonersorganisatie volledig zichzelf te zijn, een sterke identificatie. Het eigen zelfbeeld past bij wat men in de bewonersorganisatie doet. De hervormings- en verzetsorganisaties zijn voor vrouwen een plaats voor persoonlijke groei, of als hun zelfbeeld negatief is, een schuil- of rustplek. Beide invullingen kwamen ook al bij eerdere clusters die moeilijk inpasbaar waren naar voren. Telkens gaat het om verwijzingen naar zelfverwerkelijking. Dit verwijst naar een geheel andere dimensie dan binnen de Resource Mobilisation-benadering te begrijpen valt. En dat geldt ook voor het volgende interpretatieschema, *solidariteit*.

Solidariteit wordt door veel vrouwen verwoord door te stellen 'met z'n allen bereik je meer dan alleen'. Op persoonlijk niveau heeft het vooral te maken met het gevoel te behoren tot een onderliggende groep met gelijke belangen en met het opnemen van een persoonlijke verantwoordelijkheid om die belangen te verdedigen. Die persoonlijke verantwoordelijkheid betreft het deelnemen en juist niet het persoonlijk ter verantwoording geroepen kunnen worden. Solidariteit maakt het mogelijk om iets te doen aan persoonlijk als onoverkomelijk ervaren problemen. Solidariteit verwijst eerder naar een moreel motief, naar het hanteren van principes als rechtvaardigheid en gelijkheid.

Bij de actiegroepen is deze betekenis niet problematisch. Bij de professionele actieorganisaties wel, daar gaat het soms ook om een solidariteitsverwachting. Men erkent dat er sprake is van een zeer divers geheel van bewoners waarvan de belangen soms erg uiteenlopen. Solidariteit is dan de betekenis die daar weer een eenheid van moet maken.

Plicht is een deelaspect van solidariteit dat alleen in Rotterdam genoemd wordt. Daarbij gaat het vooral om een gevoel van verantwoordelijkheid, vaak uitgelokt doordat men 'gevraagd' is. Het werd mensen duidelijk gemaakt dat de organisatie iets aan hen kon hebben, en zij zijn daarop in gegaan omdat ze vonden dat je moet inspringen als je ergens nodig bent. Dat dit hen iets oplevert is mogelijk, maar dan nog blijft dit plichtsgevoel een autonome kracht die hen deed besluiten bij de bewonersorganisatie te gaan of te blijven.

Bij de stedelijke sociale bewegingen is de betekenis van solidariteit problematisch, er is sprake van 'solidariteit als droom'. Daarmee wordt bedoeld de wens van een aantal vrouwen om door het deelnemen aan de betreffende groep deel uit te maken van een soort moeiteloos verbond waarin iedereen het voor elkaar en voor het gestelde doel opneemt. Op persoonlijk niveau leidt dit tot schuldgevoelens omdat men zelf niet aan dit wensbeeld blijkt te kunnen voldoen, en tot irritatie waar anderen in gebreke blijven.

5.5 Resource Mobilisation-benadering aanpassing of alternatief?

Algemeen is reeds in de vorige paragraaf ingegaan op de verschillen in betekenisgeving tussen de onderscheiden types bewonersorganisaties (zie 3.4). Hier wordt nagegaan of de problemen met het toepassen van het Resource Mobilisation-model iets toevoegen aan eerdere kritiek op deze benadering.

De Resource Mobilisation-benadering is door McCarthy en Zald niet als een totaaltheorie, maar juist als een deeltheorie verdedigd. Dat een bredere analyse van betekenisgeving door leden van bewonersorganisaties niet volledig ertoe te herleiden is, mag dus geen verbazing wekken. De vraag die beantwoord moet worden is dan hoe andere delen van een theorie over deelname aan sociale bewegingen eruit zouden moeten zien. Een tweede vraag is of de Resource Mobilisation-benadering voor de analyse van sommige sociale bewegingen geschikt is dan voor andere.

Om na te gaan hoe andere delen van een theorie over deelname aan sociale bewegingen eruit zouden kunnen zien, is te rade gegaan bij Kanter. Kanter gaf, in het kader van een onderzoek naar communes, aan dat betrokkenheid van individuen bij organisaties drie dimensies kan hebben: een instrumentele, een affectieve en een morele (Kanter 1972). Met een instrumentele band bedoelt zij een band die ontstaat door beloningen die met deelname samenhangen. Affectieve betrokkenheid verwijst naar het gevoel bij een groep te horen. Morele betrokkenheid refereert aan het creëren van een nieuw zelfbeeld of wereldbeeld, nieuwe waarden gebaseerd op het lidmaatschap van de groep.

Oppervlakkig gezien lijkt deze driedeling op de driedeling van de Resource Mobilisation-benadering in collectieve, sociale en materiele beloningsmotieven voor deelname aan sociale-bewegingsorganisaties. Het verschil is vooral dat het bij Kanter alleen bij instrumentele betrokkenheid gaat over beloningen, over een verwijzing naar een afweging tussen kosten en baten. Affectieve en morele betrokkenheid legt een verband met menselijke behoeften van een andere orde, de behoefte aan 'gemeenschap met anderen' en de behoefte aan een zingevingssysteem van waaruit het eigen handelen begrepen en geaccepteerd kan worden.

Het is de zwakte van de Resource Mobilisation-benadering dat zij het menselijk handelen terugbrengt tot het minst complexe deel, de mens als een soort levende weegschaal. Een meer volledige theorie zou plaats moeten inruimen voor een sociale en morele dimensie. Ook andere auteurs hebben soortgelijke kritiek geuit op de Resource Mobilisation-benadering. De kritiek die vanuit dit onderzoek geleverd wordt op de Resource Mobilisation-benadering ligt het meest in de lijn van de kritiek van Fireman en Gamson. Deze proberen te formuleren wat de blinde vlekken zijn die veroorzaakt worden door het aan de Resource Mobilisation-benadering ten grondslag liggende economisme of utilitarisme. Zij weigeren daarbij het probleem van andersoortige motivatie van mensen op te lossen door de kernbegrippen van de Resource Mobilisation-benadering, vooral de inhoud van 'beloning', op te rekken. Morele bevrediging, geld, schuld en schaamte, principes en solidariteit zouden in zo'n visie slechts verschillende vormen van selectieve beloning of selectieve kosten zijn. Terecht stellen Fireman en Gamson:

'If one blues together such diverse incentives as satisfaction with participating in a worthwhile cause and some specific material inducement, the statement that people participate because of selective incentives loses interest' (Fireman en Gamson 1979: 20)

In een alternatief voorstel benadrukken zij de bijdrage van solidariteit, gedefinieerd als een gemeenschappelijke identiteit, een gevoel hetzelfde lot te delen en een algemeen engagement om de groep te verdedigen, en de bijdrage van principes, gedefinieerd als collectieve goederen die als recht ervaren worden of als iets waarover met betrekking tot rechtvaardigheid, gelijkheid of juistheid een stellingname kan worden ingenomen. Op het niveau van de persoonlijke deelname komen deze punten naar voren als loyaliteit of verantwoordelijkheid. Hiermee leveren Fireman en Gamson vooral een uitbreiding bij de Resource Mobilisation-benadering, door aan de instrumentele dimensie een morele toe te voegen. Ook anderen hebben in soortgelijke zin de Resource Mobilisation-benadering bekritiseerd of geamendeerd. De kritiek van Schreuder ligt deels in deze lijn (Schreuder 1981, 1985).¹⁰

Klandermans geeft zelf toe dat solidariteit en verantwoordelijkheid wel degelijk een rol kunnen spelen bij participatie in sociale bewegingen, en dat de Resource Mobilisation-benadering daar geen ruimte voor biedt (Klandermans, 1984).

Thoenes benadrukt juist de sociale dimensie als zeer belangrijk. Als één van de weinigen benadrukt hij niet alleen de sociale waarde van het deelnemen aan sociale bewegingen voor individuen, hij geeft ook aan dat hieraan in de huidige periode juist een nieuwe behoefte is ontstaan door het teloor gaan van andere sociale verbanden (Thoenes 1984). Daarmee verwijst hij naar wat Kanter de affectieve dimensie noemt.

Door sommige auteurs wordt daarnaast nog gewezen op de 'persoonlijke' dimensie. In een onderzoek naar de vrouwenbeweging in Nederland, dat aansluit bij de door Klandermans geamendeerde Resource Mobilisation-benadering, komen Briet, Kroon en Klandermans tot de conclusie dat het betrokken raken bij de vrouwenbeweging voor de meeste vrouwen een ingrijpende aangelegenheid is geweest, die hun leven veranderd heeft, evenals de kijk die zij op zichzelf hebben. Zij zijn de werkelijkheid anders gaan interpreteren (Briet, Kroon en Klandermans 1984). Hier gaat het om een proces van

persoonlijke heroriëntatie als pendant van de toetreding tot een sociale beweging. Dit proces is niet zinvol in de Resource Mobilisation-benadering in te passen. Ook in Kanter's indeling is het moeilijk inpasbaar.

Een theorie over het deelnemen aan sociale bewegingen die recht zou doen aan het veelkleurige betekenispalet dat vrouwen aan hun deelname in bewonersorganisaties hechten, zou dus, anders dan de Resource Mobilisation-benadering, niet alleen aandacht moeten hebben voor instrumentele aspecten, zou het collectieve motief tot een bredere morele dimensie moeten verbreden, zou de sociale motieven niet alleen moeten zoeken in sociale verbanden buiten de sociale beweging, en zou een plaats moeten inruimen voor de persoonlijke dimensie. Een dergelijke theorie, die recht zou doen aan deze vier dimensies, namelijk: de instrumentele, de morele, de sociale en de persoonlijke dimensie, is een alternatief voor en geen aanpassing van de Resource Mobilisation-benadering. Het is een aanvulling op de theorie van Kanter.

5.6 Dimensies in deelname aan bewonersorganisaties

In het bovenstaande is een poging gewaagd om, door confrontatie van dit onderzoek met de Resource Mobilisation-benadering, en met de kritiek op deze benadering van anderen, een meer omvattend beeld te schetsen van de betekenis die deelnemen aan een sociale-bewegingsorganisatie voor mensen kan hebben. Een nieuwe confrontatie met het onderzoeksmateriaal kan een beeld geven van de dimensies die een rol spelen bij het deelnemen aan bewonersorganisaties.

Onderstaand overzicht laat zien welke interpretatieschema's tot de vier onderscheiden dimensies zijn te rekenen. Alle interpretatieschema's bleken bij minstens één dimensie te horen. Waar bij meerdere dimensies een kruisje staat, gaat het om verschillende accenten binnen dat interpretatieschema.

	Morele Dimensie	Sociale Dimensie	Instrum Dimensie	Persoonl. Dimensie
Wereldverbeteren	X			
Bewonersmacht	X		X	
Feminisme	X			
Strijd	X			
Contacten		X		
Toegang andere sociale groep		X	X	
Buurt	X	X		
Dienstverlening	X	X		
Solidariteit	X	X		
Woonbelang	X		X	
Eigenbelang			X	
Specifiek leren			X	
Assertiviteit				X
Actieve deelname				X
Ambitie				X
Identiteit				X
Zakelijk verband	X		X	
Doel			X	
Arbeid			X	

Resteert de vraag of de Resource Mobilisation-benadering misschien wel geschikt is voor bepaalde typen sociale-bewegingsorganisaties, maar minder geschikt voor andere soorten. Anders geformuleerd is de betekenisgeving van het ene type bewonersorganisatie beter inpasbaar in het analyseschema van de Resource Mobilisation-benadering, dan de betekenisgeving van het andere. Hiertoe worden de interpretatieschema's die in dit onderzoek bleken samen te hangen met de onderscheiden types bewonersorganisaties, opnieuw beschreven in termen van de vier dimensies

Deelnemen aan een actiegroep werd in de voorgaande paragraaf getypeerd als het deelnemen aan buurtstrijd. Dit houdt in veel verwijzingen naar de buurt als interpretatieschema, naar strijd en naar solidariteit. Afgewezen worden interpretatieschema's als eigenbelang, woonbelang en arbeid. Geherformuleerd heeft het handelen van de vrouwen in de actiegroepen vooral een morele en een sociale betekenis voor hen.

Deelnemen aan een professionele actieorganisatie werd na de Homals-analyse getypeerd als het deelnemen aan een organisatie. Dit houdt in het koppelen van de betekenis van het handelen aan de positie die men in de groep heeft, het niet verwijzen naar solidariteit en het verwijzen naar eigenbelang als een 'collectief' interpretatieschema. Geherformuleerd heeft het handelen van de vrouwen in de professionele actieorganisaties voor hen vooral een instrumentele betekenis.

Deelnemen aan de stedelijke sociale bewegingen werd getypeerd als een ego-cluster. Dit houdt in het plaatsen van de betekenis in een op het ego geconcentreerde lijn, met accenten op eigenbelang en woonbelang en verwijzingen naar een problematische identiteit. Geherformuleerd heeft het handelen van vrouwen in de kraak- en woongroepenbeweging vooral een persoonlijke en een instrumentele betekenis. De morele en de sociale dimensies worden wel genoemd, maar dan eerder als niet-ingeloste verwachting.

Alles overziend zou de Resource Mobilisation-benadering bij toepassing op de professionele actieorganisaties in Rotterdam waarschijnlijk het minste problemen opleveren. In dit onderzoek zijn het de meest formele organisaties. Het zou de moeite waard zijn om te onderzoeken of de Resource Mobilisation-benadering misschien wel geschikt is voor formele vrijwillige organisaties, maar relatief ongeschikt voor de soort organisaties waar de theorie eigenlijk voor bedoeld is voor sociale-bewegingsorganisaties, ook als ze nog niet geformaliseerd zijn.

4 De normerende dimensie

1 Inleiding

Betekenis en norm zijn analytische begrippen. In de werkelijkheid van het strategisch handelen liggen betekenis en norm soms dicht tegen elkaar aan. Soms vallen ze samen.¹ Bij de betekenisgevende dimensie gaat het om de vragen 'Wat is de collectieve of individuele werkelijkheidsdefinitie?', 'Met behulp van welke interpretatieschema's wordt de werkelijkheid geïnterpreteerd?' Bij de normerende dimensie gaat het om de vragen 'Wat is juist of fout gedrag, of wat is een juiste of foute beleving voor een bepaalde persoon op een bepaalde plaats en tijd?', 'Hoe en door wie worden normen gesanctioneerd?'

Uitspraken over normen of over juist of fout gedrag komen zowel tijdens de bijeenkomsten als in de interviews voor. Het gaat dan niet alleen om een reactie op gedrag, maar ook om uitspraken over verwachtingen daaromtrent. In de bijeenkomsten worden normen ondersteund en ge(re)produceerd. Er wordt over normen onderhandeld. Hetzij direct, hetzij door te proberen ze niet van toepassing te verklaren. Soms ontstaan conflicten over normen. Niet altijd worden die ook opgelost. In sommige groepen ontstaan verschillende subgroepen die elk een eigen norm hanteren.

Normen gaan in bijeenkomsten over verschillende zaken. Hoe zouden (bewoners)leden moeten zijn of hoe zouden ze zich horen te gedragen? Hoe hoort de groep te werken? Hoe dient de groep zich tot de achterban te verhouden, dan wel hoe dient de achterban zich te gedragen? Het eerste cluster normen wordt hier ledennormen genoemd, het tweede groepsnormen, het derde achterbannormen. Aan normen die betrekking hebben op vrouwen of vrouwelijkheid, gendernormen, wordt gezien de probleemstelling van dit onderzoek, apart aandacht besteed. In de beschrijving van de normen op groepsniveau in 4.2 wordt ingegaan op ledennormen, groepsnormen, achterbannormen en gendernormen. Naast een beschrijving van deze normen komen vragen aan de orde als: Zijn normen relatief of absoluut geformuleerd? Welke sancties worden uitgeoefend? Is er een bepaalde categorie personen die zich voor bepaalde normen sterk maakt? Door deze beschrijving wordt onderzoeksvraag 2a 'Welke normen en sancties worden in bewonersorganisaties gehanteerd?' beantwoord. Ook onderzoeksvraag 2b 'Aan welke normen moeten vrouwelijke leden van bewonersorganisaties voldoen, voor zichzelf en voor anderen? Hoe worden deze normen gesanctioneerd?', wordt gedeeltelijk, namelijk voor het collectieve niveau beantwoord. De paragraaf wordt afgesloten met conclusies over overeenkomsten en verschillen tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties. Dit beantwoordt voor een deel, namelijk voor het collectieve niveau, de onderzoeksvraag 2c 'Treden verschillen in normen en sancties op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?'

In de interviews leggen mensen verantwoording af van het eigen handelen en de beleving ervan (zie ook 1.8.3). Daardoor komen ook in de interviews normatieve

uitspraken voor Deze worden besproken in paragraaf 4.3 Naast ledennormen, groepsnormen, achterbannormen en gendernormen komen tevens normen over volkshuisvesting aan de orde Deze beschrijvingen geven een aanvullend antwoord op onderzoeksvraag 2b, ze beschrijven vooral aan welke normen vrouwelijke leden van bewonersorganisaties voor zichzelf moeten voldoen Ook deze paragraaf wordt afgesloten met conclusies over overeenkomsten en verschillen tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties Deze conclusies geven voor het individuele niveau antwoord op de desbetreffende onderzoeksvraag

Tot besluit van dit hoofdstuk wordt in het kritisch commentaar in paragraaf 4.4 de vraag gesteld of de hier beschreven normen zinvol geïnterpreteerd kunnen worden met het theoretisch kader zoals dat in Nederland is ontwikkeld, voortbouwend op het werk van Elias

2 Normen op collectief niveau

2.1 Ledennormen inzet en professionaliteit

Normatieve uitspraken over feitelijk of verwacht gedrag van leden van bewonersorganisaties gaan enerzijds over de *inzet* van die leden, anderzijds over hun *professionaliteit* Met het eerste wordt bedoeld op de mate van participatie door de leden De tweede term verwijst naar de vraag in hoeverre deskundigheid en ervaring relevant zijn voor het uitvoeren van bepaalde taken en het bekleden van bepaalde posities In de groepen krijgen de normen over inzet en professionaliteit een verschillende inhoud De norm over inzet gaat soms uit van een vanzelfsprekend hoge inzet van leden of van een hoge inzet onder bepaalde condities, of naar vermogen Ook komt als norm voor dat de inzet minimaal mag zijn Bij de norm over professionaliteit treedt een soortgelijke variatie op Soms gaat de norm uit van een vanzelfsprekend hoge professionaliteit of van een zo hoog mogelijke professionaliteit Het komt echter ook voor dat er een norm wordt gehanteerd die zegt dat professionaliteit onbelangrijk is

Aangezien bewonersorganisaties voor een groot deel afhankelijk zijn van de inzet van de leden op vrijwillige basis, kan verwacht worden dat hierover sterke normen ontwikkeld en gehanteerd zullen worden Ze zijn als het ware levensnoodzakelijk voor deze organisaties Dit zou dan iets minder sterk kunnen gelden voor de professionele bewonersorganisaties, doordat deze minder afhankelijk zijn van de onbetaalde leden

De meest voorkomende inzetnorm is een relatieve, hoge norm onder conditie van een realistische vraag hoort de inzet hoog en vooral stabiel te zijn Dit komt voor in alle professionele actieorganisaties en verzetsorganisaties en in twee actiegroepen Een lage inzetnorm komt voor bij een actiegroep en bij twee hervormingsorganisaties Bij de actiegroepen en de hervormingsorganisaties is de variatie in normen over inzet het grootst zowel absoluut hoge, relatief hoge als minimale inzetnormen komen voor

	vanzelfsprekend/hoog	onder conditie	naar vermogen	minimaal
Actiegroepen (5)	1	2	1	1
Prof.actieorganisaties (4)	0	4	0	0
Hervormingsorganisaties (3)	1	0	1	2*
Verzetsorganisaties (2)	0	2	0	0
Totaal (n=14)	2	8	2	3

* Bij één van deze groepen treedt subgroepvorming op; bij de andere subgroep is de inzetnorm juist vanzelfsprekend hoog.

Normen over inzet blijken in het algemeen relatief te zijn. Van de leden van een bewonersorganisatie wordt een bepaalde inzet verwacht die voorwaardelijk is. In een aantal groepen ligt de nadruk daarbij op de *condities* die vanuit de organisatie vervuld moeten zijn, wil een bepaalde inzet geëist kunnen worden. Er

wordt herhaaldelijk benadrukt dat inzet wel verwacht kan worden, maar dat anderzijds het deelnemen aan een bewonersorganisatie ofwel resultaat moet opleveren, ofwel plezierig moet blijven. 'Daar krijg je nooit genoeg mensen voor, want dat zijn ontzettend saaie en taaie vergaderingen.' wws 39 Het gaat hier om een voorwaarde voor inzet, waarbij leden met de voor de hand liggende sanctie 'opstappen' dreigen als aan deze voorwaarde niet is voldaan.

Soms ligt de nadruk eerder op de verschillende achtergronden van de leden. De inzetnorm houdt dan in dat ieder *naar vermogen* een bijdrage moet leveren, vooral als het gaat om minder plezierige zaken. Dit komt bijvoorbeeld voor in de poengroep. Het handhaven van deze norm is echter moeilijk en vereist veel sancties, of het dreigen daarmee. Sancties zijn dan vooral 'complimentjes' voor wie het goed doet, en 'boosheid' voor wie het niet goed doet.

Als er veel onderhandeld wordt over inzet, is dat een teken dat de norm om één of andere reden problematisch is. Dit is het geval in de woonwerkpandgroep. Inzet en gevoel van verantwoordelijkheid voor het draaien van het geheel zijn voor deze groep zeer belangrijk. Er zijn geen beroepskrachten en het pand wordt bedreigd met ontruiming en sloop. De inzet moet beter, daar is iedereen het over eens, maar in concrete gevallen waarin bij personen een tekort aan inzet wordt geconstateerd, is men heel tolerant en begripvol. Er is een grote afkeer van verplichtingen en er wordt alleen in uiterste gevallen over sancties gesproken.

Eigenlijk moet iedereen zich inzetten, maar'Ik denk dat je dat altijd houdt dat een kleine groep een grote moet stimuleren.' gkd 8 Sanctionering van de inzetnorm conflicteert met andere normen: 'Het huis heeft nog steeds het image van het huis waar alles kan en dat moet vooral zo blijven.' gkd 8 Later in de observatieperiode wordt de inzetnorm harder. Als er een stichting wordt opgericht en kandidaten worden gezocht

voor het bestuur, wordt sterk benadrukt dat het hier gaat om een 'verantwoordelijke positie, waar men niet binnen een jaar mee op mag houden' gkh 90-91

Waar de inzetnorm niet relatief maar absoluut is, is deze norm soms extreem laag, soms juist erg hoog. Een extreem lage inzetnorm betekent in feite dat er qua inzet *minimale* eisen aan de leden worden gesteld. In de drempelgroep valt de grootste vrijblijvendheid te constateren. Als op een avond geconstateerd wordt dat er maar twee leden aanwezig zijn op een totaal van 13, ontstaat een discussie. Het blijkt dat de groepsleden het moeilijk vinden om een grote inzet als groepsnorm te stellen, omdat concrete resultaten niet in het verschiet liggen, en 'de gemeente heeft trouwens ook nog niets gedaan' dre 18. De algemene mening is dat interesses en bezigheden buiten de groep voorgaan. Bovendien vinden de leden dat het niet hoort om elkaar ter verantwoording te roepen. Het blijft er dus bij dat in de groep geklaagd wordt over het gebrek aan inzet.

Ook in de voorlichtingsgroep is de inzetnorm laag. Het is vanzelfsprekend dat andere bezigheden van groepsleden voorgaan. Deels heeft de geringe bereidheid om andere groepsleden aan te spreken op hun inzet te maken met een andere norm, namelijk persoonlijke autonomie, 'iedereen moet zelf uitmaken wat ie doet'. Deels lijkt ook een geringe assertiviteit er debet aan. 'Ik vind het wel moeilijk hem daarop aan te spreken' och 3. Bovendien brengen groepsleden hun twijfel over de eigen inzet ter sprake in de groep. Ze 'zitten er zelf ook mee' och 14. Dit maakt het voor de anderen moeilijker om te 'eisen' dat ze meer doen, en roept eerder allerlei geruststellende antwoorden op, zoals 'beter vier halve mensen dan een hele' och 14.

Een erg hoge inzetnorm krijgt soms ook de vorm van een *vanzelfsprekendheid*. Deze wordt dan in de groep nauwelijks expliciet verwoord, maar kan worden afgeleid uit een daadwerkelijke, hoge en constante inzet. Uit de observatieverslagen van de renovatiegroep zijn bijvoorbeeld geen normatieve uitspraken over de inzet van de groepsleden te halen. Dit komt waarschijnlijk doordat het hier om een hechte, kleine groep gaat, die reeds jarenlang samenwerkt. De inzet van deze bewoners is groot, en dat geldt voor iedereen. Daarom hoeft hierover geen norm geformuleerd te worden.

Uitspraken over normen waaraan leden van de groep moeten voldoen, hebben niet alleen te maken met inzet, maar in nog belangrijker mate met *professionaliteit* of deskundigheid. Professionaliteit als norm hanteren betekent dat wie iets goed kan, wie deskundigheid bezit op een bepaald terrein of al een tijd ervaring ergens mee heeft opgedaan, wordt geacht de juiste persoon te zijn om een bepaalde taak of functie goed uit te voeren. Daarom wordt hier ook wel gesproken van een deskundigheidsnorm.

De meest voorkomende professionaliteitsnorm is een relatieve, hoge norm. Deze komt in alle typen bewonersorganisaties voor: bij twee actiegroepen, twee professionele actieorganisaties, een hervormingsorganisatie en beide verzetsorganisaties. De hoge absolute norm komt vooral voor bij de professionele actieorganisaties, en daarnaast bij een subgroep uit één van de actiegroepen. De lage norm komt voor bij drie actiegroepen en bij twee hervormingsorganisaties.

	vanzelfsprekend/hoog	zo hoog mogelijk	onbelangrijk
Actiegroepen (5)	1	2	3
Prof actieorganisaties (4)	2	2	0
Hervormingsorganisaties (3)	0	1	2
Verzetsorganisaties (2)	0	2	0
Totaal (n=14)	3	7	5

Ook de professionaliteitsnorm kan relatief of absoluut gehanteerd worden. Als de norm absoluut gesteld wordt, is zij meestal afgeleid van de manier waarop deskundigen zich zouden gedragen, of van de manier waarop zij een bepaalde taak zouden uitvoeren. In de grote professionele actieorganisaties krijgt deze hoge professionaliteitsnorm de vorm van een *vanzelfsprekendheid*. Dat de norm gehanteerd wordt, blijkt dan uit de termen die gebruikt worden. In de professionele actieorganisaties is de term 'vrijwilliger' in plaats van 'bewoner' bijvoorbeeld tekenend. Het gebruik van deze term wijst erop dat in de bewonersorganisatie de betaalde krachten de toon zetten. Het is een afgeleide term, die slechts ingang vond nadat bewonersorganisaties in groter getale betaalde krachten in dienst konden nemen. De enige organisatie waar deze term niet gebruikt wordt, is de bejaardengroep, die slechts twee betaalde krachten heeft. Naast de term vrijwilliger wordt ook de term 'all-rounder' gebruikt. Daarmee wordt bedoeld een 'vrijwilliger, die voor vele taken in de organisatie inzetbaar is'. De term laat tevens zien dat bewoners vooral beoordeeld worden op hun kwaliteiten voor de organisatie. Naast een hoge absolute norm, komt ook een zeer lage absolute norm voor. In sommige groepen wordt professionaliteit *onbelangrijk* gevonden. In deze visie moet iedereen een kans krijgen, vooral diegenen die er niets van weten. De norm lijkt eerder te maken te hebben met spreiding van kennis. Een strategie om deze spreiding van kennis te bereiken is niet aanwezig.

'Er moet een nieuwe penningmeester komen in de nieuwhuisgroep

Bewoonster wij weten niets van geld en zo, dus willen wij het graag doen

Dit argument wordt wel valide gevonden. Het voorstel wordt echter om een andere reden afgewezen' ^{nih 27}

Als de groep het erover eens is dat taken *zo goed mogelijk* moeten worden uitgevoerd, zonder de eisen in absolute zin af te leiden van het gedrag van deskundigen, hanteren zij een relatieve norm. Ze ontwikkelen een eigen norm en zijn daarom meestal ook meer geneigd leden die een bepaalde deskundigheid willen ontwikkelen een kans te geven.

'In de huiskamergroep zegt een kandidaat-penningmeester 'Ik wil later een zaak, dus ik wil oefenen', en ze wordt gekozen boven iemand die alleen maar zegt dat ze het wil' ^{com 20}

De renovatiegroep hanteert als norm dat bewoners zo deskundig mogelijk moeten zijn.

en zoveel mogelijk het meest adequate strategische gedrag moeten vertonen. Daarom worden de taken zo verdeeld dat ze uitgevoerd worden door degene die dat het beste kan. Ook worden bewoners door andere groepsleden gecorrigeerd of afgestraft als ze het 'niet goed' doen. Soms leidt dit tot een soort wedstrijdjes in deskundigheid, vooral tussen de twee mannelijke bewoners. 'Bij een bespreking van renovatietekeningen gaat het er dan echt om wie het eerst ziet of iets veranderd is, of fout is getekend' ^{ren 4}

Vooraf relatieve normen zijn vaak nog in ontwikkeling. Dit kan blijken uit expliciete onderhandelingen, maar ook uit tekenen van onwennigheid met een bepaalde norm. In de huiskamergroep proberen mensen hun taak zo goed mogelijk te vervullen. Uit scènes blijkt dat dit een vrij 'nieuwe' norm is. Het is aanleiding tot relativerende grappes.

'De penningmeester zegt nadat hij gedegen uitleg heeft gegeven over de begroting: 'Foer, ik lijk wel een minister van financiën' ' ^{com 11}

In de nieuwbouwgroep komt de geschiktheid van bepaalde groepsleden om bepaalde taken uit te voeren wel vaak aan de orde, maar lijkt over de 'deskundigheidsnorm' onderhandeld te (kunnen) worden.

'Wanda: Laten we een vaste voorzitter nemen, sommigen hebben bepaalde kwaliteiten waar je alleen maar dankbaar gebruik van moet maken ()

Wouter: Je kunt je ook afvragen of je door te wisselen van voorzitter niet die kwaliteiten bij iemand kan ontwikkelen. Hij neemt Koos als voorbeeld. Die heeft nu eindelijk na 15 vergaderingen de notulen gedaan.

Elsje: Hoe ging dat Koos?

Koos maakt een gebaar van 'hou daar maar over op'.

Wanda: Het is de vraag of je dat hier moet leren' ^{nib 64}

De norm waar deze groep op uit komt, is dat er een soort basisdeskundigheid moet zijn, 'iedereen moet zich wel een bepaalde vergaderbeheersing aanleren' ^{nib 65}. Het is niet zo dat wie het meest deskundig is, daardoor ook altijd bepaalde taken moet uitvoeren. Beslissend is de zelf-presentatie, zelfverzekerdheid. De norm dat de meest deskundige een taak moet uitvoeren, bestaat tegelijk met de norm dat iedereen een kans moet krijgen. In de praktijk leidt dat ertoe dat wie zich zelfverzekerd aanbiedt een taak mag uitvoeren, en wie onzeker reageert geen tweede kans krijgt.

'Egbert: Zal ik die brieven schrijven? Dan is het tenminste snel gebeurd.

Men lacht, en accepteert het' ^{nib 54}

'Wouter: En Koos, zit jij voor?

Koos kleurt licht. Daar heb ik niet op gerekend.

Wouter: Dat geeft toch niets?

Koos: Jawel, dat kan ik niet zomaar boembats, daar moet ik me eerst op voorbereiden.

Wouter tegen Neel: Wil jij dan voorzitten?

Neel wil dat wel' ^{nib 44}

In de voorbeelden uit de nieuwbouwgroep wordt duidelijk hoe met de professionaliteitsnorm wordt omgegaan in een situatie waarin niet alle groepsleden deskundig of ervaren zijn.

Met 'onzekere' bewoners kan ook anders omgegaan worden. Er kan geprobeerd worden hen te stimuleren. In de bijeenkomsten van de stadsvernieuwigingsgroep - een buurtorganisatie die een typische afspiegeling is van een wijk waarin autochtone buurtbewoners,

hoger opgeleiden en buitenlanders in ongeveer gelijke aantallen samenwonen - worden bewoners door de buurtwerker of een hoger opgeleid groepslid 'gepushed' om 'moeilijke' dingen te doen. Vaak krijgt dit de vorm van 'helpen'. Hier lijkt het te gaan om een achterliggende norm, een soort gelijkheidsnorm. In de praktijk wordt de bestaande ongelijkheid erdoor benadrukt.

'De buurtwerker vraagt Lara om een stuk te schrijven voor de wijkkrant. Zij wil niet, maar hij biedt aan om de eerste keer te helpen met schrijven. Lara heeft hier geen weerwoord meer op.' wws 5

Onderhandelingen over normen kunnen ook te maken hebben met verschillende opvattingen over bepaalde zaken. Naar aanleiding daarvan kan subgroepvorming optreden. In de poengroep ontstaat in de observatieperiode een conflict over professionaliteit. Deze groep bestaat uit een mix van hoger opgeleide vrijwilligers en bewoners. De scheidslijn in 'deskundigheid' raakt in deze groep geïnstitutionaliseerd, ondanks verzet van de bewoners. De bewoners hanteren als norm dat iedereen alles moet kunnen, als men dat wil. De beroepskrachten en hoger opgeleide vrijwilligers hanteren echter een professionaliteitsnorm. Bewoners verzetten zich ertegen, niet omdat ze zich 'even deskundig' achten als de hoger opgeleiden, maar omdat ze vinden dat ze in staat zouden moeten worden gesteld hun deskundigheid op een hoger peil te brengen, en te 'leren' van de deskundigheid van de anderen. In de onderhandelingen daarover delven zij het onderspit. Daarmee wordt als groepsnorm 'professioneel werken' boven 'egalitair werken' gesteld. De norm wordt gesteld door de beroepskracht (Huub).

'Klaas zegt dat hij ook graag bij de werkbespreking van de B-tjes wil zijn. Het voorstel ligt er namelijk om voorlopig de deskundigen (B), apart te laten vergaderen van de bewoners-vrijwilligers (A).

(A) Klaas: Het is ook interessant voor de minder begaafden om te zien hoe de B's het aanpakken. Het is interessant voor de jongens en de meisjes van de 2e school om de bestudeerde jongens en meisjes te zien.

(B) Marie: Je moet niet teveel ineens willen.

(A) Klaas wil absoluut niet toegeven en houdt zijn poot stijf. Margot (A) valt hem bij. Klaas herhaalt dat je alles uit de praktijk kan leren, en veel beter dan met een opleiding.

Als Huub (B) volhoudt dat hij het toch beter vindt dat de B's apart vergaderen, wordt Klaas kwaad. Het voorstel gaat echter toch door.' afk 37-38

In de groepen waarbij beroepskrachten betrokken zijn, is de deskundheidsnorm van grote invloed op de verhouding tussen bewoners en beroepskrachten. In de *actiegroepen* bestaat duidelijk een spanningsveld tussen 'professionaliteit' als norm en het 'gewone bewoner zijn' als feitelijk gegeven. In het licht van deze norm zijn beroepskrachten, hoog-opgeleiden en/of politiek-geschoolden in het voordeel in deze groepen. Toch is het voor de actiegroepen van levensbelang dat zij hun imago van 'gewone burgers' cultiveren, omdat hun legitimatie is dat zij naar de autoriteiten toe een spreekbuis zijn van de gewone burgers. Het 'pushen' van leden kan ook in dit kader geïnterpreteerd worden. In de poengroep is de tweedeling tussen de groepsleden reeds geïnstitutionaliseerd. Hier lijken voor de 'gewone burgers' nog slechts klussen weggelegd.

Door het contrast tussen professionele betaalde krachten en 'bewoners' speelt deskundigheid in de *professionele actieorganisaties* een zeer voorname rol. De discussie wordt

vaak grotendeels door de betaalde krachten gevoerd, waarbij een hiërarchie tussen opbouwwerkers en externe deskundigen aan de ene kant, en administratieve krachten aan de andere kant zichtbaar wordt. Door betaalde krachten wordt soms erg ongeduldig gereageerd als bewoners iets niet snel genoeg begrijpen. Gevoelens van schuld of schaamte als men niet voldoet aan de verwachtingen, zijn alleen bij bewoners genoteerd. Het komt wel voor dat bewoners tegemoet wordt gekomen als iets hen niet duidelijk is tijdens de vergadering. Maar in veel gevallen gaan de betaalde krachten na de verzoeken van bewoners gewoon verder met hun verhaal.

'De voorzitter en een beroepskracht discussiëren over het probleem van de woningdifferentiatie

Bewoner 1: Waarom maken ze het zo ingewikkeld?

Bewoner 2: Niemand vraagt meer waarom het zo ingewikkeld is, ja?

De beroepskracht gaat door met zijn verhaal, zonder op deze opmerkingen in te gaan' (keg 150)

Een dergelijke norm maakt het voor bewoners zelfs moeilijk om vrij eenvoudige informatie te vragen. Dit is symptomatisch voor een sfeer waarin van bewoners verwacht wordt dat ze professioneel meedraaien in de organisatie.

'In de buurtwinkelgroep komt een scène voor waarin een bewoner zegt dat hij 'eindelijk durft te zeggen dat hij niet weet wat ROB betekent' (Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties)' (keg 7)

Bewoners die door een lange ervaring deskundigheid hebben verworven, gedragen zich vaak net zo als beroepskrachten.

'De voorzitter (bewoonster met jarenlange ervaring) deelt formulieren uit zodat in de vergadering uitgelegd kan worden hoe ze ingevuld moeten worden.

Bewoonster: Ik vul ze regelmatig in, ik hoef geen exemplaar.

Voorzitter: Leg jij het dan maar uit!

Bewoonster: Je gooit me wel in het diepe.

Bewoonster: begint het toch uit te leggen.

De administratieve kracht corrigeert even.

Bewoonster: Zie je, ik heb het niet voorbereid.

Maar ze vertelt toch rustig en duidelijk verder.

Voorzitter en stagiaire: Je doet het goed' (keg 49)

In alle subtiliteit wordt hier benadrukt dat het uitzonderlijk is dat een 'bewoner' genoeg weet om iets dergelijks uit te leggen. Door haar zelf ('je gooit me wel in het diepe () ik heb het niet voorbereid') en ook door het niet gebruikelijke complimentje.

De bejaardengroep is de enige professionele actieorganisatie waarin voor de leden een andere professionaliteitsnorm geldt dan voor de beroepskrachten. In deze organisatie is het contrast tussen gewone burgers en professionele krachten het grootst, doordat de tussencategorie hoogopgeleide bewoners ontbreekt. De ouderen in de bejaardengroep pretenderen geen deskundigheid en laten duidelijk merken dat ze er niet van gediend zijn als professionele krachten moeilijke woorden gebruiken. A! Niet toelaten doen, willen ze uitleg. Dan zijn ze ook bereid het te leren, 'volgende week tentamen'. Binnen de groep bewoners kiezen zij er wel voor om taken te laten uitvoeren door iemand die daar goed in is. Ook proberen zij ordentelijk te vergaderen. Regels worden nageleefd, wie notuleert, discussieert niet mee, en wie te hard en te fanatiek praat wordt terecht

gewezen.

Het gezag en de deskundigheid van de betaalde krachten worden door de bewoners erkend. Bewoners gedragen zich vaak als uitvoerders van het door hen uitgezette beleid. De beroepskrachten bepalen daarbij welke 'verantwoordelijkheid' de bewoners aankunnen. De bewoners zijn zich er wel van bewust dat ze gestuurd worden door de beroepskrachten, 'nou zijn we nog niet waar je ons wilt hebben'. wak 29 Anderzijds anticiperen de beroepskrachten in de bejaardengroep ook weer op de wensen van de bewoners. Zo worden conflicten vermeden.

2.2 Groepsnormen: moraal, werkwijze en solidariteit

Normen over de vraag wat voor de groep juist of onjuist is, hebben te maken met de *moraal* die de groep hoort te hanteren, met de *werkwijze* van de groep, en met *solidariteit* binnen de groep.

Normen over de moraal kunnen gaan over de relaties met andere groepsleden, in het bijzonder als er problemen of conflicten zijn. De norm is dan dat men aardig en harmonieus met elkaar moet omgaan. Ze kunnen ook gaan over de expressie en regulering van emoties en agressie. De groepsnormaal kan ook zo vanzelfsprekend zijn dat er niet over gepraat of onderhandeld wordt. Inhoudelijk is de norm dan collegialiteit. Normen over de werkwijze kunnen stellen dat er zakelijk gewerkt dient te worden of juist niet. Ook kan een alternatieve vorm van zakelijkheid de norm zijn. Normen over solidariteit kunnen vanzelfsprekend zijn of expliciet stellen dat groepsleden onderling solidair moeten zijn. Groepsbelangen gaan voor persoonlijke belangen. Tegengesteld daaraan is dan een norm die persoonlijke autonomie vooropstelt. De meeste normen over *moraal* gaan over de regulering of expressie van emoties. In de actiegroepen en professionele actiegroepen is regulering de norm, in de hervormings- en verzetsorganisaties is expressie van emoties het juiste gedrag. Vijf bewonersorganisaties hanteren de norm dat groepsleden harmonieus met elkaar om moeten gaan. Dit zijn alle verzetsorganisaties, twee actiegroepen en een professionele actieorganisatie. Slechts in één groep, een verzetsorganisatie wordt teruggegrepen op een algemeen moreel principe als rechtvaardigheid.

NORMEN OVER MORAAAL

	harmonie	regulering emoties	expressie emoties	rechtvaardigheid
Actiegroepen (5)	2	3	0	0
Prof.actieorganisaties (4)	1	3	0	0
Hervormingsorganisaties (3)	0	0	2	0
Verzetsorganisaties (2)	2	0	2	1
Totaal (n=14)	5	6	4	1

De *harmonienorm* is één van de normen over de moraal van de groep. De norm gaat over de manier waarop groepsleden met elkaar om moeten gaan. Zo onderhandelen groepsleden in de nieuwbouwgroep over de manier waarop de groep met interne problemen en conflicten omgaat. Ze proberen hun persoonlijke 'ethiek' met hun eigen handelen in de groep in overeenstemming te brengen. Dit vereist dan ook weer een 'ander' gedrag van andere groepsleden. In de eerste bijeenkomsten poneert een aantal groepsleden duidelijk als norm dat conflicten niet horen voor te komen en dat er dus ook maar liever niet over gesproken moet worden. Ze vinden dat conflicten buiten de groep moeten worden opgelost, op een open en respectvolle manier.

'Egbert: Laten we elkaar in godsnaam uit laten spreken.' nib 11

'Neel: Er is onenigheid, maar moet dat nu echt hier besproken worden? Ik vind het vervelend om over de ruzie te praten, als niet alle betrokkenen aanwezig zijn en hun zegje kunnen doen.' nib 13

Onder druk van het conflict besluiten de groepsleden tenslotte dat dit conflict toch in de hele groep besproken dient te worden.

'Ceciel: Laten wij de verschillen eerst eens op een rijtje zetten. We moeten elkaar weer eens positief leren benaderen.' nib 62

Zij slagen erin in alle redelijkheid en met respect voor iedereen tot een oplossing te komen. Omdat het conflict opgelost wordt, is daarmee ook de harmonienorm, 'respectvol omgaan met elkaar', tot groepsnorm geworden.

Beroepskrachten spelen een belangrijke rol in het ondersteunen of introduceren van normen die betrekking hebben op emoties en agressie. Ze leggen meestal de norm bij een *gereguleerde, gecontroleerde expressie van emoties*.

'Iedereen moet vrijdag flink de bek opentrekken. Wij moeten niet met de mond vol tanden staan.' dre 11

De groep is het met de beroepskracht eens dat een duidelijke expressie van de emoties voorwaarde is voor succesvol handelen. Ze begrijpen goed wat de bedoeling is.

'Riet: belooft dat ze zich donderdagavond al wat in zal houden, zodat ze vrijdag genoeg heeft opgespaard.' dre 11

Ook in de stadsvernieuwingsgroep suggereert de beroepskracht dat 'agressie bewaard kan worden'.

'Jan begint op ruzie-achtige toon over de isolatie te praten. Hij wordt na de eerste woorden door Victor afgekap't. 'Dit moet je voor de woningbouwvereniging bewaren.' wws 27

Spontane expressie van emoties wordt niet effectief geacht en daarom ligt de norm op gereguleerde expressie van emotie en agressie. Verschillen tussen de groepen ontstaan doordat de onderscheiden beroepskrachten een ander idee hebben over de meest succesvolle strategie van dit soort groepen. In het conflictmodel waarvan de beroepskrachten van drempelgroep en stadsvernieuwingsgroep lijken uit te gaan, mag de tegenstelling tussen bewoners en autoriteiten ook duidelijk gearticuleerd worden. In het door de beroepskracht van de nieuwbouwgroep aangehangen harmoniemodel is zo iets juist uit den boze. Bij beide is de norm gekoppeld aan 'effectiviteit'. De sanctie die beroepskrachten veelal suggereren om de norm meer kracht te geven, is accepteren van deze normen is voorwaarde voor succes.

De beroepskracht in de nieuwbouwgroep verlangt van de bewoners niet alleen dat ze hun eigen emoties beheersen, maar ook dat ze de emoties van de tegenpartij tolereren en begrijpen

‘Elsje Sommige klachten zijn rechtstreeks kritiek op het ontwerp of de technische uitwerking ervan Jullie kritiek raakt hen rechtstreeks Wees dus niet verbaasd als ze af en toe geïrriteerd zullen reageren Hou daar rekening mee Het zal best wel eens gespannen zijn’ ^{nib 73}

In de poengroep en de renovatiegroep komt het aspect ‘emoties en agressie’ minder aan de orde In de voorlichtingsgroep en de nieuwhuisgroep worden *emoties* in alle bijeenkomsten *vrij geuit* Ze horen er bij In de nieuwhuisgroep zijn gevoelens gelijkgesteld aan argumenten

‘Teo De gezamenlijke onderhoudspot moet het wij-gevoel zijn Dat wij-gevoel is er niet, dus moet de onderhoudspot afgeschaft worden’ ^{nib 37}

Niemand stelt aan de orde dat hierdoor een snelle besluitvorming of adequate taakverdeling in de groep gefrusteerd wordt Sommigen constateren wel dit effect, maar de norm dat emoties vrij geuit moeten kunnen worden, wordt eigenlijk vrij algemeen door de leden onderschreven

Agressie komt in de meeste groepen niet voor De woonwerkpandgroep is wat dat betreft een uitzondering Agressie is een moeilijk probleem, maar ook hier wint de norm dat er op een begripvolle manier mee moet worden omgegaan Soms is niet iedereen het daarmee eens, zoals blijkt als sommigen zeer nuchter blijven na een uitbarsting van agressie van de kant van David

‘George Ik ben ontzettend geschrokken van David

Albert Natuurlijk ben jij geschrokken en natuurlijk stond David op tilt, iedereen kan zien dat het sneeuwt (*wintervergadering*, MV)

George Ik wil alleen zeggen wat ik voel

Roel Ik vind het niet oké, een beetje psychopatisch vind ik het

Jannie Maar daarmee is David nog niet verder Er kan beter iemand iets van hem overnemen

Hierna wordt onderhandeld wie dat zou kunnen doen’ ^{gkh 20}

Ook als het niet gaat om agressie, maar slechts om ruzie, is in deze groep de mate van acceptatie groter dan in de nieuwbouwgroep Als nagepraat wordt over een ruzie in de vorige vergadering, blijkt dat slechts een enkeling er problemen mee heeft

‘Koos De mensen moeten nog leren dat ze niet moeten uitvallen

De rest vindt het wel begrijpelijk dat dat soort dingen gebeuren’ ^{gkd 7}

Er is in het algemeen veel *ruimte voor emotionele ontboezemingen*, ‘ik wil ook wel weer emotioneel worden Er zijn teveel mensen hier die het allemaal koud laat’ ^{gkd 7}

‘David Die mensen willen zich niet door de groep de wet laten voorschrijven We begrijpen elkaar steeds minder, en ik baal ervan, want het zijn mijn vrienden’ ^{gkd}

7

De openheid voor emoties spiegelt zich ook in de hele context van de vergaderingen Er wordt vergaderd in de huiskamer kinderen, honden en televisie, en bovendien de centrale telefoon, zijn vaak heel dominerend aanwezig In deze context gaan discussies naadloos over in alledaagse gesprekken De leden van de woonwerkpandgroep zijn wel

gevoelig voor aansporingen tot efficiënter gedrag (zie normen over werkwijze verderop), maar ze kunnen elkaars fouten op dat gebied tamelijk gemakkelijk accepteren. Een aardige manier van met elkaar omgaan wordt net zo belangrijk gevonden als efficiëntie. Beide normen bestaan naast elkaar en men heeft er een afkeer van daar een principiële keuze tussen te maken. Als gevolg daarvan wordt steeds weer een besluit genomen hoe te handelen. Dus krijgt een bewoonster gelijk, omdat ze tevens aan het collectief refereert als ze een vergadering af wil breken, terwijl urgente besluiten nog niet zijn genomen.

‘Anna: Ik vind het beter een extra vergadering te beleggen, want iedereen is gaar volgens mij.’ gkd 146

Maar wordt een andere bewoner afgekept als hij wat verhit uitroept dat het zijn wensen zijn en dat hij het daar toch over mag hebben.

‘Floris: Dat is wel zo Bertus, maar niet alles kan en dus moeten er compromissen gesloten worden.’

Albert (tegen George): Je moet je aan besluiten houden.’ gkh 10

Hier wint dus de ‘zakelijkheid’. Achterliggende norm is een andere groepsnorm, namelijk solidariteit: groepsbelangen gaan voor persoonlijke belangen.

Onderling waken de leden van de woonwerkpaandgroep ervoor dat regelingen zo *rechtvaardig* mogelijk zijn.

‘Marin: Hans heeft een huurschuld op de garage. Hij gaat 3 maanden weg. Laten we hem daarna 1 maand geven om zijn spullen weg te halen.’

David: Als we het gemeen en slim doen, net als hijzelf?

Pierre valt hem scherp in de rede: We moeten niet dezelfde praktijken volgen als hij. Het is redelijk om een termijn te stellen.

Aldus wordt afgesproken.’ gkd 20

Ook in de onderhandelingen over de kosten die door logés betaald moeten worden, komt een rechtvaardigheidsnorm naar voren, als men besluit de huur niet alleen op de kwaliteit van de kamer, maar ook op het inkomen te baseren.

Op grond van de rechtvaardigheidsnorm en de aardig-zijn norm worden sancties vaak wel overwogen, maar niet uitgevoerd.

‘Hilde heeft een huurachterstand van f 500,- en ze neemt ook zelf geen initiatief om uit te leggen hoe dat zit met die huur. Na twee vergaderingen blijkt dat ze daar nog niet op aangesproken is.’

Marin wil dat wel doen: Laten we dat eruit gooien, nog maar effe laten zitten, op zijn minst moeten we haar eerst te horen krijgen.

Loes, Koos en Angela zijn strenger: Zeg dat ze het geld nu op tafel moet leggen en van iemand anders moet lenen dan van de kas.

Koos sluit het af: Je kunt erbij vertellen dat ze als ze moeilijk zit, daarmee ook op een huisvergadering naar voren kan komen, als ze echt geen uitweg weet. Maar daar moet ze dan wel zelf mee komen.’ gkd 70-72

Een zelfde probleem doet zich voor rond het betalen van de zuiveringslasten. Dat is jaren niet gebeurd en nu eist de deurwaarder geld. Een nieuwe bewoner stelt dat hij daaraan niet wil mee betalen. Allereerst wordt hij dan ‘opgevoed tot solidariteit’, maar tegelijkertijd is er veel begrip voor zijn ongenoegen daarover.

'Trees Ja, van de andere kant is het natuurlijk wel logisch als je hier koud een maand woont, dat het dan ontzettend op je dak komt vallen
 Marin Dat is ontzettend lullig, daar ben ik het wel mee eens, dat het lullig is Je mag ook wel tegen zijn, dat is ook niet zo'n punt
 Trees Maar het kan niet anders, hoe dan ook
 Uiteindelijk wordt er gestemd er moet betaald ' gkd 116

Normen over de *werkwijze* van de groep gaan over de vraag of de groep efficiëntie al dan niet als norm stelt

In de meeste groepen staat een pragmatische zakelijkheid voorop in de gevolgde werkwijze Dit is het geval in alle actiegroepen en alle professionele actieorganisaties, en in één hervormingsorganisatie en één verzetsorganisatie Een onzakelijke norm komt alleen bij twee hervormingsorganisaties voor Bij een andere verzetsorganisatie wordt geprobeerd een nieuwe norm te stellen die als alternatieve zakelijkheid te kenschetsen valt

NORMEN OVER WERKWIJZE

	zakelijk	onzakelijk	alternatief zakelijk
Actiegroepen (5)	5	0	0
Prof actieorganisaties (4)	4	0	0
Hervormingsorganisaties (3)	1	2	0
Verzetsorganisaties (2)	1	0	1
Totaal (n=14)	11	2	1

De *zakelijkheidsnorm* blijkt uit de manier waarop besluiten tot stand komen Iedereen is het in die groepen erover eens is dat sommige zaken geregeld moeten worden Er wordt niet lang over doorgezeurd Beslissingen over bijvoorbeeld kandidaten voor de functies van penningmeester of voorzitter worden soepel genomen De zakelijkheidsnorm kan ook betrekking hebben op de vergaderprocedure, 'we zouden een uur vergaderen, je valt in herhaling' Dit soort kleinere opmerkingen tussendoor van verschillende leden stellen de zakelijke norm keer op keer vast 'Ik wil alleen niet dat we te hoogdravend worden', 'Deze discussie is te principieel', 'Het is goed dat dit gezegd is, laten we doorgaan', 'Ik wil geen oeverloze vergaderingen om juist dit te regelen' Een ver doorgevoerde zakelijkheid in de vorm van regelingen en sancties lijkt sommigen echter ook iets te veel van het goede

'Anna Als er zo'n sterke sociale controle moet komen op bijvoorbeeld één dag in de week voor het huis werken, is het dan nog aardig wonen?' gkh 40

Als zakelijkheid de norm met betrekking tot de werkwijze is, betekent dat tegelijk dat

andere normen, bijvoorbeeld over zeggenschap voor iedereen, niet meer gehanteerd kunnen worden. Dit leidt wel tot discussie. Meestal wint dan de zakelijkheidsnorm.

'Aan de orde is een film over woonwerkpanden, die gemaakt wordt door een video-team dat onderdak heeft in één van de woonwerkpanden.

Sef: Kunnen mensen die meegewerkt hebben terugkijken?

Video-team: Het zou wel kunnen op een reserve dag.

Floor: We kunnen het wel doen, maar wie stelt dan de grenzen van de inspraak vast? De film moet op tijd klaar zijn.' toe 9

Een zelfde soort afweging wordt gemaakt in de woonwerkpandgroep, als besloten wordt om een stichting te worden in plaats van een vereniging. De idealen delven het onderspit.

Frauk: Als een stichting safer is met de voordeurdelerskorting, dan lijkt het me al reden genoeg. Wat zijn dan de nadelen van een stichting?

Koos: De vereniging is heel democratisch en een stichting is erg ondemocratisch. Als je je idealen op papier wilt hebben, dan moet je een vereniging oprichten. Je kunt een tussenvorm kiezen, maar dat is een truc die de Sociale Dienst gaat doorzien bij de voordeurdelerskorting.

Frauk: Met een stichting houd je dus tenminste die voordeurdelerskorting buiten de deur, dat lijkt me wel belangrijk.

Joost: Dat scheelt nog wat centen ja.

Koos: Maar er zijn ook mensen hier die het op prijs stellen om hun idealen op papier te hebben.

Loes: Ja, maar van idealen alleen kan je niet leven.' gkh 71-73

Ambtenaren en politici, vertegenwoordigers van autoriteiten en woningbouwverenigingen, die af en toe aanwezig zijn in de bijeenkomsten van de actiegroepen, benadrukken vooral dat de groep redelijk moet zijn.

'Ik ben te allen tijde bereid met een groep te praten als deze het tenminste goed heeft voorbereid.' wws 14

'Ik was, moet ik zeggen, verbaasd dat het allemaal in het redelijke is gehouden. Het was nu eigenlijk 'normaal'. Na de ervaringen van het laatste jaar waarin we niet al te vriendelijk met elkaar zijn omgesprongen, ja, verbaasde het me wat.' nub 78

De norm in de woonwerkpandgroep is *alternatieve zakelijkheid* genoemd. Hiermee wordt bedoeld dat naast de zakelijkheidsnorm andere normen worden gehanteerd (harmonie, vrije expressie van emoties, rechtvaardigheid), die strijdig kunnen zijn met de zakelijkheidsnorm. Dit houdt in deze groep in dat telkens 'per geval' moet worden besloten aan welke norm de groep zich zal houden. Alternatieve zakelijkheid is een vorm van aan condities gebonden zakelijkheid.

Solidariteit als norm komt vooral rond financiële kwesties aan de orde: bijvoorbeeld rond hypotheek, contributiebetaling, huurachterstand, onderhoudspot, subsidie. Het belang van de organisatie hoort dan voor het belang van individuen te gaan.

In alle actiegroepen en professionele actieorganisaties is de norm dat solidariteit vanzelfsprekend en sterk is. Bij de verzetsorganisaties en een hervormingsorganisatie

is solidariteit een norm die in expliciete onderhandelingen vastgesteld wordt. In twee hervormingsorganisaties is de norm dat het belang van individuen voor hoort te gaan.

NORMEN OVER SOLIDARITEIT

	vanzelfsprekend/sterk	expliciete solidariteit	autonomie
Actiegroepen (5)	5	0	0
Prof actieorganisaties (4)	4	0	0
Hervormingsorganisaties (3)	0	1	2
Verzetsorganisaties (2)	0	2	1
Totaal (n=14)	9	3	3

In onderstaande discussie in de nieuwhuisgroep gaat het juist niet om de meest efficiënte wijze van beslissen. De *autonomienorm* blijkt dominant.

‘Er moet besloten worden hoe er gestemd moet worden.

Karin: De oude regel stelt dat een persoon slechts twee anderen kan vertegenwoordigen. We kunnen ook stellen dat men meer mensen mag vertegenwoordigen. Jet en Greet zijn het daar niet mee eens. Iedereen kan alleen voor zichzelf stemmen.

Uiteindelijk gaat de oude regel weer in. Hierdoor wordt de datum waarop beslist kan worden ook fors naar achter geschoven.’ mih 26

De *autonomienorm*, ‘iedereen kan alleen voor zichzelf stemmen’, is te beschouwen als de tegenpool van de *solidariteitsnorm*. Solidariteit is bijvoorbeeld aan de orde in het volgende voorbeeld.

‘Jerry zoekt uit hoeveel voor de hypotheek betaald moet worden per huis. huis 1 f 864, huis 2 f 1050.

Hans: Dan zijn jullie inderdaad een duur huis, maar vijf personen en een hoog bedrag. Ja, want wij zijn goedkoper, wij betalen meer contributie (die voor iedereen hetzelfde is), dan nodig is voor onze hypotheek.

Jerry (scherp): Zo mag je het niet bekijken. We hebben het altijd als een principe beschouwd dat de huizen van de vereniging zijn, en dat we wat dat betreft solidair zijn.’ com 9

Eerder kwam in de huiskamergroep het probleem van de late contributiebetalingen aan de orde. Niet iedereen wil daar moeilijk over doen. Toch wordt een sanctie (f 1,00 per week te laat) afgesproken, nadat de norm weer eens duidelijk gesteld is.

‘Pleun: Vier of vijf maanden achter zijn met de huur, vind ik belachelijk. Er moet een bepaalde verantwoordelijkheid zijn naar de vereniging.

Teo: Iedereen kan het geld wel voor iets anders nodig hebben. Het moet maar van iemand anders geleend worden.’

Jerry sluit zich hierbij aan 'De begroting van onze vereniging is erg krap Als mensen niet betalen, kunnen de lopende zaken niet betaald worden' n1h 5

In de woonwerkpandgroep (35-40 bewoners plus een onduidelijk aantal gebruikers van werkruimtes) zijn vaak beheerskwesaties aan de orde De norm die in de bijeenkomsten geformuleerd wordt, is dat lasten gezamenlijk gedragen moeten worden door iedereen Nieuwe bewoners horen vanaf de dag van hun komst hieraan mee te doen, ook als het gaat om achterstallige rekeningen, want 'er worden gewoon fouten gemaakt en daar draait iedereen voor op' gkd 104-110

Solidariteit is niet altijd de dominante norm, soms is persoonlijke autonomie belangrijker (zie voorbeeld op p 125) Dit is het geval in twee hervormingsorganisaties In de nieuwhuisgroep doen zich het sterkst problemen voor die te maken hebben met de autonomenorm Een subgroep claimt het recht op persoonlijke keuzes 'nou, ik vind niet dat de vereniging zo tegen eigen keuzes in kan gaan' n1h 34 Er ontstaan problemen doordat die persoonlijke keuzes consequenties hebben voor het collectief 'Dat jullie huis in zo'n uitzonderingspositie zit is één ding, maar het is iets anders als jullie daarom de vereniging een bepaalde kant op willen sturen' n1h 34

'Als in één van de woongroepen een lid een kind wil, wordt ervoor gekozen om een leegkomende kamer niet te verhuren, maar in reserve te houden als kinderkamer Hierdoor stijgt echter de huur voor elk van de bewoners in huis De huisgenoten willen dit wel opbrengen, maar ze willen niets extra's meer betalen in verenigingsverband, en bovendien meevallers (belastingteruggave) in eigen zak stoppen' n1h 34-35

Solidariteit als norm delft in deze groep definitief het onderspit in de discussies rond een gezamenlijke onderhoudspot

'Rosa vindt dat als je die onderhoudspot aanhoudt, je meer gemeenschappelijks suggereert dan er is

Carola Meer emotionele band of zo

Hierna ontstaat een hele discussie over het idealisme waarmee de groep gestart is en over de onderlinge band

Esther is het er niet mee eens Je kan ook zakelijk ermee omgaan Je houdt geen controle over de huizen als je de onderhoudspot afschaft

Zij blijkt de enige die er zo over denkt' n1h 20-21

In eerdere discussies over de kwaliteit van een aan te schaffen huis werd een zakelijke vorm van solidariteit nog door bijna iedereen verdedigd

'Maar je zit in een vereniging Dan kan je niet zeggen dat is onze eigen verantwoordelijkheid' n1h 13

'Later wordt het opnieuw verdedigd Ik wil zelf best drie jaar wachten op een nieuw kozijn als andere huizen dringender zaken hebben

Dat wil er bij anderen weer niet in Volgens hen werkt de solidariteitsgedachte niet' n1h 33

In latere discussie is opnieuw een conflict te constateren tussen 'zakelijke solidariteit' als norm en persoonlijke autonomie

'Maria Je kunt drie huizen die niet mee willen doen, niet dwingen

Teun Het is verplicht volgens de statuten om bij te dragen aan de onderhouds-

pot Je hebt 2/3 meerderheid nodig om de statuten te wijzigen, maar het is moeilijk om het te handhaven als sommigen het niet zien zitten (*let op gebruik van emoties als argument, MV*)

Ben De onderhoudspot moet het wij-gevoel zijn, maar er is geen wij-gevoel

Lara Wat eerder gezegd is, is ook zo, de huizen moeten ook onderhouden kunnen worden als er mensen in een huis zijn die een beurs hebben of zo

De hele discussie begint opnieuw Iedereen is het erover eens dat er geen nieuwe argumenten meer te verwachten zijn

Ria (na fluisterend overleg met Maria) Misschien kunnen we het zo doen dat drie huizen gezamenlijk een onderhoudspot doen, en drie andere een eigen pot En gezamenlijk wel een rampenpot

Karin Dan wil ik helemaal splitsen Dan wil ik niets met die andere te maken hebben, want dan ben ik wel juridisch aansprakelijk

Teun Jij zegt dus je moet doen wat ik wil, anders wil ik niets meer met jullie te maken hebben'

Karin Het zijn voor mij wel principiële dingen De onderhoudspot is een gezamenlijke verantwoordelijkheid Je kan dat niet per huis regelen met alle gevolgen van dien, of je nou wel of niet vriendinnetje bent met elkaar

Teun neemt keihard een ander standpunt in Mijn verantwoordelijkheid gaat niet verder dan mijn eigen huis

Het conflict wordt niet opgelost' nih 37

Ook in andere groepen die horen bij de stedelijke sociale bewegingen is de autonomie-norm prominent, zoals in het volgende voorbeeld uit de kraakbeweging

'Eén van de nieuwe woonwerkpanden wordt bedreigd met ontruiming Eerst wordt de situatie aan alle aanwezigen uitgelegd De bewoners van dat pand zijn afwezig, maar hebben laten weten niets te zien in de legaliseringsstrategie die door de andere panden gevolgd wordt Dit wordt betreurd ter vergadering

Sef Het is jammer dat ze niet willen, maar begrijpelijk dat ze willen scoren naar de publieke opinie Ze willen zich heel hard gaan verzetten Ze geloven er niet in, en daarom willen ze geen energie steken in politieke dingen Hompe (de verantwoordelijke wethouder) is voor hen ook onbereikbaar

Ger Ik kan me dat van hen ook wel voorstellen

Men gaat over tot het volgende punt' toe 16

Door de autonomenorm is het in de kraakgroep geen probleem dat verschillende deelnemende panden er zeer verschillende opvattingen op na houden Voor de acceptatie door de gemeente zijn deze verschillen echter van zeer groot belang Eén van de verschilpunten is dat sommige panden wel en andere per se niet willen overgaan tot legalisering van hun situatie Ook andere verschilpunten kunnen soortgelijke problemen opleveren

'Harry Een nieuwe woningvereniging wil panden aankopen en opknappen Zelfbouw en zelfbeheer van bewoners is daarbij mogelijk Er zijn al drie panden geselecteerd

Sef is bang dat dat problemen gaat geven, dat er twee soorten woonwerkpanden komen, namelijk die panden die onder de woningvereniging vallen, en de anderen Hoe voorkomen we problemen daarover?' toe 12

Onder invloed van de autonomienorm wordt dit slechts geconstateerd. Er worden geen oplossingen gesuggereerd. Later in dezelfde vergadering komt de solidariteitsnorm opnieuw aan de orde, naar aanleiding van subsidieaanvragen voor theaterruimtes.

'Hierover wordt afgesproken met zijn drieën te gaan overleggen, en dan subsidie aan te vragen voor verbouwingplannen. Ook zal samengewerkt worden met een stichting voor amateurtoneel.' toe 13

Onder invloed van deze norm volgt later nog een beslissing om niet te snel in een team te gaan zitten dat geld verdeelt over de verschillende panden.

In een latere vergadering wordt de norm nog eens samengevat.

'Sef geeft toe dat er in de hoofden van de gemeente een scheiding is tussen 'aardige' panden, waar ze vertrouwen in hebben, en andere.

Allard en Ger stellen dat de kraakgroep niet in de scheiding mee moet gaan. Ze zien een driedeling: officiële panden, legaliserende aardige panden en lastige panden. Iedereen is het er over eens dat de eenheid behouden dient te blijven.

Sef concludeert dat er eenheid in verscheidenheid dient te zijn.' toe 19

Opvallend in de kraakgroep is de rol van Paul: hij is degene die de normen van pragmatisme en overleg het verst doorvoert. Een wisselend aantal anderen bewaakt de solidariteitsnorm. De discussies worden open en harmonieus gevoerd.

Tussen de onderzochte groepen treden verschillen op met betrekking tot de tot nu toe beschreven normen. Daarbij gaat het eigenlijk om een *combinatie van normen*, niet alleen van groepsnormen, maar ook van ledennormen.

Veel groepen vertonen een patroon dat in een onderlinge vergelijking *zakelijke solidariteit* genoemd kan worden. De punten waarop deze norm naar voren komt, zijn: solidariteit, zakelijke werkwijze, hoge professionaliteit. Dit patroon komt voor bij drie actiegroepen, alle professionele actieorganisaties, een hervormingsorganisatie en een verzetsorganisatie. In deze groepen is men het erover eens dat taken uitgevoerd moeten worden door de meest deskundige (of de meest gemotiveerde) persoon. In het algemeen is, zowel in de groep als naar buiten toe, een pragmatische houding voorgeschreven, en wordt van de leden verwacht dat zij hun eigen belangen ondergeschikt maken aan die van het collectief. Solidariteit is dus norm. Twee actiegroepen verschillen van dit patroon wat betreft de norm over professionaliteit. Zij hanteren de solidariteitsnorm en de zakelijkheidsnorm, maar niet de professionaliteitsnorm.

Twee hervormingsorganisaties vertonen een patroon dat in deze onderlinge vergelijking *onzakelijk individualisme* genoemd kan worden: de voorlichtingsgroep en de nieuwhuisgroep. Beide groepen hanteren een gelijke norm over professionaliteit. De norm luidt dan dat dit onbelangrijk is. Daarnaast verwerpt de nieuwhuisgroep ook een pragmatische houding: het lijkt meer om het spel te gaan, dan om de knikkers. Niet solidariteit is de norm, maar persoonlijke autonomie.

Tot slot is één groep niet in de hiervoor geschetste tweedeling onder te brengen. Het is de woonwerkpandgroep. Hier is eigenlijk sprake van het ontwikkelen van normen rond een vorm van *alternatieve collectieve zakelijkheid*. Deels komen normen naar voren rond deskundigheid, pragmatisme, solidariteit, die in de richting van zakelijkheid wijzen. De norm is: deskundigheid hoog gewaardeerd, pragmatisme gepropageerd, en vooral veel opvoedende uitspraken en onderhandelingen over de gezamenlijke en afzonderlijke

inzet van de leden. Gelijkenis met de 'onzakelijke' groepen is te vinden in de belangrijke rol die emoties spelen tijdens de vergaderingen. Hier treden emoties echter niet of zelden in plaats van argumenten. Eerder wordt een moraal gehanteerd waarin het als 'beter' wordt beschouwd als iedereen emoties kan uiten, en als zeer nastrevenswaardig dat men zo aardig mogelijk probeert te zijn voor iedereen. Dit laatste 'ethische' punt staat niet op zichzelf. Ook in de inhoudelijke besluitvorming speelt moraal een belangrijke rol. Daarbij gaat het erom dat gezocht wordt naar een zo rechtvaardig mogelijke beslissing, die liefst met consensus genomen kan worden. De besluitvorming wordt hierdoor vaak niet bespoedigd, ook al niet omdat persoonlijke autonomie toch als een belangrijke waarde wordt gezien. Het verschil met de nieuwhuisgroep is dat 'persoonlijke autonomie' als norm niet vanzelfsprekend is, maar ter discussie staat, zodat een afweging met solidariteit wordt gemaakt. In de praktijk leidt dat ertoe dat 'solidaire afspraken' worden gemaakt, en 'persoonlijk autonome' gedupeerden op begripvolle troost kunnen rekenen.

2.3 Achterbannormen: representativiteit en inzetbaarheid achterban

Achterbannormen hebben enerzijds te maken met de *representativiteit* van de groep, anderzijds met de omvang en aard van de *inzetbaarheid van de achterban*. Representativiteit kan een absolute of relatieve norm zijn. Als representativiteit wordt afgewezen als norm, is er meestal sprake van een zaakwaarnemersnorm. De norm die te maken heeft met de aard en omvang van de inzetbaarheid van de achterban varieert van een houding waarin de achterban puur gezien wordt als een extra hulpbron voor de groep tot een houding waarin de achterban niet als hulpbron gezien wordt.

Een representativiteitsnorm in absolute zin komt alleen bij de actiegroepen voor. Een norm waarin representativiteit onder bepaalde condities juist wordt geacht komt echter in alle typen bewonersorganisaties voor. Zaakwaarnemen is de meest voorkomende norm, vooral bij de professionele actieorganisaties, en in mindere mate bij de actiegroepen. Een vierde norm, die uitgaat van eenheid naar buiten toe en autonomie naar binnen, komt voor bij een verzetsorganisatie en een hervormingsorganisatie.

NORMEN OVER REPRESENTATIVITEIT EN ACHTERBAN

	representa- tiviteit	onder conditie	zaakwaar- nemen	autonomie /eenheid
Actiegroepen (5)	2	1	2	0
Prof.actieorganisaties (4)	0	1	3	0
Hervormingsorganisaties (3)	0	1	1	1
Verzetsorganisaties (2)	0	1	0	1
Totaal (n=14)	2	4	6	2

Alleen bij de actiegroepen komt het voor dat een absolute norm van *representativiteit* gehanteerd wordt. De groep vindt dat zij 'voor en namens de buurt werkt'. Deze norm mag dan vanzelfsprekend zijn voor de groepsleden, zij is niet onproblematisch. De groepsleden gaan eigenlijk ervan uit dat wat zij bedenken ook door de buurt geaccepteerd zou moeten worden. Zij zijn dan ook teleurgesteld wanneer blijkt dat de buurt het niet eens is met de door de actiegroep voorgestelde maatregelen.

'Noor en Rob discussiëren over de reactie die de buurt zal hebben op het plan.

Noor: Er is altijd trammelant met dit soort activiteiten. Eerst staat iedereen achter je, is het eenmaal van de grond, en valt het wat tegen, dan is iedereen boos. Dan is het de schuld van die 'gekke wijven'.' dre 21

Op bepaalde momenten lijkt het alsof de groep geen raad weet met deze norm. Zij vindt dat zij er eigenlijk voor is om dát te realiseren wat de buurt wil, maar vaak blijkt dat dit niet kan. Soms ook is de groep het niet eens met wat in een eerdere fase tussen de gemeente en de buurt is afgesproken.

'Die mensen van toen, daar zijn de meesten alweer van vertrokken. Er is allemaal nieuw spul bijgekomen. Die oude bewoners hebben voor ons beslist.' dre 20

Deel van het probleem is, dat niet alle buurtbewoners dezelfde belangen en/of dezelfde prioriteiten hebben.

'Pol: Het speelterreintje daar moet blijven.

Riet is het ermee eens, maar zij ziet een probleem. De mensen zonder kinderen willen de speeltuin liever kwijt. 'Ouwelui' met kinderen willen dat ie blijft.' dre 9

Wellicht op grond van dit soort ervaringen, gekoppeld aan het feit dat hun 'achterban' moeilijk valt op te trommelen, besluit de groep wel eens dat het dan maar moet zoals zij het het beste vinden, 'als er niemand komt, dan beslissen we zelf.' dre 10 Representativiteit is daarmee een voorwaardelijke norm, *onder conditie* van het gedrag van de achterban.

Voor de renovatiegroep is de norm duidelijk, maar de praktijk problematisch.

'Ruud: We hebben al die tijd gevochten voor renovatie, maar als de mensen nu ineens kiezen voor nieuwbouw, wil ik ook wel nieuwbouw.' ren 66

De groep wijzigt dus vrij snel de eisen, waarvoor eerst jarenlang gevochten is, als blijkt dat de achterban het wil. De norm is absoluut. Dit is echter wel een grote teleurstelling. De groepsleden waren er eigenlijk van overtuigd dat zij 'de buurt goed kenden', en dat blijkt nu niet het geval te zijn.

'Frits (tegen Ruud): Jij bent niet gecharmeerd van het nieuwe plan?

Ruud: Wie ben ik, ik dacht dat ik de buurt kende, maar ik kan tegenwoordig geen inschatting meer geven van wat de mensen willen.' ren 70

In de nieuwbouwgroep is men zich ook zeer wel bewust van de verantwoordelijkheid naar de buurt toe.

'Caroline: Dit is toch iets wat we met de bewoners moeten doorpraten. Daar kunnen wij als groep niet alleen over beslissen.' nib 49

Ook de leden van de nieuwbouwgroep worden echter met het probleem geconfronteerd dat buurtbewoners menen dat zij er uit eigen belang zitten.

'Caroline: Een andere buurtbewoonster verwijt mij dat ik voor mezelf bezig ben. Dat ligt heel emotioneel. Dat pik ik niet, ik kan ook wel janken. Wij verdienen er

niets mee, wij werken hier voor de buurt' ^{nib 14}

Wat de achterbannormen betreft leggen de beroepskrachten het accent vooral op het benadrukken van een politieke verantwoordelijkheid, waarbij representativiteit moet worden bewaakt

'Beroeps Veel mensen in de bewonersgroepen zitten hier echt niet als vertegenwoordiging van de bewoners, die zitten echt alleen hun eigen zaakje te verdedigen' ^{nib 20}

Toewijzing van huizen moet dan ook niet in handen van bewoners zijn

'Daar komt ruzie van Want straks krijg je dat als je vriendje bent met Karel, je een huis krijgt' ^{ren 9}

Ambtenaren en politici, vertegenwoordigers van autoriteiten en woningbouwverenigingen, die af en toe aanwezig zijn in de bijeenkomsten van de actiegroepen, benadrukken vooral dat de groep representatief moet zijn

'Een redelijk contact met de achterban is en blijft een vereiste' ^{nib 6}

De uitspraken van de autoriteiten (vertegenwoordigers) zijn dan weer opvoedend, dan weer verwijtend

Opvoedend 'Woningbouwvereniging, na enkele inleidende complimenten probeer buiten je eigen keuken te kijken, meer overzicht houden, geen details In het grote kijken, bijvoorbeeld oog hebben voor de onderhoudsbegroting' ^{nib 6}

Verwijtend 'Woningvereniging 'Als jullie in de buurt een enquête houden, moet je de buurt wel de vrijheid laten' Deze opmerking is voor de groep bedoeld ze moeten de buurt niet gaan beïnvloeden' ^{ren 30}

Hier lijkt het erop dat de woningvereniging de groep verwijt niet echt open te staan voor de wensen van de buurt Ook de gemeenteambtenaar denkt er zo over Pas als iedereen in de buurt het erover eens is welke straat moet worden afgesloten, wil de gemeente iets doen Variaties op deze verwijten zijn uitspraken waarin de groep de verantwoordelijkheid in de schoenen geschoven krijgt voor alles wat in de buurt gebeurt

'Wethouder Laten we wel wezen, er wordt daar voornamelijk hard gereden door de eigen buurtbewoners' ^{dre 13}

Dit terugverwijzen naar een eigen verantwoordelijkheid van de bewoners heeft vaker het karakter van terechtwijzen Impliciet worden bewoners beschuldigd van liegen als ze zeggen geen schuld te hebben aan het kapot gaan van de boilers

'Onze Lieve Heer zal wel de hand gehad hebben in het plotseling kapot gaan van alle boilers' ^{wws 12}

Als de norm niet representativiteit, maar *zaakwaarnemen* is, ligt de zaak anders De leden van de poengroep bijvoorbeeld lijken er niet aan te twijfelen wat in het belang van de achterban is Zij zijn duidelijk intermediair tussen 'zielige, hulpeloze mensen met schulden door te hoge woonlasten', en de 'gevoelloze autoriteiten'

In de professionele actieorganisaties wordt van de leden een grote mate van professionaliteit verwacht Deze professionaliteit vertaalt zich ook in een houding tot de achterban De betaalde krachten, maar vooral de mannelijke externe deskundigen in de grote-buurtgroep hanteren *zaakwaarnemen* als norm Geregeld uiten zij hun ongenoegen over het moeten overleggen met bewoners Soms weigeren ze het kortweg Dit leidt wel

tot discussie, maar niet tot onoverkomelijke bezwaren

'Eric wil niet met alles terug naar de bewonersvergadering Er is een hele stapel bestektekeningen Voor elk schroefje, spijkertje zou de bewoner in principe goedkeuring moeten geven Dat doet hij niet

Floor Principeel moet het hele bestek ter discussie staan

Eric Daar begin ik niet aan, ik zie me al staan' keg 65

In een andere deel van de vergadering worden de belangen van eigenaar-bewoners afgewogen tegen die van huurders De huurders hebben zich uitgesproken voor sloop, voor de eigenaar-bewoners is dit tegen hun belang

'Eric zegt dat het 'net is als altijd' Hij doet het voorstel slopen

Connie Dan beslissen wij dus

Eric Dat doen we toch altijd?

Pieter Je hebt gelijk, maar niet als principe' keg 88

Hierover wordt nog een hele discussie gevoerd De voornaamste conclusie is dat indien de beslissing tot slopen nu in de bewonersorganisatie genomen wordt, het nog een hele tijd duurt vóór er echt onteigend en gesloopt wordt Daarom sluit Martien als voorzitter

'Je moet niet zeggen wij gaan jouw pand slopen Dat bedoel je wel, maar dat zeg je niet zo' keg 89

In de zorggroep wordt een discussie gevoerd waarbij de rollen zijn omgedraaid Er wordt gesproken over het al dan niet afsluiten van een binnenterrein De betaalde kracht bepleit sluiten, omdat dat de wens van de bewoners is

'Sia Dat binnenterrein gaat dicht Deze bewoners moeten zelf beslissen Die ellende wil ik niet meer, er gaan nu allemaal rare verhalen de wijk in Het moet niet zo zijn dat de bewonersorganisatie alles beslist' wlg 32

Een bewoonster wil het eerder over de 'kwaliteit van het wonen' hebben Daarom wil zij de binnenterreinen open houden 'dat wilden we altijd al (12-13 jaar terug toen de bewonersorganisatie startte)

'Els Als je het aan de bewoners overlaat, is dat onverantwoord, want hier moeten we verder kijken dan 1985 Je bent bezig voor de wijk en niet voor je eigen straatje' wlg 28

Het gevoel van 'deskundigen voor bestwil van de bewoners' leidt soms tot scènes waarin de extern deskundigen zich precies zo opstellen als de ambtenaren waarmee de bewonersgroepen te maken hebben

'Als er een brief binnenkomt die gaat over overlast van een koffieshop, ondertekend door 'verontruste vrouwen geweest Zuid-Holland' reageert Eric dat hij dat een anonieme brief vindt, waar hij niet op kan reageren Er wordt uiteindelijk niets met de brief gedaan' keg 148

In de hervormings- en verzetsorganisaties speelt de representativiteitsnorm geen rol, omdat daar geen achterban is zoals bij de actiegroepen en professionele actieorganisaties De voorlichtingsgroep heeft als achterban alle woongroepverenigingen Voor de kraakgroep zijn het de deelnemende kraakpanden Bij de overige groepen uit deze categorie gaat het bij 'achterban' hooguit om de minder actieve leden van de groep Opvallend is dat bij twee groepen, de nieuwhuisgroep en de kraakgroep, een totaal andere norm optreedt dan bij actiegroepen en professionele actieorganisaties Het gaat

om de eerder beschreven autonomienorm. Op basis van deze norm is zowel representativiteit als zaakwaarnemen ondenkbaar. Er kan hooguit gestreefd worden naar *autonomie* (naar binnen toe) en *eenheid* (naar buiten toe).

Normen over de *inzetbaarheid* hebben te maken met de mate waarin de achterban door de groep gebruikt mag worden als een extra hulpbron. De norm kan zijn dat de achterban een hulpbron *is*, dat de achterban een *mogelijke* hulpbron is of dat de achterban *niet* gebruikt kan of mag worden als hulpbron.

Deze verschillende normen blijken te horen bij de onderscheiden typen bewonersorganisaties. De professionele actieorganisaties gaan ervan uit dat de achterban een hulpbron is. In de actiegroepen komen twee normen voor: de groep is een potentiële hulpbron, of de achterban wordt niet als hulpbron gezien. Bij de hervormings- en verzetsorganisaties komt het niet voor dat men het juist acht de achterban als hulpbron te gebruiken.

NORMEN OVER INZETBAARHEID ACHTERBAN

	hulpbron	mogelijke hulpbron	geen hulpbron	niet van toepassing
Actiegroepen (5)	0	3	2	0
Prof.actieorganisaties (4)	4	0	0	0
Hervormingsorganisaties (3)	0	0	1	2
Verzetsorganisaties (2)	0	0	1	1
Totaal (n=14)	4	3	4	3

Vooraf in de professionele actieorganisaties heerst de norm dat de achterban een *hulpbron* is waarvan naar believen gebruik gemaakt kan worden.

‘Cas merkt nog op dat we de volgende keer vervelende bewoners mee moeten nemen naar de vergadering van de stuurgroep.’ keg 51

Ook tot de leden van de groep kan een dergelijke mentaliteit zich uitstrekken.

‘In de bejaardengroep heeft de beroepskracht een brief geschreven, op eigen initiatief. Ze leest hem voor, en vraagt of iemand van de groep wil tekenen. Dit soort vragen wekken bij de leden geen verbazing. Het is vanzelfsprekend dat de betaalde krachten dit alles regelen en uitvoeren, en even vanzelfsprekend dat dit naar buiten toe werk van een ‘bewoner’ moet zijn.’ wik 28

Zaakwaarnemen als norm en tegelijk de achterban als hulpbron zien, leidt soms tot gering respect voor bewoners. Dit komt in meer dan één professionele actieorganisatie naar voren.

‘In de buurtwinkelgroep waarschuwt een bewoner, lid van de organisatie, dat er niet teveel service geboden moet worden aan wijkbewoners, omdat mensen anders te gemakzuchtig worden.’ kek 16

In de grote-buurtgroep is deze houding echter bij veel meer deelnemers aan te treffen.

Het beeld van de wijkbewoners is weinig vleidend ze hebben weinig kennis, bewoners worden 'ingewerkt door een extern deskundige' keg 64, en zijn alleen met hun eigen belang bezig

'Pieter Mensen weten weinig van stadsvernieuwing Er gaan allerlei wildwestverhalen rond' keg 161

Gecombineerd met de opvatting van de betaalde krachten over zichzelf, zijn bewoners er in een dergelijk normenstelsel alleen nog om de plannen van de deskundigen goed te keuren In antwoord op een vraag van de voorzitter wat bewoners van een plan vinden, antwoordt de bewoners-architect 'Dat is geen probleem' keg 83 Ook in een latere vergadering meldt hij tevreden te zijn over een bewonersavond, 'omdat er weinig protesten waren van bewoners' keg 160

In de actiegroepen wordt soms ook ervan uitgegaan dat de achterban *mogelijk* als *hulpbron* in te schakelen is Het gaat dan echter bijna uitsluitend om de presentatie van de groep naar buiten toe Er wordt een selectie gemaakt uit de achterban, zodat de groep zo sterk mogelijk naar buiten kan treden

'Hij stelt voor dat er, bij een bijeenkomst met de woningbouwvereniging, een vertegenwoordiger is van subgroep 1, subgroep 2, en subgroep 3, maar niet van subgroep 4 omdat daar de bewoners onderling problemen hebben, en er een groot aantal gaan verhuizen' wws 26

Daarnaast wordt geprobeerd te verhinderen dat de achterban de eisen die de groep stelt zou kunnen afzwakken

'Victor Hebben we een lijstje van klachten? Het probleem is dat niet iedereen ze ervaart als probleem Dat mag de woningvereniging niet merken' wws 35

Ook in de poengroep wordt het soms zo geregeld - concreet gaat het daarbij om een steekproef voor onderzoek - dat er vooral 'genoeg noodgevallen tussen zullen zitten', ook al is dat 'niet de bedoeling van wetenschappelijk onderzoek' afk 5 Deze groepen beschouwen, vanuit een stellige overtuiging dat zij weten wat de achterban wil, de achterban als een instrument voor hun handelen

2.4 Gendernormen gedrag van vrouwen en vrouwelijkheid

Bij de analyse van normen over vrouwen en mannen, vrouwelijkheid en mannelijkheid, is gebruik gemaakt van observatieverslagen en van memo's, door het onderzoeksteam in de loop van de observatieperiode geschreven In de observatieverslagen zijn uitspraken te vinden op discursief niveau, terwijl de memo's eerder gaan over het routinematige gedrag tijdens de bijeenkomsten Uit beschrijvingen van routinematig gedrag, dat als vanzelfsprekend geaccepteerd wordt, zijn normen afgeleid die horen bij het niveau van het praktisch bewustzijn

Normen over gender, over vrouwen/mannen of over vrouwelijkheid/mannelijkheid worden zichtbaar in het koppelen van geslacht aan bepaalde soorten gedrag, en in stereotypes over persoonlijkheid, gedrag en geslacht² Stereotypes over vrouwen en mannen zijn een vertaling van 'ideale' karakteristieken van vrouwelijkheid en mannelijkheid tot een zeer beperkte definitie van vrouwelijke/ mannelijke identiteit of

gedrag Deze beperkte definitie legt de verbinding tussen symbolische dichotomieën van seksuele betekenis en gedrag in alledaagse, routinematige interactie Er gaat een sterk normerende werking van uit³ Alles wat buiten de beperkte definitie valt, wordt afwijkend en daarmee onjuist Stereotypes zijn 'normatieve interpretaties van vrouwelijkheid en mannelijkheid'⁴ In uitspraken of scènes komt dan naar voren dat vrouwen of mannen nou één keer zus of zo zijn, waardoor andere gedrags- of uitingvormen geblokkeerd worden Vaak verwijzen deze interpretaties naar een geslachtsgebonden identiteit of naar een gedragsvorm die 'traditioneel' genoemd kan worden, dat wil zeggen dat er gerefereerd wordt aan een identiteit of een gedragsvorm horend bij een verhouding tussen vrouwen en mannen waarbij de man actief is in de openbare sfeer, en de vrouw, als bezit van de man en onder zijn bescherming, zorgend bezig is in de privé-sfeer⁵ De mannelijke identiteit wordt dan gekenmerkt door activiteit, energie en standvastigheid, door doelgericht en zelfstandig handelen, door geweld, rationaliteit en abstractievermogen De vrouwelijke identiteit is in contrast daarmee passief, bescheiden, afhankelijk en vlijtig, ontvangend en zelfverloochenend, emotioneel en kuis, charmant en tactvol (Aerts 1984)

Bij de analyse van de observaties op expliciete uitspraken over mannen/vrouwen of mannelijkheid/vrouwelijkheid, valt op dat in een aantal groepen geen uitspraken hierover te noteren vielen Dit is het geval in één van de kleinere professionele actieorganisaties, en twee van de groepen uit de hervormingsorganisaties De overige groepen die horen bij de vier onderscheiden typen leggen verschillende accenten Er zijn normen over gedrag van vrouwen en mannen, en normen in de categorie 'normatieve interpretaties van vrouwelijkheid en mannelijkheid' Niet alle normatieve uitspraken of scènes ondersteunen een traditionele vrouwelijkheid of mannelijkheid Er zijn ook normen die hiertegen verzet aantekenen of die er een nieuwe norm voor in de plaats proberen te stellen

Normen die een traditionele vrouwelijkheid of mannelijkheid stellen komen het meest voor in de actiegroepen, in mindere mate in de professionele actieorganisaties en bijna niet in de groepen uit de hervormings- en verzetsorganisaties

241 Normen over het gedrag van vrouwen en mannen

Normen over het gedrag van vrouwen en mannen kunnen direct of indirect worden gesteld De directe vorm is de meest eenvoudige Vrouwen worden aangesproken op de verwachting dat zij een bepaald gedrag zullen vertonen, omdat zij behoren tot de sociale categorie 'vrouw' De norm die uit de analyse naar voren komt is dat vrouwen zorgend bezig horen te zijn, zowel in fysieke als in geestelijke zin Als er verwezen wordt naar de zorgende rol van vrouwen in fysieke zin gaat het bijvoorbeeld om de uitgesproken verwachting dat 'de dames' hapjes moeten maken voor een feest art 6, of moeten komen poetsen art 25 of zich mogen bemoeien met de inrichting van de poenwinkel art 15 Vrouwen doen daar zelf aan mee door het te accepteren, en door zelf andere klussen, houtbewerking bijvoorbeeld, tot mannenzaken te verklaren art 22 Alleen een enkel hoger opgeleid lid (m/v) geeft er blijk van dit niet zonder meer van-

zelfsprekend te vinden De klassieke reactie is dan om een blik van verstandhouding te wisselen met het lid van het observatieteam

'Kor maakt zich kwaad omdat hij de enige is die enorm veel tijd in de verbouwing van de winkel steekt

Liesje Wat kan er dan concreet gedaan worden?

Kor Als er vrouwen komen, kunnen die poetsen

Robert (student) giebelt en Liesje (studente) lacht breed naar de onderzoekster ' ark
25

In twee actiegroepen wordt de fysieke verzorging ook werkelijk standaard door vrouwen gedaan Het gaat dan om zorgen voor koffie, bier, afwas achteraf en de verzorging van het gezellige avondje Dit is het geval in de renovatiegroep en de poengroep

Naast een fysiek ondersteunende rol van vrouwen komt in de *memo's* een meer geestelijk ondersteunende rol naar voren, zoals het geven van emotionele ondersteuning Beide wekken de associatie op met moederlijk gedrag

'Karel begint vaak een verhaal te vertellen dat enigszins in de lucht hangt Ria begint dan regelmatig te knikken, waarna Karel het verhaal aan haar verder vertelt' A2

Vrouwen ondersteunen ook elkaar vaak automatisch, maar dan gaat het over persoonlijke dingen

De analyse van de Bales-scores op de observatieverslagen laat zien dat het bij de emotionele ondersteuning om een meer algemeen verschijnsel gaat vrouwen scoren hoger dan mannen in het aantal sociaal-emotionele bijdragen (zie 5.4) ⁶ Overigens werd geconstateerd dat mannen niet altijd 'zomaar' ondersteuning krijgen van vrouwen Zij vragen er ook geregeld om

'In de renovatiegroep valt een mannelijke bewoner geregeld terug op een bewoonster, 'Is het niet zo, Griet?' Hij vraagt om bevestiging en krijgt die ook In de poengroep weigeren vrouwen om dit te doen Ik krijg de indruk dat Marie vrij snel verhalen die zo tegen haar gericht zijn afkapt Liesje maakt er al snel flauwekul van Dit is echter toch een uiting van hetzelfde verschijnsel mannen vragen min of meer om een soort bevestiging' A2

Indirect komen normen over het gedrag van vrouwen en mannen tot uiting als er sprake is van 'discouragement' (Klein 1946/1989) Vrouwen die gedrag vertonen dat niet behoort tot het klassieke pakket vrouwelijke gedragsvormen worden in hun gedrag ontmoedigd door sanctiemechanismen als onzichtbaarheid, negeren, niet verbeterd worden

Dergelijke sanctiemechanismen bevestigen de norm dat vrouwen niet in de openbare sfeer thuishoren Ze worden zichtbaar als vrouwelijke deskundigen niet herkend worden, of vrouwelijke leden niet serieus worden genomen

'Voor de vergadering zou een juridische deskundige uitgenodigd worden Als Wouter en Caroline binnenkomen is deze vrouw reeds aanwezig, met nog 4 groepsleden

Wouter (rondkijkend) Zo, is de jurist niet op komen dagen?

Clarita stapt naar hem toe Dat ben ik, ze geeft hem een hand en stelt zich voor '
 nib 43

'Lenie vertelt dat iemand van de woningbouwvereniging bij haar langs kwam, in verband met klachten Het gesprek kwam op het huurderscomité

Man Ach, dat comité zeker weer zo'n stelletje vrouwen dat niets te doen heeft. Lenie is toen fel van leer getrokken Nou ik zit erin en ik ben toevallig voorzitter en alles

De man hield zich toen in, maar volgens Lenie meer uit beleefdheid dan dat hij overtuigd was ' dre 27

In het algemeen komt het vaker voor dat mannen vrouwen op hun traditionele rol wijzen door hun handelen in de groep, dus in de openbare sfeer te bagatelliseren In de memo's wordt het volgende verschijnsel beschreven

'De houding van autoriteiten op vrouwen varieert van een totale negatie tot niet serieus nemen De man van de woningbouwvereniging reageerde herhaalde malen alsof hij het 'gezeur' van de vrouwen nu wel gehoord had, en deed het af met zijn bekende schipperende praatje of een zogenaamd grapje Ook anderen van de woningbouwvereniging waren uitgesproken bot, de wethouder negeerde de vrouwen ' A6

Veel vrouwen in de actiegroepen hebben ten opzichte van mannen een duidelijke achterstand in kennis en vergadertechnieken Vrouwen die veel te zeggen hebben op de vergadering zijn vaak een uitzondering op het beeld dat groepsleden in het algemeen van vrouwen hebben Opvallend is het volgende verschijnsel

'De vrouwen worden niet verbeterd op het moment dat zij iets verkeerd zeggen, of, de vrouwen die zich beperken tot het geven van een voorbeeld mogen wel uitpraten, maar er wordt niet op hun verhaal ingegaan of geprobeerd dit voorbeeld naar een ander niveau te trekken Op deze momenten geldt blijkbaar liever een achterstand negeren, dan hem accepteren en uitleg te geven ' A12

Vrouwen (be)vestigen ook wel een bepaalde definitie van vrouwelijkheid, die moeilijk te rijmen valt met een belangrijke rol in de bewonersgroep De subjectieve superioriteit van mannen rijmt dan met een subjectieve inferioriteit van vrouwen

'Vrouwen kijken niet zo snel tegen elkaar op Dat uit zich in plotselinge gesprekken tussen vrouwen, die opeens iets gaan bespreken Tegen mannen kijken vrouwen eerder op Dit uit zich in gewoon niets zeggen of de eigen mening onderschatten ' A10

Opvallend is dat alle voorbeelden van 'discouragement' uit de actiegroepen komen en dat het gericht is op de vrouwen in die groepen die weinig opleiding hebben Gezien de normen in die groepen, waarin professionaliteit een belangrijke rol speelt, is het duidelijk dat deze vrouwen aan de onderkant van de hiërarchie staan In de professionele actieorganisaties en de hervormings- en verzetsorganisaties is dit gedrag niet geconstateerd Wellicht omdat daar veel meer vrouwen zijn die deskundig zijn of een relatief belangrijke positie innemen, zodat het minder gemakkelijk is een scheiding aan te brengen tussen mannen en vrouwen

2.4.2 Stereotypes over gedrag, persoonlijkheid en geslacht

Feitelijke gedragsverschillen tussen mannen en vrouwen, die parallel lopen met het vrouwelijke en mannelijke stereotype, kunnen als norm werken indien zij als vanzelfsprekend of natuurlijk worden geaccepteerd

Op het niveau van het routinematige gedrag is in een aantal groepen een verschil in gedrag tussen mannen en vrouwen aangetroffen. Dit verschil wordt in de memo's met verschillende tegenstellingenparen omschreven

- het persoonlijke/het politieke,
- het concrete/het abstracte,
- het alledaagse/het beleidsmatige

In al die tegenstellingen valt op dat veel vrouwen, en vooral de laagopgeleiden, zich bezighouden met het persoonlijke, het concrete, of het alledaagse. Mannen houden zich bezig met het politieke, het abstracte, het beleidsmatige

Vrouwen praten vaak aan de hand van het concrete, ze gebruiken vaak voorbeelden

'In de renovatievergaderingen viel het al snel op als vrouwen het woord nemen, geven ze vaak een voorbeeld. Zo van 'ons Willy woont in zo'n huis', of 'als je daar komt'. Het valt op dat op het moment dat de situatie zo concreet is, vrouwen opeens meer dan genoeg te zeggen hebben

Ook op de vergadering van één van de stadsvernieuwingsgroepen was dit opvallend. Deze voorbeelden die over de eigen situatie gaan, zijn beslist niet bedoeld als geklaag. Een voorbeeld heeft echt de functie van verduidelijking, het is een manier van verwoorden van een probleem, wat misschien ook abstracter verwoord had kunnen worden' A8

Een variant op dit verschijnsel doet zich voor als er taken verdeeld moeten worden. Als er iets moet gebeuren, willen vrouwen eerst precies weten wat ze concreet moeten doen. Hierbij geven ze soms ook het initiatief uit handen

'Er moest een spreekuur voor de buurt gedraaid worden, samen met Paul van Hontem, architect en Peters van WVN. Bij de vraag wie dat wilde doen vroeg Ria: 'Wat moet ik dan doen?' Pas dan komt naar voren dat het om niet meer gaat dan aanwezigheid en koffie zetten. Griet zegt dan: 'Oh, maar dat wil ik ook wel doen.' Als dezelfde vraag aan Karel wordt gesteld die later binnenkomt, stemt deze zonder iets te vragen toe om er te gaan zitten' A11

Meer algemeen gesteld

'Er is een enorm verschil tussen persoonlijke termen en politieke termen. Het niveau waarop onderhandeld wordt over het realiseren van bewonersbelangen is het politieke, er wordt ook onderhandeld in politieke termen. Het formuleren van het beleid van een bewonersgroep zou het omzetten van persoonlijke termen (en ervaringen) naar maatschappelijk/politieke termen moeten zijn. Dat is dus niet zo. Vrouwen die praten vanuit hun persoonlijke ervaringen passen niet in de vergadercultuur. Hun ervaringen worden niet of nauwelijks in beleid omgezet. Als een bewoonster haar belangen gerealiseerd wil zien, zal zij de stap van persoonlijk naar politiek alleen moeten zetten' A11

Voor de actiegroepen geldt in ieder geval op een aantal uitzonderingen na (hoger opgeleide vrouwen en beroepskrachten) is het niveau waarop de vrouwen zich in de

groepen begeven dat van het persoonlijke en het concrete Daarbij voegt zich dan een klein aantal van de mannen

Ook bij de professionele actieorganisaties viel dit verschijnsel te constateren, maar dan ook als verschil tussen beroepskrachten en bewoners

‘Tijdens de vergadering worden er punten besproken die betrekking hebben op de organisatie, en op de belangen van bewoners Dit zijn twee niveaus Ik heb de indruk dat de vrouwelijke bewoners vooral als bewoner hun positie bepalen, door over eigen ervaringen te vertellen of veel voorbeelden te geven De vaste krachten én de mannelijke bestuursleden hebben hun ingang via hun positie/functie in de organisatie’ H3

Bij de zorggroep is het ‘concrete’ gekoppeld aan eigenbelang, het abstracte aan het algemeen belang

‘Vrouwen komen op voor hun eigen stekkie Mannen hebben het over het grotere geheel’ H3

Het beschreven verschil tussen vrouwen en mannen is in het nadeel van vrouwen De vergaderingen hebben een algemeen, beleidsvormend, politiek karakter Het uitwisselen van ervaringen wordt getolereerd indien ze bijdragen aan het benoemen van een beleid, want dit laatste is de functie van de discussie Opmerkingen moeten kritisch zijn, dus refereren aan een groter kader Ook mag men niet te veel in niet-bijdragende details treden Vrouwen voldoen met hun gedrag niet aan deze norm

Als eigenschappen aan geslacht worden gekoppeld zonder dat het ter discussie wordt gesteld, werkt dat norm(re)producerend Zo wordt in de actiegroepen geroepen om sterke kerels als er gesjouwd moet worden Dit bevestigt geslachtsgebonden gedrag waarbij het tillen van een 25 kilo wegend voorwerp ‘kracht’ lijkt te vereisen en het tillen van een tegenstribbelende kleuter van 25 kilo eerder ‘zorg’ vereist

Als vrouwen iets van mannen gedaan moeten krijgen, wordt op hun verleidende capaciteiten gezinspeeld

‘Ria wil bij de renovatie haar eigen aanrechtblad houden

Sef legt uit dat dit met de aannemer geregeld moet worden

Ruud ‘Dat is een vrijgezel’ (Bedoelt daar moet je wel iets mee kunnen regelen)’
ren 5

Vrouwen zinspelen hier ook zelf op

‘Riet Laat de wijkagent Max erbij zijn bij het gesprek met de wethouder

Rob Wie strkt hem?

Riet doet dat wel

Misja Jij versiert dat wel

Riet Jammer dat het geen zomer is, dan deed ik een mini-rok aan

Noor Niet te grof geschut, graag

Rob Dan zegt Max niets meer Gelach’ dre 6

Impliciet treedt verleiding hier als alternatief op voor meer rationele strategieën Daardoor wordt het vrouwelijke stereotype bevestigd Bovendien plaatst het vrouwen in een afhankelijke, ontvangende positie

Een dergelijke definiering van vrouwen als afhankelijke wezens komt ook naar voren in de volgende scène

'Een alleenstaande vrouw vertelt over de slechte verstandhouding in de buurt. Bij haar komen bijvoorbeeld stiekem mensen aan de achterdeur luisteren.

Gradus: Dan moet je ook maar een vent nemen, die timmert hem wel de hersens in.

De vrouwen reageren hier niet op, zijn stil.

Buurtwerker. Dat lost niets op.' wws 14

Het naar voren gebrachte probleem wordt door de mannelijke bewoner niet serieus genomen. Zijn 'oplossing' is immers onzinnig. Bovendien refereert hij aan de traditionele norm. In deze opvatting horen vrouwen in de privé-sfeer. Omdat ze als bezit van de man gezien worden, en niet als zelfstandige subjecten, zijn ze zonder man ook zonder bescherming. Vrouwen zonder man zijn vogelvrij. Deze norm wordt niet ter discussie gesteld.

2.4.3 Traditionele vrouwelijkheidsnorm afstand en regressie

In de professionele actieorganisaties wordt de traditionele norm aan buitenlanders toegeschreven, niet alleen aan buitenlandse buurtbewoners, maar ook aan de migrantenwerker bijvoorbeeld. Men distantieert zich daarmee van de norm, maar creëert een nieuw stereotype over 'de buitenlander'.

'Jannie reageert afkeurend op samenwerking met de (buitenlandse) migrantenwerker, omdat de man nogal traditioneel denkt, volgens haar

Pierre: Dat kan wel eens botsen.

Lenie: Als het zou botsen is het tegelijk een goede gelegenheid om erover te praten.

Pierre: Je weet hoe dat gaat met buitenlandse mannen.

De vrouwen: 'En Nederlandse mannen!' keg 97

'Anneke: De buitenlandse mannen mogen niet weten dat ik de vrouwen uitnodig. Anders mogen ze misschien niet komen.

Tony: Ik vraag me af of het wel werkt, of de mannen er toch niet achter zullen komen.

Anneke: Die vrouwen zeggen ook niet alles tegen d'r man, hoor.

Jannie en Wil: Heel verstandig!' keg 97

De twee laatste citaten geven tevens een voorbeeld van een scène waarin tegelijk ook relativerende opmerkingen worden gemaakt. Dit komt ook voor in verband met de vermeende grotere kracht van mannen. In de zorggroep protesteren de dames huertegen 'hoho, de dames komen in opstand!' wlg 22. In de huiskamergroep wordt echt tegengas gegeven.

'Pleun: Dan heb ik nog een vraagje. Ik zoek verhuizers voor mijn piano, een paar sterke mannen.

Jerry: Sterke mensen.

Pleun: Het zijn tot nu toe altijd mannen geweest die mijn piano versjouwd hebben.

Teo (man): Ik ben niet sterk

Gusta: Ik wel! (vrolijk)

Stijn: Ik vraag mijn zwager wel!

Ria Zijn Gusta en ik genoeg voor één man? Ik ken trouwens een jongen met een apparaatje om de piano te laten zakken

Bas (stoer) Dan is het geen enkel probleem' com 25

Hier worden traditionele normen eerder doorbroken Zo wordt ook wel gerefereerd aan de heteroseksuele aantrekkingskracht tussen mannen en vrouwen, terwijl dan aan vrouwen een actievere rol wordt toegedacht

'Er is een discussie over al dan niet verplicht zijn van brandtrappen

Anita Ik wil wel een oefening houden met een paar mooie brandweermannen' wws 42

'Hannie En dan is er nog de sollicitatie van de migrantenwerker Er is een voorstel iemand aan te nemen Wil er iemand iets over zeggen?

Lenie en Renske maken grappen of het een 'stuk' is

Jongens zijn altijd welkom, zegt Hannie

Achmed heeft met Dorry in de sollicitatiecommissie gezeten Hij vertaalt de naam uit het Turks rechte bliksem

Els Misschien een gekke vraag Is hij jong?

Achmed 23 jaar Cor knikt goedkeurend

Hannie Een hete bliksem - gelach' wig 11/12

Soms treedt met betrekking tot het doorbreken van de traditionele norm misschien een onderzoekseffect op

'Als de groepsleden zich reorganiseren rond twee taken, blijkt dat alle vrouwen voor 'klachten' hebben gekozen, en alle mannen voor 'beheer' Het resultaat is zo verbluffend en opvallend, dat iedereen ineens vreselijk naar de onderzoekster gaat zitten lachen

Neel Het is toch wel erg, alle mannen in het beheer Heel frappant We moeten

Arie (niet aanwezig) vragen of hij bij de klachtengroep wil' nib 91

Het komt echter ook voor dat vrouwen zelf op een directe manier vraagtekens zetten bij de traditionele normen Ze vinden het bijvoorbeeld belachelijk dat mannen hun vrouw niet meer de kans geven om iets buitenshuis te doen

- concreet naar de groep te komen - en mopperen ook op hun geringere inzet

'Lenie snapt niet waarom Riet er niet is het is niets voor Riet om zomaar weg te blijven

Rob heeft wel net nog de man van Riet op de 'manneninstuif' gezien

Lenie (boos) O, dan kan ze niet weg Het is vanavond geloof ik gratis drinken

Hij had er toch ook na onze vergadering naartoe kunnen gaan Het duurt lang genoeg, tot twaalf uur' dre 26

'Annie Staan de mannen deze keer weer aan de kant te kijken met de handen in de zakken?

Teo (lachend) Als het koud is wel

Annie (boos) Maar anderhalf jaar geleden was het snikheet, toen deden ze ook niets, lieten de vrouwen al het werk doen' dre 22

Ook lijkt het erop dat vrouwen zich wat afwachtend gedragen Wachten tot er een aanleiding of misschien wel 'legitimering' is om zich actiever op te stellen Zo constateerden we in de memo's dat vrouwen die incidenteel een voorzittersrol op zich nemen (al dan niet op eigen initiatief), onder invloed van hun positie ineens veel

duidelijker aanwezig waren en veel actiever aan de groep deelnamen.

‘Neel is voorzitter. Ze laat nu ineens heel andere kwaliteiten van haarzelf zien.

Anders zegt ze nooit zo veel. Ze ontpopt zich als een goede voorzitter: laat iedereen rustig uitpraten, trekt conclusies, vraagt meningen.’ P5

Om dezelfde reden (passiviteit van sommige vrouwen, zichzelf niet naar voren durven schuiven) werkt het ‘pushen’ door opbouwwerkers ook vaak goed: vrouwen hebben maar een klein duwtje nodig.

‘Victor is als buurtwerker een echte autoriteit. Hij bepaalt de hele lijn van de vergadering, geeft mensen het woord of pusht ze zelfs om iets te zeggen. Dit laatste gebeurt vooral bij vrouwen, vooral vrouwen met minder opleiding en minder vergaderervaring. Deze vrouwen hebben dat harder nodig dan mannen, omdat zij niet zo snel de stap zetten om zelf te praten.’ A7

Soms zorgen vrouwen er zelf voor dat ze klein blijven.

‘In de voorlichtingsgroep merkt Jan op dat het notulenschrift bijna vol is. Dit is het sein voor een - gezien het belang van dit feit - overdreven grote vreugde bij Riet. Zij verheugt zich er luidkeels op een nieuw schrift te kopen. De anderen reageren niet. Jan heeft blijkbaar haar vreugde niet goed opgemerkt, want hij zegt dat hij misschien een schrift van zijn werk ‘mee kan nemen’. Omdat dit goedkoper is, wordt het pleziertje van Riet opzijgezet. Er is niemand die opmerkt hoe blanco ze nu kijkt, de blijdschap is verdwenen. Omdat Jan twee weken lang in gebreke blijft, neemt de onderzoekster een schrift mee. Riet is zeer aangenaam verrast. Een half jaar later, tijdens het interview, zegt ze nogmaals hoe geweldig ze dat heeft gevonden.’ M6

‘In de woonwerkpandgroep worden taken verdeeld bij het schrijven van het haalbaarheidsonderzoek. Bijna niemand biedt zich aan om te schrijven. Marij aarzelt, zegt dan ineens, blij, dat zij het wel wil typen. Opvallend is de blijdschap erbij. Pas later, en erg terloops, begrijp ik dat ze ook een soort eindredactie wil doen bij het typen. In de notulen is haar taak als typen beschreven.

Denkend over beide scènes drong zich bij mij sterk het beeld op van het kleine meisje. Het kleine meisje is in de Grote Wereld terecht gekomen, en geniet van alle interessants dat daar te vinden is. Zij stelt zich daar wat bescheiden in op. De plotselinge blijdschap, gekoppeld aan het aanbieden van een op dat ogenblik minder belangrijke taak (vooral bij Riet te zien) zie ik als een soort regressie naar het kleine meisje zijn, onder het motto: ik doe echt mee, maar ik hoef niet al die moeilijke, enge dingen. Zoals kinderen vinden dat ze helpen met de organisatie van een feest als ze menukaartjes tekenen of rondgaan met de schaal borrelhapjes.’

M6

2.4.4 Normen rond vrouwelijkheid in beweging

Normen over vrouwen en mannen komen niet altijd expliciet aan de orde. Vaak horen ze bij het vanzelfsprekende. Zo gebeurt het dat tijdens het afspraken maken in de drempelgroep vrouwen zeggen dat ze niet kunnen op een bepaalde avond, omdat ze een feest of een verjaardag hebben, terwijl mannen als argument voor verhindering zeggen dat ze een vergadering hebben of moeten werken. dre 11 Dit gaat ongemerkt

voorbij Als daarentegen in de buurtwinkelgroep een vrouw zegt 'dan kan ik niet, want er is voetballen', terwijl haar mannelijke buitenlandse collega zegt, 'dan kan ik niet, want ik moet oppassen' kek 48, ontstaat er hilariteit omdat er een afwijking is van het klassieke patroon

Bij de professionele actieorganisaties komt het vaker voor dat op een bescheiden manier gerefereerd wordt aan een norm van gelijkheid tussen vrouwen en mannen Dit krijgt meestal de vorm van een correctie van als algemeen gebruikte geslachtelijke aanduidingen

'Anneke Het hoeft niet duur te zijn, één gulden de man

Hierop reageren de meesten, ze wordt verbeterd de vrouw' keg 96

'Er moet een soort manager komen voor de uitwerking van het plan 'Verzorgd Wonen'

Dora Hij moet een duizendpoot zijn

Dorry (opbouwwerkster) Of een zij' wik 63

Ook komt het voor dat alleen expliciet naar voren gebracht wordt dat er sprake is van ongelijkheid

'Als er een groepje gevormd moet worden, worden door allerlei mensen namen genoemd

Sanne Allemaal heren' wig 32

Of dat men het heeft over de taakverdeling thuis, in niet-traditionele zin

'Kees is vorige week tachtig geworden, dus heeft de familie De Klein (= Kees + Griet) boterkoek gebakken

Griet Ja, hij kan goed koken, beter dan ik

De andere dames wilden dat ze ook zo'n man hadden' wik 1

Het is niet zo dat hierover in een groep altijd overeenstemming heerst

'Frauk roept speciaal jongens op om schoon te maken Met effect, David biedt zich aan' gkh 20

'Angela leidt de onderzoekster rond door de verbouwde achterhuis-zolder Ze vertelt wat lachend dat ze er allemaal hard aan gewerkt hebben, maar dat de jongens het meer bouwachtige, technische werk gedaan hebben Ik vraag of zij dat ook had willen doen, maar ze haalt haar schouders op dat is nou eenmaal zo' gkh 34

Er is dus wel een zekere alertheid ten aanzien van verschillen tussen mannen en vrouwen, maar de stap om dat te doorbreken wordt slechts incidenteel gezet Er is een zekere ambivalentie

'Koos heeft net zichzelf en David tot duo-voorzitters benoemd

Loes Secretaresses weten toch veel meer

Algemeen lachen

Esther Haha, secretaresse is toch heel wat anders

Loes Secretaris vind ik zo stom klinken

Esther Ja maar secretaresse is wat anders

Loes Ja? vind ik een raar woord secretaris, secretarisse dan?

Angela Maar secretaresse is mooier, vind ik ook

Loes: Ja.

Koos: maar ... maar dat bestaat: secretaresse.

Loes: Ja!

Koos begint in arrenmoede maar ergens anders over.' gkh 147

2.4.5 Conclusies

Gendernormen zijn duidelijk in beweging. In de actiegroepen komt een meer traditionele norm naar voren. In de overige groepen is sprake van een subtieler proces.

GENDERNORMEN

	traditionele norm	norm in beweging	geen norm
Actiegroepen (5)	2	3	0
Prof actieorganisaties (4)	0	3	1
Hervormingsorganisaties (3)	0	1	2
Verzetsorganisaties (2)	0	2	0
Totaal (n=14)	2	9	3

Het overzicht laat zien dat in slechts twee groepen geen enkele doorbreking van de norm geconstateerd is. In negen groepen wisselen bevestigingen en doorbrekingen van de norm elkaar af. Er treden zowel mechanismen op die zorgen voor een handhaving van de traditionele normen, die vrouwen op hun plaats houden, als mechanismen die de norm in beweging brengen en vrouwen een ruimere plaats toekennen.

Handhavende mechanismen hebben zowel met gedrag van vrouwen zelf als met gedrag van anderen tegenover vrouwen te maken. Er is sprake van 'discouragement'. Vrouwen worden door mannelijke leden van bewonersorganisaties, door mannelijke beroepskrachten en door mannelijke autoriteiten niet altijd serieus genomen of niet als deskundige (h)erkend. Sommigen worden geremd door eisen die in de privé-sfeer aan hen gesteld worden. Twee karakteristieken van het gedrag van vrouwen zelf werken eraan mee om de bestaande normen te handhaven: de sterkere neiging van vrouwen om emotionele ondersteuning te geven aan anderen en de meer persoonlijke, concrete, alledaagse invalshoek die zij kiezen om problemen aan de orde te stellen. Ook worden de bestaande normen bevestigd als vrouwen er zelf blijk van geven dat zij liever klein blijven, als zij verantwoordelijkheid afwijzen, of als zij verantwoordelijk werk definiëren als iets kleins.

Mechanismen die ertoe bijdragen dat de norm in beweging komt of blijft, hebben vooral te maken met het loskoppelen van eigenschappen en vaardigheden en geslacht. Ook blijkt bij een feitelijke doorbreking van geijkte posities vaak dat vrouwen geschikter zijn voor bepaalde taken dan zichzelf en anderen denken. Het 'pushen' van vrouwen heeft

in die zin een positief effect. Tot slot werkte ook het houden van dit onderzoek als een versterking van die groepen binnen de organisaties die een meer brede deelname van vrouwen aan deze organisaties voorstaan.

2.5 Overeenkomsten en verschillen tussen de vier typen bewonersorganisaties

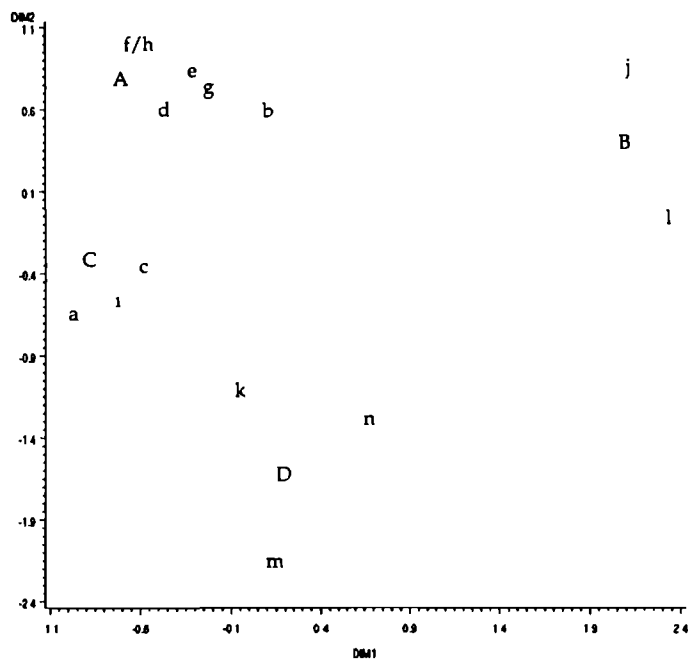
Om zicht te krijgen op eventuele patronen in de hiervoor beschreven normen op collectief niveau is een homogeniteitsanalyse uitgevoerd. Deze analyse van de normen over leden, groep, achterban en gender laat zien dat er duidelijke verschillen bestaan tussen een aantal clusters van groepen. Deze clusters lopen niet helemaal parallel met de onderscheiden typen bewonersorganisaties, zoals in figuur 3 te zien is. Wel vertonen ze patronen die zeer ver uit elkaar liggen, dus duidelijk afgegrensd zijn. Cluster A bestaat uit drie actiegroepen en drie professionele actieorganisaties. Ook cluster C bestaat uit een combinatie van deze twee typen groepen. Cluster B bestaat uit twee hervormingsorganisaties, terwijl cluster D de derde hervormingsorganisatie typeert, samen met de twee verzetsorganisaties.

Om het normpatroon te kunnen beschrijven wordt de figuur van de categoriekwantificaties gebruikt, figuur 4. De cijfers tussen haakjes verwijzen naar categorieën van variabelen (zie legenda figuur 4).

Zes bewonersorganisaties vertonen een normenpatroon dat hen karakteriseert als *professionele zaakwaarnemers*. Kernnormen zijn dan een vanzelfsprekend hoge professionaliteit (22), zaakwaarnemen als norm in de relatie tot de achterban (84), gecombineerd met het gebruiken van de achterban als hulpbron (92), regulering van emoties en het niet noemen van de harmonienorm (31). Iets minder tot de kern hoort de norm dat solidariteit een vanzelfsprekendheid is (62), en de norm dat de achterban mogelijk als hulpbron ingezet kan worden (93). In figuur 4 is dit cluster aangegeven met een A. Tot dit cluster horen drie actiegroepen en drie professionele actieorganisaties. De meest extreme positie wordt ingenomen door de twee grote professionele actieorganisaties: de grote-buurtgroep en de zorggroep.

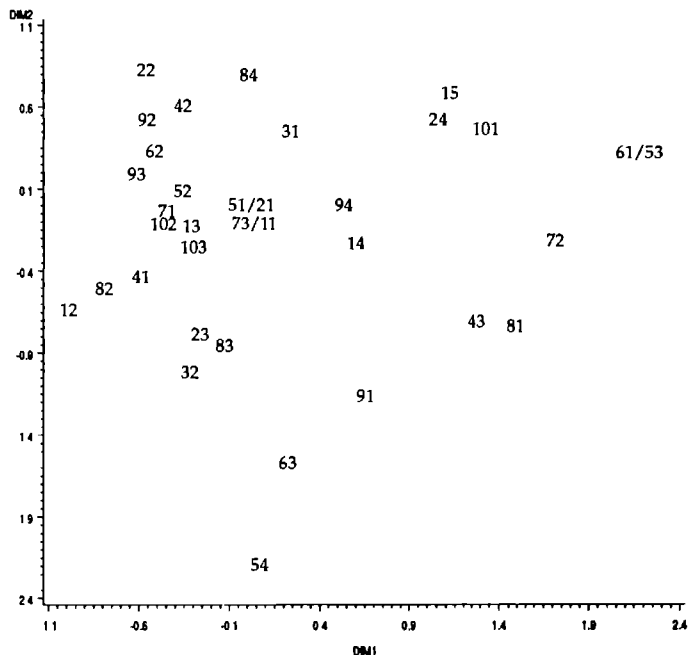
Een tweede cluster bewonersorganisaties (in de figuur aangegeven met een C) vertoont een normenpatroon dat hen karakteriseert als *harmonieuze actieorganisaties*. Kernnormen zijn dan een hoge, vanzelfsprekende inzet (12), representativiteit als norm voor de relatie tot de achterban (82), harmonie (32) en een zo hoog mogelijke professionaliteit (23). Tot dit cluster horen twee actiegroepen en een (kleinere) professionele actieorganisatie, de bejaardengroep. In het grensgebied tussen A en C liggen de normen 'zakelijkheid' (52) en 'zo hoog mogelijke inzet (13) die zowel voor de professionele zaakwaarnemers als voor de harmonieuze actieorganisaties belangrijk zijn. Ook gendernormen zijn daar te vinden, zowel de traditionele norm (102), als de dynamische norm (103).

Figuur 3: Normen op collectief niveau: bewonersorganisaties

a	Renovatiegroep	A	Professionele zaakwaarnemers
b	Drempelgroep	B	Non-organisaties
c	Nieuwbouwgroep	C	Harmonieuze actieorganisaties
d	Poengroep	D	Alternatieve bewonersorganisaties
e	Stadsvernieuwingsgroep		
f	Grote-buurtgroep		
g	Buurtwinkelgroep		
h	Zorggroep		
i	Bejaardengroep		
j	Voorlichtingsgroep		
k	Huiskamergroep		
l	Nieuwhuisgroep		
m	Woonwerkpandgroep		
n	Kraakgroep		

Figuur 4: Normen op collectief niveau: categoriekwantificaties

1. Inzet	11 niet genoemd 12 vanzelfsprekend hoog 13 zo hoog mogelijk 14 naar vermogen 15 laag	62 vanzelfsprekend 63 expliciet
2. Professionaliteit	21 niet genoemd 22 vanzelfsprekend hoog 23 zo hoog mogelijk 24 onbelangrijk	7. Autonomie
3. Harmonie	31 niet genoemd 32 wel genoemd	71 niet genoemd 72 autonomie leden 73 autonomie achterban
4. Emoties	41 niet genoemd 42 regulering 43 expressie	8. Achterban
5. Werkwijze	51 niet genoemd 52 zakelijk 53 onzakelijk 54 alternatief zakelijk	81 niet genoemd 82 absolute representativiteit 83 relatieve representativiteit 84 zaakwaarnemen
6. Solidariteit	61 niet genoemd	9. Hulp achterban
		91 niet genoemd 92 hulpbron 93 mogelijke hulpbron 94 geen hulpbron
		10. Gender
		101 niet genoemd 102 traditioneel 103 norm in beweging

Een derde cluster ligt uiterst rechtsboven in de figuur, aangegeven met een B. Deze groepen vertonen een normenpatroon dat strijdig is met de idee van een organisatie. Ze zijn *non-organisaties* genoemd. De kernnormen zijn een ontkenning van normen uit de eerder beschreven clusters: solidariteit wordt niet genoemd (61), een gendernorm is niet genoemd, de norm voor inzet is laag (15), professionaliteit is onbelangrijk (24), onzakelijkheid is de norm (53). Autonomie (72) als norm is deels verantwoordelijk voor het ontkrachten van deze normen. Dit cluster omvat twee hervormingsorganisaties. Het vierde cluster is het cluster van de *alternatieve organisaties*, aangegeven met een D. De twee verzetsorganisaties en de ene hervormingsorganisaties die deel ervan uitmaken, hebben als kernnormen een expliciete, onderhandelde solidariteit (63) en een alternatieve zakelijkheid (54). In het grensgebied met C liggen de normen harmonie (32) en een zo hoog mogelijke professionaliteit (23). In het grensgebied met B de vrije expressie van emoties (43). Waar dit in het geval van B het problematische pakket nog versterkt, omdat de vrije expressie van emoties niet door andere normen ingetoomd wordt, is bij D wel sprake van een zeker evenwicht. Hier wordt de vrijheid in de expressie van emoties begrensd door normen van expliciete solidariteit, harmonie, een zo hoog mogelijke professionaliteit en een alternatieve zakelijkheid.

3 Normen en sancties op individueel niveau

De analyse van normatieve uitspraken uit de interviews vond op een soortgelijke wijze plaats als die van normatieve uitspraken uit de observatieverslagen. Bij de beschrijving is waar mogelijk dezelfde omschrijving gebruikt als bij de analyse van de observatieverslagen. Dergelijke omschrijvingen zijn hier dus niet meer herhaald.

Net als in de analyse van normen uit de observaties, zijn in de interviews normen te vinden waaraan leden moeten voldoen, normen waaraan de groep moet voldoen, normen waaraan de achterban moet voldoen, en normen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Bovendien komen in de interviews normen naar voren over de volkshuisvesting.

3.1 Ledennormen inzet, posities, eigenschappen en vaardigheden

Normen waaraan leden moeten voldoen, gaan over inzet, over gedrag van personen die bepaalde posities bekleden en over eigenschappen en vaardigheden.

De norm rond *inzet* is in alle groepen ongeveer hetzelfde en wordt ook door een zeer groot aantal vrouwen genoemd. Inhoudelijk komt de norm erop neer dat men zich moet inzetten, dat men de groep niet in de steek mag laten. Er zijn weinig verschillen tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM INZET

Actiegr (n=14)	11
Prof actieorg (n=13)	12
Hervormingsorg (n=11)	11
Verzetsorg (n=6)	6
Totaal (n=44)	40

Vrouwen uit de verschillende typen groepen koppelen verschillende condities aan 'inzet'. In de *actiegroepen* hebben normatieve uitspraken over de inzet van de groepsleden vooral te maken met de condities waaronder deze normen nagevolgd kunnen worden. Deze condities gaan vooral over de manier waarop de groep functioneert. Condities komen bijvoorbeeld ter sprake als er een enkele keer niet aan voldaan wordt. Zo wordt gesteld dat geen inzet verwacht kan worden als er te hoge kosten verbonden zijn aan het deelnemen aan de groep.

'Nu moet ik er soms geld bijleggen. Gisteren moesten we bij een informatiestand zitten, maar we moesten wel f 1,75 voor een kop koffie betalen. Maar ik vind, als je daar de hele dag zit, dan moesten ze zeggen, hier hebben jullie een bonnetje en je kan het goedkoper krijgen. Het hoeft niet helemaal voor niets' afk 103.

Op soortgelijke wijze wordt ook wel gesteld dat het 'leuk moet blijven' nib 210, en dat er ook 'waardering moet zijn voor wat de groepsleden doen' nib 311 dat 'duidelijk

gemaakt moet worden waarom er een vergadering is' ren 109 en dat het zo moet zijn 'dat je je niet op een bepaalde manier moet gedragen in de groep'. dre 126

'Ik gedraag me eigenlijk zoals ik me thuis gedraag. Als het niet zo zou zijn, dan werd me iets opgedrongen, van 'jij moet dat'. Dat zou ik helemaal niet leuk vinden. Ik zou het ook niet kunnen denk ik, dan zou ik er meteen mee uitscheiden. Ik vind gewoon, ja, waarom moet ik me anders gedragen als ik me normaal gedraag, dat zie ik helemaal niet zitten.' dre 126

Als niet voldaan is aan de voorwaarden voor inzet, is de ultieme sanctie dan ook weggaan.

Is bij de actiegroepen opvallend dat uitspraken die te maken hebben met de normen rond inzet aan de orde komen vanuit de 'huidige vervulling van de condities' ervoor, bij de *professionele actieorganisaties* is iets heel anders aan de hand. Bij de grotebuurtgroep valt op dat normen rond inzet niet in de eerste persoon (enkelvoud of meervoud) aan de orde komen. Het gaat dus niet over een norm dat 'ik' of 'wij' ons moeten inzetten, maar om een norm dat 'de mensen' of 'de bewoners' zich moeten inzetten, of niet.

'We proberen toch zoveel mogelijk iedereen zijn zin te geven, omdat het toch vrijwilligers zijn die het leuk moeten blijven vinden.' keg 340 (beroepskracht)

'Je merkt dat de bewoners advies willen welke actie ze moeten voeren. Ze moeten een duw krijgen in die richting. Ze hebben mensen nodig die ze een duw geven.' kek 105 (stagiaire)

Inzet van bewoners is in de grote-buurtgroep en de buurtwinkelgroep dus iets dat noodzakelijk is, maar waarvoor beroepskrachten (en stagiaire) de voorwaarden moeten scheppen. Over de inzet van het professionele kader zelf zijn geen uitspraken gedaan. In de *hervormings- en verzetsorganisaties* worden erg veel normatieve uitspraken over inzet gedaan, die benadrukken dat mensen verplicht zijn zich in te zetten. De norm wordt hier vooral benadrukt omdat aan deze normen niet voldaan wordt. Dat komt doordat anderen die norm niet onderschrijven, of doordat ze om allerlei redenen tekort schieten. Interessant is dan om te kijken of men ook sancties noemen of gebruiken om naleving van die norm af te dwingen. Dat laatste is niet het geval. Wel trekken personen die het niet eens zijn met deze norm, soms de consequenties en verdwijnen. De enige sanctie die verder ter sprake komt, is 'iemand aanspreken op zijn/haar verantwoordelijkheid'.

'Als ik het in de vereniging nodig vond, riep ik ook de mensen ter verantwoording, daar hebben anderen ook wel last van gehad.' com 116

'Natuurlijk krijg je ook commentaar op het moment dat ik vind dat bepaalde mensen de verantwoording niet op zich nemen, dan krijg je ook commentaar.' com

318

Veel vaker constateren respondenten overtreding van de inzetnorm, zonder dat ze enige sanctie overwegen of uitoefenen. Wel zeggen ze dat 'het ze stoort' och 233, dat ze 'boos' waren nih 433, of ze gebruiken duidelijk pejoratieve bewoordingen: 'allemaal slappe lui.' nih 316 Hier komen vooral 'onvervulde' condities aan de orde. Deze vrouwen geven aan dat ze wel begrijpen waarom de inzet-norm zo problematisch is. Ook hier moet het 'leuk zijn' och 310, moet de groep 'toegankelijk' zijn och 312, en moet de druk op mensen niet te groot worden. och 239

In alle typen groepen zijn bepaalde posities te onderscheiden, waarover normatieve uitspraken zijn opgetekend. In de actiegroepen en professionele actieorganisaties zijn dat allereerst de beroepskrachten. Daarnaast zijn het de posities van voorzitter van een vergadering, notulist, penningmeester en woordvoerder. Deze posities komen ook voor in de groepen uit de woongroepen- en kraakbeweging. Het gaat hier dus om *positiegebonden normen*.

Bij de vrouwen uit de actiegroepen en de hervormings- en verzetsorganisaties doet niet iedereen normatieve uitspraken hierover. Bij de professionele actieorganisaties zijn in elk interview één of meerdere normatieve uitspraken hierover te noteren.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM POSITIES

	Beroeps krachten	Voorzitter notulist(e) en overige taken*	Totaal**
Actiegr (n=14)	9	5 (1)	11
Prof actieorg (n=13)	10	7 (3)	13
Hervormingsorg (n=11)	0	4 (1)	4
Verzetsorg (n=6)	0	4 (1)	4
Totaal (n=44)	19	20 (6)	32

* Tussen haakjes het aantal uitspraken dat niet gaat over een professionele taakuitoefening

** Totaal is hier het totale aantal personen dat over posities een normatieve uitspraak doet

Allereerst gaat het om *beroepskrachten*. In de *actiegroepen* wordt benadrukt dat een groep een beroepskracht nodig heeft. Van hen wordt verwacht dat zij problemen waarmee de groep zit, oplossen. Opvallend veel uitspraken gaan over de relatie tussen de beroepskracht en de groep. Van de groep wordt geëist dat men tolerant is ten opzichte van eventuele fouten van beroepskrachten. Dat stelt dan ook eisen aan de beroepskrachten zelf. Zij moeten weten dat ze in 'dienst' zijn van de bewoners.

'Bij ons in de groep vinden ze toch, hij wordt ervoor betaald, dus hij moet overal bij zijn en zich overal 100% voor inzetten. Dus dan krijg je het gevoel dat fouten je dubbel worden aangemeten omdat je beroepskracht bent. (Gebruik tweede persoon duidt hier wellicht op identificatie, respondent is zelf geen beroepskracht, MV). Ik heb vaak gezegd 'hoe jullie tegen de beroepskracht doen, vind ik niet redelijk'. Ook al vond ik zelf dat hij blunders maakte. Maar ja, dat komt natuurlijk ook, omdat sommige leden, ja, die hebben ook zelf een buurthuis opgericht, en zij zeggen, die beroepskrachten die zijn bij ons in dienst. En zo hoort het feitelijk ook. Maar dat kun je natuurlijk te extreem doorvoeren' afk 224

Uit dit citaat komt naar voren dat over het 'juiste' gedrag van de beroepskracht heel wat onderhandeld wordt in de groep. Dat geldt ook voor een andere norm, namelijk dat de beroepskracht zich enigszins op de achtergrond moet houden, niet alles zelf moet willen doen. Telkens wordt in deze citaten afkeurend gesproken over een beroepskracht

die een té groot stempel op de groep drukt, of de groep te weinig zelf dingen liet doen. De beroepskracht zelf onderschrijft deze normen ook wel.

In de *professionele actieorganisaties* komen deels dezelfde punten naar voren. Benadrukt wordt dat beroepskrachten nodig zijn, omdat ze deskundig zijn en ervoor geleerd hebben. Verder gaan de normen vooral over het delicate evenwicht tussen distantie en betrokkenheid. De beroepskrachten moeten betrokken zijn bij de zaak, maar niet op een te eigengereide manier, en ze moeten distantie kunnen opbrengen, of verschillende belangen tegen elkaar kunnen afwegen. Ook hier wordt gesteld dat de beroepskrachten hun plaats moeten weten. Ze zijn er om de bewoners te steunen, ze staan niet boven de bewoners en ze moeten niet alles naar zich toetrekken.

Door de beroepskrachten uit de grote-buurgroep worden daar nog normen aan toegevoegd, die duidelijk te maken hebben met het grote aantal beroepskrachten in zo'n professionele actieorganisatie. Het gevaar bestaat, constateren zij, dat beroepskrachten problemen in de organisatie onder elkaar oplossen, omdat zij elkaar vaak zien. Maar het is beter om problemen samen met bewoners te bespreken. ^{keg 414/425} Een tweede gevaar is een onderlinge hiërarchie tussen de beroepskrachten. Het wordt afgekeurd dat er een scheiding ontstaat tussen administratieve krachten enerzijds en opbouwwerkers, sociaal begeleiders en extern deskundigen anderzijds. ^{keg 340}

Wat de *andere posities* betreft, hebben de normatieve uitspraken in de *actiegroepen* bijna allemaal dezelfde inhoud. *professionaliteit* is de norm. Voorzitters moeten zich niet laten overtroeven en capaciteiten hebben, notulisten moeten een bepaalde vaardigheid bezitten, en ook om het woord te voeren moet je deskundig zijn. Men ergert zich als andere groepsleden zich niet goed geïnformeerd hebben over bepaalde zaken. Slechts éénmaal wordt bepleit dat 'iedereen moet leren voorzitten'. ^{wws 3}

Bij de *professionele actieorganisaties* is de tendens enerzijds hetzelfde, anderzijds wordt gesteld dat sommige effecten van professionaliteit negatief zijn en afgeremd zouden moeten worden. Door de hoge deskundigheid van de beroepskrachten wordt de organisatie als geheel steeds professioneler en daardoor voor leken-bewoners bijna niet meer toegankelijk. Vooral bewoners pleiten voor meer toegankelijkheid. Voor sommigen is de hoeveelheid schriftelijke informatie te groot.

In de *hervormings- en verzetsorganisaties* komen wel normatieve uitspraken voor die 'professionaliteit' voorop stellen als norm voor posities in de organisatie, maar daarnaast is ook 'spreiding van kennis en macht' een norm. Van daaruit wordt dan meestal een roulerend voorzitterschap bepleit.

Normen kunnen ook gaan over de *eigenschappen of vaardigheden* die leden bij voorkeur moeten bezitten. Beheersing van emoties wordt dan het meest genoemd, vooral bij de professionele actieorganisaties, en het minst bij de verzetsorganisaties. Professionaliteit als norm voor bewonersleden is ook een norm over eigenschappen en vaardigheden. Deze komt niet voor bij de verzetsorganisaties.

	Beheersing Emoties*	Professionaliteit	Totaal
Actiegr (n=14)	5 (+1)[+0]= 6	3	8
Prof actieorg (n=13)	6 (+3)[+0]= 9	1	9
Hervormingsorg (n=11)	3 (+1)[+1]= 5	3	7
Verzetsorg (n=6)	0 (+0)[+1]= 1	0	1
Totaal (n=44)	14 (+5)[+2]=21	7	25

* Bij de cijfers over beheersing van emoties is eerst het cijfer aangegeven voor beheersing van emoties in meer algemene zin, vervolgens tussen ronde haakjes het cijfer voor bescheidenheid als norm en tenslotte tussen vierkante haakjes het cijfer voor assertiviteit

De in normatieve zin meest benadrukte eigenschappen of vaardigheden hebben in veel typen groepen te maken met de *beheersing van emoties*

'Als woordvoerster reageerde ik vaak een beetje te emotioneel op mensen. Het was af en toe ook echt nodig dat de anderen het overnamen. Dan vonden ze dat ik te kwaad was, niet rustig genoeg meer was, dat ik geen goede woordvoerster meer was. Dan namen ze het van mij over' ^{nib 233}

'Ik zou nog willen leren om niet zo heel erg boos te worden als ik mijn zin niet krijg of zo. Als ik weet dat ik gelijk heb en ik krijg geen gelijk. Dan ga ik heel hard gillen' ^{keg 221}

'Als ik bijvoorbeeld met de woningbouwvereniging praat en ze behandelen je dan, ja echt knullig zal ik maar zeggen. Nou, dan gaat mijn bloed koken en dan word ik kwaad. Maar dat is niet altijd goed. Dat heb ik ook geleerd om me een beetje in te houden.' ^{nib 317}

Vaak wordt in het interview niet toegelicht waarom een vrouw vindt dat beheersing van emoties beter is. Als dat wel gebeurt, wordt meestal verwezen naar het effect je kan meer bereiken door minder emotioneel gedrag te vertonen.

Bij de verzetsorganisaties komt geen verwijzing naar deze norm voor.

Een opvallend cluster uitspraken over eigenschappen of vaardigheden gaat over bescheidenheid als zelfbeheersingsnorm. Dit komt het meest voor bij vrouwen uit de professionele actieorganisaties. In de hervormings- en verzetsorganisaties wordt enkele keren assertiviteit als norm gehanteerd. Bij de groepen uit de kraakbeweging wordt dit zelfs 'hard zijn' genoemd.

'Je leeft je altijd teveel in, weet je? Dat is prima, maar dan laat je daarmee wel momenten voorbijgaan dat je ook je mening gaat zeggen. Want je begrijpt het allemaal wel. Meer mensen hier hebben dat. Soms heb ik het gevoel dat het een beetje uit gemakzucht is hé. Dat probeer ik ook bij mezelf te bestrijden. Je wordt gewoon wat harder. En ergens vind ik dat wel positief' ^{toe 113}

Professionaliteit als norm heeft als het gaat om eigenschappen en vaardigheden dezelfde

inhoud als de professionaliteitsnorm in verband met posities. Leden moeten zich zo professioneel mogelijk gedragen.

3.2 Groepsnormen: moraal en werkwijze, externe en interne strategie

Groepsnormen gaan over de moraal en werkwijze van de groep. Ze kunnen zich ook uitstrekken tot het hele beleid van de groep. Dan gaan ze over de externe of interne strategie. Normen over de externe strategie gaan over macht, haalbaarheid van het doel en machtsmiddelen. Normen over de interne strategie gaan over interne besluitvorming en beheer, en over professionaliteit.

Normen over de *moraal* van de groep verwijzen naar de manier waarop groepsleden met elkaar om (zouden) moeten gaan. De norm die erin naar voren gebracht wordt, is 'harmonie'. Normen over de werkwijze bepleiten veelal efficiëntie. De harmonienorm wordt in alle interviews genoemd. Efficiëntienormen komen in alle typen bewonersorganisaties voor, maar het meest bij de vrouwen uit de professionele actieorganisaties.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM MORAALEN EN WERKWIJZE

	Harmonie	Efficiëntie
Actiegr. (n=14)	14	6
Prof.actieorg. (n=13)	13	9
Hervormingsorg. (n=11)	11	6
Verzetsorg. (n=6)	6	4
Totaal (n=44)	44	25

Volgens de *harmonienorm* hoort de onderlinge sfeer goed te zijn, de onderlinge tolerantie en de zorgzaamheid voor elkaar groot. Verschillen van mening zijn niet problematisch zolang ze produktief worden ingezet, maar ruzies dienen vermeden te worden. In deze algemene termen is de norm hieromtrent voor de vrouwen uit alle onderzochte groepen samen te vatten.

Het 'verbod' op ruzie gaat van kleine opmerkingen 'het is lullig om je humeur op anderen af te reageren' wws 326 in algemene zin, tot meer persoonlijke afwijzingen ervan 'ik was als de dood dat er weer ruzie kwam.' nib 122 Dreigende schendingen van de norm leiden tot een sterk gevoelde plicht in te grijpen. Het vervolg van het laatste citaat is: 'En dan voelde ik me echt geroepen van: hier komt de vredesengel weer aanvliegen. Dan moet ik ze helpen daarmee.' nib 122

In het algemeen geldt dat deze harmonienorm wel sterk is, maar dat er weinig sancties gebruikt kunnen worden bij overtreding ervan. Als er ruzie dreigt of komt en de geïnterviewde persoon ervaart een persoonlijk vermogen om die ruzie te kalmeren, dan wordt dat vermogen door de dreigende schending van de norm een 'plicht'. Als de persoon zichzelf daartoe niet in staat acht, heeft de schending van de norm slechts

gevoelens van verdriet, onmacht of machteloze woede tot gevolg. Vanuit het accepteren van de harmonienorm is het moeilijk om bij dreigende schending ervan over te gaan tot het gebruik van niet-harmonieuze middelen. Het gebeurt wel, maar dan moet men dit weer verantwoorden ten opzichte van zichzelf.

'Zegt zij je wilt me helemaal kapot maken. Dat is overdreven, het was gewoon een botte opmerking, maar ja, zij doet ook bot.' ^{nib 318}

Zo'n harmoniemodel stelt dus hoge eisen aan de betrokkenheid en de sociale vaardigheden van de leden. 'Uitpraten' is eigenlijk de enige uitweg uit ruzie of onenigheid. Het is niet altijd een succesvolle weg.

'Als er onenigheid was, werd het wel uitgesproken, maar niet genoeg. We hebben ook een keer gezegd, we stoppen met die oude vetes, terwijl die er toch blijven. Hoe dan ook, die blijven dus gewoon zitten.' ^{nib 440}

Veel uitspraken gaan over onderdelen van de harmonienorm. *Juist* is in termen uit de interviews: eerlijkheid, openheid, vrolijkheid, positieve kritiek, tact, gezelligheid, zorg, begrip, vertrouwen, overleg, respect, luisteren en aandacht. *Afgekeurd* wordt stress, elkaar afmaken, eigengereidheid, persoonlijk getinte kritiek, schreeuwen, vuile was buiten hangen, hiërarchie, roddelen, gezeik, formalisme, uitbuiting, iemand onderuit halen, spanningen, iemand negeren, kankeren, mensen koel bejegenen, bothed, chaos, emotionele chantage en vetes.

Efficiëntie is de duidelijk zichtbare norm voor de *werkwijze* van de groepen. In de *actiegroepen* komt de norm marginaal naar voren, in een directe combinatie met het harmoniemodel. Uitspraken die een harmonienorm bepleiten, worden gecombineerd met uitspraken over efficiëntie. Het moet 'zakelijk en gezellig' ^{nib 111} zijn in de groep, en 'kritiek op één bepaalde persoon kan men beter buiten de vergadering uiten, dat vermijdt problemen tijdens de bijeenkomst en maakt het waarschijnlijker dat de kritiek effect heeft' ^{ren 239/nib 142}.

Bij de *professionele actieorganisaties* zijn meer efficiëntienormen genoemd. Leden moeten 'bij de zaak blijven', consequent zijn en efficiënt, niet slordig. Als hiervan afgeweken wordt, 'moet' de beroepskracht ingrijpen, of 'moet' men kritiek op elkaar kunnen uitoefenen. Bij de professionele actieorganisaties wordt soms ook een tegenstelling geconstrueerd tussen de harmonienorm en een 'te zakelijke' organisatie. Bij de harmonienorm horen in dat geval ook afwijzingen van hiërarchie, formeel gedrag en uitbuiting. Bij de vrouwen uit de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* hebben efficiëntienormen vooral te maken met 'regeltjes of afspraken'. Men verwacht dan dat meer resultaat geboekt zal worden of hanteert de norm omdat men zich daar persoonlijk beter bij voelt. Bij deze groepen worden de harmonie- en efficiëntienormen niet aan elkaar gekoppeld, maar bestaan ze naast elkaar.

Normatieve uitspraken over het externe en interne beleid van de groep hebben te maken met *externe* en *interne strategie*. Onder externe strategie vallen dan de macht die de groep hoort te hebben, het doel van de groep en de te gebruiken machtsmiddelen. Onder interne strategie vallen dan vooral normen over de wijze waarop de groep besluiten moet nemen, en over de wijze waarop de groep hoort te functioneren. Normen over macht worden vooral door de vrouwen uit de actiegroepen en de

professionele actieorganisaties naar voren gebracht. Hetzelfde geldt voor normen over machtsmiddelen. Normen over het doel komen minder voor, en dan vooral bij de vrouwen uit de professionele actieorganisaties en de hervormingsorganisaties. Vrouwen uit de hervormingsorganisaties doen zeer weinig normatieve uitspraken over de externe strategie, vrouwen uit de verzetsorganisaties zo goed als geen.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM EXTERNE STRATEGIE

	Macht	Doel/Haalbaarheid	Machtsmiddelen	Totaal
Actiegr. (n=14)	11	2	8	12
Prof.org. (n=13)	9	5	8	13
Hervormingsorg. (n=11)	0	4	1	5
Verzetsorg. (n=6)	1	0	0	1
Totaal (n=44)	21	11	17	31

Wat de externe strategie betreft zijn de vrouwen uit de *actiegroepen* het er over eens dat *bewoners meer macht* zouden moeten hebben dan nu het geval is. 'De inspraak zou meer moeten zijn' afk 214, en 'het moet niet zo zijn dat de woningbouwvereniging alles bepaalt en de huurder alleen ja en amen kan zeggen'. nib 306 In de interviews komen veel uitspraken naar voren over deze norm. Sancties zijn echter moeilijk. De woningbouwvereniging is niet geneigd meer macht toe te staan, en 'als wij stoppen, heeft de woningbouwvereniging vrij spel'. ren 210

Omtrent het *doel* van de groep of de *haalbaarheid* zijn door vrouwen uit de actiegroepen vrijwel geen uitspraken gedaan met een normatief karakter. Er zijn wel zeer veel uitspraken over de juiste *machtsmiddelen*. De meeste vrouwen uit de actiegroepen benadrukken dat 'harde actie' afk 112, 'een vuist op tafel' nib 125, een 'keiharde opstelling' ren 212, de aangewezen weg zijn. Toch wordt dit genuanceerd. Acties worden dan gezien als een noodzakelijke aanvulling waar overleg geen resultaat meer lijkt te bieden. 'Ja, als brieven niet beantwoord worden, dan moet het maar met een beetje actie.' afk 334 Een enkele keer wordt 'overleg' ook beter gevonden dan druk. nib 312

De uitspraken van vrouwen uit de *professionele actieorganisaties* lopen deels parallel met die van vrouwen uit de actiegroepen. Ze benadrukken het belang van macht voor de bewoners, meestal 'meer' macht dan nu, of handhaving van de huidige positie. Het verschil is vooral dat de helft van de uitspraken in de professionele actieorganisaties tegelijk een uitspraak bevat over de interne machtsverdeling in de groep. Opvallend is een nuanceverschil tussen de normatieve uitspraken van beroepskrachten: 'mensen moeten zelf nadenken over hoe ze willen wonen en leven' wik 306, waarin het accent ligt op plichten die bewoners hebben, en de uitspraken van bewoonsters, die de nadruk leggen op rechten: 'actieve bewoners zouden voorrang horen te krijgen.' wik 106 In de normen over de *doelen* en de *machtsmiddelen* komt pragmatisme tot uiting.

Herhaaldelijk wordt betoogd dat de organisatie doelen moet formuleren die ook *haalbaar* zijn, waarmee succes kan worden geboekt Ook worden acties goedgekeurd, mits men daarbij 'geen mensen tegen zich in het harnas jaagt' wvk 125 Extreem harde acties, zoals die in Amsterdam door de kraakbeweging worden gevoerd, worden sterk afgekeurd Een juiste wijze van handelen houdt in veel discussies in de wijk en 'vuile handen maken'

'Kijk, ik ben er ook niet vies van om mensen te manipuleren Zo zit de wereld in elkaar en dat vind ik helemaal niet negatief of zo Het is gewoon de realiteit Ik krijg dingen die ik graag wil, samen met andere mensen, niet voor mekaar door niet mee te spelen met het spel Wil je iets bereiken dan zal je tot een bepaalde hoogte vieze handen moeten krijgen' wvk 321

Drie vrouwen uit 'grote' vergaderingen, de grote-buurtgroep en de Zorggroep, benadrukken het sluiten van coalities met 'de politiek'

'Nou kijk, je doet dus bepaalde dingen, één of andere actie en dan kom je in contact met de gemeentelijke politiek Nou, sommige dingen als je die wil bereiken, dan moet je dat via de politiek doen' keg 116

'Je hebt natuurlijk duidelijk de politiek nodig, je moet toestemming krijgen, dus je moet die mensen een beetje rijp maken' wvg 312

Deze norm is gebaseerd op de verwachting dat een dergelijke houding tot meer resultaat leidt Over de vraag hoe solidair men zich daarbij moet opstellen naar andere wijken wordt verschullend gedacht In zekere zin is er een gemeenschappelijke aanvangsnorm 'wijken moeten solidair zijn en zich niet tegen elkaar laten uitspelen' wvk 112, maar als deze norm door andere wijken is geschonden, stelt één van de vrouwen dat ze vindt dat ook haar organisatie zich daar in de toekomst niet meer aan hoeft te houden wvg 205

Normatieve uitspraken over de externe strategie zijn schaars in de interviews met vrouwen uit de hervormingsorganisaties en bijna afwezig in de verzetsorganisaties In de hervormingsorganisaties hebben de meeste normen over de externe strategie te maken met het *doel* Daarover staan in de woongroepenverenigingen twee normen tegenover elkaar een meer 'idealistische' norm tegenover een meer 'materialistische' De idealistische norm benadrukt het belang van woongroepen als leefvorm en onderlinge solidariteit, eventueel tot uitdrukking komend in nivelleringsmaatregelen, in verenigingsverband De materialistische norm benadrukt het goedkoop en zonder 'huisbaas' wonen en houdt in dat financiële afspraken in verenigingsverband tot een minimum beperkt moeten worden

De idealiste 'Ik vind het belangrijk dat de vereniging in stand blijft zoals hij begonnen is, heel ideaal met nivellering en zo Ik wil zo hard mogelijk vechten om die oude toestand te behouden Ik weet niet of het stand houdt, gewoon omdat je merkt dat hoe minder mensen voeling hebben met het ontstaan van deze club, hoe minder ze er voor over hebben Misschien zou dat dan een uiteindelijke reden zijn om weg te gaan, als ze dit dan doorstrepen, maar dat weet ik niet' com 307 312

De materialiste 'Die andere mensen willen een aantal principes van de vereniging handhaven, zoals het gezamenlijk zorgen voor het onderhoud Terwijl wij zoets

hebben van ja, daar kan je net zo goed met je eigen huis voor zorgen. Dat is niet zo nodig. Het wordt alleen maar moeilijker als je het met zoveel huizen doet. Ik denk van ja, onzin. Een vereniging dat wil niet zeggen dat je per se alles met elkaar moet doen.’ ^{wik 517}

Wat de *interne strategie* betreft gaan de normen vooral over de interne besluitvorming en, in veel mindere mate, ook over professionaliteit. Over de interne strategie zijn weinig normatieve uitspraken gedaan. Er zijn weinig verschillen tussen de typen bewonersorganisaties. Alleen bij de actiegroepen komen normen over interne besluitvorming en beheer niet voor.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM INTERNE STRATEGIE

	Interne besluit- vorming en beheer	Professionaliteit	Totaal
Actiegr. (n=14)	0	2	2
Prof.actieorg. (n=13)	3	1	4
Hervormingsorg. (n=11)	3	2	5
Verzetsorg. (n=6)	3	1	4
Totaal (n=44)	9	6	15

De vrouwen uit de *actiegroepen* doen geen uitspraken over de wijze waarop in de groep tot een besluit moet worden gekomen. Over *besluitvormingsprincipes* worden in de *professionele actieorganisaties* meer uitspraken gedaan.

Allereerst zijn er meer algemene normen over de interne machtsverhoudingen. Bewoners zouden dan ‘minder autoriteitsgevoelig’ moeten worden ^{wik 321}, of ‘zelfstandiger’. ^{keg 118} Over de interne machtsbalans wordt verder nog gesteld dat het uiteraard de ‘organisatie’ is die beslist, en niet een individu daarbinnen: ‘dat is de grondwet.’ ^{wik 311} Als besluitvormingsprincipe wordt in alle professionele actieorganisaties ‘de meerderheid beslist’ gehanteerd. Daarover wordt als norm naar voren gebracht dat dit met al te letterlijk moet worden opgevat. Het gaat er in feite om dat er een ruime meerderheid is. Dit is geen formele regel, maar een norm.

‘Afgaande op wat we toen verzameld hadden aan punten, hadden we erover kunnen stemmen. Maar dan was het een hele kleine meerderheid geweest van twee of drie stemmen en dat was te weinig. Dus is er nog een vergadering aangewezen waar dus de punten echt op een rijtje werden gezet en de mensen wat meer inzicht kregen.’ ^{wik 142}

De vrouwen uit de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* hanteren andere normen over de interne strategie. De normatieve uitspraken die gaan over de principes waarop besluiten worden genomen, zijn even talrijk als bij de professionele actieorganisaties. Alleen uit de voorlichtingsgroep zijn geen normatieve uitspraken genoteerd. De inhoud van de uitspraken verwijst naar de verantwoordelijkheid van iedereen die een stem kan

uitbrengen er is in verschillende groepen sprake van een morele plicht aanwezig te zijn op vergaderingen. Een dergelijke norm is te vinden in de huiskamergroep, de nieuwhuisgroep en de woonwerkpaandgroep. Ook wordt wel benadrukt dat men zich aan besluiten dient te houden. Het is 'het toppunt' of gewoon 'belachelijk' dat men op besluiten probeert terug te komen. ^{nih 341/ nih 441} Uitspraken geven aan dat het hier om een problematische norm gaat.

'Ik denk nog steeds dat je met minder praten nog meer kan doen. Het is ook een grote groep hé, en het moet ook zo democratisch mogelijk gebeuren. Dat is toch een probleem hoor. Om daar een beetje een middenweg in te vinden. Iedereen moet zijn zegje kunnen doen en uiteindelijk moet er een beslissing vallen. Wat doe je als je stemt en er zijn mensen echt tegen? Is dan één stem al genoeg, snap je, dat kan eigenlijk niet. Maar vijf stemmen wel? Ja, we hebben er nou wel regels voor, maar met alleen praten duurt het wel erg lang.' ^{gkh 328}

Hier wordt de gecombineerde norm benoemd waardoor problemen ontstaan: 'Iedereen moet zijn zegje kunnen doen' ^{nih 11} (rijmt met autonomienorm), maar er moet ook een beslissing vallen, en eigenlijk voelt men zich alleen goed als er consensus is over die beslissing. Stemmen is 'niet prettig' ^{gkh 339} en 'iemand door stemmen uit huis zetten mag niet' ^{gkh 108}.

Normatieve uitspraken richten zich bij deze groepen ook in andere zin op de groep zelf. Het gaat dan om het beheer. Er wordt vooral benadrukt dat de groepen de financiële risico's in de hand moeten houden of moeten beperken. Deze norm komt voor bij de hervormingsorganisaties en komt voort uit het gegeven dat de onderscheiden woongroepen die lid zijn van een zelfde vereniging, financieel van elkaar afhankelijk zijn. Een andere vorm van deze norm is dat 'groepen hun pand goed moeten onderhouden' ^{nih 107}. In de praktijk ontstonden vooral in de nieuwhuisgroep en in de huiskamergroep problemen over normen rond financiën. De oorspronkelijke norm is dan financiële solidariteit op het terrein van wonen. De norm die zich daaruit ontwikkeld heeft, is dat er grenzen zijn gesteld aan die financiële solidariteit.

'Als je het in huis niet meer op kunt brengen om het huis te onderhouden, dan is dat de verantwoording van de hele vereniging. Die moet er als het ware voor opdraaien. Je deelt lasten. Dat vond ik ook echt heel sterk. Daar ben ik altijd heel principieel in geweest. Nu denk ik ja, straks ga ik weg en die energie die je in zo'n huis steekt, het werk en het geld wat je er elke keer in moet stoppen, ja.' ^{nih 307}

Geld gaat ook wel vóór principes als een gelijke verdeling.

'We hebben toen besloten dat het van de financiële mogelijkheden af zou hangen of de andere panden ook een huiskamer zouden krijgen. Dat was belangrijk voor de mensen uit het pand waar al een huiskamer was, omdat zij zich niet schuldig wilden gaan voelen als de andere panden geen huiskamer kregen.' ^{com 141}

De norm met betrekking tot *professionaliteit* heeft als groepsnorm dezelfde inhoud als de ledennorm, met het verschil dat de norm algemener, onpersoonlijker geformuleerd is. *men* moet gedegen reacties schrijven, dieper op de zaak ingaan en strakker vergaderen dan *men* nu doet. De norm heeft hetzelfde karakter in alle groepen.

3.3 Achterbannormen relatie tot de achterban, recrutering leden

In de interviews komen ook normen naar voren over de *relatie tot de achterban*, en over de *recrutering van nieuwe leden*. Achterbannormen komen vooral voor bij de actiegroepen en bij de professionele actieorganisaties. Bij de actiegroepen zijn er relatief meer normen over de relatie met de achterban, bij de professionele actieorganisaties zijn er relatief meer normen over de recrutering van nieuwe leden.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM RELATIE TOT DE ACHTERBAN¹

	Achterban	Recrutering	Totaal
Actiegr (n=14)	6	3	9
Prof actieorg (n=13)	3	5	5
Hervormingsorg (n=11)	2	0	2
Verzetsorg (n=6)	2	0	2
Totaal (n=44)	13	8	18

De *relatie tot de achterban* is in de *actiegroepen* soms problematisch. Het aantal normatieve uitspraken erover is ook groter dan in de professionele actieorganisaties, de hervormings- of verzetsorganisaties. De problematiek rond de relatie met de achterban schuilt hiern in dat er een sterke norm is die stelt dat de achterban het eens moet zijn met wat de groep doet, terwijl men goed weet dat mensen verschillende belangen hebben. Ook heeft men ervaring met een 'tegenwerkende' achterban.

'Ik vind als je zelf een drempel wilt aanleggen, dan moet je ook werkelijk ervan op aankunnen van nou okee, de mensen in de buurt staan achter je, en die helpen je. Want de vorige keer stonden ze toen het er op aankwam met de handen in de zakken te zeggen: hoe kun je dat nou doen? Terwijl ze het er eerst allemaal mee eens waren. Dat is toen zo'n tegenvaller geworden eigenlijk.' *dre 112*

Onderdeel van de norm is dat de organisatie moeite moet doen de achterban te informeren en ermee te overleggen. De norm is soms problematisch door de geringe belangstelling van de achterban.

'Het is wel goed geweest om de bewoners erbij te betrekken. Want dat merkte ik wel op een gegeven moment, dat je dat moet doen. Omdat je anders gewoon veel te geïsoleerd bezig bent. Maar dan merk je ook dat het heel moeilijk is. Als je zelf nog met een hele boel dingen zit te modderen, is het heel moeilijk om dat dan over te brengen aan de bewoners. Ik heb er ook mijn twijfels over of mensen daar behoefte aan hebben.' *nib 212*

Kritiek van de achterban komt hard aan en wordt soms niet juist gevonden. Het lijkt erop dat men ervan uitgaat dat er automatisch overeenstemming zou moeten zijn tussen groep en achterban.

'Dat ze kritiek geven vind ik beneden peil, want je hoeft het niet te doen, je bent belangeloos bezig voor andere mensen om iets te bereiken. Het kost je behoorlijk wat. Als een boel mensen daar dan kritiek op hebben, vind ik dat beneden alle peil. Afgelopen maandag was dat zo, en dan zeg ik van, nou, als ik morgen een ander huis aangeboden krijg, ben ik weg, ik wil ze niet meer zien hier. Nou ja, dat trek ik me wel aan' nrb 334

Over de relatie met de achterban worden in de *professionele actieorganisaties* minder uitspraken gedaan. De norm is wel hetzelfde: de achterban moet goed op de hoogte worden gehouden van wat de bewonersorganisatie doet en moet achter de organisatie staan. Verschillen van mening en discussies in de wijk worden daarbij niet zozeer als problematisch, maar als vruchtbaar ervaren.

'Belangrijke items in de organisatie waarover besluiten worden genomen, worden wel eens bijgesteld. Soms zijn er verschillende belangen. Dat worden dan weer enorme discussies in de wijk, maar dat geeft niet, daar word je organisatie groot van. Daar word je zelf ook sterk van' wlg 141

Dit verschil tussen actiegroepen en professionele actieorganisaties heeft te maken met een verschil in doelen. In de actiegroepen is het doel vooral concreet: het bereiken van verkeersveiligheid, lagere woonlasten. Verschillen van mening tussen bewonersorganisatie en achterban worden dan gezien als alleen maar storend bij de pogingen deze concrete doelen te bereiken. Bij de professionele actieorganisaties is het goed functioneren van de organisatie ook een belangrijk doel. Discussies in de wijk worden dan gezien als middelen om de belangstelling voor en de betrokkenheid bij de bewonersorganisatie te doen toenemen. Het positief oordeel erover heeft dan ook daarmee te maken.

De norm over de relatie tot de achterban is bij de hervormings- en verzetsorganisaties inhoudelijk dezelfde als bij de actiegroepen en de professionele actieorganisaties. Er dient overleg te zijn, uitleg gegeven te worden, en de achterban zelf dient zich betrouwbaar op te stellen. De achterban is hier echter niet een buurt of wijk. Voor de woongroepenverenigingen die als vereniging besluiten nemen bestaat de achterban uit de verschillende woongroepen die deel uitmaken van de vereniging. Voor de kraakgroep zijn het de afzonderlijke kraakgroepen die erin vertegenwoordigd zijn. Voor het bestuur van de woonwerkpandgroep zijn dat alle bewoners en gebruikers van het pand.

Normen over de *recrutering* van nieuwe leden hebben te maken met de samenstelling van de groep. De norm in de *actiegroepen* is dat men geen overmaat aan academici en andere 'niet-gewone' mensen in de groep wil. Wat de *recrutering* betreft, is in de actiegroepen de norm dat vooral 'gewone' mensen lid moeten zijn van de groep. Bij de *professionele bewonersorganisaties* zijn er meer uitspraken en krijgt het probleem van de samenstelling weer een andere inhoud. Hier zijn meer actieve leden, meer jonge leden of meer leden van buitenlandse origine gewenst. Ondanks de verschillende inhoud gaat het om dezelfde achterliggende norm: de bewonersorganisatie moet een goede afspiegeling zijn van de samenstelling van de buurt.

In de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* zijn geen normatieve uitspraken over *recrutering* te vinden.

3.4 Gendernormen: *feminisme, vrouwelijkheid en mannelijkheid*

De normatieve uitspraken uit de interviews gaan enerzijds over de positie van vrouwen, anderzijds over vrouwelijkheid/mannelijkheid en vrouwelijke/mannelijke eigenschappen. Normen over de positie van vrouwen kunnen stellen dat vrouwen een andere dan de traditionele positie mogen en kunnen innemen, of dat ze bij hun traditionele positie moeten blijven. Normen over vrouwelijke of mannelijke eigenschappen koppelen vrouwelijkheid of mannelijkheid aan bepaalde eigenschappen.

In driekwart van de interviews komt een norm voor die stelt dat vrouwen een andere dan de traditionele positie mogen en kunnen innemen, een feministische norm. De onderscheiden groepen verschillen daarin nauwelijks van elkaar. Normen over vrouwelijke en mannelijke eigenschappen komen vooral voor in de actiegroepen en de hervormingsorganisaties, en het minst bij de professionele actieorganisaties.

AANTAL PERSONEN DAT UITSPRAKEN DOET OVER NORM *GENDER*

	Feminisme	Vrouwelijke/ mannelijke eigenschappen
Actieg. (n= 14)	9	8
Prof actieorg. (n= 13)	11	4
Hervormingsorg. (n=11)	8	9
Verzetsorg. (n=6)	5	3
Totaal (n= 44)	33	24

Het aantal normatieve uitspraken over de positie van vrouwen, in het algemeen of binnen de groep, is erg hoog. Dit geldt voor alle typen groepen. De richting van de uitspraken is globaal dezelfde. De normen die onderschreven worden lopen parallel met normen die binnen delen van de vrouwenbeweging worden gepropageerd; *feminisme* is de norm. Sterke accenten liggen daarin op een grotere deelname van vrouwen aan de openbare sfeer, een gelijkere verdeling van posities en een afwijzen van traditionele rolpatronen. De ondertoon daarbij is soms dat dit 'zo zou moeten zijn, maar helaas nog niet is bereikt', soms dat 'dit in de eigen groep al is bereikt, maar ook elders nagevolgd zou moeten worden'.

'Als vrouw in de groep heb ik toch wel gemerkt dat er typische mannen en vrouwenrollen.. ja, hoe moet ik het zeggen... dat je toch merkt dat mannen de boventoon voeren. Ik weet bijvoorbeeld nog goed dat ik de eerste keer kwam, zo van 'ik snap wel dat je naast haar gaat zitten Huub', weet je wel zulke opmerkingen. En dat ik daar toch wel probeerde een beetje tegenin te gaan. En ook niet zo van die typische vrouwenrolletjes wou krijgen, zo van de koffie halen en zo. Daarom ben ik ook vanaf het begin meegegaan met de acties en

heb ik met alles meegedaan. Want ze moeten niet denken, och ja, die vrouwen.’
afk 214

‘Soms mogen er voor mij wel meer meisjes in. Niet dat ik er nou persé moeite mee heb of ik nou met een jongen of met een meisje moet samenwerken, dat maakt me in principe niet zoveel uit en ik vind ook niet dat die jongens daarin verschil maken. Nou en we hebben op het moment alleen jongens. Maar meer meisjes erin, dat lijkt me gewoon een goede zaak. Het verbaast me dat daar alleen maar jongens in zitten, ook al wonen er in een heleboel panden ook meer jongens, maar dan nog. Het lijkt me gewoon een goede zaak dat daar die meisjes ook de politiek in gaan of wat dan ook. Niet zo’n interne rol spelen.’ toe 123

Slechts in één interview komt een tegenovergestelde norm naar voren.

‘Vrouwen kunnen misschien nog deel uitmaken van een projectgroep, maar als het om werk gaat moeten zij niet de plaatsen van de mannen innemen.’ wig 227

Opvallend in de normatieve uitspraken over *vrouwen en vrouwelijkheid* is de combinatie van de hierboven beschreven feministische norm met veel uitspraken waarin in normatieve zin gesproken wordt over vrouwelijke eigenschappen. Wat dan een ‘vrouwelijke’ eigenschap gevonden wordt en wat een ‘mannelijke’, is in het overzicht hieronder samengevat. Tussen haakjes zijn de aantallen vrouwen die daarover een uitspraak doen vermeld. Opvallende verschillen tussen de onderscheiden groepen zijn dat het aantal normen over vrouwelijke eigenschappen relatief erg hoog is bij de hervormingsorganisaties en erg laag bij de professionele actieorganisaties.

VROUWELIJKE EIGENSCHAPPEN

anders dan mannen (6)
praktischer / huishoudelijker (3)
volhardender (1)
meer aandacht voor sfeer,
zorg, conflictoplossing (8)
ongestructureerd (1)
emotioneel (1)

MANNELIJKE EIGENSCHAPPEN

tè abstract (1)

verbaal handiger/beter (2)
strakker/besluitvaardiger (2)
niet emotioneel (1)

Deze vrouwelijke eigenschappen worden normatief aan vrouwen verbonden, doordat ze als algemene uitspraak worden geformuleerd. Daarmee worden traditioneel aan vrouwen toegeschreven eigenschappen tot iets ‘natuurlijks’ en dus tot iets dat van alle vrouwen verwacht kan worden. Daardoor lijkt het alsof vrouwen die zich conform die vrouwelijke eigenschappen gedragen een ‘juister’ gedrag vertonen dan wie zich verzet. Het volgende citaat is daarbij illustratief.

‘Ik vond het lastig om me te ontworstelen aan die typische vrouwenrol. Het is soms moeilijk om onder dat soort verwachtingen vandaan te komen. Ik denk dat mensen in het begin gedacht hebben, Jezus wat een kat is dat, of is ze nou echt zo ongenueanceerd. Ik bedoel, als je vrouw bent, dan word je gewoon geacht daar veel meer rekening mee te houden. En dat doe ik gewoon dus niet. Want daar heb ik gewoon alleen mezelf weer mee. Ik laat me ook niet beperken om grove woorden te gebruiken omdat ik een vrouw ben. Degene die daar niet tegen kan,

die doet zijn oren maar dicht Ik bedoel niet dat ik nou geen vrouw wil zijn, ik ben gewoon blij dat ik vrouw ben, ik zou niet anders willen, maar ik laat me niet beperken door een bepaald woordgebruik dat van je verwacht wordt' wik

328

Zelfs de op zich futiele doorbreking van 'verwacht vrouwelijk gedrag', namelijk het gebruik van grove woorden, is hier al aanleiding tot hoogdravende redeneringen over 'wil ik een vrouw zijn?' Deze uitspraak laat zien dat sommige vrouwen in een voortdurende 'monologue intérieur' dit soort normen voor zichzelf uiteen moeten zetten om te kunnen functioneren zoals zij willen

Slechts enkele uitspraken benadrukken vooral de onderlinge verschillen tussen mensen, dwars door het geslachtsverschil heen Soms ook wordt een koppeling gemaakt tussen de maatschappelijke positie van vrouwen en vrouwelijke eigenschappen 'De dingen zijn zolang door mannen geregeld, en daarom zijn vrouwen nog wat terughoudender' toe

158

3.5 Volkshuisvestingsnormen sociale omgeving, woonvormen, woonlasten

De normen over wonen gaan vooral over de kwaliteit van het wonen op maatschappelijk en sociaal niveau Het gaat dus om normen over volkshuisvesting De normen die naar voren worden gebracht, hebben vaak een relatie met de problemen waarvoor de groep zich gesteld ziet Het gaat dan bijvoorbeeld over voorzieningen voor kinderen in een buurt, of over de hoogte van de woonlasten Er zijn echter ook nogal wat normatieve uitspraken over geheel andere aspecten van wonen Het gaat dan om normen omtrent de woonomgeving in sociale zin, de mogelijkheden voor andere vormen van wonen, en woonlasten

Normen over woonlasten worden, behalve in de verzetsorganisaties, door vrouwen uit alle andere typen bewonersorganisaties genoemd Normen over andere woonvormen komen juist in de actiegroepen nauwelijks voor Normen over de sociale omgeving zijn dan weer beperkt tot de actiegroepen

Karakteristiek voor de *actiegroepen* zijn vooral normatieve uitspraken over de *sociale omgeving* Tweemaal wordt gepleit voor een homogene bevolkingssamenstelling Deze vrouwen vinden het beter wanneer zij tussen mensen wonen van hun 'eigen soort' Ook vinden vrouwen dat je contacten in de buurt hoort te hebben, zonder een sterke sociale controle Een enkele keer wordt *lage woonlasten* als norm genoemd De normen rond 'wonen' zijn in de actiegroepen nogal zwak, er zijn geen uitspraken waarin enige vorm van sanctie met deze norm verbonden wordt

	sociale omgeving	andere woonvorm	woonlasten	totaal
Actiegr (n=14)	6	1	3	8
Prof actieorg (n=13)	1	5	2	7
Hervormingsorg (n=11)	1	6	5	8
Verzetsorg (n=6)	0	4	0	4
Totaal (n=44)	8	16	10	27

Het accent op normen die te maken hebben met de sociale omgeving komt bij de *professionele actieorganisaties* in ieder geval niet in die vorm terug. Sociale controle is niet genoemd en er wordt eerder positief geoordeeld over een heterogene samenstelling van de buurt. Ook zijn er geen normen over contacten in de buurt, maar slechts een meer algemene uitspraak dat 'ouderen in hun eigen wijk moeten kunnen blijven wonen'. Hier wordt een norm naar voren gebracht die te maken heeft met *andere vormen van wonen*. Deze norm hangt duidelijk samen met het doel van de zorggroep en de bejaardengroep. De norm stelt niet alleen dat het voor ouderen beter is in hun eigen wijk te blijven wonen, maar ook dat daartoe de voorzieningen in de buurt aanwezig dienen te zijn (dienstencentrum, verzorgd wonen project). In contrast daarmee wordt een verzorgingshuis voor ouderen 'een noodzakelijk kwaad' genoemd: het is helaas soms nodig, maar altijd slechter dan vormen van zelfstandig wonen. Ouderen moeten zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Deze norm wordt sterk benadrukt.

'Ik vind verzorgd wonen voor ouderen een 'must', ik weet er geen Hollands woord voor, maar het is een moeten. Ik vind iedere oudere heeft het recht zolang mogelijk zelfstandig te zijn met aangepaste hulp. Het is nog in intensiteit toegenomen, omdat je natuurlijk zo hier en daar het een en ander hoort van zaken, waar je van zegt: daar klopt eigenlijk iets niet. Wat er dus in verzorgings-tehuizen gebeurt en wat ik zelf met mijn moeder meegemaakt heb bijvoorbeeld.'

wik 107 108

Het gaat om een norm waarvan men vindt dat zij door de bevoegde instanties overgenomen zou moeten worden. Men realiseert zich dat sanctiemogelijkheden gering zijn. Immers, de nood is zo hoog dat bij gebrek aan 'goed' wonen voor ouderen, ook een verzorgingshuis, dat voor nog enigszins valide bewoners 'fout' wordt gevonden, wel vol komt.

Vrouwen uit de grote-buurtgroep benadrukken ook het belang van voorzieningen in de wijk. Zij stellen dat wonen niet de absolute prioriteit mag hebben, maar dat ten behoeve van meer of betere voorzieningen sloop van woningen soms geaccepteerd moet worden. De norm ten aanzien van *woonlasten* heeft dezelfde inhoud als bij de actiegroepen. Het is een belangrijk punt, de woonlasten moeten laag zijn, nu zijn ze te hoog. De vrouwen uit de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* doen nauwelijks of geen

normatieve uitspraken over de samenstelling van de sociale omgeving, over contacten of sociale controle. Wel zijn er normatieve uitspraken over 'andere vormen van wonen', parallel aan het doel van de groepen. Wonen is in die visie heel belangrijk.

'Je woning is een beetje de basis van waaruit je alles kunt doen. Ik heb hele tijden slecht gewoond, en dan heeft het wel invloed op hoe je verder leeft.'

307

Een aantal normatieve uitspraken is samen te vatten als '*alternatief wonen* (vooral groepswoon) moet mogelijk zijn'. Dit is een norm waaraan door de samenleving voldaan zou moeten worden. Het accent ligt dan op de leefvorm. Dit komt zowel bij de hervormingsorganisaties als bij de verzetsorganisaties voor.

Bij de hervormingsorganisaties ligt het accent anderzijds ook op de *woonlasten*, de betaalbaarheid en de onafhankelijkheid (van huisbazen). De norm is dan dat ook mensen met lage inkomens betaalbaar en onafhankelijk van een huisbaas moeten kunnen wonen.

Deze twee normen overlappen elkaar bijna niet. Voor een deel van de vrouwen is het 'goede' aan de manier van wonen dat het 'betaalbaar en onafhankelijk' is, voor een ander deel vooral dat het de keuze voor een groep als leefvorm mogelijk maakt. Dit rijmt met het eerder beschreven verschil in een meer idealistische en een meer materialistische norm met betrekking tot het doel van de groep.

3.6 Conclusies: overeenkomsten en verschillen tussen de vier typen bewonersorganisaties

Welke normen worden door de vrouwen uit de onderzochte bewonersorganisaties nu per saldo het meest gehanteerd? Om deze vraag te beantwoorden zijn in het onderstaand overzicht alle normen die vaak zijn genoemd, naar frequentie geordend in een normenhierarchie.⁷

Harmonie (44)

Inzet (40)

Feminisme (33)

Efficiëntie (25)

Vrouwelijke/mannelijke eigenschappen (24)

Beheersing emoties (21)

Professionaliteit (21)

Macht (21)

Beroepskrachten (19)

Vier normen komen in ongeveer dezelfde mate in de vier typen bewonersorganisaties voor. Het zijn de harmonienorm, de inzetnorm, de feminismenorm en de efficiëntienorm. Absolute top is de harmonienorm, die niet alleen in alle interviews naar voren komt, maar ook steeds dezelfde inhoud heeft. Voor alle geïnterviewde vrouwen, ongeacht het type organisatie, geldt dat zij vinden dat de onderlinge sfeer goed hoort te zijn, de onderlinge tolerantie en zorgzaamheid voor elkaar groot. De inzetnorm bezet een goede tweede plaats. Bijna alle vrouwen vinden dat leden zich behoorlijk dienen in te zetten.

Deze norm wordt door enkele vrouwen uit de actiegroepen niet onderschreven. In de actiegroepen moeten 'wij' ons inzetten, in de professionele actieorganisaties moeten 'zij' (de bewoners) zich inzetten. Inzet kan alleen verwacht worden als de organisatie, of in de professionele actieorganisaties meer specifiek de beroepskrachten, zorgen voor goede voorwaarden. In de hervormings- en verzetsorganisaties wordt door dit voorwaardelijke karakter van de inzetnorm begrijpelijk en (soms) acceptabel dat de inzet feitelijk te wensen overlaat.

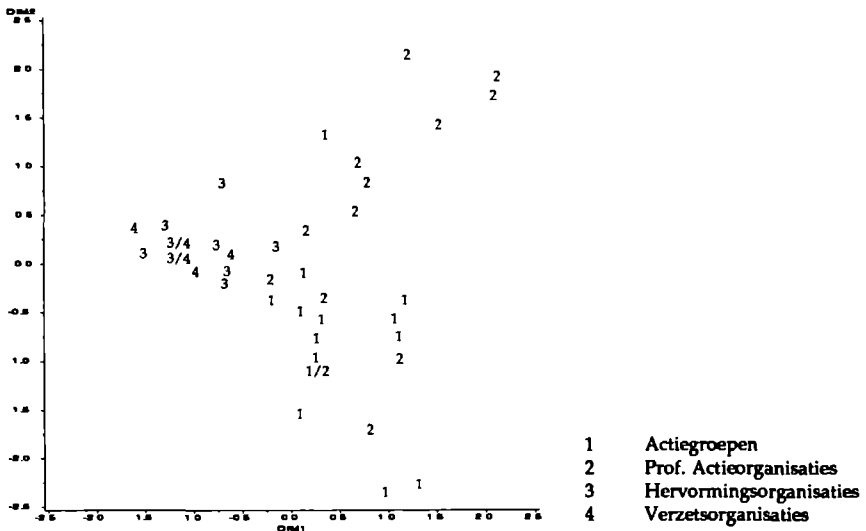
Feminisme als norm wordt door driekwart van de vrouwen naar voren gebracht. De verschillen tussen de typen groepen zijn klein. In de actiegroepen wordt de norm door iets minder vrouwen onderschreven. Efficiëntie is een norm die door een kleiner deel van de geïnterviewde vrouwen wordt genoemd, maar met een gering verschil tussen de onderscheiden typen groepen. In de professionele actieorganisaties wordt deze norm iets vaker genoemd, in de actiegroepen iets minder.

Twee normen die hoog op de totaallijst staan komen slechts bij enkele typen voor: professionaliteit en de beheersing van emoties.

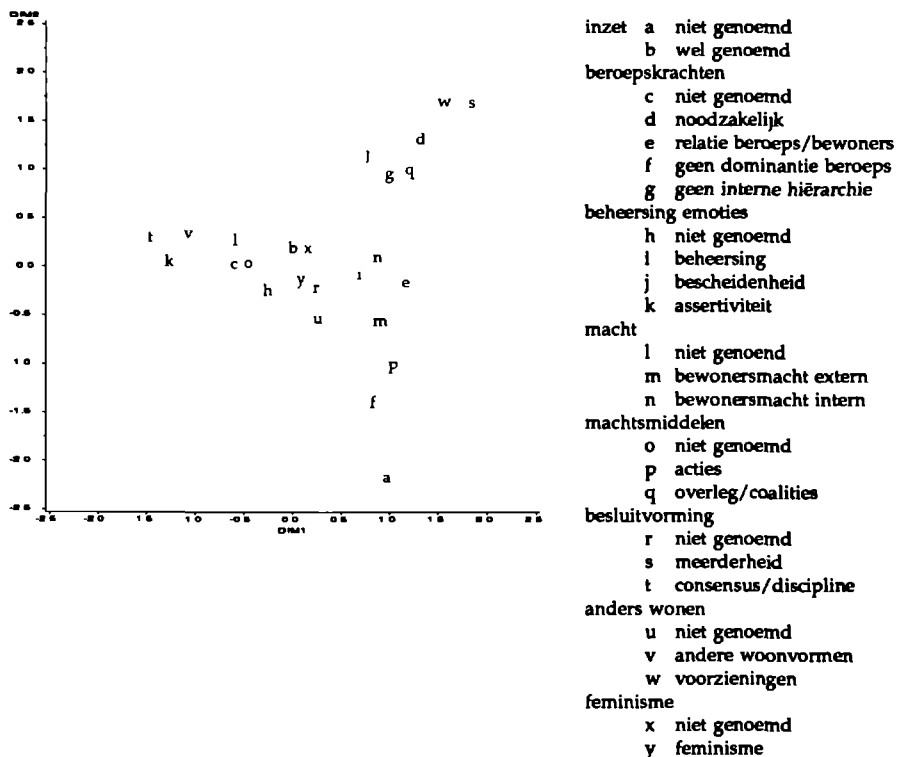
Om meer zicht te krijgen op de mogelijke systematische verschillen in normen tussen de vier onderscheiden typen bewonersorganisaties is een homogeniteitsanalyse uitgevoerd op de resultaten van de analyse van de interviews. Meer uitleg over de analysevorm is te vinden in bijlage 3.⁸ In de figuren op de volgende bladzijde zijn de resultaten van deze analyse gevisualiseerd.

Uit figuur 5 is af te lezen dat de vrouwen uit de hervormings- en verzetsorganisaties eenzelfde, tamelijk homogeen antwoordpatroon vertonen. Vrouwen uit de professionele actieorganisaties vertonen het meest heterogeen antwoordpatroon. Toch is rechtsboven in de figuur een concentratie van deze vrouwen te zien. Verder vertonen vrouwen uit de professionele actieorganisaties een patroon dat deels overlapt met dat van vrouwen uit de actiegroepen. Rechtsonder is een concentratie van deze vrouwen te zien.

Figuur 5: Normen op individueel niveau: respondenten gelabeld naar organisatietype

Figuur 6: Normen op individueel niveau: categoriekwantificaties

Proberen we het normenpakket per type organisatie te beschrijven, aan de hand van de categoriekwantificaties in figuur 6, dan worden de *actiegroepen* gekenmerkt door een sterke afwijzing van dominantie van beroepskrachten (f), een sterke norm dat bewoners meer macht zouden moeten hebben (m), en acties als machtsmiddelen (p). Kenmerkend is verder dat normen over besluitvorming of over inzet soms afwezig zijn. Het normpatroon in de actiegroepen stelt *bewonersstrijd* centraal. Het interpretatieschema dat deze vrouwen hanteren is in het vorige hoofdstuk, in paragraaf 4.2, beschreven als een buurtstrijdcluster. De normen zijn daarmee in overeenstemming. In het overlapgebied met de professionele actieorganisaties ligt de norm dat emoties beheerst horen te worden (i), de norm dat de relatie tussen beroepskrachten en bewoners goed moet zijn (e), en de norm dat bewoners intern in de organisatie de macht moeten hebben (n).

De *professionele actieorganisaties* worden gekenmerkt door een nadruk op de noodzakelijke aanwezigheid van beroepskrachten (d), en het afwijzen van een interne hiërarchie (g). In het vraagstuk van de macht van de organisatie naar buiten toe wordt de noodzaak van overleg en van coalities met de politiek benadrukt (q). De norm is dat besluiten door een meerderheid worden genomen (s). Het normpatroon in de professionele actieorganisaties stelt een *democratische, professionele organisatie* centraal. Deze normen stemmen overeen met de interpretatieschema's die beschreven zijn als een organisatiecluster. Daarnaast is nog typerend de norm dat men bescheiden dient te zijn (j) en de nadruk op voorzieningen voor ouderen (w).

De *hervormingsorganisaties* en de *verzetsoorganisaties* vertonen een ander beeld. Andere woonvormen komt hier wel terug als norm (v). De problematische besluitvorming is vertaald in een problematische norm erover (t). Beide organisaties hanteren nauwelijks normen over macht (l), over beroepskrachten (c) of over het gebruik van machtsmiddelen (o). Assertiviteit is wel een norm (k). In het grensgebied met de actiegroepen ligt het niet noemen van de norm tot beheersing van emoties. Het normpatroon van deze organisaties is te omschrijven als een '*license to dream*', omdat het doel wel duidelijk is (andere woonvormen), maar normen over strategie ontbreken.

De vrouwen uit beide organisaties hanteren een interpretatieschema dat beschreven is als een egocluster. Hiervan is in de normen niet zozeer direct iets terug te vinden, alleen de assertiviteitsnorm en de afwezigheid van de emotionele beheersingsnorm.

4 Bewonersorganisaties: civiliseringsproces of civiliseringsoffensief?

4.1 Inleiding

Zoals de beschrijving in dit hoofdstuk laat zien, is er sprake van een overvloed aan normen in bewonersorganisaties, zowel op het niveau van de bewonersorganisaties als groep, als op het niveau van de individuele vrouwelijke deelnemers. In dit kritisch commentaar ligt het accent op die normen die te maken hebben met 'civilisatie'.

Het begrip 'civilisatie' heeft in de theorie van Elias (1939) een specifieke inhoud: "Demping van de spontane opwellingen, terughouding van de affecten, niet leven met de dag, maar meer denken aan de () oorzaken en de () gevolgen - het zijn verschillende aspecten van dezelfde gedragsverandering () - Het is een verandering in de richting van 'civilisatie'" (Elias 1982, II 246). Civilisatie is dan het 'intomen van impulsen en emoties, het gieten van gedachten en daden in etiquetteachtige regels, het vermogen om bevredigingen uit te stellen en op lange termijn te denken' (Zijderveld 1983: 94). Civilisering is een proces van toenemende civilisatie.

Volgens Elias zijn gedragscontroles strakker, gelijkmatiger en alzijdiger geworden onder invloed van toegenomen afhankelijkheden tussen mensen, toegenomen differentiatie van maatschappelijke functies en toenemende staatsvorming. Civilisering is het gevolg van de onderlinge afstemming van gedrag van mensen. Er zijn geen actoren die dit proces bewust sturen. Blok meent dan ook dat de beschrijving van civilisatieprocessen 'duidelijk moet maken hoe de handelingen van de betrokkenen als zetten in een schaakspel uit elkaar voortvloeien en processen vormen die in hun verloop en resultaat door geen der betrokken individuen is bedoeld, voorzien, ontworpen of bewust uitgevoerd' (Blok 1976: 50). De Swaan maakt gebruik van eenzelfde begrippenkader om in de afgelopen honderd jaar een verschuiving van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding te constateren (De Swaan 1979). Als gevolg van deze verschuiving, die zich ook in de verhouding tussen burgers en autoriteiten voltrokken heeft, is de afhankelijkheidsbalans tussen partijen minder asymmetrisch geworden. Door de uitgedijde bureaucratische rangorde die met het ontstaan van de onderhandelingshuishouding samengaat, betekent dit volgens De Swaan echter niet dat mensen ook gelijker aan elkaar geworden zijn.

In dit kritisch commentaar komt eerst de vraag aan de orde of er al dan niet sprake is van civilisatie in bewonersorganisaties. Hebben de beschreven normen te maken met de beheersing van gedrag en emoties zoals door Elias omschreven? Vervolgens kan dan de vraag gesteld worden of er bij het handelen van mensen in bewonersorganisaties sprake is van civilisering, van een proces van toenemende civilisatie. Als deze eerste vragen beantwoord zijn, zal vervolgens aan de orde komen of dit proces zinvol te interpreteren valt binnen de uitgangspunten van de figuratiesociologische benadering. Twee uitgangspunten van de figuratiesociologie zullen daarbij onder de loep worden genomen, namelijk het uitgangspunt dat een dergelijk proces samengaat met een proces van verstatelijking (van bewonersorganisaties in dit geval), en het uitgangspunt dat civilisering zich eerder als een ongestuurd proces dan als een gestuurd offensief voordoet. De volgende twee vragen worden dan beantwoord: 'Is er sprake van een civiliseringsproces of veeleer van een civiliseringsoffensief?', en 'Is er sprake van

verstatelijking van bewonersorganisaties?’

Tot slot komt de vraag aan de orde waar het in de kritische commentaren steeds om gaat: ‘Wat zijn - voor het deelaspect normen - de merites van het in dit onderzoek gehanteerde theoretisch uitgangspunt, vergeleken met de traditie van de civilisatietheorie?’

4.2 Civilisering: de onderzoeksresultaten

Is er sprake van ‘civilisering’ in het handelen van mensen in bewonersorganisaties?

Kijken we naar de analyse van normatieve uitspraken op *collectief niveau*, zoals geanalyseerd uit de observatieverslagen (voor een beschrijving ervan zie paragraaf 4.2.), dan zien we dat die gaan over:

- ledennormen: over inzet en professionaliteit;
- groepsnormen: over moraal, werkwijze en solidariteit;
- achterbannormen: over representativiteit en hulpbron;
- gendernormen: over gedrag van vrouwen en vrouwelijkheid.

Een groot deel van deze normen heeft betrekking op het gedrag van personen of heeft consequenties voor het gedrag van personen. De vraag is nu of deze normen in de richting gaan van civilisering, oftewel van toenemende beheersing van gevoelens of gedrag.

Een aantal normen gaat inderdaad over civilisatie of over aspecten ervan. De norm dat emoties gereguleerd en gecontroleerd moeten worden ingezet, heeft direct te maken met het intomen van impulsen en emoties, het uitstellen van bevredigingen en het denken op langere termijn. De norm met betrekking tot moraal gaat concreet vaak over conflictregulering. Over deze norm wordt nogal wat onderhandeld, maar de inhoud ervan is: conflicten dienen op zeer beheerste wijze te worden afgehandeld, met respect voor ieders mening, zonder persoonlijke agressie en met de bereidheid tot compromissen. De sfeer in de groep dient harmonieus te zijn en te blijven. Deze harmonienorm is een ander voorbeeld van regulering van emoties. Impulsen en emoties moeten ingetoomd worden om tot een harmonieuze oplossing te komen. Solidariteit is een ‘civilisatie’norm voor zover daarin de nadruk wordt gelegd op het uitstellen van bevrediging van eigen verlangens. Ook inzet als norm veronderstelt het opzij zetten van eigen verlangens en impulsen voor de behoeften van de groep. Eenzelfde opzij zetten van eigen verlangens treedt op als representativiteit naar de achterban de norm is.

Professionaliteit en een zakelijke werkwijze hebben gedeeltelijk met civilisatie te maken. Zowel bij professionaliteit als bij zakelijkheid gaat het dan om beheersing van het gedrag in vergaderingen. De professionaliteitsnorm stelt dat zowel individuen als de groep zich zo professioneel mogelijk moeten gedragen. Het gaat niet alleen om deskundigheid, om ‘kennis van zaken’, maar tevens om een beheersing van vergadergedrag, om wat vergaderetiquette genoemd kan worden. Er zijn ook uitingen van schuld en schaamte geregistreerd als men niet aan deze norm kan voldoen.

Normen als rechtvaardigheid, zaakwaarmemen, de achterban als hulpbron inzetten en gender hebben niet direct te maken met civilisatie. Autonomie lijkt er zelfs tegenin te gaan. Bij autonomie gaat het om een norm van persoonlijke autonomie, iedereen is

alleen verantwoordelijk voor zichzelf Eigen impulsen en emoties mogen geuit worden en bevrediging van eigen verlangens wordt geaccepteerd

In de normenpatronen op collectief niveau, die na de homogeniteitsanalyse beschreven zijn, krijgt civilisatie verschillende accenten Het normenpatroon van de *professionele zaakwaarnemers* omvat normen over professionaliteit in gedrag en houding, regulering van emoties, een onderschikking van de eigen belangen aan het groepsbelang, en de nadruk op zakelijk gedrag Civilisatie krijgt bij deze groepen de vorm van affectbeheersing en vergaderbeheersing

De *harmonieuze actieorganisaties* leggen de nadruk op een hoge, vanzelfsprekende inzet, harmonie en een zo hoog mogelijke professionaliteit Ook zakelijkheid is een norm Civilisatie krijgt hier een accent van beheerst groepsgedrag

Het normenpatroon van de *alternatieve actieorganisaties* is wat moeilijker in te delen Het heeft de volgende inhoud alternatieve zakelijkheid en een expliciete, onderhandelde solidariteit Deskundigheid wordt hoog gewaardeerd, een professionele houding gepropageerd, terwijl tegelijk harmonie als norm gehanteerd wordt Emoties mogen hierbij echter vrij geuit worden Is hier daarom sprake van geringere beheersing? Nadere beschouwing leert dat het wellicht adequater is dit normenpatroon te interpreteren als een beheersing op een hoger niveau, een 'controlled decontrolling of emotional controls' (De Swaan 1979 14, ongepubliceerd Elias) Het gaat bij de groep waarbij dit normenpatroon voorkomt immers niet om ongebreidelde, onbeperkte emotionele uitingen Emoties hebben een plaats binnen de bredere norm dat men aardig voor elkaar moet zijn De emotionele uitingen moeten voldoen aan die norm terwijl ze tegelijk sporen met de persoonlijke-autonomie-norm het recht van iedereen om naar eigen inzicht te handelen Er is dus wel degelijk sprake van civilisatie

Het normenpatroon van de *non-organisaties* combineert de autonomie-norm met het afwijzen van de professionaliteitsnorm, een lage inzetsnorm en een lage solidanteitsnorm Emoties mogen een grote rol spelen op vergaderingen Het aantal pogingen om op een andere, meer beheerste wijze met elkaar om te gaan, is zeer gering en blijft zonder effect Van civilisatie lijkt hier geen sprake

In de verschillende typen groepen worden verschillende accenten gelegd Bij de actiegroepen en de professionele actieorganisaties zijn normen met een civilisatieaspect het meest prominent aanwezig Bij de actiegroepen krijgt civilisatie vorm in het normenpatroon van de professionele zaakwaarnemers en het patroon van de harmonieuze actieorganisaties De professionele actieorganisaties zijn homogener Op één na horen zij tot de professionele zaakwaarnemers Deze leggen de nadruk op affectbeheersing en vergaderbeheersing De kleine bejaardengroep hoort wat normen betreft bij de harmonieuze actieorganisaties

Bij de verzetsorganisaties, die beiden gerekend zijn tot de alternatieve actieorganisaties, krijgt de beheersing van emoties en impulsen een meer verfijnde vorm Dit geldt ook voor één van de hervormingsorganisaties De beide overige hervormingsorganisaties hebben een afwijkend normenpatroon Beheerst gedrag is geen norm en professionaliteit is minder belangrijk Bij deze groepen worden bijna geen eisen gesteld aan de deelnemende leden deskundigheid is onbelangrijk, de inzet is nauwelijks genormeerd

Daarentegen is autonomie en spreading van kennis wel een norm. Emoties spelen een grote rol op de vergaderingen. Van civilisatie is in de non-organisaties geen sprake.

Ook op *individueel niveau*, in de interviews komen normatieve uitspraken voor over beheersing van gedrag en gevoelens (voor een beschrijving zie paragraaf 4.3). Doordat de interviews reflecties zijn op het eigen handelen, zijn ze bovendien explicieter dan de normen die uit de observatieverslagen konden worden gedestilleerd.

Normen die te maken hebben met civilisatie zijn: beheersing van emoties, harmonie, de nadruk op inzet, beheerste acties, coalities en gedisciplineerde besluitvorming. Deze hebben alle te maken met het dempen van spontane opwellingen en het terughouden van affecten. Ook bescheidenheid (in termen van De Swaan (1979: 97) mensen vinden dat ze de neiging zich boven anderen te stellen moeten intomen) en assertiviteit (het beheerst naar voren brengen van de eigen wensen) zijn normatief geladen eigenschappen waarin van een grote beheersing van gevoel en gedrag sprake is.

In normen als professionaliteit, efficiëntie en zakelijkheid gaat het om vergaderbeheersing, het bij de zaak blijven en hanteren van regels, en om het niet-emotioneel zijn. Normen als inzet en het besluiten bij meerderheid of bij consensus veronderstellen het opzichschuiven van eigen verlangens en behoeften.

Normen over posities, macht, acties, de relatie tot de achterban, recrutering van nieuwe leden, volkshuisvesting, feminisme en vrouwelijke/mannelijke eigenschappen hebben weinig of niets met civilisatie te maken. Interessant is wel dat nogal wat vrouwen conflictoplossende eigenschappen als typisch vrouwelijk interpreteren, terwijl enkelen juist vinden dat vrouwen ongestructureerder of emotioneler zijn. Duidelijk wordt in beide gevallen dat voor veel vrouwen normen over (de juiste) persoonlijke eigenschappen in overeenstemming moeten worden gebracht met normen omtrent vrouwelijkheid. Onduidelijk blijft of vrouwelijkheid en mannelijkheid in termen van civilisatie anders te waarderen zijn.

De normenpatronen op individueel niveau zijn deels karakteristiek naar type organisatie. Drie normen zijn niet karakteristiek, maar komen in alle typen organisaties voor. De harmonienorm wordt door alle vrouwen genoemd. De professionaliteitsnorm en de efficiëntienorm worden door een groot aantal vrouwen genoemd. Dwars door alle onderscheiden typen bewonersorganisaties is er dus sprake van civilisatie, door het hanteren van de harmonienorm enerzijds en de professionaliteitsnorm en efficiëntienorm anderzijds. De karakterisering na de homogeniteitsanalyse laat toe nog enkele verschillende accenten te schetsen bij de onderscheiden typen bewonersorganisaties.

Bij de *professionele actieorganisaties* is sprake van civilisatie op meerdere gebieden. Naast de norm dat emoties beheerst dienen te worden - een norm die ze delen met de actiegroepen - hanteren deze vrouwen bescheidenheid als norm, beide gericht op de regulering van impulsen en emoties. Ook de overleg- en coalitienorm, en de norm dat besluiten bij meerderheid genomen worden, vereisen beheersing, denken op langere termijn en het intomen van eigen verlangens.

De *actiegroepen* voegen aan de meer gemeenschappelijke normen van harmonie, professionaliteit en efficiëntie alleen de norm toe dat emoties beheerst dienen te worden. Bij de vrouwen uit de actiegroepen is dus in mindere mate sprake van civilisatie dan

bij de professionele actieorganisaties

De vrouwen uit de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* vertonen een gelijk patroon in de normen die ze hanteren. Beheersing van emoties wordt hier niet genoemd. Civilisatie krijgt hier, naast de drie algemeen voorkomende normen, een klein accent door het benadrukken van assertiviteit en door normen over de besluitvorming die consensus of discipline centraal stellen.

De gegevens over de normen op individueel niveau bevestigen het patroon dat op collectief niveau naar voren kwam voor de actiegroepen, de professionele actieorganisaties en de verzetsorganisaties. Het ongeciviliseerde beeld van (twee) hervormingsorganisaties dat uit de observatieverslagen naar voren kwam, wordt niet helemaal bevestigd door de interviews. Uit de interviews blijkt dat er wel sprake is van civilisatie in de normen die de deelnemende vrouwen hanteren. Wellicht kan deze discrepantie verklaard worden uit de dominantie van de autonomenorm. Er is dan wel een norm die zegt dat gedrag en gevoelens beheerst dienen te worden in de groep, maar deze norm kan niet afgedwongen worden in de groep, omdat men anderen niet ter verantwoording mag roepen. Een indicatie voor een dergelijke frictie tussen de normen op individueel en op groepsniveau kan gevonden worden in de negatieve groepswaardering in deze groepen (zie p. 78-79).

4.3 Een proces van civilisering: algemene trends in bewonersorganisaties

In bovenstaande beschrijving wordt duidelijk dat in de meeste onderzochte bewonersorganisaties zeker sprake is van civilisatie. Vervolgens kan de vraag gesteld worden of het daarbij gaat om een meer algemene trend, een proces van toenemende civilisatie. Diverse auteurs zijn vrij stellig in hun beschrijving van een proces van wilde actie naar geciviliseerde organisatie, of van actie naar zakelijkheid. Voor de Rotterdamse bewonersorganisaties beschrijft De Kleijn een verband tussen het succes van de Rotterdamse bewoners (onder andere) en de gedisciplineerdheid van de bewonersorganisaties (De Kleijn 1985: 187). Van Noort constateert dat collectieve acties in Nederland na een periode van uitbundig protest (1965-1971) en bloei (1971-1977), na massale en radicale acties (1977-1983) te maken kregen met teruggang maar ook met verzakelijking. Van Noort legt vervolgens een oorzakelijk verband tussen deze beide verschijnselen: 'Omdat het voor protest- en pressieorganisaties steeds moeilijker was om mankracht te mobiliseren (*sic*, MV), legden zij hoe langer hoe meer de nadruk op mobilisatie van deskundigheid en relaties en contacten en op argumenteren en procederen als strategieën' (Van Noort 1979: 101). Dit proces van verzakelijking krijgt op het niveau van het gedrag van individuele leden van deze organisaties de vorm van een proces van toenemende beheersing.

De stelling van De Kleijn en Van Noort dat in collectieve actie en bewonersorganisaties sprake is van een trend naar meer discipline en verzakelijking, vindt enige bevestiging in twee kleine deelonderzoeken die in het kader van het onderzoeksproject zijn uitgevoerd (Verhagen 1986). Met een klein aantal sleutelpersonen (ambtenaren, opbouwwerkers, actievoerders) zijn gesprekken gevoerd over de ontwikkelingen die

hebben plaatsgevonden, en over hun verwachtingen voor de toekomst.⁹ Bovendien is een analyse gemaakt van cursussen en scholingsmateriaal bedoeld voor bewoners in bewonersorganisaties (zie bijlage 5 voor een overzicht van het onderzochte materiaal).¹⁰ In de analyse is gekeken naar definities, adviezen over externe en interne strategie en toonaard van de adviezen. Beide extra gegevens leveren inzicht op in het proces. De sleutelpersonen kunnen retrospectief beschrijven welke ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. De cursussen en het scholingsmateriaal zullen naar verwachting het proces in de komende jaren blijven beïnvloeden, en geven bovendien een indruk van de vroegere standpunten en opvattingen.

In beide deelonderzoeken komt eenzelfde tendens naar voren. Uit de gesprekken met sleutelpersonen die in het kader van het onderzoeksproject zijn gevoerd, komt duidelijk naar voren dat er sprake is van een proces van toenemende beheersing (Verhagen 1986). De sleutelpersonen uit de actiegroepen en de professionele actieorganisaties benadrukken dat de groepen geen 'gezelligheidsclubjes' zijn, maar organisaties waarin steeds meer (en in de professionele actieorganisaties in nog sterkere mate) sprake is van taakverdeling, vergaderschema's en procedureafspraken. Spontaan gedrag maakt steeds meer plaats voor aan regels gebonden, beheerst gedrag. Dit wordt nog versterkt doordat ook het opbouwwerk en buurtwerk, van waaruit de meeste actiegroepen enige ondersteuning krijgen, het conflictmodel hebben verlaten ten gunste van een onderhandelingsmodel. Ook de sleutelpersonen uit de hervormings- en verzetsorganisaties schetsen een beeld waarin overleg en onderhandeling centraal staan. Bij de woongroepenbeweging is dit een al veel langer proces dan bij de kraakbeweging. Bij deze laatste wordt dit proces ook geïnterpreteerd als de consequentie van een verschuiving van de motivatie van krakers, van een meer politieke motivatie naar een meer persoonlijke motivatie. Dezelfde tendens komt ook naar voren uit de analyse van cursussen en handleidingen voor bewoners. Het gedrag van bewoners wordt daarin vooral geïnterpreteerd in het kader van overleg en onderhandelingen. Soms wordt ook positief gepraat over 'acties', maar dan op een gecontroleerde, of op een 'ordelijke' of 'nette' manier. Acties zijn op zo'n manier geen 'spontane' gedragsnorm, ze eisen juist een nog hogere norm van zelfbeheersing, het gaat om 'gecontroleerde boosheid, felheid of destructie'. Er is veel aandacht voor organisatorische vaardigheden en onderhandelingsvaardigheden. In de 'Handleiding voor krakers' of in de artikelen in 'Bluf' is hiervan minder te merken. In deze documentatie staan acties en meer spontane gedragsnormen centraal.

Een aparte cursusvorm die zich speciaal op vrouwen richt, de woonbewust-cursussen, past weer wel duidelijk in het beschreven proces van toenemende beheersing. Daarin staan onderhandeling en overleg, een zakelijke en assertieve houding en 'meer grip hebben op je eigen gedrag' centraal.

De eerder gestelde vraag lijkt dus positief beantwoord te kunnen worden. In het handelen van (leden van) bewonersorganisaties lijkt sprake te zijn van een proces van toenemende beheersing van gedrag en gevoelens. Was uit dit onderzoek al gebleken dat er sprake is van civilisatie in de normen die in bewonersorganisaties gehanteerd worden, op basis van de beschrijvingen van De Kleijn en van Van Noort lijkt dit doorgetrokken te kunnen worden tot een proces van toenemende gedisciplineerdheid en verzakelijking. Op het niveau van het gedrag van bewoners houdt dit vooral

discipline in en toenemende beheersing Sleutelpersonen bevestigden dit proces voor de situatie in Rotterdam en Nijmegen Spontaan gedrag maakt steeds meer plaats voor aan regels gebonden gedrag Dit geldt voor alle typen bewonersorganisaties De analyse van cursussen, handleidingen en adviezen voor bewonersleden van bewonersorganisaties suggereert dat de toenemende beheersing te maken heeft met een interpretatiekader van overleg en onderhandelingen In deze onderhandelingshuishouding wordt bewoners aanbevolen zich beheerst te gedragen In de documentatie van de kraakbeweging is dit verschijnsel overigens niet teruggevonden

4.4 Toenemende beheersing en verstatelijking

In de gedachtengang van Elias is civilisering een proces dat onontkoombaar samenhangt met een maatschappelijk proces van toenemende afhankelijkheden, tot uiting komend in toenemende verstatelijking In het hierna volgende wordt de vraag beantwoord of er sprake is van een toenemende verstatelijking van bewonersorganisaties De vraag of een dergelijk proces zich onbedoeld heeft voltrokken, of dat er ook sprake was van sturende invloeden komt daarna aan de orde

In hoofdstuk 2 is reeds geconcludeerd dat er op het gebied van de volkshuisvesting in Nederland sprake is van een toename van staatstaken, in figuratiesociologische termen van staatsvorming Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de overheid steeds meer greep op het wonen door middel van wetten, regelingen, plannen en standaardnormen Toen in de jaren zestig meer mensen inspraak wilden over hun eigen woning en woonomgeving, in opstand kwamen tegen misstanden op het gebied van huisvesting en het recht in eigen hand namen, werden organisaties opgericht die zich met collectieve belangenbehartiging gingen bezighouden en die eisen stelden aan de overheid (actiegroepen, kraakgroepen) De overheid speelde vervolgens in op deze behoefte aan zeggenschap/invloed door het vastleggen van inspraakprocedures en regelingen Deze verdere toename van staatstaken (=staatsvorming) vond plaats met medewerking van de bewonersorganisaties

Een beschrijving van dit proces van 'verstatelijking' van de collectieve actie door bewoners geeft De Kleijn (1985) De Kleijn onderschrijft De Swaans analyse dat er op verschillende fronten een verschuiving opgetreden is van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding, onder andere in de verhoudingen tussen burgers en autoriteiten, en in de verzorgingsbureaucratie De Kleijn heeft vooral bewonersorganisaties die zich met stadsvernieuwing bezig houden bij zijn onderzoek betrokken Hij is ook nauw betrokken geweest bij de ontwikkeling en uitwerking van twee modellen die veel invloed hebben gehad in Nederland de buurtaanpak en de projectgroepen aanpak Beide modellen passen in een onderhandelingshuishouding De ontwikkeling van beide modellen is te beschouwen als een cruciaal moment in het proces van verstatelijking van bewonersorganisaties Beide modellen zijn wijd verspreid geraakt, mede doordat ze goed aansloten bij de praktijk "

De *buurtaanpak* gaat uit van een onderhandelingsprincipe omdat 'er bij buurtvernieuwing zoveel deels strijdige belangen in het spel zijn dat daar alleen met onderhandelingen is uit te komen' (De Kleijn 1985: 116) Omdat partijen aan elkaar gewaagd dienen te

zijn, wordt de positie van bewonersorganisaties versterkt door het recht om eigen deskundigen aan te trekken. Er wordt vooraf vastgelegd over welke onderwerpen onderhandeld kan worden, er wordt planmatig gewerkt, het hele proces wordt in onderhandelbare porties verdeeld. 'Ook zijn er procedures voor conflictbeheersing vastgelegd, met daarvoor aangewezen organen. In de buurtaanpak is dat de raadscommissie voor de stadsvernieuwing' (De Kleijn 1985: 116).

In de *projectgroepen aanpak* (ook wel de Rotterdamse aanpak genoemd), die uitgaat van 'emancipatie', wordt volgens De Kleijn op vier terreinen strijd gevoerd: strijd om de resultaten, strijd om de macht, strijd om de buurt, strijd om het bewustzijn.

De Rotterdamse aanpak gaat uit van een coalitiemodel. Het stadsvernieuwingsbeleid wordt gevoerd door projectgroepen, samengesteld uit wijkbewoners en ambtenaren, met een meerderheid van wijkbewoners, en ondersteund door eigen deskundigen. Als gevolg van de realisatie van dit model is de stadsvernieuwing volgens De Kleijn een verzorgingsarrangement geworden, de stad een verzorgingsstad.

'Stadsvernieuwing wordt steeds meer een interventie van de overheid, waarbij oorspronkelijk bestaande vormen van maatschappelijke actie vervangen worden door geprogrammeerde verzorging. Het verzet tegen de gemeentelijke sloopplannen uit de jaren zestig had te maken met weerzin tegen een opdringerige overheid. Het verzet is langzaam gekanaliseerd. Functionarissen van de verzorgingsstad hebben de weerzin en het wantrouwen productief gemaakt. Protesten tegen overheidsop treden werden omgezet in eisen aan de overheid. In deze zin heeft het middenkader veel bewoners de verzorgingsstad binnengedruisd' (De Kleijn 1985: 207).

De conclusie is dat zich voor actiegroepen en professionele bewonersorganisaties, mede onder invloed van de hierboven beschreven modellen, een proces heeft voorgedaan van staatsvorming. Hierdoor is het proces van collectieve actie min of meer geabsorbeerd. Een duidelijke illustratie van het absorptieproces is het gegeven dat veel van de eerste werkers in staatsdienst in deze nieuwe sector van de verzorgingsstaat, voormalige activisten waren (De Kleijn 1985: 144). Ook later bleek de doorstroming van bewonersorganisatie-functies naar gemeentelijke functies aanzienlijk (De Kleijn 1985: 230). Tenslotte mondt dit proces uit in het door De Kleijn voorgestelde distantiemodel waarin de beroepskrachten in meerderheid naar de ambtelijke dienst verhuizen en de bewoners, in de verwachting van De Kleijn, zich als heterogene groep losser en kritischer kunnen opstellen.

Met bovenstaande beschrijving is de interpretatie geïllustreerd dat bewonersorganisaties geplaatst kunnen worden in een proces van staatsvorming en dat er gelijktijdig een proces plaatsvindt van toenemende beheersing van gedrag en gevoelens bij de leden van deze organisaties. Nu dient de laatste vraag aan bod te komen, namelijk of bij dit proces van toenemende beheersing van gedrag en gevoelens sprake is van een onbedoeld, dan wel een gestuurd proces.

4.5 Toenemende beheersing in bewonersorganisaties een beschavingsproces of een beschavingsoffensief ?

Reeds in de jaren zeventig werd duidelijk dat de sociale wetenschappen een taak voor zichzelf zagen in het ontwikkelen en uitwerken van strategieën die meer recht zouden doen aan de steeds luider wordende roep om meer zeggenschap. Op het terrein van de gebouwde omgeving bij voorbeeld Reckman (1971), Nelissen (1980), Turpijn en Venema (1979). Naast sociale wetenschappers waren de opbouwwerkers actief (zie onder andere Tienen en Zwanikken 1969, Peper 1972, Guffens 1975).

De twee modellen die tenslotte een zeer brede invloed hebben gehad op de plaats die bewonersorganisaties in Nederland innemen - de eerder beschreven buurtaanpak en de projectgroepenpak - zijn sterk beïnvloed, en zelfs in zekere zin geproduceerd door deze beide beroepsgroepen. Sociale wetenschappers en opbouwwerkers hebben in het proces van verstatelijking een belangrijke rol gespeeld. Vanaf het begin had in hun modellen het bewustzijn van de bewoner in sterke mate de aandacht. De Kleijn beschrijft de 'strijd om het bewustzijn' als een vormingsproject. Deze strijd wordt gevoerd door deskundigen, door middel van scholing. De 'onzekere, onbewuste, zich verzettende, bewoner' wordt opgevoed tot een 'mondige, zich adequaat gedragende bewoner'.

'De veronderstelling is dat mensen in de strijd hun zelfrespect herwinnen, inzicht krijgen in de problematiek van de volkshuisvesting, zich bewust worden van de maatschappelijke verhoudingen waarbinnen de stadsvernieuwing zich afspeelt. In deze betekenis is stadsvernieuwing een geweldig vormingsproject () Het gaat hier niet om een puur individueel leerproces. De buurtvernieuwing wordt bloksgewijs aangepakt, dus de mensen zijn aangewezen op elkaar om overeenstemming te bereiken. Om collectieve besluitvorming mogelijk te maken stelt de gemeente sociaal begeleiders aan de bewonersorganisaties ter beschikking. En tevens stelt de gemeente extern deskundigen ter beschikking om de bewoners van technische deskundigheid te voorzien' (De Kleijn 1985: 174).

Hier is het proces in een notedop beschreven. Bewoners bevinden zich in een netwerk van verschillende afhankelijkheden (volkshuisvestingsorganisatie, maatschappelijke verhoudingen, belangen van medebewoners) en worden *gevormd* in het doorzien van deze afhankelijkheden, en in het omgaan ermee. Een nieuwe categorie van professionele tussenpersonen is ontstaan die zich hiermee bezig houdt (De Kleijn 1985: 178). Deze functionarissen treden tevens op als zaakwaarnemers van de bewoners. Als gevolg hiervan worden de bewoners uiteindelijk in de rol van consument gedrukt. Het proces ontgaat ze, ze kunnen alleen het produkt accepteren of niet. Voor de bewoners zijn acties uiteindelijk niet meer nodig omdat de beroepsgroep hun eisen en verlangens bewaakt. 'Met een actie zouden ze zich afzetten tegen de bemiddelaars die juist overduidelijk hun best doen' (De Kleijn 1985: 178). Bewoners kunnen slechts afwachten tot deze beroepsgroep het sein tot actie geeft.

In de steeds verdergaande professionalisering ligt de sleutel tot het begrijpen van het proces van de omvorming van de 'actievoerende bewoner' tot de 'onderhandelende bewoner' en tenslotte de 'consumerende bewoner'. De beschrijving van De Kleijn is direct van toepassing op de Rotterdamse professionele actieorganisaties. Ze tekent echter

ook duidelijk de sfeer of beter het normatieve kader waarin de Nijmeegse actiegroepen werken. Zelfs in de legaliseringslijn in de kraakbeweging zijn elementen ervan te herkennen, bijvoorbeeld in het groeien van een professionele groep: de kraakarchitect, de jurist, de woningbouwvereniging Gelderland. In de kraakbeweging als geheel zijn echter ook delen te onderscheiden die zich daaraan onttrekken.¹²

In het materiaal van dit onderzoek zijn sporen van een 'beschavingsoffensief' te vinden. Voor de actiegroepen komt duidelijk naar voren dat vooral de beroepskrachten normen naar voren brengen die te maken hebben met een gecontroleerder of beheerst gebruik van emoties en agressies door de groepen, met deskundigheid van groepsleden of met de verhouding tot de achterban. Ook deze laatste normen hebben te maken met vormen van beheerst gedrag, deskundigheid in de zin van het beheersen van organisatorische en vergadervaardigheden, en het beheersen of reguleren van eigenbelang als centraal punt in de verhouding tot de achterban. Daarbij suggereren de beroepskrachten steeds dat de sanctie op het niet opvolgen van deze normen zal zijn dat het doel niet wordt bereikt. Beheersing van gedrag en gevoelens wordt als een belangrijke voorwaarde voor effectiviteit 'verkocht'. In de groepen staat niet ter discussie of en in hoeverre deze belofte waargemaakt kan worden. Beroepskrachten verwijzen met dit argument wel naar de grondslag van hun aanwezigheid. Zij zijn immers aan de groepen toegevoegd om door hun deskundigheid het machtpotentieel van de groepen te verhogen.

In de professionele actieorganisaties komen relatief veel minder uitspraken van beroepskrachten voor, die direct te maken hebben met beheersing van emoties. Vooral niet in de zorggroep en de bejaardengroep. Wel kan gesteld worden dat het vooral de beroepskrachten zijn die deskundigheidsnormen naar voren brengen en bewaken. De beroepskrachten zijn de dragers van het professionaliseringsproces. Dit is geen proces van alleen een toename van professionele posities, of van professionele kennis; het is in de organisaties zelf vooral een proces van het naar voren brengen van normen omtrent professioneel *handelen*. In de grote-buurtgroep en de buurtwinkelgroep krijgt dit vooral vorm in het telkens instellen of bewaken van normen over vergaderprocedures (het telkens expliciet naar voren brengen ervan duidt er overigens op dat dit proces van toenemend professioneel handelen nog in volle gang is). In de zorggroep en de bejaardengroep is hetzelfde aan de hand maar minder sterk en minder frequent. In de hervormings- en verzetsorganisaties zijn geen sporen van een beschavingsoffensief te vinden.

Eenzelfde verschil tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties komt naar voren uit de analyse van cursussen en handleidingen. De cursussen en handleidingen die gericht zijn op leden van actiegroepen en professionele actieorganisaties, en soms speciaal op vrouwelijke leden, zijn, door hun nadruk op beheerst handelen, als zodanig onderdeel van het beschavingsoffensief.

De prominente rol van beroepskrachten in het proces van toenemende beheersing van gedrag en gevoelens, wijst erop dat in bewonersorganisaties - althans in de actie- en professionele actieorganisaties - eerder een beschavingsoffensief plaatsvindt dan een beschavingsproces. Ook voor het terrein van de volkshuisvesting en het gevangeniswezen is door andere auteurs gesignaleerd dat eerder van een offensief dan van een proces sprake is. Soms wordt daarbij aan de orde gesteld of dit dan op gespannen voet staat met de civilisatietheorie van Elias. De Regt (1984) vraagt zich, in een studie naar arbeidersgezinnen, af of het beschavingsoffensief waarmee deze gezinnen te maken kregen, niet zo sterk is dat er eerder van 'disciplineren' in de lijn van Foucault en Donzelot gesproken moet worden. Naar haar idee leggen auteurs die in deze traditie werken echter te sterk de nadruk op de disciplineringsbelangen en -activiteiten van verzorgingsinstellingen en verwaarlozen zij de mogelijkheid dat verzorgden disciplineringsactiviteiten aanvaarden of er zelfs om vragen om ze te gebruiken voor hun eigen doeleinden. Ook hebben zij geen aandacht voor het effect van de disciplineringsstrategieën, met als gevolg een overschatting van dat effect (De Regt 1984: 244). De Regt kiest daarom voor een interpretatie waarin in de civilisatietheorie ruimte wordt geschapen voor beschavingsoffensieven.

Franke (1985) doet dit explicieter in een studie naar een 'penitentiair beschavingsoffensief in het interbellum'. Hij concludeert dat civilisatieprocessen *relatief* autonoom plaatsvinden, en dat doelbewuste activiteiten daarbij altijd belangrijk zijn.

'Zonder erkenning van hun stuwend bedoelde beschavingsarbeid zou het bij civilisatieprocessen om welhaast *absolute* autonomie moeten gaan. Het inzicht dat samenlevingsprocessen niet te begrijpen zijn als louter uitvloeisels van menselijke bedoelingen en verwachtingen zou dan al te rigoureus vervangen worden door een interpretatie die aan de bedoelingen van mensen elke invloed ontzegt ()'. De bijdrage van afzonderlijke spelers was soms wel degelijk gericht op beïnvloeding van het spelverloop in de richting die het door andere spelers, grotendeels onbedoeld, al had gekregen' (Franke 1985: 125-126).

Franke concludeert dat beschavingsoffensieven geen uitzondering zijn maar één van de ontwikkelingen die de richting van het civilisatieproces begrijpelijk maken.

Zowel Franke als De Regt zien beschavingsoffensieven dus als een aanvulling op het civilisatieproces.

4.7 'Professionaliteit' een evaluatie van het civilisatieoffensief voor vrouwen in bewonersorganisaties

Franke lijkt met betrekking tot de relatie tussen een maatschappelijk proces (het civilisatieproces) en het handelen van individuen een zelfde soort lijn te schetsen als Giddens doet. Het verschil ligt in een nuancering. Franke stelt dat het spelverloop reeds een richting had gekregen los van de bedoelingen van eerdere spelers, maar daarna ook doelbewust gebruikt kan worden door sommige spelers. Giddens (zie ook hoofdstuk 1) benadrukt het doelbewuste handelen van mensen, maar stelt dat dit plaatsvindt in een

slechts relatief gekende context Het doelbewuste handelen van mensen speelt zich af in een onvolledig gekende wereld (niet-gekende voorwaarden van het handelen) Het handelen van mensen is in zijn gevolgen dan ook niet volledig te overzien Elk menselijk handelen levert weer 'onbedoelde gevolgen van het handelen' op Beide auteurs proberen op theoretisch niveau tegelijk recht te doen aan doelbewuste activiteiten van mensen en aan het onbedoelde verloop van processen Franke ruimt echter de hoofdplaats in voor de onbedoelde processen, zonder doelbewuste activiteiten van mensen te willen negeren Giddens stelt de bewust handelende actor centraal, terwijl hij daarnaast plaats inruimt voor het onbedoelde, en het onbekende

Aan de hand van de professionaliteitsnorm wordt nu het proces geschetst waarin deze normen het gevolg zijn van doelbewust handelen in de onderzochte bewonersorganisaties De bedoeling is te illustreren dat het theoretisch uitgangspunt van Giddens over het menselijk handelen hier een completer beeld oplevert dan de traditie van de civilisatietheorie

De professionaliteitsnorm speelt in een groot deel van de onderzochte bewonersorganisaties een prominente rol Bij professionaliteit hoort dan niet alleen 'kennis van zaken', maar ook een beheersing van professionele gedragsvormen (vooral vergadertechnieken en overleg) Leden van bewonersorganisaties streven vaak naar verhoging van hun professionaliteit, of zij waarderen het in andere leden zo hoog dat ze hen een belangrijke plaats toekennen De motieven hiervoor zijn divers Op groepsniveau heeft men de verwachting dat de effectiviteit van groep er in hoge mate mee gebaat is Op individueel niveau is er een duidelijke lijn te trekken tussen sommige interpretatieschema's zoals die in het vorige hoofdstuk beschreven zijn, en deze professionaliteitsnorm De interpretatieschema's geven weer waar het om gaat in het handelen van vrouwen die deelnemen aan bewonersorganisaties Ze laten zien hoe ze hun deelname definiëren, wat belangrijk is voor hen (zie hoofdstuk 3) Als vrouwen hun deelname interpreteren als het verbeteren van de wereld, het bereiken van het doel van de groep, het nastreven van eigenbelang en woonbelang, dan kan de professionaliteitsnorm onderschreven worden vanuit de daarmee samenhangende verwachte grotere effectiviteit van het handelen

Vanuit de interpretatieschema's ambitie en leren wordt een andere lijn zichtbaar Als het handelen in bewonersorganisaties voor vrouwen (deels) de betekenis heeft van een mogelijkheid tot het vergroten van kennis en vaardigheden of van het 'verleggen van de grenzen van de eigen mogelijkheden', is de professionaliteitsnorm een logische aansluiting daarop De professionaliteitsnorm geeft inhoud aan het interpretatieschema leren en maakt duidelijk wat geleerd kan/moet worden Dit proces is dan niet slechts een bewust proces Eerder (zie p. 67) is reeds gesteld dat dit deels als een onverwachte beloning kan worden gezien, als een in eerste instantie onbedoeld gevolg van het handelen

De relatie tussen betekenisgeving en norm is dan op twee manieren te schetsen

- 1 De *professionaliseringsspiraal* het handelen in bewonersorganisaties vindt plaats in een zeer complex geheel van maatschappelijke relaties Als het handelen in de bewonersorganisaties vooral geïnterpreteerd wordt als het bereiken van een

bepaald resultaat (doel, wereldverbeteren, eigenbelang, woonbelang), proberen leden te streven naar een verhoging van de effectiviteit van hun handelen. Mede onder 'sturende invloed' van professionals gaan zij daarom mee in een spiraal van deskundigheidsverhoging (op persoonlijk en groepsniveau). Het onderschrijven van deze norm versterkt echter ook - als onbedoeld gevolg - het professionaliseringsproces, waardoor de complexiteit van de maatschappelijke relaties weer toeneemt (etc. en van voren af aan).

2 De *leerspiraal* het handelen in bewonersorganisaties heeft als (onbedoeld) neveneffect dat de leden van deze organisaties hun kennis en vaardigheden of hun mogelijkheden tot zelfverwerkelijking kunnen vergroten. Leden van bewonersorganisaties (zowel zij voor wie dit een onbedoeld effect was, als zij die vanuit een leer-verwachting lid zijn geworden) die dat van grote betekenis achten, gaan vanuit die achtergrond de professionaliteitsnorm onderschrijven. Dit kan voor hen persoonlijk in veel gevallen een positief resultaat opleveren: hun kennis en vaardigheden of hun mogelijkheden tot zelfverwerkelijking kunnen nog verder toenemen. Professionalisering werkt voor hen positief uit. Zij worden actieve deelnemers in het proces.

Vanuit deze verschillende motivatie van leden van bewonersorganisaties is het geschetste beschavingsoffensief verschillend te waarderen. In de eerste spiraal zijn vrouwen in zekere zin 'slachtoffer' van dit offensief. Zij worden betrokken bij een professionaliseringsproces dat niet leidt tot het totstandbrengen van hun eigen doelen. Integendeel. In een poging betere resultaten te bereiken, helpen zij een norm te stellen die het bereiken van dat resultaat niet altijd bevordert.

In de tweede spiraal 'winnen' de vrouwen veel meer, omdat norm en betekenis direct op elkaar aansluiten. Tegelijk werken zij echter onbedoeld het professionaliseringsproces in de hand. In de Rotterdamse organisaties wordt duidelijk dat hier soms nog een positieve mogelijkheid in verborgen ligt, namelijk in het ontstaan van werkgelegenheid. Vrouwen die de interpretatieschema's leren en ambitie noemen, en in sterke mate hun eigen kennis en vaardigheden trachten te vergroten, kunnen zo meewerken aan het scheppen van hun eigen werkgelegenheid.

4.8 De civilisatietheorie en de structuratietheorie: een confrontatie

Met behulp van de begrippen civilisatie en civilisering kon in dit kritisch commentaar een bepaald facet van de normerende dimensie verhelderd worden. Nogal wat normen bleken met civilisatie te maken te hebben. Dit betekent ook dat een aantal normen er niet mee te maken heeft. Belangrijk in het kader van dit onderzoek is dat de normen over gender niet tot civilisatie herleid kunnen worden, omdat vrouwelijkheid en mannelijkheid beide zowel geciviliseerde als ongeciviliseerde aspecten inhouden. Een eerste conclusie in de confrontatie van civilisatietheorie en structuratietheorie is dus dat met behulp van het formeel-theoretische structuratiekader een bredere analyse van normen mogelijk is.

Blijft staan dat een facet van de normerende dimensie met behulp van de begrippen uit

de civilisatietheorie goed te beschrijven valt. Een poging om bij die beschrijving meer onderdelen van de civilisatietheorie te betrekken levert problemen op. Het probleem ligt niet in de veronderstelde samenhang tussen toenemende beheersing en toenemende verstatelijking. Deze samenhang kon aannemelijk gemaakt worden. Het probleem heeft te maken met het veronderstelde ongestuurde karakter van het civilisatieproces.

Naast civilisatienormen zijn in het onderzoeksmateriaal ook normen aangetroffen die tegen civilisatie ingaan: autonomie met name en vrije expressie van emoties. Ook zijn er grote verschillen tussen de onderscheiden typen organisaties in de mate waarin civilisering optreedt en in de invulling ervan. Er is het sterkst van civiliseringsnormen sprake in de bewonersorganisaties waarin beroepskrachten actief zijn. In twee van de onderscheiden typen bewonersorganisaties, de actiegroepen en de professionele actieorganisaties, is duidelijk sprake van een civilisatieoffensief en niet van een ongestuurd proces.

Ook na de amendementen van De Regt en Franke, waarin beschavingsoffensieven als aanvulling op het civilisatieproces worden gezien, blijft het accent in de civilisatietheorie toch al te zeer liggen op het bestaan van relatief autonome, niet tot bewust handelende mensen te herleiden processen. Ook het verstatelijkingsproces in die visie een te vanzelfsprekend gedacht proces. De toenemende verstatelijking van bewonersparticipatie en bewonersactivisme lijkt mede het gevolg te zijn van doelbewuste interventies van sociale wetenschappers en opbouwwerkers. In hun pogingen de onderhandelingsruimte voor bewoners te vergroten hebben zij een nieuwe bureaucratische rangorde geschapen, namelijk die tussen beroepskrachten en bewoners/vrijwilligers in de organisaties. In feite is door het toewijzen van beroepskrachten aan bewonersorganisaties, de bewoner definitief als minder deskundig gedefinieerd. Om deze nieuw gecreeerde machtsbalans te begrijpen, is Giddens' begrip 'dualiteit van structuur' bruikbaar (zie hoofdstuk 1). Sancties in interactie kunnen steeds opnieuw worden geproduceerd, maar de middelen om te sanctioneren zijn afkomstig uit de legitimatiestructuur. Concreet betekent dit dat normen afkomstig zijn uit de legitimatiestructuur, hier het normencomplex van de onderhandelingsmaatschappij. In de actiegroepen en zeker in de professionele actieorganisaties, is tevens een beroepsgroep werkzaam die deze normen ondersteunt en propageert. Daardoor is in deze groepen de mogelijkheid voor bewoners om nieuwe, andere normen te produceren zeer gering geworden. Zien we in de actiegroepen, waar beroepskrachten een minder dominante positie hebben, dat ook andere normen overeind blijven, met name politieke normen, in de professionele actieorganisaties treedt een doelverschuiving op waarbij de organisatie centraal komt te staan in betekenisgeving en normering. De bureaucratische rangorde verwerft zich een eigenstandige plaats, het middel wordt doel. Dit proces kan slechts plaats vinden doordat bewoners de civilisatienormen accepteren en ondersteunen. Het voorbeeld van de professionaliteitsnorm laat zien dat ze hiervoor verschillende beweegredenen kunnen hebben, en dat als gevolg daarvan het effect van de norm op hun eigen mogelijkheden ook verschillend is. In de hervormingsorganisaties en de verzetsorganisaties zijn de mogelijkheden om andere, nieuwe normen te produceren groter. De verzetsorganisaties zijn wel in een verstatelijkingsproces betrokken (legalisering), maar ze hebben een autonome traditie waarbij het normenpatroon dat zij hanteren nog deels aansluit. Pogingen worden gedaan om eigen normen met de voor het verstatelijkingsproces functionele normen te verzoenen. Dit

leidt tot normpatronen als 'alternatieve organisaties'. Er is sprake van enig verzet tegen de invoeging in het civilisatieproces. Dit verzet krijgt geen duidelijke vorm, maar blijft enigszins steken op het niveau van wensen (normpatroon 'license to dream'). Eén van de hervormingsorganisaties vertoont overigens hetzelfde beeld als de verzetsorganisaties. In de hervormingsorganisaties is het minste sprake van betrokkenheid bij het verstatelijingsproces. De hervormingsorganisaties blijven grotendeels in de autonome zone. Er is dus geen noodzaak voor civilisatienormen, en er is ook geen offensief. In beide overige hervormingsorganisaties is geen sprake van civilisatie op collectief niveau.

Voor een beschrijving van de werking van het proces van (re)productie van normen is de structuratietheorie geschikter dan de civilisatietheorie: zowel sturing als onbedoelde effecten kunnen ingepast worden. Het bleek echter verhelderend om na de analyse van normen en normenpatronen de confrontatie aan te gaan met een theorie die zich substantieel uit over de inhoud van de normen. Ook al bleken civilisatienormen slechts een gedeelte te zijn uit het totale normenpakket, toch levert de civilisatietheorie een aantal interessante vragen op. Vragen bijvoorbeeld over de relatie tussen structuurniveau (verstatelijingsproces en interactieniveau (affectbeheersing)). Het is dus heel goed mogelijk en ook nuttig, om een formele theorie zoals de structuratietheorie aan te vullen met geleende onderdelen van een substantiële theorie, in dit geval de civilisatietheorie.

5 De machtsdimensie

1 Inleiding

Macht is, na betekenisgeving en norm, de derde dimensie die door Giddens onderscheiden is. Deze dimensie verwijst naar het gebruik en de (re)productie van hulpbronnen in interactie. Machtsverhoudingen en machtsprocessen in de onderzochte bewonersorganisaties worden in dit hoofdstuk met behulp van verschillende methodes beschreven en inzichtelijk gemaakt.

Omdat ook voor de machtsdimensie de dualiteit van structuur opgaat, dat wil zeggen dat 'macht in interactie de inzet inhoudt van, volgens een bepaalde heerschappijorde asymmetrisch verdeelde hulpbronnen, waarbij de inzet van deze ongelijk verdeelde hulpbronnen de (re)productie van de heerschappijorde impliceert' (zie p. 14), komt allereerst in 5.2 de vraag aan de orde hoe de onderzochte bewonersorganisaties halverwege de jaren tachtig te plaatsen zijn in de externe machtsverhoudingen, de machtsverhouding tussen bewonersorganisaties en autoriteiten. In deze paragraaf wordt aangesloten bij hoofdstuk 2, maar het accent ligt hier meer op de feitelijke externe machtsverhoudingen dan op de historische achtergrond.

In de daaropvolgende paragrafen worden machtsverhoudingen in de onderzochte bewonersorganisaties op een meer klassieke manier beschreven. Met behulp van de positiemethode wordt in 5.3 beschreven hoe de machtsposities over personen verdeeld zijn. Daartoe worden de getalsverhoudingen in de bewonersorganisaties en de verdeling van formele en minder formele posities naar sekse beschreven. Dit geeft een antwoord op het eerste deel van de onderzoeksvragen 3a 'Hoe zijn de hulpbronnen binnen bewonersorganisaties verdeeld?' en 3b 'Welke hulpbronnen hebben vrouwelijke leden van bewonersorganisaties tot hun beschikking?'

Met behulp van de decisiemethode komt in 5.4 de besluitvorming in de onderzochte groepen aan de orde: waarover beslissen zij en hoe gaat dat? Ook wordt ingegaan op de vraag of er doorslaggevende factoren of actoren in dit besluitvormingsproces zijn aan te wijzen. Hier wordt het tweede deel van de onderzoeksvragen 3a en 3b beantwoord, respectievelijk 'Hoe wordt van deze hulpbronnen gebruik gemaakt?' en 'Hoe maken vrouwelijke leden gebruik van de hulpbronnen?'. De interactieprocesanalyse wordt in paragraaf 5.5 gebruikt om verschillen tussen mannen en vrouwen in de aard van hun deelname te beschrijven.

In paragraaf 5.6 wordt de werking van macht op een ander niveau onderzocht (zie paragraaf 1.3). De relatie tussen organisatiecultuur en macht staat hier centraal. Eerst is de macht van betekenisgeving aan de orde. Daarvoor wordt teruggegrepen op de beschrijvingen en conclusies uit hoofdstuk 3, en wordt inzichtelijk gemaakt welke machtheffecten voortvloeien uit bepaalde werkelijkheidsdefinities of interpretatieschema's. Daarna ligt het accent op de macht van normen. Teruggrijpend op hoofdstuk 4 wordt duidelijk gemaakt welke relatie er bestaat tussen bepaalde normen en mogelijkheden of belemmeringen van individuen of groepen. Deze paragraaf geeft het antwoord op

onderzoeksvraag 3c 'Welke hulpbronnen, welk machtspotentieel en welke machtsuitoefening hangen samen met gevonden interpretaties of normen?' Onderzoeksvraag 3d 'Treden verschillen in machtspotentieel, machtsverhoudingen, machtsuitoefening of machtsmechanismen op tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties?' wordt in de concluderende paragrafen 545 en 563 beantwoord, maar vooral in de samenvattende conclusies in 57

Ook dit hoofdstuk wordt tenslotte weer afgesloten met een kritisch commentaar. In 58 staat de vraag centraal of 'democratisering' een geschikt theoretisch kader biedt voor de analyse van bewonersorganisaties dan het hier gebruikte

2 Externe machtsverhoudingen

Deze paragraaf sluit aan op de historische beschrijving van bewonersorganisaties in hoofdstuk 2, waarin beschreven is hoe de machtsverhouding tussen de onderscheiden typen bewonersorganisaties en verschillende autoriteiten zich heeft ontwikkeld. Hier ligt het accent meer op de feitelijke externe machtsverhoudingen.¹

2.1 Actiegroepen en professionele actieorganisaties

Na de spontane acties van de jaren zestig, gaat de overheid in de jaren zeventig bewoners steeds meer betrekken bij de plannen met hun gebouwde omgeving. Omdat het de overheid ook om procesbeheersing gaat, worden steeds preciezer omschreven spelregels en procedures voor inspraak ontwikkeld. Voor bewoners houden deze procedures de belofte in gehoord te worden en een bepaalde mate van zeggenschap te krijgen. Als gevolg daarvan is er een tendens bij bewoners (organisaties) om zich aan te passen aan de normen en rolverwachtingen van deze inspraak- en participatiemodellen. Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig, is er in Nederland dan ook sprake van een geïnstitutionaliseerde en geprofessionaliseerde bewonersparticipatie. Deze ontwikkeling heeft zich in de jaren tachtig doorgezet.

Het proces van institutionalisering gaat niet alleen gepaard met professionalisering, maar ook met bureaucratisering en schaalvergroting. Er is sprake van categorisering, een beginnend uiteenvallen van de containercategorie 'bewoners' in diverse subcategorieën, en van een verandering van thema's. Eerst houden groepen zich vooral bezig met renovatie en stadsvernieuwing, later komen thema's op als beheer en woonlastenproblematiek. Deze ontwikkelingen gaan samen met een verandering in de door bewonersorganisaties gevolgde strategie. Steeds vaker wordt gekozen voor een meer permanente overleg- en onderhandelingsstrategie.

De kansen op succes zijn door deze ontwikkelingen niet altijd toegenomen. Turpijn (1987) stelt dat het lijkt alsof bewonersorganisaties de laatste jaren minder perspectief hebben om hun doelstellingen te realiseren. Turpijn wijt dit vooral aan het bezuinigingsbeleid van de rijksoverheid, en aan negatieve effecten van decentralisatie. Decentralisatie leidt namelijk eerder tot 'verstatelijking op lokaal niveau' (Turpijn 1987: 151) dan tot

vergroting van de speelruimte voor bewoners. Ook De Kleijn (1985) is niet onverdeeld optimistisch, vooral omdat blijkt dat bewonersorganisaties niet in staat blijken duurzaam een grote groep bewoners te mobiliseren.

In Nijmegen begint het eerste hevige buurtverzet in 1970. In de loop van de jaren zeventig ontwikkelt de gemeente onder druk van actiegroepen een inspraakbeleid. Kern van dit inspraakbeleid is dat bewoners de kans krijgen op nauw omschreven punten hun wensen te uiten. De bestuurders blijven echter de beslissingen in handen houden. In 1984 blijkt uit een evaluatie van dit beleid dat een dergelijke inspraak in bewonersgroepen vaak frustrerend is voor bewoners. Bewoners stoppen er vaak veel energie in en de mate van realisering van de eigen wensen valt tegen. De grote woningbouwverenigingen in Nijmegen hanteren ten aanzien van bewonersparticipatie dezelfde uitgangspunten als de gemeente.

Actiegroepen in Nijmegen worden in veel gevallen vanaf het begin of vrij snel na de oprichting ondersteund door het buurt- of opbouwwerk. Uit de inventarisatie van bewonersorganisaties in 1985 bleek dat 63 van de 76 gevonden actiegroepen ondersteund werden, in verreweg de meeste gevallen door het opbouwwerk.

Verschuiving van thematiek is in Nijmegen wel aan te wijzen. Processen als schaalvergroting en categorisering komen slechts in beperkte mate voor. Zo zijn er wel een paar organisaties te vinden die op stedelijk niveau opereren, maar de grote meerderheid van de actiegroepen is zeer kleinschalig, zowel wat betreft het aantal leden als wat betreft de omvang van het gebied waarop zij zich richten.

De algemeen beschreven strategieverandering blijkt ook in Nijmegen plaats te hebben gevonden. Er is sprake van een toenemende reglementering en bureaucratisering. Hierdoor vragen zelfs marginale veranderingen veel tijd en energie. Men is dan ook somber over de toekomst van bewonersorganisaties: op stedelijk niveau wordt de vereiste deskundigheid eigenlijk te hoog voor doorsnee bewoners. Ook denkt men dat het moeilijk zal blijven om resultaat te bereiken (Verhagen 1986).

Ook in Rotterdam zijn de jaren zeventig de periode van het snel om zich heen grijpende bewonersverzet. Reeds in het begin van die periode wordt ook een stedelijk overleg opgericht. Vanaf 1974 worden buurteisen ingewilligd door de nieuw aangestelde PvdA-wethouder voor stadsvernieuwing. De bewonersorganisaties krijgen de kans hun ideeën over directe democratie waar te maken. Elke voor stadsvernieuwing aangewezen wijk krijgt een projectgroep. Deze bestaan uit gemandateerde ambtenaren in de wijk en bewoners als medebeslissende partij. In de projectgroep zijn de bewoners in de meerderheid. Het laatste woord is aan de Stuurgroep Stadsvernieuwing, een raadscommissie onder voorzitterschap van de wethouder. Als zodanig zijn deze projectgroepen dus een combinatie van ambtelijke deconcentratie, directe democratie en vertegenwoordigende democratie.

Het gemeentebestuur erkent één bewonersorganisatie per wijk. In totaal werken in Rotterdam zo'n honderd mensen in één of andere functie als professionele ondersteuning voor de bewonersorganisaties. De bewonersorganisaties beroepen zich niet op representativiteit, het zijn 'belangenbehartigingsorganisaties, die pretenderen democra-

tisch te functioneren. Ze zoeken de democratie in de openbaarheid, de herkenbaarheid en de mobilisering, niet in formele representativiteit.' (De Kleijn 1985: 153)

De Rotterdamse bewonersorganisaties hebben tot 1985 een ontwikkeling doorgemaakt van 'strijd om erkenning' tot 'coalitievorming met de gemeente'. Ze hebben in 1985 een gevestigde positie, zijn grootschalig, geprofessionaliseerd en geïnstitutionaliseerd. Volgens de Kleijn koerst Rotterdam zelfs af op een benadering waarbij niet langer de toegankelijkheid van de besluitvorming wordt aanbevolen, maar de marktgerichtheid van de organisatie. Dit betekent dat het niet langer zou gaan om 'democratisch functionerende belangenbehartigingsorganisaties', maar om 'zaakwaarnemers met een open oog voor het maatschappelijk draagvlak'.

De actiegroepen te Nijmegen hebben halverwege de jaren tachtig weinig formele macht verworven. De autoriteiten hebben de regels van het spel bepaald en zij hebben nog steeds het laatste woord. De professionele actieorganisaties te Rotterdam hadden halverwege de jaren tachtig al geruime tijd een bepaalde mate van formele macht verworven. Het karakter van de bewonersorganisaties verschuift daarbij van een organisatie *van* bewoners, naar een organisatie die het beste voor heeft *met* bewoners.

2.2 Hervormingsorganisaties

Vanaf de jaren zeventig zijn in Nederland organisaties in het leven geroepen om de belangen van woongroepen te behartigen. Het aantal woongroepen groeide gestaag tot zo'n 7000 in 1981. Het feminisme is een belangrijke voedingsbodem geweest voor woongroepen. Woongroepen boden een alternatief voor de traditionele gezinsvorm. Vanouds zijn deze groepen actief in de autonome zone. In de loop van de jaren tachtig komt er beleidsmatige erkenning voor het verschijnsel. Dit leidt echter zelden tot concreet volkshuisvestingsbeleid. Er is slechts in beperkte mate sprake van een verplaatsing naar de heteronome zone. Dit ligt niet zozeer aan de doelstellingen van de woongroepenorganisaties, als wel aan het terughoudende overheidsbeleid.

In Nijmegen wordt in 1979 een 'woongroepenwinkel' geopend.² Deze richt zich enerzijds op het leggen van contacten tussen mensen die in groepsverband wilden wonen en anderzijds op het verbeteren van de mogelijkheden voor het wonen in groepsverband. Vanaf het begin van de jaren tachtig wordt de constructie van de woongroepenvereniging ingevoerd. Een woongroepenvereniging bestaat uit drie tot zeven woongroepen die gezamenlijk huizen voor deze groepen in eigendom hebben. Voordeel ervan is dat er niets aan de eigendomsverhoudingen hoeft te veranderen als leden verhuizen, of zelfs als één van de woongroepen zou worden opgeheven. Medio 1985 is dit uitgegroeid tot een geheel van 25 verenigingen met zo'n 150 huizen in beheer, en een stevige ondersteuningsstructuur. Uit onderzoek blijkt dat Nijmegen in absolute aantallen de woongroepenhoofdstad van Nederland is (Jansen 1981; 1986). Halverwege de jaren tachtig blijkt er sprake te zijn van een toegenomen overleg tussen woongroepenbeweging, gemeente en woningbouwverenigingen. Dit toegenomen overleg

levert niets concreets op. De toekomst van de woongroepen acht men onzeker. Men blijft wel streven naar erkenning door de overheid en naar een stimulerend overheidsbeleid, maar gaat tegelijk ervan uit dat zelfwerkzaamheid nog lang nodig zal blijven (Verhagen 1986).

In termen van macht heeft de woongroepenbeweging halverwege de jaren tachtig een sterke, zij het wat marginale positie. De woongroepenbeweging te Nijmegen is sterk in de autonome zone, maar slaagt er niet in een formele plaats in het reguliere volkshuisvestingscircuit te veroveren.

2.3 Verzetsorganisaties

De kraakbeweging heeft haar wortels in de jaren zestig. In de periode 1965-1970 blijft het kraakverschijnsel voornamelijk beperkt tot Amsterdam (Dyst 1986). In de periode 1970-1980 neemt het aantal kraakacties toe, eerst alleen in Utrecht, later ook in andere steden. De structuur van de kraakbeweging is in de loop van de jaren weinig veranderd. Altijd hebben plaatselijke kraakgroepen de organisatorische kern van de kraakbeweging uitgemaakt. Landelijke overleggroepen worden alleen ad hoc gevormd en ingezet. Het deelnemen aan een kraakgroep was en is open. Iedereen die mee wil doen, kan zich aansluiten. Mede als gevolg daarvan is het verloop vrij groot.

Eind jaren zeventig treedt er een verandering op binnen de kraakbeweging: de periode van 'passief verzet' is afgelopen. Geweldloosheid wordt losgelaten. Eerst alleen in Amsterdam, later ook in Nijmegen komen gewelddadige acties en tegenacties voor. Deze harde acties hebben in eerste instantie succes. Als in toenemende mate ook anderen de dupe worden van de ongeregelheden, keert de publieke opinie zich tegen de krakers en kan de overheid zich hardere maatregelen permitteren. Na de veldslag rond de Lucky Luijk ontstaat verdeeldheid in de kraakbeweging over het gebruik van geweld. Een deel van de kraakbeweging wijst geweld sterk af.

Het kraken gaat in de jaren tachtig gewoon door, maar veel vaker dan vroeger wordt in overleg met de gemeente naar oplossingen gezocht. Veel krakers gaan in op voorstellen tot legalisering of herhuisvesting, of zetten zelf stappen in die richting.

In Nijmegen heeft de kraakbeweging tot 1981 geen opvallend sterke positie.³ Na de kraak van de Pontanus, in 1980, wordt de kraakbeweging sterker, doordat dit pand als ontmoetings- en informatiecentrum gaat functioneren. De gewelddadige ontruiming van de Pierson in 1981 waar krakers en sympathisanten zich gewelddoos verzetten, bezorgt de kraakbeweging vervolgens veel sympathie bij de Nijmeegse bevolking.

Vanuit de kraakbeweging die zich na de Pierson sterk voelt, maar gefrustreerd, komen er vervolgens meer harde, ook tegen instellingen en personen gerichte acties. Daardoor ebt de massale steun voor de kraakbeweging vrij snel weg. Misschien mede als gevolg van deze frustrerende gang van zaken komt in de jaren daarna een andere tak van de kraakbeweging meer tot bloei. Het accent komt te liggen op het 'ontwikkelen van een andere manier van leven'. Krakers gaan steeds meer verwoorden hoe zij willen leven en wonen, de term woon-werkpand wordt ingevoerd, intern worden discussies over

sexisme gevoerd. De eerste pogingen tot legalisering van kraakpanden komen tot stand. In 1984 wordt het min of meer ter ziele gegane (kraak)panden overleg weer actief als woonwerkpandenoverleg. Bundeling van krachten is noodzakelijk, ook omdat de gemeente (na een motie van 'klein links' in 1983) een beleid ten aanzien van woonwerkpanden probeert te ontwikkelen. De daarop verschenen gemeentelijke nota wordt mild ontvangen door het woonwerkpandenoverleg. Eind 1985 ziet het ernaar uit dat de kraakbeweging in Nijmegen gestabiliseerd is: er is een sterke tendens tot legalisering. In 1987 wordt dit legaliseringsproces verstoord door de gewelddadige ontruiming van de Mariënborg, een nieuw pand waar een nieuwe, hardere generatie krakers haar intrek heeft genomen. De kraakbeweging bevindt zich na deze acties in een totaal isolement, dat nog versterkt wordt doordat ze naar buiten toe de eenheid bewaart. De 'legaliserende' tak verbreekt de banden met de Mariënborgkrakers niet. Langzaam zijn daarna de relaties enigszins hersteld, het proces van legalisering is verder gegaan, ook al doen niet alle panden daaraan mee.

In termen van externe machtsverhoudingen heeft de kraakbeweging te Nijmegen halverwege de jaren tachtig een ambivalente positie. Door de nadruk op legalisering is een nieuwe afhankelijkheid van de autoriteiten en van diverse regels en instellingen ontstaan. Vanuit de geschiedenis kan men echter ook nog een sterke dreiging oproepen, die er wellicht opnieuw in zou kunnen slagen de publieke opinie achter zich te krijgen.

3 Getalsverhoudingen en posities

3.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag hoeveel mannen en vrouwen deelnemen aan de bewonersorganisaties. Om iets te zeggen over de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen in de actiegroepen, zijn alleen de getalsverhoudingen of het geslacht van de persoon die de groep beroepsmatig ondersteunt, niet zo veelzeggend. Daarom is voor elke groep op een rij gezet hoe een aantal posities, waarvan verwacht kan worden dat zij een zekere macht opleveren voor diegene die ze bezet, in de groepen verdeeld is over mannen en vrouwen. Het gaat daarbij om de positie van het voorzitten of notuleren van de vergadering, andere vaste taken als penningmeesterschap, en relevante posities in externe groepen, zoals in koepelorganisaties of subgroepen.

3.2 Actiegroepen

De actiegroepen zijn in het algemeen klein. De opkomst per vergadering loopt uiteen van vijf tot 24 personen. In drie organisaties (de poengroep, de stadsvernieuwingsgroep en de stadsvernieuwingssubgroep), telt de vaste kern in meerderheid mannen. In de nieuwbouwgroep zijn iets meer vrouwen. In de renovatiegroep liggen de getalsverhoudingen ongeveer gelijk. De drempelgroep is de enige met een meerderheid vrouwen.

Het overzicht hieronder geeft de precieze cijfers.

GETALSVERHOUDINGEN IN DE ACTIEGROEPEN

groep	max. aanwezig	vaste kern * totaal	w.v. man	vrouw	getalsverhoudingen
drempelgroep	9	4	1	3	vrouwen meerderheid
renovatiegroep	7	4,5	2-3	2	ongeveer gelijk
poengroep	13	8	6	2	mannen meerderheid
nieuwbouwgroep	9	7	3	4	iets meer vrouwen
stadsvernieuwingsgroep	24	21**	14	7	mannen meerderheid
stadsvern.subgroep***	14	6	4	2	mannen meerderheid

*Tot de vaste kern gerekende personen zijn gedurende de helft of meer van de geobserveerde vergaderingen aanwezig geweest.

**Voor de stadsvernieuwingsgroep was de samenstelling te gevarieerd om van een vaste kern te spreken. Daarom is hier het gemiddelde genomen van de 3 geobserveerde bijeenkomsten.

***Zie p. 49

Behalve de nieuwbouwgroep worden alle actiegroepen vanuit het buurt- of opbouwwerk ondersteund. Het gaat daarbij altijd om een deeltaak van een buurt- of opbouwwerker. De ondersteunende buurt- of opbouwwerkers zijn overwegend mannen. De nieuwbouwgroep vormt een uitzondering, deze wordt ondersteund door een vrouwelijke extern deskundige. De poengroep krijgt naast de ondersteuning van een opbouwwerker, nog administratieve hulp van een vrouwelijke beroepskracht. Ook voor haar is deze groep slechts een deeltaak.

In alle groepen worden de vergaderingen gewoonlijk door een man voorgezeten. In alle groepen die door een mannelijke opbouwwerker ondersteund worden, is hij degene die de vergadering voorziet, en dus ook degene die de agenda bepaalt. De nieuwbouwgroep, de enige met een vrouwelijke beroepskracht, wordt meestal voorgezeten door een mannelijke bewoner. In vier groepen komt het incidenteel voor dat het voorzitterschap door iemand anders wordt waargenomen. In de poengroep en renovatiegroep gebeurt dat door een mannelijke bewoner, in de nieuwbouw- en stadsvernieuwingssubgroep door een vrouwelijke bewoner.

De externe contacten worden in alle groepen door mannen waargenomen. In de drempelgroep en de stadsvernieuwingsgroep doet de buurt- of opbouwwerker dit, in de renovatiegroep en de nieuwbouwgroep wordt het door één of twee mannelijke bewoners gedaan. Ook het notuleren is meestal in mannelijke handen, behalve in de poengroep, waar het een formele taak is van de vrouwelijke administratieve kracht, en bij de renovatiegroep waar een man de notities uitwerkt die één van de vrouwen tijdens de bijeenkomsten maakt. Een 'overige taak' valt alleen waar te nemen bij de renovatiegroep. Daar zorgen de twee vrouwen altijd voor koffie en verdere verzorging. Slechts in twee groepen nemen sommige groepsleden ook relevante posities elders in. Vier mannen van de poengroep zijn tevens lid van een overkoepelende stedelijke bewonersorganisatie, twee van hen bekleden daar een belangrijke positie (voorzitter en penningmeester). Deze posities beïnvloeden hun status in de poengroep in hoge mate, omdat zij altijd beschikken over extra informatie.

In de stadsvernieuwingssubgroep bekleden twee vrouwen en één man relevante posities elders. Eén vrouw is lid van de gemeenteraad, één vrouw en één man zijn tevens lid van één of meerdere andere stadsvernieuwingssubgroepen. Ook dit levert deze groepsleden extra status en informatie op. Het overzicht hieronder zet deze gegevens nog eens op een rij.

GETALSV ERHOUDINGEN EN POSITIES IN DE ACTIEGROEPEN

groep	getals- verhoudingen	posities.			
		voorzitter	notuleren	externe contacten	posities elders
drempelgroep	meerderheid vrouwen	mannelijke opbouwwerk	mannelijke opbouwwerk	mannelijke opbouwwerk	
renovatie- groep	ongeveer gelijk	mannelijke opbouwwerk mannelijke bewoner	vrouwelijke/ mannelijke bewoner samen	twee mannelijke bewoners	koffie 2 vrouwen
poen- groep	meerderheid mannen	mannelijke opbouwwerk (invaller mannelijke bewoner)	vrouwelijke administra- tieve kracht		4 mannen in koepel- organisatie
nieuwbouw- groep	iets meer vrouwen	mannelijke opbouwwerk (invaller vrouwelijke bewoner)	roulerend	mannelijke bewoners	
stadsv groep	meerderheid mannen	mannelijke buurtwerker	mannelijke bewoner	mannelijke buurtwerker	
subgroep	meerderheid mannen	mannelijke buurtwerker (invaller vrouwelijke bewoner)	vrouwelijke bewoner, later roulerend		1 vrouw, 1 man in andere bewoners- organisatie 1 vrouw in gemeenteraad

Samengevat zien we dat de vaste posities alle door mannen worden ingenomen. Een uitzondering vormt notuleren. Hier speelt bij de poengroep een vrouw de belangrijkste rol. Bij de nieuwbouwgroep en later bij de stadsvernieuwingssubgroep rouleert dit, zodat mannen en vrouwen gelijk aan de beurt komen. Het voorzitterschap en externe contacten zijn zonder uitzondering terreinen van mannen. Alleen in de nieuwbouwgroep en de stadsvernieuwingssubgroep komt het incidenteel voor dat vrouwen voorzitten. Uiteraard is hiermee het beeld over de mogelijke verschillen in invloed van mannen en vrouwen niet volledig. In paragraaf 5.4 komt deze vraag verder aan de orde.

3.3 Professionele actieorganisaties

De bewonersorganisaties die als 'professionele actieorganisaties' bij het onderzoek betrokken zijn, zijn als geheel vrij groot te noemen. De grote-buurtgroep telt tien beroepskrachten en een vaste kern van 25 actieve bewoners en totaal ongeveer 150 leden uit een wijk met meer dan 15 000 inwoners. De zorggroep telt elf beroepskrachten en een vaste kern van 50 bewoners, maar stuurt voor grote vergaderingen aan ongeveer 750 bewoners een uitnodiging. Ook dit betreft een wijk met meer dan 15 000 inwoners. Het aantal bewoners op de bijeenkomsten van de door ons geobserveerde deel-groepen, is uiteraard kleiner. Dit varieert van 15 tot 27 personen. De vaste kern op die vergaderingen is telkens nog kleiner, namelijk acht tot elf personen. In de buurtwinkelgroep zijn de getalsverhoudingen zowel voor bewoners als voor beroepskrachten gelijk of ongeveer gelijk. In de grote-buurtgroep liggen de getalsverhoudingen anders: er is een ongeveer gelijk aantal mannelijke en vrouwelijke beroepskrachten, maar er zijn uitsluitend mannelijke bewoners in de vaste kern. Voor de zorggroep liggen de cijfers nog anders. Zowel in de grote groep als in de bejaardengroep zijn meer vrouwelijke dan mannelijke bewoners actief. De getalsverhoudingen voor de beroepskrachten liggen voor de bejaardengroep gelijk, maar in de zorggroep behoren alleen vrouwelijke beroepskrachten tot de vaste kern.⁴

Het overzicht hieronder geeft de cijfers weer.

GETALSVERHOUDINGEN IN DE PROFESSIONELE ACTIEORGANISATIES

groep	max aanwez.	vaste kern* totaal	beroeps		bewoners		getalsverhoudingen	
			man	vrouw	man	vrouw	beroeps	bewoners
buurtwinkelgroep	15	11	3	3	2	3	gelijk	ong. gelijk
grote-buurtgroep	27	10	2	3	5	0	ong. gelijk	alleen mannen
bejaardengroep	16	9	1	1	1	6	gelijk	meer vrouwen
zorggroep	25	8	0	3	1	4	alleen vrouwen	meer vrouwen

*Tot de vaste kern zijn gerekend personen die gedurende de helft of meer van de onderzochte vergaderingen aanwezig zijn geweest.

De gelijke aantallen mannelijke en vrouwelijke beroepskrachten verbergen een verschil tussen mannen en vrouwen in de specifieke inhoud van hun beroepsmatige activiteit. Er zijn drie soorten beroepskrachten: zogenaamde extern deskundigen, opbouwwerkers en administratieve krachten. De verdeling over mannen en vrouwen is zodanig dat extern deskundigen vooral mannen zijn, opbouwwerkers en sociaal begeleiders even vaak mannen als vrouwen zijn en administratieve krachten vooral vrouwen. De precieze aantallen worden hieronder weergegeven.

	Extern deskund.	Opbouw- werkers	Sociaal begeel.	Adm. kracht	Migr. werker	Overige	Totaal
Mannen	5	3	1	1	1	2	13
Vrouwen	2	3	1	5	1	0	12

In dit overzicht zijn stagiaires meegeteld bij de functie waarvoor ze stage lopen. Overige functies worden bezet door twee mannen: een dienstplichtweigeraar en een grafisch ontwerper. De meeste functies worden in deeltijd uitgevoerd.

Om meer te kunnen zeggen over de machtsverhoudingen in de onderzochte organisaties, is ook voor de professionele actieorganisaties op een rij gezet welke posities door mannen en/of vrouwen worden ingenomen in de vergadering en welke personen extra status en potentiële macht kunnen ontleen aan posities buiten de groep. Allereerst moet met betrekking tot de ingenomen posities geconstateerd worden dat zich hier een zeer groot verschil aftekent tussen de beroepskrachten en de bewoners. In beide wijken kent de bewonersorganisatie een werkoverleg, al dan niet uitgesplitst in een stadsvernieuwingsoverleg en een opbouwwerkoverleg. In het werkoverleg zijn uitsluitend de beroepskrachten vertegenwoordigd. Hierdoor hebben zij een enorme informatievoorsprong op de meeste bewoners, die slechts bij één van de onderdelen van de bewonersorganisatie betrokken zijn. Alleen in de grote-buurtgroep treffen we drie bewoners aan die posities innemen die een soortgelijk breed overzicht kunnen opleveren. Het zijn drie mannen, lid van de agendacommissie voor de grote vergadering, en respectievelijk voorzitter en penningmeester van de bewonersorganisatie. Van de vrouwelijke bewoners uit de buurtwinkelgroep en de bejaardengroep nemen enkelen (vier) af en toe deel aan de vergaderingen van de grote-buurtgroep en de zorggroep. Zij nemen niet voldoende vaak deel om daar tot de vaste kern te worden gerekend. Zij komen alleen als hun eigen onderwerp op de agenda is geplaatst.

De voorzitter van de vergadering is alleen in de grote-buurtgroep gewoonlijk een man. De buurtwinkelgroep heeft een vrouwelijke bewoner als vaste voorzitter, die tevens notuliste is. De zorggroep wordt ook door vrouwelijke bewoners voorgezeten en de bejaardengroep door een vrouwelijke opbouwwerker. Notuleren is exclusief vrouwenwerk, behalve in de grote-buurtgroep, waar de drie administratieve krachten dit bij toerbeurt doen en één van de administratieve krachten een man is.

Het overzicht hierna vat deze gegevens nog eens samen.

groep	getalsverhoudingen		posities		
	bewoners	beroeps	voorzitter	notuleren	overige taken posities
buurtwinkelgroep	ongeveer gelijk	gelijk	vrouwelijke bewoner	idem	2 vrouwen naar De Grote Buurt-groep
grote-buurtgroep	alleen mannen	ongeveer gelijk	mannelijke bewoner	vrouwelijke of mannelijke adm kracht	3 mannen in ag.de, w.v 1 voorzitter 1 penningmeester, 1 lid
bejaardengroep	meer vrouwen	gelijk	vrouwelijke opbouwwerker	meestal geen notulen, soms vrouwelijke bewoner	2 vrouwen soms naar de zorggroep
zorggroep	meer vrouwen	alleen vrouwen	vrouwelijke bewoners	vrouwelijke bewoners	

Samengevat zien we dat de grote-buurtgroep duidelijk een aparte positie inneemt door de geringe mate waarin vrouwelijke bewoners actief zijn en door hun afwezigheid op belangrijke posities. In groepen waarin vrouwen in gelijke mate deelnemen of de meerderheid vormen van de vaste kern, zijn tevens de belangrijke posities exclusief in handen van vrouwen.

3.4 Hervormingsorganisaties

De hervormingsorganisaties zijn in het algemeen klein. De opkomst per vergadering loopt uiteen van zes tot 21 personen. De hervormingsorganisaties (de voorlichtings-, huiskamer- en nieuwhuisgroep), worden niet door derden ondersteund. In één organisatie, de huiskamergroep, telt de vaste kern in meerderheid mannen. In de voorlichtingsgroep liggen de getalsverhoudingen precies gelijk en in de nieuwhuisgroep telt de vaste kern uitsluitend vrouwen. Het overzicht hieronder geeft de precieze cijfers.

GETALSVERHOUDINGEN IN DE HERVORMINGSORGANISATIES

groep	max. aanwezig	vaste kern totaal*	vaste kern		getalsverhoudingen
			mannen	vrouwen	
voorlichtingsgroep	6	6	3	3	gelijk
huiskamergroep	19	12	9	3	meerderheid mannen
nieuwhuisgroep	21	13	0	13	alleen vrouwen

*Tot de vaste kern zijn gerekend personen die gedurende de helft of meer van de geobserveerde vergaderingen aanwezig zijn geweest.

Naast de getalsverhoudingen is ook de verdeling van posities bepalend voor de interne machtsverhoudingen. Bij de hervormingsorganisaties moet onderscheid worden gemaakt tussen de formele posities, namelijk die van voorzitter en penningmeester van de woongroepenvereniging zoals die bij de notaris zijn ingesteld, en de posities in de vergaderingen. De formele positie van voorzitter is een papieren positie, de organisaties verbinden er zelf geen taken of bevoegdheden aan. De formele positie van penningmeester is een meer inhoudelijke positie. De formele posities in huiskamergroep en nieuwhuisgroep zijn of komen in de onderzochte periode in handen van vrouwen, zowel het voorzitterschap als het penningmeesterschap van de vereniging.

Voor de hervormingsorganisaties zijn de posities van voorzitter en notulist van de vergaderingen niet altijd scherp af te bakenen. Niet altijd wordt bij het begin van de vergaderingen afgesproken wie wat zal doen. In dit soort onduidelijke bijeenkomsten valt dan meestal wel waar te nemen dat één of meerdere personen zich bekommeren om het verloop van de vergadering, of dat iemand die notuleert tegelijk de agenda bewaakt. In het gemaakte overzicht gaat het om de verdeling naar mannen en vrouwen van die gevallen waarin uiteindelijk één persoon het voorzitterschap of notuleren op zich genomen heeft.

De vergaderingen van de huiskamergroep blijken dan telkens door mannen voorgezeten te worden. De voorlichtingsgroep wordt even vaak door mannen als door vrouwen voorgezeten. In de nieuwhuisgroep wordt de vergadering, als er voorgezeten wordt, altijd door een vrouw voorgezeten. Notuleren is iets vaker in handen van vrouwen, maar niet in de huiskamergroep, waar alleen mannen deze positie innemen. In de andere groepen notuleren vrouwen vaker dan mannen. Externe contacten zijn er alleen bij de voorlichtingsgroep en de nieuwhuisgroep. Bij de voorlichtingsgroep gaat het om contact met de gemeente en om contact met een verwante organisatie. Deze contacten zijn evenredig over mannen en vrouwen verdeeld. Bij de nieuwhuisgroep gaat het om contact met een stedelijke organisatie van uitkeringsgerechtigden.

Het overzicht hieronder zet deze gegevens nog eens precies op een rij.

GETALSVERHOUDINGEN EN POSITIES IN DE HERVORMINGSORGANISATIES

groep	getals verhoudingen	posities			
		formeel	voorzitten	notuleren	externe contacten
voorlicht groep	gelijk		evenredig	meer vrouwen	evenredig
huiskamergroep	meer mannen	voorzitter vrouw/ penning meester eerst man later vrouw	alleen mannen	alleen mannen	
nieuwhuisgroep	alleen vrouwen	voorzitter vrouw/ penning meester vrouw	alleen vrouwen	alleen vrouwen	een vrouw

Samengevat zien we dat in de groep waarin mannen in de meerderheid zijn, de mannen ook exclusief de posities in de vergadering innemen. In de voorlichtingsgroep, waarin evenveel mannen als vrouwen actief zijn, nemen mannen en vrouwen ook op gelijke wijze verschillende posities in, alleen notuleren is meer een 'vrouwelijke' positie. In de nieuwhuisgroep, met een vaste kern van alleen vrouwen, worden uiteraard ook alle posities door vrouwen bezet.

3.5 Verzetsorganisaties

De verzetsorganisaties zijn iets groter dan de hervormingsorganisaties. Op de bijeenkomsten zijn twaalf tot 30 mensen aanwezig. De kraakgroep telt in meerderheid mannen. Ook de woonwerkpandgroep telt een meerderheid vrouwen. Dit geldt voor elk type bijeenkomst, dus zowel voor de beleidsvergaderingen als voor de huisvergaderingen.

GETELSVERHOUDINGEN IN DE VERZETSORGANISATIES

groep	maximaal aanwezig	vaste kern*			getelsverhoudingen
		totaal	mannen	vrouwen	
kraakgroep	23	12	11	1	meerderheid mannen
woonwerkpandgroep	30	15	6	9	meerderheid vrouwen
- beleidsvergadering	30	15	6	9	meerderheid vrouwen
- huisvergadering	26	16	7	9	meerderheid vrouwen

*Tot de vaste kern zijn gerekend personen die gedurende de helft of meer van de geobserveerde vergaderingen aanwezig zijn geweest.

Opvallend is dat in de woonwerkpandgroep de vaste kern voor beide vergaderingen, namelijk de beleidsvergadering voor het externe beleid en de huisvergadering voor het interne beleid, nagenoeg dezelfde personen omvat. Er is dus alleen een scheiding tussen meer of minder actieve leden. Binnen de groep actieve leden treedt wat dit betreft geen specialisatie op.

De kraakgroep en de woonwerkpandgroep worden ondersteund door een mannelijke architect. De woonwerkpandgroep wordt bovendien ondersteund door een mannelijke jurist en een mannelijke stagiair van de verkeersacademie.

Ook hier zijn alleen de getelsverhoudingen niet voldoende om iets te zeggen over de machtsverhoudingen in de onderzochte groepen, al is het opvallend dat in de kraakgroep, een stedelijk overleg van kraakgroepen, bijna geen vrouwen actief zijn en dat de ondersteunende deskundigen allen van het mannelijk geslacht zijn.

De vergadering van de kraakgroep blijkt uitsluitend door mannen voorgezeten en genotuleerd te worden. De beleidsvergadering van de woonwerkpandgroep wordt even vaak door mannen als door vrouwen voorgezeten. De huisvergadering van de woon-

werkpandgroep daarentegen wordt meestal door een man voorgezeten (acht keer, waarvan drie keer dezelfde voorzitter) Het aantal groepsleden met relevante posities buiten de groep is voor beide groepen verschillend, maar de verdeling over mannen of vrouwen is daarin ongeveer gelijk Aangezien in de woonwerkpandgroep erg veel extra posities voorkomen, bijvoorbeeld in het op het einde van de observatieperiode gekozen bestuur, en er ook extra externe contacten worden onderhouden, is voor de actieve vaste kern nagegaan wie van hen meer dan drie van dit soort contacten of posities heeft. Ook hier ligt de verdeling tussen vrouwen en mannen ongeveer gelijk vier mannen en drie vrouwen hebben 3 tot zes van dit soort contacten of posities Het overzicht hieronder zet deze gegevens nog eens op een rij

GETALSVERHOUDINGEN EN POSITIES IN DE VERZETSORGANISATIES

groep	getals verhoudingen	posities			
		formeel	voorzitten	notuleren	extra contacten
kraakgroep	meer mannen		alleen mannen	alleen mannen	
woonwp gr					
beleidsvergad.	meer vrouwen		evenredig	meer vrouwen	ongeveer gelijk, (4 mannen 3 vrouwen)
huisvergad	meer vrouwen		meer mannen	meer vrouwen	

Samengevat zien we, net als bij de hervormingsorganisaties, dat in de groep waarin mannen in de meerderheid zijn, de mannen ook exclusief de posities in de vergadering innemen In de woonwerkpandgroep, waarin vrouwen in de meerderheid zijn, leidt dit numerieke overwicht tot 'gelijkheid', behalve wat het voorzitten van vergaderingen betreft Mannen nemen verhoudingsgewijs iets meer andere relevante posities of contacten voor hun rekening

4 Agendabouw en besluitvorming

4.1 Inleiding

In de vorige paragraaf is in kaart gebracht hoe de formele machtsverhoudingen er uitzien in de onderzochte bewonersorganisaties In deze paragraaf ligt het accent op zichtbare, formele machtsprocessen Het besluitvormingsproces staat hier centraal Door een beschrijving ervan wordt duidelijk in welke mate groepen succesvol zijn geweest, waarover en hoe besluiten worden genomen en wie daarin een belangrijk aandeel hebben gehad Groepen kunnen succesvol worden genoemd als zij erin slagen een voor hen positief besluit te effectueren over een bepaald agendapunt Om te beschrijven hoe agendapunten tot stand komen en in welke stappen hun lot vervolgens bezegeld wordt, is hier aangesloten bij de agendabouwbenadering Een dergelijke beschrijving van de zichtbare, formele machtsprocessen kent zijn

bepkeringen. Zichtbaar betekent hier dat alleen informatie beschikbaar is over de observatieperiode, en over 'decisions'. Formeel betekent dat alleen is uitgegaan van de processen tijdens de daartoe formeel bestaande gelegenheden, namelijk de vergaderingen. Macht en invloed in het informele circuit, voor en na de bijeenkomsten vallen buiten de beschrijving.

In de analyse zijn de 'agendapunten' van de bewonersorganisaties tijdens de observatieperiode uiteengegafeld. Dat is gebeurd door, aan de hand van notulen van de groep (indien die gemaakt worden) en aan de hand van door de leden van het onderzoeksteam geschreven observatieverslagen, een 'agenda achteraf' vast te stellen: een overzicht van punten die tijdens de bijeenkomsten aan de orde zijn gekomen. Voor deze agendapunten is vervolgens nagegaan wie dit punt had ingebracht, hoe de besluitvorming is verlopen en wie daarin een belangrijke rol heeft gespeeld. Voor alle onderscheiden agendapunten is omschreven tot welke fase een punt het heeft gebracht, welke barrières genomen werden en welke onoverkoombaar bleken. De resultaten van deze analyse worden per type bewonersorganisatie gepresenteerd. In de conclusies wordt aangegeven in hoeverre de groepen succesvol zijn geweest in de onderzochte periode. Als dat niet het geval is, wordt beschreven welke barrière onoverkomelijk is gebleken. Ook komt aan de orde op welke wijze besluiten worden genomen in de verschillende bewonersorganisaties, en wie een belangrijk aandeel hebben gehad in de beslissingen.

4.2 Agendabouwbenadering

Veel auteurs hebben zich sinds de jaren zeventig bezig gehouden met de agendabouwbenadering. Zoals Outshoorn constateert, is er echter geen overeenstemming over de vraag wat het begrip agenda nu precies inhoudt, over het aantal te onderscheiden agenda's en over de operationalisering van het begrip (Outshoorn 1986).

In de agendabouwbenadering wordt het politiek proces opgevat als een serie elkaar opvolgende stadia (Kok 1981). Aan het begin van het proces staan de behoeften en verlangens van mensen of groepen met betrekking tot een bepaalde aangelegenheid. De vervulling van deze behoeften en verlangens is afhankelijk van de handelingen van een bepaalde groep besluitvormers. Wanneer deze erkennen dat het op hun weg ligt er iets aan te doen, kan men zeggen dat de politieke eisen de agenda hebben bereikt. Daarna moet nog een aantal fasen doorlopen worden vóór er sprake is van verdere beleidsuitkomsten.

Cobb, Ross en Ross (1976) onderscheiden drie modellen van agendabouw. Er is het 'outside initiative' model, waarbij het agendapunt afkomstig is van groepen buiten de besluitvormende sfeer. Er is het 'mobilisation' model, waarbij een regering (een deel van) de bevolking betreft bij een bepaalde zaak. Daarnaast is er het 'inside access' model, waarbij een voorstel binnen de overheid zelf ontstaat, of bij een groep die in nauwe verbinding met haar staat, en waarbij geen poging wordt gedaan een groter publiek erbij te betrekken.

In deze studie ligt het accent sterk op interne machtsprocessen binnen bewonersorganisaties. Daarom zijn de drie bovengenoemde modellen zo aangepast, dat niet meer de

overheid, maar de 'bewonersorganisatie' als centraal punt wordt genomen. De drie modellen zien er dan als volgt uit:

1. *outside initiative* Het betreffende punt is niet door de bewonersorganisatie zelf op de agenda geplaatst, maar door een instantie van buitenaf. In de meeste gevallen zal dit een overheidsinstantie zijn.
2. *mobilisation* Het betreffende punt is door de bewonersorganisatie op de agenda geplaatst. Het punt vereist de betrokkenheid van de achterban.
3. *inside access* Het betreffende punt is binnen de organisatie ontstaan en er wordt geen poging gedaan een groter publiek (= de achterban) erbij te betrekken.

Door het onderscheiden van deze drie modellen kan een verband gelegd worden tussen de manier waarop een bepaald punt op de agenda terecht komt, en de relevante actoren in de besluitvormingsgeschiedenis van dat punt. Als er sprake is van een agendapunt dat door 'outside initiative' op de agenda terecht gekomen is, zijn externe instanties belangrijke actoren. Dat kan ook het geval zijn voor punten die onder het 'mobilisation' model vallen, maar daar is ook de achterban een belangrijke actor. Voor het 'inside access' model zijn alleen de leden van de organisatie zelf relevante actoren.

4.3 De besluitvorming onderscheiden fasen

In navolging van Outshoorn worden zes fasen in het besluitvormingsproces onderscheiden. Het zijn:

1. *De prepolitieke fase* in deze fase lijkt het alsof er geen problemen bestaan. Er is consensus door de heersende 'mobilisation of bias'.
Eerste barrière: het doorbreken van het stilzwijgen door het naar voren brengen van (nog vage) geluiden en wensen tot verandering.
2. *De fase van het uiten van wensen* deze wensen worden niet als politieke wensen gedifferentieerd of gespecificeerd.
Tweede barrière: het omzetten van wensen tot politieke eisen. Personen of groepen vinden dat politieke instanties hier een bepaalde beslissing over zouden moeten nemen.
3. *De fase van het uitwerken van de politieke eisen* de eisen worden gebundeld en uitgewerkt, eventueel door diverse groepen.
Derde barrière: erkenning van deze politieke eisen door de gezagdragers. Het punt is dan op de politieke agenda terecht gekomen.
4. *De fase van de besluitvorming* volgens Outshoorn heeft het onderverdelen van deze fase in sub-fasen weinig zin, omdat deze zeer specifiek zijn voor onderscheiden agendapunten (Outshoorn 1986: 71).
Vierde barrière: het totstandbrengen van een besluit.
5. *De fase van de invoering van het besluit* uitwerking van het besluit tot een concrete toepassing.

- Dit is de vijfde barrière: het in werking treden van een besluit.
6. De fase van uitvoering van het besluit: effecten worden zichtbaar.

4.4 Agenda en besluitvorming in de bewonersorganisaties

4.4.1 Actiegroepen

De voorgestelde procedure van de agenda achteraf leverde bij de actiegroepen weinig problemen op. Alleen in de poengroep viel de voorgeschiedenis van twee agendapunten die in de observatieperiode heel belangrijk waren, niet meer precies te traceren. Het gaat dan om de herkomst van het idee een eigen winkel te beginnen, en om de herkomst van het idee voor een eigen ondersteuningsfonds. Het is duidelijk dat de beroepskracht hier een groot aandeel in heeft gehad, maar het is onduidelijk of de wortels van deze ideeën niet ook liggen in ambtelijke of politieke kring.

De actiegroepen waren in de observatieperiode met drie tot zes agendapunten bezig, een relatief gering aantal. Alleen de renovatiegroep had te maken met twee punten die door een externe instantie, de woningbouwvereniging, op de agenda waren geplaatst. Het ging daarbij om de vraag of de renovatie al dan niet door zou gaan, en om de vorm van de woningen na renovatie of nieuwbouw. In twee groepen, de drempelgroep en de nieuwbouwgroep, waren interne problemen. Als gevolg daarvan werd het functioneren van de groep een belangrijk agendapunt. De stadsvernieuwingssubgroep organiseerde in de observatieperiode een feest en daarmee had ook deze groep een 'inside access' agendapunt.

Onderstaand overzicht laat zien dat in alle actiegroepen het 'mobilisation' model voorkomt voor verschillende agendapunten, maar dat de verschillen tussen de groepen vooral liggen in het al dan niet voorkomen van beide andere modellen.

AANTAL AGENDAPUNTEN IN DE ACTIEGROEPEN NAAR HERKOMST

actiegroepen	outside initiatie	mobilisation	inside access	totaal
drempelgroep	-	3	1	4
nieuwbouwgroep	-	2	1	3
renovatiegroep	2	4	-	6
poengroep	-	3*	-	3
stadsv.(sub)groep	-	5	1	6
totaal	2	17	3	22

*De twee onduidelijke agendapunten van de poengroep zijn hier tot het 'mobilisation' model gerekend.

In de *drempelgroep* zijn vier agendapunten aan de orde geweest: verbetering van de verkeersveiligheid in de buurt, verbetering van de speelvoorzieningen, afhandeling van klachten door de woningbouwvereniging, en de gang van zaken in de groep zelf.

Verkeersveiligheid: de groep heeft een lijst gemaakt met voorstellen om de verkeersveiligheid in de buurt te verbeteren (derde fase). De wethouder wordt uitgenodigd om over de knelpunten te praten, naar hij verwijst de groep terug naar de achterban. Hij wil wel een paar kleine maatregelen treffen, maar wil voor ingrijpender maatregelen de instemming van de buurt. Ook stelt hij dat het probleem niet zozeer een 'gemeentelijk' probleem is, omdat het vooral buurtbewoners zijn, die zich aan te hard rijden schuldig maken. De derde barrière wordt dus niet genomen: het punt komt niet op de politieke agenda terecht. De uitvoering van de met de wethouder afgesproken 'kleine' maatregelen wordt wegens bedreiging van gemeentewerklieden door buurtbewoners gestaakt. Deze 'kleine' maatregelen lopen dus stuk op de vijfde barrière: uitvoeren van een besluit blijkt niet mogelijk. De groep maakt vervolgens plannen voor een enquête in de buurt, en wil zelf overgaan tot het leggen van drempels. De animo hiervoor blijkt echter te gering. Ook dit loopt stuk op de vijfde barrière.

Speelvoorzieningen: de speel- en groenvoorzieningen in de buurt liggen er smerig bij. De groep vindt dat ze opgeknapt en uitgebreid moeten worden. Halverwege de onderzoeksperiode blijkt dat de betreffende gemeenteambtenaar vindt dat de speeltuintjes niet nog eens kunnen worden opgeknapt. Ook hier schemert in dit standpunt het argument door dat de speelvoorzieningen naar de mening van de ambtenaar door de buurtjeugd zelf worden vernield. De derde barrière wordt ook hier niet gepasseerd. Twee vrouwelijke groepsleden geven daarom de toestellen een flinke schoonmaak- en versbeurt. De groep is tevreden met dit resultaat.

Afhandeling van klachten door de woningbouwvereniging: dit punt komt pas op het einde van de onderzoeksperiode aan de orde als de groep is samengegaan met een andere bestaande groep. Het gaat erom dat door de woningbouwvereniging een klachtenlijst is samengesteld, maar dat de afhandeling van die klachten op zich laat wachten. De groep laat zich informeren over de mogelijkheden van een huurweigeringsactie. Dit wordt op de lange baan geschoven, omdat de woningbouwvereniging belooft de klachten binnen een maand te verhelpen. Aansluitend besluit de groep ook het punt van de servicekosten te bekijken, omdat er verschillen blijken te bestaan in de hoogte van de servicekosten. Het punt 'klachten' lijkt de vijfde fase bereikt te hebben: invoering van het besluit. De groep wacht af of dit werkelijk het geval zal zijn, of het besluit uitgevoerd zal worden (barrière vijf). Het punt van de servicekosten bevindt zich in een eerdere fase: de groep maakt een wens duidelijk aan de woningbouwvereniging. Zij wil weten waarop verschillen in servicekosten zijn gebaseerd. De groep probeert wensen om te zetten tot politieke eisen (barrière twee).

Gang van zaken in de groep: de opkomst in de groep wordt gaandeweg steeds geringer, van negen tot vijf deelnemers. Daarom wordt, na een voorstel van de opbouwwerker, besloten samen te gaan met een andere groep uit de buurt, eerst op proef, dan voorgoed. Omdat er ook minder opbouwwerkuren beschikbaar komen voor de groep, zal van de actieve kern nog meer gevraagd worden. Het besluit te fuseren wordt snel genomen en geëffectueerd. Hier wordt het hele proces doorlopen.

In de drempelgroep moeten de deelnemers telkens de aangepakte problemen zelf oplossen, omdat zij er niet in slagen ambtelijke of politieke steun te krijgen voor hun eisen. Op de kernpunten van de groep, verkeersveiligheid en speelvoorzieningen, worden de politieke eisen niet erkend door de gezagdragers (ambtenaar, wethouder). Zelf doen, of omlaag schroeven van de eisen, leidt ook niet altijd tot resultaat. In het geval van verkeersveiligheid blijkt uitvoering van een door de groep bereikt besluit niet mogelijk. Over de teleurstelling dat hun punten niet worden overgenomen door de gemeente wordt weinig gesproken, er is eerder sprake van gelatenheid. Alleen over het 'inside access' punt, de fusie, wordt snel een beslissing genomen.

Besluiten worden genomen door instemming met een voorstel. Daarbij is het verschil tussen 'voorstel' en 'besluit' zeer klein. De opbouwwerker doet meestal een voorstel, vaak op indirecte wijze. Hij vraagt niet eerst 'zullen we het gemeentehuis bellen?', maar meteen 'wie belt het gemeentehuis?'. Op deze wijze heeft de opbouwwerker het grootste aandeel in de besluitvorming. Omdat de groep er niet in slaagt de problemen door overheidsinstanties te laten oplossen, neemt zij een aantal besluiten om het zelf te doen. Deze besluiten worden vooral door vrouwen in de groep genomen, doordat zij voorstellen het te doen.

In de *renovatiegroep* zijn zes agendapunten aan de orde geweest. Deze groep is al vijf jaar bezig de dreigende sloop van woningen tegen te houden, en een renovatie af te dwingen. De renovatie zou niet mogen leiden tot te grote huurverhogingen. Allereerst komen alternatieve renovatieontwerpen aan de orde, later de woningtoewijzing, de inspraak, de huurhoogte. De resultaten van een in de buurt gehouden enquête in een later stadium zijn zodanig dat de renovatie opnieuw ter discussie wordt gesteld. Naar aanleiding hiervan komt ook het punt van de wisselwoningen ter sprake.

Renovatieproces drie agendapunten die te maken hebben met het renovatieproces blijken sterk met elkaar verweven en zullen daarom samen worden behandeld. Het zijn doorgang van de renovatie, alternatieve renovatieontwerpen en inspraak.

Bij het ontwikkelen van renovatieplannen voor de buurt heeft de groep vóór de observatieperiode de hulp ingeroepen van het LOS (Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing). De woningbouwvereniging is akkoord gegaan met de architect die door de groep is voorgesteld. Tijdens de onderzoeksperiode gaat het om de keuze tussen verschillende renovatieontwerpen, variërend van goedkoop tot duur. De groep wil dat de buurt zich daarover mag uitspreken, en slaagt daar ook in. Het deelaspect inspraak doorloopt alle fasen en wordt succesvol afgesloten. Allereerst komt er een buurtvergadering, die vooral 'voorlichtend' van aard is, daarna een buurtenquête. In de vierde bijeenkomst van de groep worden de duurdere renovatieontwerpen door de woningbouwvereniging verworpen. De groep realiseert zich dat de buurtbewoners weinig zullen voelen voor een goedkope renovatie waarbij het wooncomfort nauwelijks verbetert. Dit blijkt ook het geval. Als de buurt onder de gestelde condities tegen renovatie blijkt, wordt besloten de eis tot renovatie te laten varen en met gedeeltelijke nieuwbouw akkoord te gaan. De groep herziet de eisen waaraan vijf jaar is vast gehouden, omdat uit de enquête blijkt dat er vooral behoefte is aan grotere woningen,

terwijl renovatie alleen 'kleine' woningen zal opleveren. Ook voor de nieuwbouw blijft zij overleggen met de architect over de ontwerpen, en over de zeggenschap van de toekomstige bewoners. De vierde fase pakt dan zo uit dat de groep opnieuw in de derde fase belandt. Het besluit om als groep akkoord te gaan met gedeeltelijke nieuwbouw volgt daar zeer kort op. Door deze beslissing is de derde barrière genomen. De groep heeft haar politieke eisen aangepast, waardoor ze erkend zijn door de gezagdragers. Het wachten is nu op een besluit.

Woningtoewijzing dit punt wordt door de groep naar voren gebracht omdat men zich zorgen maakt over de sociale samenstelling van de buurt. De groep wil een 'nette' buurt. Zij hopen dat te bereiken door oud-bewoners weer terug te krijgen in de wijk en door overlast veroorzakende bewoners uit te sluiten. De woningbouwvereniging beschouwt hun bezorgdheid als legitiem. In de onderhandelingen slaagt de groep erin twee leden te mogen aanwijzen voor een vertrouwenscommissie die inspraak krijgt in de woningtoewijzing. Twee mannen zeggen dat zij dat zullen doen. Zo gebeurt het ook. Dit punt doorloopt het hele proces op een voor de groep positieve manier.

Huurhoogte tijdens de onderhandelingen over de verschillende renovatie-ontwerpen probeert de groep afspraken te maken over de toekomstige huurhoogte van de gerenoveerde woningen. De woningbouwvereniging stelt dat dit onmogelijk is. De groep slaagt er niet in hierover afspraken te maken. Het is de vraag of dit punt door de woningbouwvereniging als politieke eis erkend wordt. De woningbouwvereniging stelt een aantal keren dat alleen anderen duidelijkheid hierover kunnen verschaffen (architect of aannemer). Wat de nieuwbouw betreft, pakt de architect dit punt op. Hij geeft een prijsindicatie. De woningbouwvereniging wil deze prijs echter niet vastleggen. Zij zegt slechts dat ze 'haar best daarvoor zal doen'. De groep slaagt er niet in haar politieke eisen erkend te krijgen.

Wisselwoningen dit punt komt pas aan de orde als de plannen voor renovatie met gedeeltelijke nieuwbouw er door zijn. Het punt blijft in de fase van het uiten van wensen. Verschillende mogelijkheden, die aangedragen worden door de opbouwwerker, worden besproken.

In de renovatiegroep blijken de belangrijke beslissingen vaak bepaald te worden door externe actoren. De belangrijkste beslissing is die om tot gedeeltelijke nieuwbouw en hoogwaardige renovatie over te gaan. Dit voorstel komt van buiten de groep. De groep gaat ermee akkoord, maar is teleurgesteld. De groep stelt haar politieke eisen bij. Ook over de huurhoogte kan de groep niet een beslissing forceren die strookt met haar doelstelling. De woningbouwvereniging heeft het voor het zeggen, doet geen toezeggingen en plaatst het punt niet op de politieke agenda. Alleen over de woningtoewijzing slaagt de groep erin een voor haar gunstige beslissing te bewerkstelligen. Er wordt een vertrouwenscommissie ingesteld, waarin twee groepsleden zitting mogen nemen.

In de groep zelf worden beslissingen genomen door korte discussies, waarna één van de mannelijke leden een besluit neemt, of de opbouwwerker een samenvattende conclusie trekt. Door stilzwijgende instemming is dan vervolgens de beslissing een feit.

In de discussies praten de vrouwelijke groepsleden meestal mee, maar zij zijn niet degene die samenvattende conclusies trekken of besluiten nemen. De mannen hebben een grotere invloed. Zo is het vanzelfsprekend dat de twee mannelijke groepsleden zeggen (=besluiten) dat zij in de vertrouwenscommissie plaats nemen. De vrouwen proberen vooral invloed uit te oefenen als het gaat om haar eigen woonbelangen. Van daaruit wijzen ze bepaalde ontwerpen of voorstellen voor wisselwoningen af.

In de *poengroep* staan drie agendapunten centraal in de onderzoeksperiode. In overleg met de gemeente wordt het idee van een eigen pand besproken, en tevens de mogelijkheid van een eigen subsidiefonds. Ook wordt er met een onderzoeksinstelling onderhandeld over een onderzoek naar woonlasten. Woonlasten is het centrale punt voor de *poengroep*. De groep werkt op stedelijk niveau.

Eigen pand: de gemeente heeft reeds vóór de observatieperiode subsidie toegezegd voor het huren van een eigen pand, waar een adviescentrum zou worden gehuisvest. Vanuit de gehele stad kunnen bewoners daar dan terecht met problemen rond woonlasten. In de observatieperiode moet een pand gezocht worden, het pand moet opgeknapt worden, en er wordt gepraat over de bezetting van het pand: worden alleen adviezen verstrekt door beroepskrachten, of ook door bewoners-groepsleden? Het pand wordt in de observatieperiode geopend. Kort hierna ontstaat ook een groot conflict omdat een nieuw lid van de groep probeert de 'macht over te nemen' in het pand. Nadat dit lid uit de groep verwijderd is, worden verdere afspraken gemaakt over het functioneren van het pand. In grote lijnen is hier sprake van een compleet besluitvormingsproces: een besluit wordt voorbereid en ook uitgevoerd. De problemen die hierbij ontstaan liggen op het niveau van de interne organisatie van de groep: het dissidente nieuwe lid, problemen met de inzet van groepsleden over het opknappen van het pand en problemen rond de organisatie van de adviesverstrekking. Al deze problemen worden opgelost in de observatieperiode: de dissident wordt eruit gezet, het opknappen komt (toch) op tijd klaar, en men wordt het eens over de bezetting van het pand door akkoord te gaan met het voorstel van de beroepskrachten. Rond al deze punten lopen de emoties af en toe hoog op, maar telkens wordt een compromis gevonden.

Eigen fonds: de bedoeling is een apart fonds te stichten waar bewoners onder zeer gunstige voorwaarden geld kunnen lenen voor isolatiemaatregelen. Hiervoor is al vóór de observatieperiode door de gemeente een werkkapitaal toegezegd. Nu moet nog geregeld worden dat er betaalde krachten komen om de isolatiewerkzaamheden uit te voeren. Dit moet uiteraard zo goedkoop mogelijk, dus moeten allerlei subsidiemogelijkheden worden nagegaan. De groep vraagt op verschillende manieren geld voor een 'coördinator' voor het fonds, maar slaagt er niet in geld te verwerven. De beslissing is dus in de groep genomen, maar voor uitvoering ervan is de groep van derden afhankelijk. Deze blokkeren een verdere voortgang door geen geld toe te kennen. Het besluit kan niet uitgevoerd worden. De vijfde barrière wordt niet genomen.

Onderzoek naar woonlasten de groep wil graag een onderzoek laten doen naar mensen met een minimuminkomen, en hun bekendheid met het bestaan van regelingen voor ontheffing van allerlei belastingen. De groep heeft daartoe contact gezocht met een onderzoeksinstelling die op non-profit basis werkt. Het overleg met deze onderzoeksinstelling is net vóór de observatieperiode begonnen. In het overleg met deze instellingen blijken er twee problemen te zijn. Het eerste probleem is van onderzoekstechnische aard: het trekken van een a-selecte steekproef is problematisch. Dit probleem moet door de onderzoekers worden opgelost. Ook de groep zelf levert in het overleg met hen suggesties voor oplossingen. Aan het eind van de observatieperiode was nog geen besluit daarover genomen. De vierde barrière, het tot stand brengen van een besluit, blijkt een struikelblok. Het tweede probleem is van financiële aard. Hierover wordt wel vlug een beslissing genomen. De groep stelt f 500,- uit eigen middelen beschikbaar voor het onderzoek.

De poengroep komt vooral problemen tegen met het effectueren van besluiten. Dat wordt veroorzaakt doordat derden hiervoor actie moeten ondernemen. De groep beschikt blijkbaar niet over voldoende macht om de uitvoering van besluiten van derden af te dwingen.

In de poengroep is de wijze van beslissingen nemen een discussie met voorstellen en opmerkingen. Niet altijd wordt dan een expliciete beslissing genomen. Als de opmerkingen gelijkluidend zijn, is dat dus de beslissing. Ook wordt soms door één persoon een beslissing 'afgemaakt' door het trekken van een samenvattende conclusie. Dit kwam 18 keer voor. Hiervan nemen externe actoren vier beslissingen voor hun rekening. De mannelijke groepsleden domineren de beslissingen: tien maal neemt één van hen een beslissing (hiervan vier maal de opbouwwerker). De vrouwelijke groepsleden nemen vier besluiten voor haar rekening (in drie gevallen gaat het om de administratieve kracht).

In de *stadsvernieuwingsgroep* worden weinig besluiten genomen. Het is primair een groep waarin informatie uitgewisseld wordt tussen leden van de verschillende stadsvernieuwingssubgroepen. In de observatieperiode zijn slechts enkele punten aan de orde gekomen die op het niveau van de stadsvernieuwingsgroep speelden.

Een eerste punt is het initiatief van de buurtwerker om te komen tot een gezamenlijk overleg van alle stadsvernieuwingssubgroepen met de woningbouwvereniging. In de laatste bijeenkomst wordt dit ook geëffectueerd en als gevolg daarvan komt er een gezamenlijk spreekuur van de woningbouwvereniging voor de bewoners van de hele wijk.

Ook besluit men een officiële bewonersvereniging te worden om aan de ledenraad van de woningbouwvereniging deel te kunnen nemen. Dit is eveneens een initiatief van de buurtwerker. Hier wordt een besluit genomen en ook meteen uitgevoerd. De buurtwerker zorgt ervoor dat dit soepel loopt.

Een laatste punt is het innemen van een gezamenlijk standpunt over de samenvoeging van (boven- en beneden)woningen. Ondanks tegenwerpingen van

bewoners besluit de buurtwerker toch dat er 'iets aan te doen moet zijn' De rest van de groep accepteert dit In de observatieperiode komt dit verder niet meer aan de orde Dit punt blijft steken in de fase van 'het uiten van wensen' De wensen worden niet tot politieke eisen omgezet

In de stadsvernieuwingsgroep is de buurtwerker degene die het meeste invloed uitoefent, vooral door het nemen van initiatieven en incidenteel door het 'doordrukken van beslissingen'

De *stadsvernieuwingssubgroep* is bij elkaar gekomen rond twee problemen de vervolgtoe wijzing en de cv-ketels Bij de vervolgtoe wijzing wil men erop toezien dat de leegkomende huizen in de nieuwbouw ook weer zoveel mogelijk worden toegewezen aan bewoners en oud-bewoners van de wijk Over de cv-ketels zijn klachten ze blijken te bevriezen als de temperatuur 's-nachts lager wordt gezet Voor beide punten moet onderhandeld worden met de woningbouwvereniging Een ander punt in de bijeenkomsten is de organisatie van een feest in de buurt

Vervolgtoe wijzing in de observatieperiode wordt overeenstemming bereikt met de woningbouwvereniging over 'regelmatig contact' over de vervolgtoe wijzing Er komt een spreekuur voor gegadigden voor vervolgtoe wijzing De eerste 'case' wordt door de bewoners verloren in de eerst vrijkomende woning komt geen wijkbewoner Hier is fase zes problematisch een besluit wordt uitgevoerd, maar heeft niet het gewenste effect

Klachten over de cv-ketels deze klachten worden ondanks vele pogingen van de groep en de buurtwerker niet structureel opgelost in de observatieperiode De woningbouwvereniging weigert aan deze eis te voldoen Wel worden enkele probleemgevallen aangepakt, ook door groepsleden De woningbouwvereniging biedt een fust bier aan bij het feest als 'goedmakertje' voor de overlast Dit punt blijft steken bij de derde barrière de woningbouwvereniging erkent de eisen van de groep niet

Feest de groep maakt plannen voor een feest en voert dit besluit ook uit

De stadsvernieuwingsgroep en de stadsvernieuwingssubgroep zijn gedeeltelijk succesvol De stadsvernieuwingsgroep bereikt op twee punten een positief besluit Een derde punt bereikt de fase van het uitwerken tot politieke eisen niet In de stadsvernieuwingssubgroep heeft een besluit niet het gewenste effect, en bereikt een ander punt de politieke agenda niet

Ook in deze groep blijkt de buurtwerker vaak de beslissende stem te hebben Dit komt vooral doordat hij stelt wat 'haalbaar' is bij de woningbouwvereniging In beslissingen op uitvoerend niveau heeft een mannelijk groepslid vaak de doorslag, omdat hij aanbiedt de beslissing uit te voeren

In de *nieuwbouwgroep* komen drie punten aan de orde in de onderzoeksperiode Vanaf de eerste vergadering wordt gepraat over de wens van de groep om meer betrokken

te worden bij het beheer van de woningen Daarnaast is de groep al geruime tijd in onderhandeling met de woningbouwvereniging over de afhandeling van de klachten aan de woningen Vanaf de tweede vergadering, waarop enkele groepsleden hun ongenoe-gen uitspreken over de gang van zaken in de groep, wordt ook dit een herhaald gesprekspunt Het gaat daarbij vooral om de rol van de betaalde kracht

Beheer tijdens de eerste bijeenkomst in de onderzoeksperiode is ook een contactpersoon van de woningbouwvereniging aanwezig Deze stelt zich positief op ten opzichte van de wens van de groep meer betrokken te worden bij het beheer van de woningen Volgens hem is meer haalbaar dan alleen deelname aan de ledenraad De groep besluit verder intern te overleggen over haar wensen De contactpersoon belooft materiaal van de woningbouwvereniging hierover op te sturen Veel verder dan deze tweede fase komt dit punt niet De groep besluit te wachten op dit materiaal, en daarnaast zelf contact te zoeken met andere groepen die al tot het ledenraad-stadium zijn gekomen Beide afspraken worden echter niet nagekomen Het blijkt dat het 'materiaal' waarover de contactpersoon sprak, een 'intern' karakter had, en niet doorgestuurd kan worden Ook lukt het niet een andere bewonersgroep te vinden die al verder is met 'beheer' Halverwege de observatieperiode besluit de groep te splitsen in een 'klachten' groep en een 'beheer' groep Dit wordt niet echt geëffectueerd De beheergroep en klachtengroep worden wel samengesteld, waarbij alle mannelijke leden voor beheer, en alle vrouwelijke leden voor klachten blijken te kiezen, maar de beheergroep komt niet apart bij elkaar Eerst niet omdat de klachten urgenter zijn, en daarna omdat het mannelijk groepslid dat de beheergroep 'trekt', toch vindt dat de gehele groep betrokken moet zijn bij het ontwikkelen van een eigen visie op beheer

Klachten tijdens de eerste bijeenkomst wijst de contactpersoon van de woningbouwvereniging de groep erop dat zij procedureel onjuist gehandeld heeft door een gezamenlijke klachtenlijst op te sturen aan de woningbouwvereniging Eerst moeten alle bewoners die klachten hebben daarover individueel een klachtenbriefje invullen De groep besluit een tweesporenbeleid te volgen Enerzijds gaat zij van dit soort individuele klachtenbriefjes verzamelen, anderzijds blijft zij bij haar standpunt dat de woningbouwvereniging ook collectief aangemelde klachten zou moeten accepteren Het verzamelen van de klachtenbriefjes wordt uitgevoerd, maar er ontstaan organisatorische problemen in de groep over de verwerking ervan Dit wordt gecorrigeerd De groep besluit de klachtenbriefjes als een officiële petitie aan de directeur van de woningbouwvereniging aan te bieden Ook dit wordt uitgevoerd Daarnaast schrijft de groep een brief aan de woningbouwvereniging waarin aandacht wordt gevraagd voor veel voorkomende klachten, met een keiharde eis wanneer deze klachten afgehandeld dienen te zijn Vooruitlopend op een gesprek met de woningbouwvereniging nodigt de groep een juriste uit als externe deskundige De juriste vindt dat de groep zich harder kan opstellen Zij stuurt juridische stukken met mogelijkheden op De groep komt niet aan bespreking daarvan toe De woningbouwvereniging heeft zich goed voorbereid op het komende gesprek, en heeft een rapport geschreven waaruit blijkt dat zij haar mening over het verhelpen van een aantal klachten in positieve zin heeft bijgesteld In het gesprek

dat volgt blijven er verschillen van mening, maar blijkt ook dat de woningbouwvereniging veel klachten snel wil verhelpen. De voorzitter van de groep schrijft dit succes toe aan de goede technische argumenten die hij namens de groep geleverd heeft. Daarom wordt besloten dat de groep zich technisch gaat bijscholen. Dit punt bereikt fase vijf. Er is behoefte aan uitvoering van een genomen besluit.

Gang van zaken in de groep: dit punt komt aan de orde nadat twee groepsleden de betaalde kracht verwijten fouten te hebben gemaakt. Dit is weer aanleiding voor andere groepsleden om te stellen dat men in de groep toch anders met elkaar om zou moeten gaan: niet schelden, maar redelijk blijven. Later ontstaan meer conflicten over de handelwijze van de betaalde kracht. Na informatie van de juriste, die toevallig ook van dit probleem op de hoogte wordt gesteld (zie hierboven: zij was uitgenodigd naar aanleiding van het punt klachten), besluit de groep na nog een vergadering waarin de betaalde kracht om onbekende redenen afwezig is, om als apart agendapunt voor een volgende vergadering 'de positie van de betaalde kracht' op te voeren. De man die vaak vergaderingen voorziet, verbreedt dat tot 'het functioneren van de groep'. De groep maakt hierna snel concrete afspraken over de interne organisatie. De betaalde kracht hoort niet meer automatisch bij de groep. Zij wordt een 'oproepkracht'. Deze afspraken worden redelijk goed nagekomen in de laatste bijeenkomsten in de observatieperiode. Een besluit wordt uitgevoerd en heeft het gewenste effect.

In de nieuwbouwgroep wordt een voorstel in principe aangenomen bij meerderheid van stemmen. Als personen een beslissing nemen, is dat meestal de man die de voorzittersrol vervult, of de vrouwelijke betaalde kracht. Vrouwelijke groepsleden doen dit weinig. Behalve als het om 'uitvoeringsbesluiten' gaat ('ik doe dat wel'), leggen zij hun idee liever aan de groep voor ter instemming.

Twee zaken werkten remmend op het besluitvormingsproces. Allereerst de houding van de contactpersoon van de woningbouwvereniging, die omtrent beheer zijn beloften niet blijkt te kunnen houden, en de problemen van de groep met de interne organisatie en met name de rol van de betaalde kracht. De groep blijkt desondanks in staat een goed resultaat te bereiken over de klachten. De groep slaagt er niet in wensen tot politieke eisen om te zetten als het over beheer gaat.

Voor alle actiegroepen geldt dat in de onderzochte periode wel één of meer 'agendapunten' succesvol zijn afgesloten. Kan dan ook geconcludeerd worden dat deze groepen succesvol zijn geweest? En, nog iets verdergaand, kan geconcludeerd worden dat de machtsbalans naar hun kant is doorgeslagen? Wat betreft de eerste vraag luidt het antwoord: ja, maar in zeer beperkte zin. De tweede vraag moet negatief beantwoord worden.

Lopen we alle groepen nog even na. De drempelgroep lijdt een nederlaag op één van haar belangrijkste actiepunten: er komen geen verkeersdrempels in de buurt. Aan de speelvoorzieningen wordt door de gemeente niets opgeknapt, zodat de groep dit probleem maar oplost door het zelf te doen. Tenslotte slaagt ze erin de woningbouwvereniging de belofte te ontlokken dat klachten aan de woningen verholpen zullen

worden. De renovatiegroep lijdt ook een nederlaag op haar belangrijkste actiepoint: de renovatie gaat niet door. Er komt nieuwbouw. Pogingen om invloed op of zelfs informatie over de toekomstige huren te krijgen, mislukken. De groep behaalt een klein succes doordat toegestaan wordt dat twee bewonersleden lid worden van de toewijzingscommissie. De poengroep krijgt wel een eigen pand maar er komt geen fonds voor het voorfinancieren van isolatiemaatregelen door of voor bewoners. De stadsvernieuwings(sub)groep lijdt een nederlaag op het punt klachtafhandeling en op het tegengaan van de samenvoeging van boven- en benedenwoningen. Wel slaagt ze erin een officiële vereniging te worden zodat ze een vertegenwoordiger krijgt in de ledenraad van de woningbouwvereniging. Er komt ook een gezamenlijk spreekuur (woningbouwvereniging + bewonersgroep) voor de toewijzing, maar daarin mag geen absolute voorrang worden gegeven aan oud-wijkbewoners. De nieuwbouwgroep tenslotte bereikt dat de klachten worden verholpen, maar raakt niet vooruit op het pad naar zelfbeheer. Interne problemen of actiepunten worden wel succesvol opgelost: de drempelgroep lost problemen met een te gering aantal leden op door een fusie, de stadsvernieuwingssubgroep organiseert een feest, de nieuwbouwgroep regelt een uitweg uit het conflict met hun beroepskracht.

De 'outside initiative' punten in de actiegroepen komen in de loop van de observatieperiode niet tot een besluit. Ze komen niet vooruit in het proces. Deelbeslissingen zorgen voor herziening van politieke eisen, waarover dan weer een besluit moet worden afgewacht. Over alle 'inside access' punten wordt wel een beslissing genomen, en geëffectueerd. De groepen blijken uitstekend in staat hun eigen zaakjes te regelen. Moeizamer gaat het met de 'mobilisation' punten. Van de 22 doorlopen er slechts acht het hele besluitvormingsproces. De rest blijft in een eerdere fase steken. In het onderstaande overzicht is aangegeven hoeveel punten in iedere fase zijn blijven steken.

AGENDAPUNTEN IN DE ACTIEGROEPEN NAAR BEREIKTE FASE

	Outside initiative	Mobilisation	Inside access	Totaal
Fase 2	-	4	-	4
Fase 3	-	4	-	4
Fase 4	2	-	-	2
Fase 5	-	6 (4)+	-	6
Fase 6	-	8	3	11
Totaal	2	22	3	27*

* Het totale aantal is iets hoger dan het aantal agendapunten, doordat agendapunten in meerdere punten uiteen vallen of meer dan eens de cyclus doorlopen.

+ Van de zes punten struikelen er vier echt over deze barrière. Voor twee punten is uitvoering na de observatieperiode nog mogelijk.

Voor een aantal 'mobilisation' punten blijkt het niet mogelijk wensen tot politieke eisen om te zetten. Niet zo vaak door gebrek aan consensus (samenvoegen beneden/bovenwoningen stadsvernieuwingsgroep), als wel door gebrek aan kennis (servicekosten drempelgroep, beheer nieuwbouwgroep). Barrière drie is een tweede struikelblok. Gezagsdragers blokkeren de toegang tot de politieke agenda.

Een aantal punten strandt in het zicht van de haven. Een besluit wordt wel genomen, maar niet uitgevoerd. Achtergrond hiervan zijn financiële redenen (woonlastenfonds), of gebrek aan medewerking (verkeersveiligheid). Voor een enkel punt zou het kunnen zijn dat de barrière alsnog genomen kan worden als meer technische problemen worden opgelost (woonlastenonderzoek). Bij twee punten is uitvoering toegezegd, en lijkt de barrière niet onoverkomelijk.

In dit overzicht van successen en nederlagen vallen nog enkele tendenzen op. De eerste is dat een aantal succespunten gaat over het verhelpen van klachten aan woningen. Hier gaat het niet om het vergroten van de invloed van bewoners. Het gaat eerder om een consumentenaangelegenheid. De producent van woningen (hier telkens een woningbouwvereniging) blijft in gebreke, en een organisatie van consumenten maakt zich sterk zodat de producent gedwongen wordt een betere kwaliteit te leveren. Dit lukt overigens niet altijd. De stadsvernieuwingsgroep bijvoorbeeld slaagt er niet in af te dwingen dat de cv-ketels worden nagekeken.

Een tweede tendens is dat successen soms maar zeer beperkt zijn. De oplossing van het probleem met de speelvoorzieningen door de leden van de drempelgroep is zo'n gedeeltelijk succes: de speeltoestellen zijn schoongemaakt en geverfd, maar er is geen uitbreiding van de speelvoorzieningen gekomen.

Een groot aantal succespunten behelst verder voorwaarden voor een eventuele vergroting van de macht van de groepen. Het gaat daarbij om alle besluiten die bewoners een plaats geven in andere vertegenwoordigende of uitvoerende organen (ledenraad, toewijzingscommissie). Dat deze 'vervulling van voorwaarden' geen garantie voor succes inhoudt, wordt duidelijk geïllustreerd door de stadsvernieuwingssubgroep. Zij slaagt erin samen met de woningbouwvereniging een toewijzigingssprekkuur te houden, maar moet al bij de eerste toewijzing toestaan dat aan het voor haar belangrijkste criterium (oud-wijkbewoner zijn) voorbij wordt gegaan. Ook de succesvolle poging van de poengroep om een eigen pand te kunnen betrekken (gefinancierd door de gemeente) is te interpreteren als een 'voorwaardelijk' succes. De poengroep heeft onder andere als doel het verstrekken van informatie over woonlasten aan bewoners en het verlenen van hulp. Daartoe is een eigen pand een goed hulpmiddel.

Concluderend: waren de groepen succesvol? Soms dus, maar slechts op consumentenpunten, op punten die de voorwaarden voor een beter functioneren betreffen, of maar zeer gedeeltelijk. Voor geen enkele groep kan de conclusie getrokken worden dat er in de onderzochte periode sprake is geweest van een verschuiving of zelfs maar beweging in de machtsbalans tussen bewoners en autoriteiten als gemeente en woningbouwverenigingen. De groepen zijn er in de onderzochte periode niet in geslaagd meer macht te verwerven.

De manier waarop besluiten worden genomen is in alle groepen vrij informeel. Soms is de besluitvorming impliciet, er wordt als het ware over het moment van besluiten

zelf heen gesprongen. Na 'probleem' volgt een voorstel voor uitvoering. Zo lijkt het alsof er niet een besluit is genomen, maar slechts één handelingsmogelijkheid denkbaar was. Deze wijze van besluitvorming is het meest duidelijk terug te vinden in de drempelgroep. Het maakt het machtsproces onzichtbaar. Het grootste aandeel in de besluitvorming is voor degene die de uitvoeringsvoorstellen doet. In de drempelgroep is dat de beroepskracht. Als de besluitvorming informeel, maar meer expliciet is, zoals in de andere actiegroepen, worden beslissingen genomen door een samenvattende conclusie na een discussie, of door (stilzwijgend) instemmen met een voorstel van één der leden. In het eerste geval heeft de voorzitter een groot aandeel in de besluitvorming (een vorm van effectuering van positionele macht), terwijl de tweede manier een vorm is waarin ook leden een grotere rol in de besluitvorming kunnen spelen. In de onderzochte actiegroepen waren dat vooral mannelijke leden.

4.4.2 Professionele actieorganisaties

Ook voor de professionele actieorganisaties zijn de agendapunten uiteengerafeld. De bespreking wordt echter beperkt tot die agendapunten die én in de grote groep en in de kleine groep behandeld zijn.⁵

Onderstaand overzicht laat zien dat in de grote-buurtgroep alle modellen voorkomen. In de zorggroep en bejaardengroep komt het model 'inside access' niet voor. Opvallend is dat veel van de punten waarmee de grote-buurtgroep zich bezighoudt, van buitenaf op de agenda van deze vergadering terecht zijn gekomen. Het 'inside access' punt heeft te maken met problemen in de organisatie: de buurtwinkelgroep wil duidelijk weten hoe de bewonersorganisatie met de stadsvernieuwing omgaat.

AANTAL AGENDAPUNTEN IN DE PROFESSIONELE ACTIEORGANISATIES NAAR HERKOMST

professionele actieorganisaties	outside initiatie	mobili- sation	inside access	totaal
Zorggroep/bejaardengroep	1	1	-	2
Grote-buurt/buurtwinkelgr	3	1	1	5
totaal	4	2	1	7

De grote-buurtgroep houdt zich in de onderzoeksperiode met een ruimer aantal agendapunten bezig dan de zorggroep. Dit verschil wordt deels veroorzaakt door de selectie van subgroepen. Doordat de grote-buurtgroep vrij centraal is georganiseerd, komen in de grote vergadering ook meer punten aan de orde. Ook de onderzochte subgroep, een buurtwinkelgroep, bestrijkt een wat ruimer terrein.

De subgroep van de zorggroep, de bejaardengroep is duidelijk een one-issue groep. Daarnaast is deze bewonersorganisatie veel decentraler georganiseerd, zodat op het niveau van de grote vergadering niet alle onderwerpen waar subgroepen in de organisatie zich mee bezighouden, aan de orde worden gesteld.

In de zorggroep en bejaardengroep hebben de twee punten te maken met het centrale thema van de groep. Het gaat om de aard van woonvoorzieningen voor ouderen en om de concrete vorm van een bouwproject.

Aard van de woonvoorzieningen: de bejaardengroep is gestart met het doel te bewerkstelligen dat er woningen en voorzieningen voor ouderen komen in de eigen wijk. Aan het begin van de onderzoeksperiode veranderen de beroepskrachten uit de bejaardengroep de invulling van de groepsdoelstelling. Terwijl eerder werd uitgegaan van een verzorgingshuis, waarvoor met inspraak van bewoners al een plek werd vastgelegd in het bestemmingsplan, willen zij nu dat de groep zich vooral richt op een vorm van verzorgd maar zelfstandig wonen voor ouderen. De groep neemt dit voorstel over en praat in de rest van de onderzoeksperiode verder over een mogelijke invulling daarvan. De beroepskrachten stellen voor dat de groep verder nadenkt over de eisen die zij aan een 'verzorgd wonen' project willen stellen. Zij bieden aan daarvoor ook een paar excursies te organiseren. Daarna zou de groep op een manifestatie deze ideeën onder de aandacht van de politiek moeten brengen. De groep accepteert dit. Deze besluiten worden ook uitgevoerd. (De manifestatie wordt gehouden kort ná de observatieperiode). In de bejaardengroep komt het punt van een 'verzorgd wonen project' niet verder dan de tweede barrière. De eisen worden uitgewerkt door bewoners, en ook door professionele instellingen voor ouderenvoorzieningen. Er is discussie over het omzetten van wensen tot (haalbare) politieke eisen. Dit punt is (nog) niet formeel op de politieke agenda terecht gekomen. De geplande manifestatie dient immers om het eisenpakket onder de aandacht van de lokale politici te brengen.

In de zorggroep komt 'verzorgd wonen voor ouderen' principiëler aan de orde. Uit de discussie blijkt dat de verschuiving van 'verzorgingshuis' naar 'zelfstandig wonen', vooral geëntameerd is door beroepskrachten omdat zij de (financiële) haalbaarheid daarvan hoger inschatten. Bezwaren tegen deze vorm van zelfcensuur worden ondervangen door te stellen dat de eis voor een verzorgingshuis gehandhaafd blijft en alleen tijdelijk naar de achtergrond wordt geschoven. Onder druk van een bewoonster wordt uiteindelijk besloten deze verschuiving ook aan de orde te stellen in een vergadering met afgevaardigden van bewoners. Hierdoor komt het punt in de zorggroep weer voor de tweede barrière te staan. Wensen moeten nog omgezet worden tot politieke eisen.

Vorm van het zelfstandige wonen project: dit punt komt vooral in de bejaardengroep aan de orde. De mannelijke beroepskracht presenteert een voorlopig plan van eisen. De groep gaat ermee akkoord. Onduidelijk blijft hoever de plannen eigenlijk al zijn. Wel wordt, onder invloed van vrouwelijke bewoners, besloten om de uitgewerkte plannen aan de wijkbewoners voor te leggen. Daardoor zouden de plannen als politieke eisen geadopteerd kunnen worden.

In de zorggroep en bejaardengroep bereiken de punten de politieke agenda nog niet. De beroepskrachten lijken ervan uit te gaan dat de bewoners hun uitwerking van de wensen wel zullen overnemen. Als de bewoners toch meer overleg willen, is de tweede barrière nog niet definitief genomen.

De wijze van besluitvorming is discussie met voorstellen gevolgd door besluiten. In de bejaardengroep treedt soms impliciete besluitvorming op. Voorstellen zijn vooral afkomstig van beroepskrachten (een man en een vrouw), die daardoor de hoofdrol spelen in de besluitvorming. Enkele vrouwelijke bewoners bewaken het democratisch gehalte. Met name één van hen slaagt erin besluiten te laten nemen die de 'achterban' minstens op de hoogte houden van wat er gebeurt. Conflicten doen zich in deze periode in de organisatie niet voor.

In de *grote-buurtgroep* zijn drie punten van buitenaf op de agenda terecht gekomen in de observatieperiode: de dreigende sluiting van de dichtstbijzijnde brandweerkazerne, het niet langer gedogen van de huurnhoudingsactie door de huisbaas en de plannen van deze huisbaas voor een eigen wijkkantoor. De jaarlijkse actie tegen de huurverhoging is een 'mobilisation'punt. Het 'inside access' punt betreft een te maken overzicht van de organisatie en planning van de stadsvernieuwing in de buurt.

Sluiting van de brandweerkazerne: dit punt komt vooral in de *grote-buurtgroep* aan de orde. Vóór de observatieperiode is een kort geding ahangig gemaakt tegen de gemeente om sluiting te voorkomen. De bewonersorganisatie heeft dit kort geding georganiseerd. Men probeert een gunstige beslissing af te dwingen met juridische middelen. Los van dit kort geding wordt een brief geschreven met als doel het punt op de agenda van de gemeenteraad te krijgen. De bewoners verliezen het kort geding. Er wordt een besluit genomen, maar dat is negatief. De opbouwwerkster die voor dit punt verantwoordelijk is, waarschuwt dat sluiting niet tegengehouden zal kunnen worden. Tegelijk worden achterhoedegevechten voorbereid: de mogelijkheid van hoger beroep wordt bezien, en de bewonersorganisatie schrijft een open brief aan de gemeenteraad. Deze neemt een besluit om eerder dan oorspronkelijk gepland, de situatie na sluiting te beoordelen. Daarnaast beslist de bewonersorganisatie om een afscheidsfeest voor de brandweer te organiseren, en alert te blijven op de gevolgen van de sluiting. Een laatste deelprobleem moet opgelost worden: als de bewonersorganisatie veroordeeld wordt tot het betalen van de kosten van het kort geding. Men besluit tegelijk geld in te zamelen en te proberen onder betaling uit te komen. Pas bij dit laatste praktische probleem komt het punt ook in de buurtwinkelgroep aan de orde, maar alleen als mededeling. Dit proces is met een voor de bewonersorganisatie negatief besluit afgerond. Als de situatie na sluiting problemen zou blijken op te leveren, zal de bewonersorganisatie opnieuw moeten zien dat ze het punt op de politieke agenda krijgt.

Gedogen van de huurnhoudingsactie: omdat de huren in de wijk erg verschuilend zijn, terwijl de kwaliteit van de meeste huizen slecht is, loopt in verschillende Rotterdamse wijken al een tijd vóór de observatieperiode een huurnhoudingsactie. In de *grote-buurtgroep* zijn daar twee beroepskrachten mee bezig, een vrouwelijke stagiaire en een mannelijk extern deskundige. Het punt komt aan de orde omdat de actie niet langer gedoogd wordt door de 'huisbaas' (een gemeentelijke organisatie). Het voorstel van de beroepskrachten is om tot een andere actievorm over te gaan. Na overleg met een juridisch adviseur (buiten de vergadering) blijkt besloten te zijn tot een onderhoudsactie: er moeten

klachtenlijsten ingevuld worden door bewoners van slechte woningen. De bewonersorganisatie zal deze verzamelen en van de huisbaas eisen dat er onderhoud gepleegd wordt, of dat anders de huren omlaag moeten. Als gevolg van de beslissing om de actie te stoppen en een nieuwe actie te beginnen, moeten de bewoners die aan de huurinhoudingsactie hebben meegedaan, nu de achterstallige huur betalen. Men begint daarna het besluit uit te voeren, er wordt een werkgroep gevormd voor de onderhoudsactie, en er worden vergaderingen belegd. Zover is het op het eind van de observatieperiode. In de buurtwinkelgroep komen vooral uitvoeringsdetails van dit punt aan de orde. De buurtwinkel heeft het druk met de begeleiding van de bewoners die de huurachterstand moeten terugbetalen. Ook de klachtenformulieren worden hier verzameld. Men maakt plannen voor het aanbieden ervan aan de huisbaas. Dit vindt echter niet plaats in de onderzoeksperiode. Daarnaast is op stedelijk niveau door een overleg van bewonersorganisaties bij de gemeente bedongen dat deze de huurinhoudingsactie zal evalueren. Hiervoor is in de onderzoeksperiode echter nog geen datum vastgesteld. Ook is onduidelijk wat men precies van zo'n evaluatie verwacht. Over de huurinhoudingsactie is een negatief besluit genomen. De bewonersorganisatie zorgt voor het in goede banen leiden van de gevolgen ervan: bewoners die nu achterstallige huur moeten betalen, moeten niet in de problemen komen. De bewonersorganisatie start ook een nieuw proces, en gaat klachten verzamelen om een nieuwe politieke eis te kunnen formuleren (barrière twee).

Wijkkantoor van de huisbaas: als reactie op de plannen van de huisbaas voor decentralisatie in de vorm van een wijkkantoor, worden in de grote-buurtgroep enkele eisen geformuleerd: er zou een eigen wijkmanager moeten komen, en de bewoners zouden voor allerlei zaken op dat wijkkantoor terecht moeten kunnen. Een mannelijke beroepskracht voert het overleg met de huisbaas, later bijgestaan door een andere mannelijke beroepskracht en een vrouwelijke bewoner. De eis voor een eigen wijkmanager wordt afgewezen. In plaats daarvan komt er regelmatig overleg tussen bewonersorganisatie, huisbaas en het projectbureau. Ook komen er gesprekken in het wijkkantoor.

Vanuit de buurtwinkelgroep wordt de eis gesteld dat er een avondspreekuur komt, en dat het wijkkantoor er snel moet komen. Deze subgroep moet enige strubbelingen overwinnen vóór de grote-buurtgroep de eis voor een avondspreekuur overneemt. Deze eis wordt enige tijd later ingewilligd: er komt een avondspreekuur, zij het voorlopig als experiment. De bewonersorganisatie moet verder onderhandelen over de tijden voor dit avondspreekuur. Door verbouwingsproblemen wordt de komst van het wijkkantoor vertraagd. Dit besluitvormingsproces wordt afgerond. Op het punt van de wijkmanager wordt een negatief besluit genomen. De uitvoering van het besluit over het wijkkantoor zelf hapert op barrière vijf, door technische problemen.

Jaarlijkse huurverhogingsactie: elk jaar stelt het Rijk de toegestane huurverhoging vast. In elke wijk organiseren bewonersorganisaties daar acties tegen. In de bewonersorganisatie is dit een activiteit van de buurtwinkelgroep. De buurtwinkel helpt bewoners om de huurverhoging te weigeren en ondersteunt bewoners die voor de huurcommissie moeten verschijnen om hun weigering te rechtvaardigen.

gen Dit punt heeft een ander karakter dan de drie eerder uitgewerkte punten Hier is het immers niet de bedoeling om structureel iets tegen de huurverhoging te doen, maar om zoveel mogelijk mensen die ten onrechte een huurverhoging zouden moeten betalen, te helpen De groep organiseert een actiedag om aan deze vorm van 'hulpverlening' in de wijk meer bekendheid te geven In de buurtwinkelgroep worden veel uitvoeringsbesluiten genomen die met deze actie te maken hebben instellen werkgroepen, organiseren van scholing voor de bewoners die in de buurtwinkel werken, organisatie van de actiedag Al deze besluiten worden ook geëffectueerd De activiteiten hebben bijna een routine-karakter

Stadsvernieuwing in de buurt vóór de onderzoeksperiode is besloten dat door de beroepskrachten een schema gemaakt zou worden van alle lopende stadsvernieuwingprojecten een stapsgewijze beschrijving van het proces, een tijdsplanning, kosten, toekomstig te verwachten huren en woonlasten Een mannelijke beroepskracht wordt erop aangesproken door een bewoner wanneer komt dat overzicht? Deze beroepskracht geeft op een volgende vergadering wel een uiteenzetting over de opeenvolgende fasen van het renovatieproces Dit lijkt voldoende Later wordt door een vrouwelijke bewoner weer naar zo'n schema gevraagd Er wordt besloten dat zij daar met de betreffende beroepskracht en een opbouwwerkster over moet praten Zo kan duidelijk worden wat er precies in dat schema moet staan Uitvoeren ervan wordt uitgesteld tot de beroepskracht het minder druk heeft Er ontstaan enige strubbelingen Bewoners hebben de indruk dat zij niet in staat worden gesteld de informatievoorsprong van de beroepskrachten in te halen De beroepskrachten zelf nemen dit punt niet zo zwaar op Zij eisen begrip bij de bewoners voor hun drukke werkzaamheden waardoor zo'n klus erbij inschiet Het schema komt er tijdens de onderzoeksperiode niet Barrière vijf wordt niet genomen

In de grote-buurtgroep worden in de onderzoeksperiode niet veel positieve resultaten bereikt De brandweerkazerne gaat toch dicht, de huurinhoudingsactie moet worden stopgezet zonder dat er iets bereikt is Het gaat hier telkens om besluiten die door de gemeente worden genomen en die onherroepelijk blijken te zijn Het besluitvormingsproces heeft voor de bewonersorganisatie een negatieve uitkomst Wat de brandweer betreft slaagt de bewonersorganisatie er niet in het besluit van de gemeente te beïnvloeden Bij de huurinhoudingsactie lijkt het dat de bewonersorganisatie vrij snel toegeeft aan de signalen van de 'huisbaas' Achtergrond hiervan is waarschijnlijk dat de bewonersorganisatie een goede relatie wil met deze huisbaas in verband met de onderhandelingen over het wijkkantoor De hoofdeis (een wijkmanager) wordt niet ingewilligd, maar één van hun bijkomende eisen wordt overgenomen er komt een avondspreekuur, zij het als experiment

De huurverhogingsactie is meer gericht op hulpverlening dan op politieke verandering Ook het 'interne' agendapunt wordt niet opgelost

Samenvattend kan gesteld worden dat de bewonersorganisatie weinig invloed weet te ontwikkelen Problemen liggen niet in het formuleren van politieke eisen, of in het op de agenda krijgen van die eisen, maar in het bewerkstelligen van voor de groep positieve besluiten Intern lopen routinebesluiten goed Een meer kritisch punt dat te

maken heeft met de relatie tussen bewoners en beroepskrachten komt wel tot een besluit, maar niet tot uitvoering. Beroepskrachten blijven in gebreke. Besluiten worden meestal genomen door discussie, gevolgd door voorstellen en besluiten. Soms is een besluit buiten de vergadering reeds genomen (huurnhoudingsactie). In onderstaand overzicht is op een rij gezet welke leden van de bewonersorganisatie het meest invloedrijk zijn in de besluitvorming op een bepaald punt, omdat zij voorstellen doen die worden aangenomen. Er blijkt een sterk verband te bestaan met het bezetten van posities. Personen die voorstellen doen, doen dat in alle gevallen op grond van hun positie als woordvoerder of onderhandelaar.

Agendapunt	Invloedrijke personen
brandweer	vrouwelijke opbouwwerkster
omzetten inhoudingsactie	mannelijke extern deskundige, vrouwelijke stagiaire
wijkkantoor huisbaas	mannelijke beroepskracht, later nog mannelijke beroepskracht en vrouwelijke bewoner
huurverhogingsactie	vrouwelijke bewoner
schema stadsvernieuwing	mannelijke beroepskracht

Zijn de professionele actieorganisaties in de onderzochte periode succesvol geweest? Kan geconcludeerd worden dat zij erin zijn geslaagd macht te verwerven? In de onderzochte periode kent de grote-buurtgroep alleen nederlagen. De organisatie verliest de actie die als inzet had de brandweerkazerne in de wijk open te houden, en moet de al lang lopende huurnhoudingsactie stopzetten en ongedaan maken. Intern lijden de bewoners in de organisatie een nederlaag doordat zij er niet in slagen van de beroepskrachten een overzicht te krijgen van alle activiteiten en beleidslijnen die te maken hebben met stadsvernieuwingprojecten in de wijk.

Wel zijn er punten met een succesvol deelaspect te vinden bij de grote-buurtgroep. Daar wordt over het door de woningbouwvereniging te openen wijkkantoor een compromis bereikt: de wens van de bewonersorganisatie dat er een eigen wijkmanager zou komen, wordt niet vervuld, maar de wens dat er een avondspreekuur moet komen, wordt wel ingewilligd. De jaarlijkse huurverhogingsactie van de bewonersorganisatie die gevoerd wordt in de onderzochte periode, is succesvol uit het oogpunt van mobilisering. Veel bewoners doen er aan mee. Of door deze actie ook huurverhogingen ongedaan gemaakt worden, valt echter buiten de onderzochte periode. Deze kleine successen gaan (zie ook de actiegroepen) over voorwaarden voor toekomstig succes. Concluderend zijn de groepen dus maar zeer beperkt succesvol. Soms slagen zij erin succes te boeken met betrekking tot de voorwaarden voor succes later. Bij geen van de groepen is in de onderzochte periode sprake van een verschuiving of beweging in de machtsbalans tussen bewoners en autoriteiten als gemeente en woningbouwverenigingen. De groepen zijn er in de onderzochte periode niet in geslaagd meer macht te verwerven. Voor de professionele actieorganisaties is de conclusie dus dezelfde als voor

verwerven. Voor de professionele actieorganisaties is de conclusie dus dezelfde als voor de actiegroepen. Hierbij moet uiteraard aangetekend worden dat de machtsbalans voor beide organisaties in het algemeen verschillend is (zie 5.2.). De betere machtspositie van de Rotterdamse bewonersorganisaties lijkt er echter niet toe te leiden dat op 'punten' een beter resultaat wordt geboekt.

De bewonersorganisaties die als professionele actieorganisaties getypeerd zijn, vertonen een verschillend beeld als gekeken wordt naar de geschiedenis van hun agendapunten.

AGENDAPUNTEN IN DE PROFESSIONELE ACTIEORGANISATIES NAAR BEREIKTE FASE

	Outside initiative	Mobilisation	Inside acces	Totaal
Fase 2	2	-	-	2
Fase 3	-	1	-	1
Fase 4	-	-	-	-
Fase 5	2	-	1	3
Fase 6	3	1	-	4
Totaal	7	2	1	10*

* Het totale aantal is iets hoger dan het aantal agendapunten, doordat agendapunten in meerdere punten uiteen vallen of meer dan eens de cyclus doorlopen.

De zorggroep en de bejaardengroep hebben problemen met fase twee. Vooral door anticiperen op haalbaarheid, blijft men steken in de fase van het uitwerken van politieke eisen. De grote-buurtgroep/buurtwinkelgroep moet toezien hoe voor hen negatieve besluiten worden genomen, en moet genoegen nemen met toezeggingen voor overleg (wijkkantoor-evaluatie brandweer) die in de toekomst uitvoering moeten krijgen. De wijze van besluitvorming in de professionele actieorganisaties is telkens dezelfde: discussie met voorstellen en besluiten. In één groep is soms sprake van impliciete besluitvorming, en in een andere groep blijkt de besluitvorming elders te hebben plaatsgevonden. Voorstellen die tot besluiten leiden worden vooral gedaan door personen die vanuit een bepaalde positie taken hebben op de betreffende terreinen. Dit zijn vooral de beroepskrachten, en incidenteel een vrouwelijke bewoner.

4.4.3 Hervormingsorganisaties

Ook voor de groepen uit de woongroepenbeweging is een agenda achteraf gemaakt. Voor de voorlichtingsgroep, nieuwhuisgroep en huiskamergroep, die deel uit maken van de woongroepenbeweging, is het meest opvallend dat de categorie 'outside initiative' vrijwel ontbreekt. Onderverdeeld naar de drie modellen gaat het om de volgende punten:

hervormingsorganisaties	outside initiative	mobilisation	inside access	totaal
voorlichtingsgroep	1	4	1	6
huiskamergroep	-	1	4	5
nieuwhuisgroep	1	2	4	7
totaal	2	7	9	18

Bij de beide verenigingen van woongroepen, de huiskamergroep en de nieuwhuisgroep, ligt het accent op 'inside access' en in iets mindere mate op 'mobilisation' punten. Op de agenda staan vooral beheerspunten: onderhoud, financiën, interesse, organisatie en vergaderprocedures.

In de *voorlichtingsgroep* komen weliswaar veel punten aan de orde, maar er worden in de groep zelf weinig beslissingen genomen.

Nieuwbouwproject: vóór de observatieperiode deed één van de groepsleden mee aan de inspraakprocedure voor een blok nieuwbouwwoningen in een stadsvernieuwingsgebied. Er bestond een mogelijkheid dat daar ook woningen voor woongroepen gebouwd zouden worden. Tijdens de observatieperiode blijken de huren voor deze groepswoningen te hoog te worden door de eisen van de voorlichtingsgroep. Dit komt voor de voorlichtingsgroep als een verrassing. Zij zijn bereid de wooneisen iets omlaag te schroeven, maar krijgen daar geen kans meer toe. De politieke eisen zijn wel erkend, maar ze zijn niet voldoende als onderhandelbaar gepresenteerd. Het besluitvormingsproces is afgerond met een negatief resultaat. Tijdens de observatieperiode komt dit punt vooral evaluerend aan de orde. Ook hoopt men nog enige tijd dat er alsnog iets aan gedaan zal kunnen worden. Daartoe wordt echter geen concrete actie ondernomen, de groep blijft steken in het informeren naar mogelijkheden voor verdere actie. Deze onvrede kristalliseert niet uit tot een duidelijke wens (fase twee). Contactpersoon voor dit punt is een man.

Landelijk netwerk: de voorlichtingsgroep hoort bij een landelijk netwerk ter ondersteuning van woongroepen. In de observatieperiode evalueert dit netwerk zichzelf. Ook de voorlichtingsgroep evalueert haar eigen deelname aan het netwerk. Er wordt geen duidelijk besluit genomen. De groep staat ambivalent tegenover het landelijk netwerk, oppert ter vergadering veel ideeën hoe het verder of anders zou moeten. De deelname van de voorlichtingsgroep eraan staat verder niet ter discussie. Ook hier stagneert het proces doordat wensen niet gespecificeerd raken (fase twee). De contactpersoon hiervoor is een vrouw.

Gemeentelijk netwerk: in de observatieperiode probeert de voorlichtingsgroep contacten te leggen met andere bewonersorganisaties op stedelijk niveau (echter niet met de kraakbeweging). Waarom zij dit wil, blijft vaag. Uitgesproken wordt dat het een manier kan zijn om betere relaties met het gemeentelijk apparaat te

krijgen Er wordt ook contact gelegd, onder andere met de poengroep, maar daaruit komt geen verdere actie voort Het probleem is opnieuw, net als bij de vorige punten, dat in fase twee geen voortgang wordt geboekt Een man en een vrouw zijn hiervoor contactpersoon

Beleid ouderen de voorlichtingsgroep wil het 'bevorderen van het groepswonen door informatieverstrekking en ondersteuning', ook uitbreiden tot de nieuwe categorie 'ouderen' Ouderen zouden lid moeten worden van de voorlichtingsgroep, en het beleid voor deze nieuwe doelgroep zou dan samen met hen uitgewerkt moeten worden Dit punt komt geregeld aan de orde, maar leidt in de observatieperiode niet tot enig concreet resultaat Afspraken worden niet nagekomen en uitgangspunten voor een dergelijk beleid worden niet uitgewerkt Daardoor wordt ook hier barrière twee niet genomen Contactpersonen één man, één vrouw

Ledenwerving aan het begin van de observatieperiode bestaat de groep uit zes leden Twee mannelijke leden en één vrouwelijk lid houden er na korte tijd mee op Daardoor wordt de behoefte aan extra leden, die er vanaf het begin van de observatieperiode al was, nog acuter Er wordt wel geprobeerd nieuwe leden te werven door in de vrijwilligerscentrale een affiche op te hangen, maar dat blijft zonder resultaat Een besluit wordt genomen, maar het heeft niet het gewenste effect Hiervoor is niet een bepaald lid verantwoordelijk

Taken en taakverdeling in de observatieperiode zijn nieuwe folders gemaakt voor het spreekuur dat door de groep gehouden wordt Dit komt uitvoering aan de orde, maar vooral in praktisch-organisatorische zin De verantwoordelijke is een vrouw Veel kleine agendapunten in de voorlichtingsgroep zijn taakverdelende punten Het gaat er dan om wie op een bepaald uur spreekuur draait, wie een telefoontje voor zijn/haar rekening neemt De (wisselende) voorzitter van de vergadering loopt de afspraken na Geregeld blijkt op een volgende vergadering dat leden een bepaalde taak niet hebben verricht Dit leidt tot wat gesputter, maar heeft verder geen consequenties In de interne taakverdeling worden wel besluiten genomen, maar ze komen niet altijd tot uitvoering Ze blijven steken op barrière vijf

De voorlichtingsgroep bereikt weinig in de observatieperiode De groep slaagt er op de meeste terreinen niet in de eigen wensen tot meer concrete uitgangspunten of eisen te vertalen Als dit wel lukt, bijvoorbeeld over de interne taakverdeling, komt de uitvoering niet van de grond Het enige 'outside' agendapunt komt wel op de politieke agenda terecht, maar dat leidt niet tot de gewenste besluitvorming De voorlichtingsgroep is zowel intern als extern weinig succesvol

Besluiten in de vergaderingen worden genomen op grond van voorstellen met discussies Ieder lid heeft bepaalde punten waarvoor hij of zij speciaal verantwoordelijk is. Over deze punten doen ze dan ook voorstellen Mannen en vrouwen hebben een gelijk aandeel in de (stroef lopende) besluitvorming

In de *huiskamer*groep zijn in de observatieperiode een paar belangrijke punten aan de orde. De belangrijkste daarvan is het verzoek van twee huizen om een vrijgekomen kamer als huiskamer te mogen bestemmen. Omdat dit vooral financiële consequenties heeft, is financiën ook een belangrijk punt. Daarnaast wordt in de onderzoeksperiode een nieuw bestuur gekozen en een huishoudelijk reglement vastgesteld. Kleinere punten zijn vooral van praktisch-technische aard, ze betreffen het onderhoud en beheer van de panden (brandblusapparaten, schoorsteenvegen, schimmel bestrijden).

Huiskamers in de woongroepen die bij de huiskamergroep horen, is de interne ruimteverdeling binnen de huizen verschillend. In twee huizen zijn alle beschikbare ruimtes als woonruimte voor één van de woongroepleden in gebruik. Gemeenschappelijk hebben ze alleen een kleine keuken, badkamer en toilet. Door het geplande vertrek van enkele leden doet zich de mogelijkheid voor om in deze huizen een gezamenlijke huiskamer in te richten, een vurige wens van de leden. Tijdens de observatieperiode wordt de vraag of dit mogelijk is, allereerst gesteld aan de penningmeester. Immers, door het inrichten van twee huiskamers kan voor deze ruimtes geen huur meer worden gevraagd. Het belangrijkste punt is dan ook of dit financieel wel kan. De penningmeester beslist dat het zou kunnen, na een financiële reorganisatie. Toch wordt dit niet direct opgevat als een besluit dat het inrichten van de huiskamers door kan gaan. Het is iedereen duidelijk dat de financiële reserve in feite hiervoor aangesproken wordt. Een definitief besluit kan pas genomen worden als de kosten van verbouwingen in de onderscheiden panden duidelijk zullen zijn. Dit heeft tot gevolg dat het besluit niet meer in de observatieperiode genomen wordt. Door ontbrekende informatie wordt een besluit niet tot stand gebracht (barrière vier).

Huishoudelijk reglement één van de vrouwelijke leden (die later penningmeester wordt) verdedigt op de eerste geobserveerde bijeenkomst een voorstel voor een huishoudelijk reglement dat zij met één van de mannelijke leden heeft gemaakt op basis van de notulen van vroegere vergaderingen. Discussiepunten daarin zijn van financiële aard welke kosten zijn voor rekening van de vereniging, welke zijn voor rekening van individuele leden, hoe en wanneer moet betaald worden, hoe moet genivelleerd worden. Drie personen stellen zich daarbij op het standpunt dat zo weinig mogelijk door de vereniging betaald moet worden (onder hen twee mannen en een vrouw: penningmeester, voorzitter en gewoon lid). Zij vormen echter een minderheid. Het punt 'nivelleren' is het belangrijkste punt dat in latere vergaderingen aan de orde komt. Er is verschil van mening. De vereniging kent een basishuur die door iedereen betaald wordt, met een nivelleringsopslag tot maximaal f 100,- voor leden met een inkomen boven f 850,-. De regeling blijft gehandhaafd. Op de laatste vergadering wordt het huishoudelijk reglement vastgesteld.

Nieuw bestuur: voorzitter en penningmeester verhuizen uit een huis van de vereniging in de onderzoeksperiode. Voor beide posities is meer dan één kandidaat. Voor de positie van voorzitter zijn een man en een vrouw kandidaat. Als blijkt dat hij niet de enige kandidaat is, trekt de man zich zonder opgave van redenen terug. Voor de positie van penningmeester (inhoudelijk veel belangrijker voor de vereniging) zijn twee vrouwen kandidaat. De één verdedigt

haar kandidatuur, de ander trekt zich terug. Zo is deze kwestie zonder stemmen in korte tijd geregeld.

Financiën/achterstallige huur: naast principeregelingen in het huishoudelijk reglement, komen herhaaldelijk financiële punten op de agenda. Vaak in de sfeer van 'mededelingen', bijvoorbeeld dat de huurachterstanden bijna ingelopen zijn. Daarnaast speelt nog een groter probleem. In het verleden is door de vereniging een pand aangekocht bestaande uit een bovenhuis en een benedenhuis. Het benedenhuis was de eerste maanden nog bewoond door een gezin. De vereniging probeert al tijden, zonder veel succes, een bedrag aan achterstallige huur van dit gezin te krijgen. In de observatieperiode worden pogingen gedaan dit bedrag via een deurwaarder te innen. Enkele succesvolle tussenstappen daartoe worden gezet. Het besluit kan echter nog niet worden uitgevoerd. Stagnatie treedt op bij barrière vijf. Mannen en vrouwen nemen in gelijke mate aan deze gesprekken deel, maar mannen nemen hier meer taken op zich. Vrouwen stellen vragen of bewaken de uitvoering van deze taken.

Technisch beheer: iedere bijeenkomst van de huiskamergroep komen enkele technische problemen aan de orde: vocht in huis, onderhoud van ketels, schoorsteenvegen, brandblusapparaten. Dit gaat vooral in de sfeer van informatie-uitwisseling. Soms ontstaat er een financiële discussie naar aanleiding van één van deze technische punten: wie betaalt dat, het huis of de vereniging. Vooral de mannelijke leden mengen zich in deze discussies. Over de technische agendapunten wordt vrij snel een besluit genomen, maar er doen zich soms problemen voor bij de uitvoering (barrière vijf).

De huiskamergroep heeft niet te maken met punten van buitenaf. De interne punten worden redelijk succesvol behandeld: besluiten worden genomen en uitgevoerd of er worden succesvolle tussenstappen gezet. Twee punten maken een langer besluitvormingsproces door en worden niet meer afgerond in de observatieperiode.

Besluiten worden genomen door discussies na voorstellen. Er worden niet direct stemmen/opvattingen geteld, maar meerderheidsbesluit is wel regel. Vooral de penningmeester doet veel voorstellen en is erg invloedrijk. Bij punten als kandidaatstellingen en beheerspunten nemen vrouwen en mannen in gelijke mate aan de discussie deel. Bij kandidaatstellingen nemen vrouwen, bij beheerspunten nemen mannen meer taken op zich. Hierdoor is het aandeel van mannen in de besluitvorming over beheerspunten groter, terwijl vrouwen de vacante posities bezetten.

In de *nieuwhuisgroep* komen veel agendapunten aan de orde. In de eerste vergadering wordt de toetreding van een nieuwe groep, een nieuw 'huis', tot de vereniging besproken. Als gevolg van onduidelijke afspraken hierover, en mede als gevolg van een verzoek voor een aparte financiële regeling voor één van de bestaande panden, gaan de volgende bijeenkomsten over de interne organisatie van de vereniging. Daarbij gaat het over onderling wantrouwen, een andere regeling voor de onderhoudspot en voor de gezamenlijke financiën en over vergaderprocedures. De bestrijding van de voordeelerskorting, die door het kabinet is ingevoerd is, een 'outside initiative' punt, en de steun voor het eigen woongroepennetwerk valt onder de 'mobilisation' punten.

Voordeurdelerskorting: drie achtereenvolgende vergaderingen staat dit punt op de agenda. Het gaat erom welke juridische constructie de leden van de vereniging, waarvan velen uitkeringsgerechtigde zijn, bescherming kan bieden tegen de door het kabinet aangekondigde voordeurdelerskorting. Een (vrouwelijk) lid met een juridische achtergrond is nauw betrokken bij het ontwikkelen van deze constructie. Dat is waarschijnlijk ook de reden dat dit punt in de nieuwhuisgroep als agendapunt aan de orde komt terwijl het in de huiskamer-groep een mededeling is. De junste is de centrale figuur in al deze besprekingen. Andere leden vragen uitleg of doen suggesties. Men gaat akkoord met haar voorstel. De constructie wordt ingevoerd.

Nieuw lid: in de eerste bijeenkomst moet de vereniging beslissen of ze voor een nieuwe woongroep van drie vrouwen, een bepaald pand zal kopen of niet. De drie vrouwen hebben het pand uitgezocht, en ze hebben een begroting gemaakt voor de noodzakelijke verbouwingskosten. De bestaande leden proberen zich zo grondig mogelijk te informeren over de kwaliteit van het huis na de verbouwing. Een vrouw stelt dat de onderhoudspot van de vereniging slecht gevuld is, zodat zij zekerheid wil hebben dat voor het nieuwe pand de eerste jaren geen extra onderhoudsuitgaven te verwachten zijn. Er ontstaat onenigheid over de kwaliteit van het dak. Daarom wordt besloten dat de vereniging het pand alleen zal kopen als de nieuwe leden financieel garant staan voor de kosten van een nieuw dak, indien dit de eerste jaren vervangen zou moeten worden. Op de volgende vergadering openen de nieuwe leden echter de discussie. Het huis is inmiddels gekocht. De nieuwe leden stellen nogmaals dat het dak goed genoeg is, en dat zij daarom van de eis voor een financiële garantstelling af willen. De vergadering bestaat grotendeels uit andere personen en aanvaardt dit. In de daaropvolgende vergaderingen zal deze gang van zaken steeds ter sprake komen bij andere agendapunten (onderhoudspot, vergaderprocedures, financiën). Er is een besluit genomen, dit is herzien, en nu proberen sommigen naar aanleiding daarvan het beleid en de structuur van de organisatie te veranderen.

Woongroepennetwerk: dit punt komt alleen tijdens de laatste vergadering aan de orde. De beleidsgroep van het woongroepennetwerk verzoekt om een bijdrage van minimaal f. 60,- per vereniging voor een op te richten fonds. Slechts één lid wil een iets hogere bijdrage storten. Dit voorstel haalt het niet. Besloten wordt om het op de minimumbijdrage te houden. Dit besluit wordt uitgevoerd.

Onderhoudspot: dit punt komt een aantal keren aan de orde. Het probleem heeft twee kanten. Enerzijds is deze pot, waaraan elk lid per maand f. 10,- per maand bijdraagt, niet genoeg gevuld, anderzijds wordt de verdeling van gelden uit deze pot in het recente verleden door een groot aantal leden betwist. Vóór de observatieperiode is daarom afgesproken dat ieder huis een overzicht zou maken van aan onderhoud bestede gelden, onderverdeeld in zelf gefinancierde en uit de pot gefinancierde klussen. Tijdens de tweede vergadering blijkt dat het mannelijk lid dat dit overzicht zou maken, afwezig is. De taak is blijkbaar niet uitgevoerd. Min of meer impliciet wordt dan besloten dat ieder huis zelf zo'n overzicht zal inleveren. Hieruit blijkt dat er inderdaad grote verschillen bestaan.

Deze worden niet in verband gebracht met de verschillende kwaliteit van de huizen. Enkelen stellen voor de onderhoudspot af te schaffen. Per huis is er consensus. Drie huizen bepleiten afschaffing, drie anderen vinden het te gevaarlijk. De officiële stemprocedure wordt niet gevolgd (voor een statutenwijziging, wat het afschaffen van de onderhoudspot zou zijn, is een ruimere meerderheid nodig). In grote verwarring sluit de vijfde bijeenkomst met een patstelling en het voorstel de twee standpunten in een reorganisatievoorstel uit te werken. Na de vijfde bijeenkomst lijken de meningsverschillen onverzoenbaar geworden. Twee leden (een man, een vrouw) werken drie reorganisatievoorstellen uit. Op de laatste bijeenkomst worden die toegelicht. Kort na de observatieperiode wordt besloten de vereniging zo te reorganiseren dat er geen centrale onderhoudspot meer is, maar wel een centrale 'rampenpot'.

Onderling wantrouwen: de bovenomschreven perikelen leiden ertoe dat de sfeer in de organisatie zeer slecht wordt. Enkele malen wordt geprobeerd dit bespreekbaar te maken. Het 'onderling wantrouwen' of de 'onderlinge irritaties' worden een agendapunt. Dit leidt niet tot verandering of tot concrete besluiten. Ook dit punt blijft steken bij barrière vier. Een besluit wordt niet tot stand gebracht. Als agendapunt is het punt wellicht prematuur. De fase van het uitwerken van wensen tot eisen lijkt overgeslagen te zijn.

Financiële uitzonderingspositie: op de tweede bijeenkomst is er een voorstel voor een financiële uitzonderingspositie voor één van de panden. Het plan is de hypotheek deels met eigen geld af te lossen en dan op minder maandlasten uit te komen. Daardoor kan de huur met minder bewoners opgebracht worden en komt er ruimte voor een kind. Het besluit hierover is positief. Op de volgende bijeenkomst blijkt het financiële plan dat was uitgedokterd echter niet uitvoerbaar. De eigen-geld constructie blijkt niet mogelijk. De bewoners van het pand besluiten de hypotheek over te sluiten tegen een lagere rente, waardoor de maandlasten ook lager worden.

Vergaderprocedure: ettelijke pogingen worden gedaan om de moeizame besluitvorming in de nieuwhuisgroep te versoepelen. Deels zijn dat detailkwesties zoals het aanhouden van een strakke vergadertijd, deels meer fundamentele zaken als afspraken over het (niet) terugkomen op beslissingen. Dit laatste punt komt niet tot een besluit, omdat er onenigheid is over de vraag wanneer iets een beslissing is. Het punt staat wel op de agenda, maar eigenlijk te vroeg, omdat onvrede of wensen niet tot politieke eisen zijn uitgewerkt (barrière twee).

De nieuwhuisgroep sluit het 'outside' punt succesvol af, door akkoord te gaan met de voorgestelde juridische constructie. Andere punten zijn problematisch. De laatste fasen van het besluitvormingsproces leveren problemen op. Besluiten worden moeizaam genomen; er wordt op besluiten teruggekomen of besluiten blijken niet uitvoerbaar. Intern zijn er grote problemen. Besluiten over vergaderprocedure en over het onderlinge wantrouwen zijn onmogelijk door gebrek aan consensus over de inhoud ervan. De nieuwhuisgroep heeft regels over besluitvorming, maar houdt zich daar niet aan. De facto wil men alleen besluiten nemen als er consensus is. De bereidheid van eigen standpunten af te stappen is gering. Voorstellen worden gedaan door leden met een

bepaalde deskundigheid, of door leden met een bepaald specifiek belang. De groep bestaat bijna uitsluitend uit vrouwen, daardoor is slechts bij een enkel agendapunt een mannelijke bewoner betrokken.

Bij de hervormingsorganisaties blijven veel punten steken bij barrière twee. Men wil iets, maar weet niet precies wat. Dit soort onduidelijkheid is ook oorzaak van stagnatie bij barrière vier. Agendapunten zijn dan zo slecht uitgewerkt of voorbereid dat besluiten niet genomen kunnen worden (nieuwhuisgroep). Financiële punten geven soms uitvoeringsproblemen (huiskamergroep, nieuwhuisgroep). Veel besluiten worden geëffectueerd, maar dit proces loopt vaak zeer stroef.

AGENDAPUNTEN IN DE HERVORMINGSORGANISATIES NAAR BEREIKTE FASE

	Outside initiative	Mobilisation	Inside acces	Totaal
Fase 2	1	3	1	5
Fase 3	-	-	-	-
Fase 4	-	1	1	2
Fase 5	-	-	3	3
Fase 6	2	4	4	10
Totaal	3	8	9	20*

* Het totale aantal is iets hoger dan het aantal agendapunten, doordat agendapunten in meerdere punten uiteen vallen of meer dan eens de cyclus doorlopen.

Slechts voor één groep (voorlichtingsgroep) is in de onderzochte periode geen agendapunt te noemen dat succesvol afgesloten is. De voorlichtingsgroep is de enige groep die faalt in een punt dat duidelijk verbonden is met het groepsdoel. Ondanks vertegenwoordiging in een voorbereidingsgroep, slaagt deze groep er niet in om in een nieuwbouwprocedure ruimte voor groepswoningen te laten opnemen. Ook twee punten die voorwaarden moeten scheppen voor succesvol beleid: contact leggen met andere op stedelijk niveau opererende groepen en het uitwerken van een beleidslijn voor groepswonen voor ouderen, worden niet succesvol afgesloten. Ze bereiken niet eens het punt van de formulering van eisen. Bij de andere groepen komen zowel punten voor die succesvol zijn afgerond als punten waar de organisatie niet succesvol was. Bijna alle succesvolle punten echter betreffen de interne organisatie van de groepen. Het gaat dan om het vaststellen van een huishoudelijk reglement (huiskamergroep), installeren van een nieuw bestuur (huiskamergroep), uitbreiden en reorganiseren van de organisatie (nieuwhuisgroep). Niet succesvolle agendapunten betreffen voor een deel ook de interne organisatie: ledenwerving mislukt, taken worden niet uitgevoerd (voorlichtingsgroep), onderling wantrouwen wordt niet opgelost, vergaderprocedures worden niet verbeterd (nieuwhuisgroep).

Concluderend kunnen de hervormingsorganisaties niet als echt succesvol omschreven worden. Zij slagen er deels wel in om de interne organisatie enige stevigheid en

continuïteit te geven en bereiken daarmee dat succes in de toekomst mogelijk wordt, maar zij komen in de onderzochte periode niet tot een vergroting van hun macht als groep. De voorlichtingsgroep lijkt in de onderzochte periode op een totale mislukking af te stevenen. Dat is ernstig omdat voor de voorlichtingsgroep vergroting van de macht hoort bij het doel van de groep. De voorlichtingsgroep wil de mogelijkheden voor groepswonen vergroten. Voor beide woongroepenverenigingen gaat het eerder om machtshandhaving dan om machtsvergroting. Deze groepen kennen zelfbeheer, en succes in de interne organisatie is in die zin voor hen voldoende om hun macht te handhaven. De nieuwhuisgroep worstelt met problemen in de interne organisatie, maar voert een reorganisatie door om deze problemen te boven te komen. Bovendien slagen deze groepen, als beweging, er in om een vijandige maatregel als de voordeurdelersregeling te neutraliseren. In die zin zijn zij succesvol te noemen.

In de voorlichtingsgroep bestaat de wijze van besluitvorming uit de cyclus voorstellen-discussie-besluiten. In de beide woongroepenverenigingen is dat ook zo, maar daar wordt tevens het principe van meerderheidsbesluiten gehanteerd. In de voorlichtingsgroep en in de huiskamergroep zijn posities (taken en verantwoordelijkheden) belangrijk om een aandeel te hebben in de besluitvorming. Er is sprake van een min of meer gelijk aandeel van mannen en vrouwen. In de nieuwhuisgroep spelen mannen een zeer geringe rol, maar dat komt vooral door het geringe aantal mannen.

4.4.4 Verzetsorganisaties

De twee groepen uit de kraakbeweging, de kraakgroep en de woonwerkpandgroep, leveren een verschillend beeld op. De woonwerkpandgroep bestrijkt een breed scala 'inside access' punten: van huishoudelijke akkefietjes (schoonmaken, dieren verzorgen) tot beslissingen over een formele organisatievorm. Ook zijn er veel 'mobilisation' punten. Deze hangen vaak samen met externe contacten. De kraakgroep kent juist zeer weinig 'inside access' punten. De agendapunten van de kraakgroep komen van buiten of vereisen de mobilisering van de achterban.

AANTAL AGENDAPUNTEN IN DE VERZETSORGANISATIES NAAR HERKOMST

verzetorganisaties	outside initiatie	mobilisatie	inside access	totaal
kraakgroep	1	4	1	6
woonwerkpandgroep*	5	4	5	14
totaal	6	8	6	20

* Bij de woonwerkpandgroep zijn de agendapunten van de interne vergaderingen en van de beleidsvergaderingen samen genomen omdat veel agendapunten op beide vergaderingen aan de orde kwamen

In de *kraakgroep* komen veel agendapunten aan de orde. Het zijn voor een deel samenhangende agendapunten, zoals het bespreken van de gemeentelijke nota 'woonwerkpanden', het voorbereiden van een reactie daarop en het daarvoor noodzake-

lijke ontwikkelen van een eigen visie. Ze krijgt te maken met het plan voor een alternatieve woningbouwvereniging en de vraag wat dat voor haar zou kunnen betekenen en met een door een alternatieve filmorganisatie gemaakte video over woonwerkpanden. Daarnaast komen, geheel overeenkomstig met het karakter van de groep, informatie-uitwisseling en onderlinge ondersteuning aan de orde. Tenslotte wordt tijdens één vergadering gesproken ook over de interne organisatie van de kraakgroep.

Gemeentelijke nota: in de eerste bijeenkomst ontstaat een discussie over de vraag of het noodzakelijk is om een eigen visie te ontwikkelen als reactie op de gemeentelijke nota. Twee mannelijke leden, de 'secretaris/ voorzitter' van de groep en de 'architect' verschillen hierover het sterkst van mening. Er komen verzoeningspogingen: als er concrete eisen komen, die duidelijk onderbouwd worden, is dat dan niet hetzelfde als een eigen visie? Min of meer impliciet besluit de secretaris/voorzitter dat er een eigen verhaal geschreven zal worden voor de volgende vergadering. Dit lukt niet. Op de volgende vergadering heeft alleen de 'architect' een overzicht van concrete eisen die aan de gemeente gesteld kunnen worden. De bijeenkomst daarna hebben weer anderen (één vrouw, twee mannen) gewerkt aan een concept reactie op de gemeentelijke nota. Besloten wordt dat twee mannen de eindredactie erover voeren. De reactie is kritisch opbouwend. Op de vierde bijeenkomst blijkt dat de gemeente een 'werkgroep woonwerkpanden' wil vormen. In twee weken moet de kraakgroep-reactie in de verschillende panden besproken zijn. Dat levert in meerdere panden problemen op. Op de laatste bijeenkomst meldt de secretaris/voorzitter dat er binnenkort een uitnodiging komt voor een gesprek met de gemeente. Dan moet dus duidelijk zijn of de kraakgroep eisen stelt aan een werkgroep, eraan mee wil doen etc. Ter vergadering blijkt dat in veel panden hierover nog steeds niet gesproken is. In de lange discussie hierover blijft alleen overeind dat men 'ambtelijke hulp verwacht bij het zoeken van subsidies en achterdeurtjes bij regelingen'. Dit punt blijft steken bij barrière twee: wensen worden niet tot politieke eisen omgezet.

Alternatieve woningbouwvereniging: tijdens de vierde bijeenkomst blijkt dat een alternatieve woningbouwvereniging in oprichting drie kraakpanden, waarvan één dat deelneemt aan de kraakgroep, wil kopen, opknappen en beheren om daarna over te gaan tot zelfbeheer of beheeroverdracht aan een andere woningbeheerder. De discussie gaat er vooral over of er op die manier niet een soort tweedeling ontstaat tussen de kraakpanden. Men besluit het in de gaten te houden. Ook hier worden wensen niet tot politieke eisen omgezet.

Video: op de eerste bijeenkomst nodigt een lid van de filmorganisatie die in één van de woonwerkpanden werkt, iedereen uit om mee te denken over de inhoud van een documentaire over woonwerkpanden. Op een latere bijeenkomst gaat de inhoudelijke discussie vooral over de vraag hoezeer de informatie in de documentaire gestuurd moet worden. Iedereen wordt weer uitgenodigd mee te denken over de opzet van de interviews. Op verzoek van de secretaris/voorzitter komt er ook een dag waarop iedereen het ruwe materiaal kan zien, en mee kan discussiëren over de kernpunten daaruit. Een besluit wordt genomen en uitgevoerd.

Informatie-uitwisseling en onderlinge ondersteuning op sommige vergaderingen komt kort aan de orde hoe de stand van zaken is in de onderscheiden panden. Dit gebeurt alleen als er iets bijzonders te melden is. Het is geen vast agendapunt. Tot de grotere punten behoren de problemen van een 'nieuw' kraakpand, dat niet deel wil nemen aan de kraakgroep. Als dit pand bedreigd wordt, bezint de kraakgroep zich wel op wat zij zou kunnen doen. De kraakgroep besluit in een brief aan de gemeente een haalbaarheidsonderzoek voor het pand te vragen. Op de daarop volgende vergadering blijkt dat de bewoners van dit pand daar niets in zien. Zij geloven niet in 'politieke' oplossingen, en ze willen zich hard gaan verzetten. Ze hebben een kort geding aangespannen tegen de ontruimingsprocedure. In de vergadering wordt dit standpunt zonder problemen geaccepteerd. Door gebrek aan overeenstemming wordt de wens van de kraakgroep niet tot een politieke eis omgezet.

Een ander punt betreft het synchroniseren van subsidie-aanvragen voor culturele activiteiten als popmuziek en theater binnen de panden. Dit wordt succesvol afgerond.

Interne organisatie hierover werd slechts éénmaal gesproken. De secretaris stelt het functioneren van het secretariaat aan de orde: het is teveel werk voor één persoon, en de groep is volgens hem te kwetsbaar als het secretariaat in handen van slechts één persoon is (met een ondersteunende vrouwelijke typekracht). Een vrouw biedt aan om met het archief te helpen. Dit is een bevredigend aanbod.

De kraakgroep is redelijk succesvol op een aantal punten. De informatie-uitwisseling en de afspraken over de interne organisatie lopen goed, evenals het samenstellen van een reactie op de gemeentelijke nota. Zij slagen er echter niet in werkelijk te scoren: het omzetten van de reactie in duidelijke eisen aan de gemeente lukt niet, barrière twee wordt niet genomen. Deze barrière is ook bij twee andere punten problematisch. Besluiten worden in de kraakgroep genomen door consensus na discussie over voorstellen. De mannelijke secretaris/voorzitter heeft hierin een leidende rol.

In de *woonwerkpandgroep* komen alle typen agendapunten aan de orde. Van buitenaf zijn dat de punten: gemeentenota, voordeurdelerskorting, de alternatieve woningbouwvereniging en het haalbaarheidsonderzoek. Mobilisatiepunten gaan over de vertegenwoordigingen in andere groepen en over de externe contacten. Intern hebben woonwensen, financiën en huishoudelijke regelingen de aandacht.

De agendapunten 'gemeentenota', 'voordeurdelerskorting' en 'alternatieve woningbouwvereniging' komen niet in besluitvormende zin aan de orde. Het blijft bij een mededeling, een korte gedachtenwisseling. Besluiten liggen vaak bij een andere partij: de alternatieve woningbouwvereniging zou kunnen besluiten het pand te selecteren. Daarom proberen groepsleden een indruk te krijgen over hun kansen. Reageren op de gemeentenota over woonwerkpanden wordt duidelijk gezien als een taak voor de kraakgroep. De voordeurdelerskorting is een directe bedreiging voor veel bewoners van de woonwerkpandgroep. Zij zijn daarom alert op mogelijkheden om deze korting te ontwijken. Pas aan het eind van de observatietijd, als gekozen moet worden tussen de verenigingsvorm of

de stichtingsvorm voor hun organisatie, speelt dit punt op het niveau van de organisatie een rol. (Zie ook agendapunt 'organisatievorm' p. 222). Men wacht af of wensen rond deze punten omgezet zouden moeten (of kunnen) worden tot politieke eisen.

Haalbaarheidsonderzoek: omdat het kraakpand met sloop bedreigd werd, zijn de bewoners ervan vóór de observatieperiode in actie gekomen. Zij slaagden erin een 'haalbaarheidsonderzoek' voor hun pand in de wacht te slepen. In zo'n haalbaarheidsonderzoek, uit te voeren door een onafhankelijke partij, meestal een architect, wordt geschetst en doorgerekend hoe het kraakpand in een legale woon- (en eventueel werk)ruimte kan worden veranderd en welke bouwkundige ingrepen, subsidieregelingen en organisatorische constructies daarvoor nodig zijn. Aan het begin van de observatieperiode was al een architect voor het haalbaarheidsonderzoek aangewezen. De bewoners van de woonwerkpagroep hebben echter geen duidelijk beeld van wat een haalbaarheidsonderzoek precies inhoudt. Ze hebben nog niet over de toekomst nagedacht, dus is er ook geen expliciete consensus over een gewenst einddoel of proces. In de onderzoeksperiode moeten de 'woonwensen' van alle bewoners duidelijk worden en moet gekozen worden voor een beheer- en organisatievorm. Voor het bouw- en woontechnische deel, treedt de mannelijke architect (een bekend figuur in kraakkringen, ook lid van de kraakgroep) hier leidend op. Daarnaast probeert de groep meer greep op de complexe problematiek te krijgen door gesprekken met andere deskundigen (bijvoorbeeld juristen of initiatiefnemers van de alternatieve woningbouwvereniging). De architect probeert de groep allereerst beslissingen te laten nemen over de woonwensen (zie verderop). Nadat gedurende een aantal bijeenkomsten over de woonwensen gepraat is, komen tijdens de achtste interne vergadering andere punten aan de orde: er moet een stuk geschreven worden over de huurlasten, het beheer en alternatieven. Dit is typerend voor de woonwerkpagroep: er wordt niet eerst gediscussieerd en besloten, en daarna een stuk geschreven, maar schrijven en besluiten vallen samen. Eerste besluit is dan ook het vormen van een schrijfgroepje. Daarna worden de grote lijnen van de inhoud besproken. Over de meeste punten is of blijkt dan consensus te zijn. Alleen over de mate van zelfbeheer ontstaat een felle discussie. De meningen verschillen over de vraag welke mate van zelfbeheer in de praktijk haalbaar zal blijken te zijn. Er wordt besloten dat één man een stuk hierover schrijft zodat er na vijf dagen een definitief besluit genomen kan worden. In feite treedt hiermee uitstel op, en wordt niet duidelijk wat de politieke eisen van de groep zijn: barrière twee wordt niet genomen.

Externe contacten: op de beleidsvergadering wordt, aan de hand van een lange lijst van allerlei relevante instanties en organisaties, nagegaan hoe contacten ingezet kunnen worden in de strijd om het behoud van het pand. Dit komt half in discussiërende, half in uitvoerende zin aan de orde. Er wordt gebrainstormd wat een bepaalde instantie of organisatie voor het pand zou kunnen doen, en vaak neemt dan iemand die daar het meeste ideeën over had, een taak op zich om die instantie of organisatie te benaderen. Omdat deze taken meer niet dan wel worden uitgevoerd, komt dit punt na enige tijd ook op de agenda van de interne vergadering, in een poging mensen aan deze afspraken te herinneren.

Besluiten worden genomen, maar de uitvoering is problematisch (barrière vijf). Monumentgroep: de monumentgroep is een groep die voor de helft bestaat uit bewoners van de woonwerkpandgroep, voor de andere helft uit medestanders van verschillende organisaties. Deze monumentgroep beijvert zich voor een doel dat breder is dan de instandhouding van het woon-werkpand: zij wil het totale complex (kerk, klooster, school) in stand houden. Dit lukt niet. Tijdens de observatieperiode neemt de gemeente de beslissing om de school te slopen. De bewoners van de woonwerkpandgroep zijn inmiddels zo bezig met het haalbaarheidsonderzoek dat zij dit zonder veel protest accepteren. Ze proberen niet het punt opnieuw op de politieke agenda te krijgen.

Kraakgroep: slechts éénmaal staat dit punt op de agenda. De vrouw die de woonwerkpandgroep in de kraakgroep vertegenwoordigt, deelt mee dat er een video gemaakt wordt over woonwerkpanden en dat het ruwe materiaal door iedereen bekeken kan worden. Ook roept ze bewoners op mee te denken over de concept-reactie van de kraakgroep op de gemeentelijke nota. Dit lukt: twee vrouwen geven zich daarvoor op. Op een bepaald moment beïnvloedt de kraakgroep wel de besluitvorming in de woonwerkpandgroep. Dat is op het einde van de onderzoeksperiode, als de architect te laat is met zijn werk, en er stemmen opgaan om de samenwerking met hem op te zeggen. Dan komt vanuit de kraakgroep (maar zonder dat het daar op de vergadering aan de orde is geweest) een waarschuwing dat niet te doen. Omdat er geen andere 'alternatieve' architect beschikbaar is, dreigen anders alle haalbaarheidsonderzoeken in de soep te lopen. De kraakgroep roept op voorzichtig te zijn met kritiek op de architect, zodat hij in ieder geval het werk af kan maken. Dit wordt geaccepteerd.

Stagiair: op de eerste beleidsvergadering blijkt dat zich een stagiair heeft aangemeld. Het gaat om een student van de verkeersacademie. Er wordt een afspraak gemaakt om te horen wat hij wil doen, en om te bezien of dat nuttig zou kunnen zijn voor de groep. Op de vierde bijeenkomst beslist de groep dat zijn voorstel om een lokatie-onderzoek te doen voor de monumentgroep, door kan gaan. Ook kan hij in het pand komen werken. Deze beslissing is meer gebaseerd op vertrouwen, dan op meningsvorming over wat de groep aan een lokatie-onderzoek zou kunnen hebben. Als kort daarna blijkt dat de school zeker gesloopt zal worden, moet de taak voor de stagiair herzien worden. Zelf wil hij wel een draaiboek voor de financiering van het pand maken. De groep gaat ermee akkoord.

Open dag: naar aanleiding van een voorstel van de pastoor van de naburige kerk, besluit de groep op korte termijn een open dag te houden voor de buurt. De besluitvorming hierover loopt heel soepel, en de open dag wordt ook succesvol gehouden tijdens de observatieperiode. Naast beslissingen voor wie deze open dag bedoeld is, en wat men wil laten zien, worden ook veel uitvoerende organisatorische beslissingen genomen (koffie, rondleiding, demonstraties werkprojecten).

Woonwensen: dit agendapunt neemt in de observatieperiode de meeste tijd in beslag tijdens de vergaderingen. De besluitvorming hierover verloopt erg ondoorzichtig. Men streeft naar consensus en die is er niet. Struikelblokken zijn punten als de verdeling van individuele en collectieve ruimte, en de verdeling van ruimtes voor gezinnen dan wel voor alleenstaanden. Soms lijkt het alsof er een besluit is genomen, maar dan wordt dat tijdens de volgende vergadering herzien, of het blijkt niet meer van toepassing omdat in de korte periode tussen twee bijeenkomsten interne verhuizingen hebben plaats gevonden. Op het einde van de onderzoeksperiode ligt het woonprogramma nog niet vast. Wensen uitwerken tot gespecificeerde politieke eisen blijkt problematisch (barrière twee).

Huishoudelijke regelingen: in meerdere vergaderingen worden allerlei huishoudelijke en beheerszaken afgehandeld: huurachterstanden, schoonmaak, reparatie, elektrische veiligheid, verzorging van moestuin en dieren en kamertoeewijzing. Dit loopt ter vergadering meestal vrij soepel. Later blijkt vaak dat taken die men toezegde uit te voeren, toch niet verricht zijn. Meestal wordt dan een nieuwe afspraak gemaakt. Uitvoering van besluiten levert problemen op door gebrek aan discipline (barrière vijf). Deze punten worden bewaakt door de (wisselende) voorzitter.

Interne organisatie: ook dit punt komt geregeld aan de orde vooral in de beleidsvergadering. Terugkerend punt is het mobiliseren van meer actieve leden. Bekeken vanaf het begin van de onderzoeksperiode heeft het herhaaldelijk hameren op dit punt ook succes. Tot het beperkte actieve groepje van het begin is een aantal nieuwe leden toegetreden (vooral vrouwen). Ook wordt soms in de beleidsvergadering de agenda voor de interne vergadering vastgesteld. Daarnaast worden er uitgangspunten voor de financiën afgesproken. Tenslotte worden ook problemen in huis doorgesproken (overlast, diefstal).

Financiën: financiële zaken komen niet alleen in meer principiële zin ter sprake, maar ook zeer concreet: alle bewoners worden genoemd met hun eventuele huurachterstand, of er wordt gezamenlijk nagedacht over het verdwijnen van f. 600,- uit de kas. In de observatieperiode neemt een vrouw het penningmeesterschap van een mannelijke bewoner over. Dit brengt verder geen veranderingen met zich mee. Het blijft ook zo dat het de (informele) voorzitter is, die zicht houdt op de totale begroting. Over elke financiële beslissing wordt echter op vergaderingen gepraat (mag geld worden betaald aan bewoners die verhuizen voor verbeteringen aan hun woonruimte, en hoeveel; moeten logés betalen en hoeveel; hoelang kan iemand logé blijven; mogen sommige bewoners minder betalen omdat ze erg weinig geld hebben; mag het kippevoer uit de onderhoudspot betaald worden). Belangrijk argument in de discussies is traditie: zijn er precedentes? Hoe deden we het vroeger? Daardoor hebben senior-leden meer invloed op de beslissingen. Over de meeste van deze punten wordt uiteindelijk een ad-hoc besluit genomen en uitgevoerd.

Organisatievorm: op de vierde huisvergadering wordt reeds gesproken over de noodzakelijkheid van een formele organisatievorm. Wegens de grotere democratische mogelijkheden is bijna iedereen voor een vereniging. Maar als op de laatste

vergadering blijkt dat de verenigingsvorm niet gunstig is in verband met de voordeurdelersregeling, gaat men vrij snel overstag. Men kiest voor de stichtingsvorm, en er wordt meteen een voorlopig bestuur gekozen. Trekker van dit punt is de (informele) mannelijke voorzitter.

De woonwerkpandgroep slaagt er niet goed in eigen beleid te maken. In de besluitvorming treden interne problemen op. Veel interne punten worden niet met een beslissing afgerond, doordat het proces stopt bij barrière twee. Wensen omzetten tot politieke eisen blijkt moeilijk. Als besluiten de inzet van leden behoeven voor uitvoering, worden ze niet altijd geëffectueerd. Waar wel besluiten genomen en uitgevoerd worden, gaat het vaak om ad hoc beslissingen. De interne organisatie wordt wel iets steviger in de loop van de observatieperiode door de keuze voor een formele organisatievorm en door de succesvolle mobilisation van nieuwe leden. Daarmee houdt de groep de voorwaarden voor succes in de toekomst overeind.

Beslissingen worden genomen door discussie gevolgd door een besluit. Een groot aantal leden is bij de besluitvorming betrokken. Iets meer invloed dan anderen hebben personen met taken of posities (de architect, de stagiair, de wisselende voorzitter van de vergadering, de vrouwelijke vertegenwoordiger in de kraakgroep). Er tekent zich geen duidelijk verschil af tussen mannelijke en vrouwelijke bewoners.

Bij de verzetsorganisaties komt veel stagnatie voor bij barrière twee. Geen enkel 'outside initiative' punt wordt positief afgerond. 'Mobilisation' punten stagneren soms door uitvoeringsproblemen, maar worden soms ook succesvol afgerond. 'Inside access' punten zijn relatief het meest succesvol.

AGENDAPUNTEN IN DE VERZETSORGANISATIES NAAR BEREIKTE FASE

	Outside initiative	Mobilisation	Inside acces	Totaal
Fase 2	5	2	1	8
Fase 3	-	-	-	-
Fase 4	-	-	-	-
Fase 5	-	2	1	3
Fase 6	1	4	4	9
Totaal	6	8	6	20*

* Het totale aantal is iets hoger dan het aantal agendapunten, doordat agendapunten in meerdere punten uiteen vallen of meer dan eens de cyclus doorlopen

De groepen zijn succesvol op bepaalde punten: goede informatie-uitwisseling en afhandelen van deelname aan een gezamenlijk videoproject (kraakgroep), in de organisatie inpassen van een stagiair, leden mobiliseren, rechtsvorm kiezen, en deelnemen aan een koepelorganisatie (woonwerkpandgroep). De woonwerkpandgroep

beslist om een open dag voor de buurt te houden, en voert dit ook goed uit. De open dag heeft een gunstig effect op de acceptatie van de groep door de buurt en is als zodanig positief voor de legaliseringspogingen van de groep. De kraakgroep slaagt er in de onderlinge meningsverschillen te overstijgen en een gezamenlijke reactie te formuleren op de gemeentelijke nota, waarin een beleid voor de woonwerkpanden wordt voorgesteld. Al deze zaken kunnen beschouwd worden als een succes met betrekking tot de voorwaarden.

Op andere punten is men niet succesvol. In de woonwerkpandgroep komt geen duidelijke formulering van woonwensen en er zijn steeds terugkerende beheersproblemen. Deze interne problemen leveren voor de woonwerkpandgroep overigens vertraging op bij het doorvoeren van een haalbaarheidsonderzoek, maar de groep slaagt er wel in dit onderzoek door te laten gaan. De kraakgroep slaagt er niet in tot een pakket duidelijke eisen aan de gemeente te komen. Ze slaagt er wel in om de verstandhouding met de gemeente enigszins goed te houden.

De woonwerkpandgroep wil de bedreiging afweren dat zij het pand moet verlaten, en tot een alternatieve vorm van wonen en werken komen. De woonwerkpandgroep slaagt erin de interne organisatie enige stevigheid te geven, zodat succes in de toekomst mogelijk wordt, maar komt in de observatieperiode niet tot vergroting van haar macht als groep. Ze is beperkt succesvol. De kraakgroep is als platform vooral gericht op handhaving en versterking van de machtspositie van de bij hen aangesloten groepen. Hiervoor is succes op het interne vlak erg belangrijk. Bovendien falen ze niet echt naar buiten toe. Hun succes is vooral beperkt omdat ze er niet in slagen hun wensen tot politieke eisen om te zetten.

De wijze van besluitvorming is discussie met besluiten. In de kraakgroep heeft de mannelijke voorzitter een belangrijk aandeel in de besluitvorming. In de woonwerkpandgroep is niet direct een leidende figuur aan te wijzen.

4.5 Conclusies agenda en besluitvorming

In deze paragraaf is getracht vier vragen te beantwoorden. Hoe en waarover worden besluiten genomen? Zijn de groepen succesvol geweest? Bij welke barrières blijven agendapunten steken? Wie heeft een belangrijk aandeel in de formele en zichtbare besluitvorming? De manier waarop besluiten worden genomen verschilt slechts weinig in de verschillende typen bewonersorganisaties. In een enkele actiegroep is sprake van impliciete besluitvorming: voorstel, besluit en uitvoeringsbesluit vallen samen. In bijna alle groepen wordt een voorstel in de meeste gevallen gevolgd door discussie, en afgerond met een conclusie (meestal door de voorzitter). In twee hervormingsorganisaties wordt meer uitgegaan van het principe van meerderheidsbesluiten. In de meeste organisaties neemt men besluiten door consensus.

In de actiegroepen komen vooral 'mobilisation' punten aan de orde. Bij de professionele actieorganisaties vooral 'outside initiative' punten. In de hervormingsorganisaties nemen 'inside access' punten het grootste deel in beslag, en in mindere mate 'mobilisation' punten. Bij de verzetsorganisaties tenslotte gaat het om alle soorten punten. Alleen in

de kraakgroep komen 'inside access' punten nauwelijks voor.

Geen van de groepen is succesvol in die zin dat ze erin slaagt de machtsbalans tussen bewoners en autoriteiten meer naar de kant van bewoners te doen doorslaan. De machtsverhoudingen blijven zoals ze waren. Kijken we naar aparte agendapunten dan is het succes dat groepen hebben beperkt. Er worden veel nederlagen geleden. Succes is er vooral bij consumentenpunten (actiegroepen), bij punten die belangrijk kunnen zijn voor de voorwaarden voor een eventuele vergroting van de macht van de groepen (actiegroepen, professionele actieorganisaties en verzetsorganisaties) en bij punten die gaan over de stevigheid of continuïteit van de interne organisatie (hervormingsorganisaties, verzetsorganisaties, actiegroepen).

Als besluiten niet geëffectueerd worden, en dit is voor iets meer dan de helft van de hier behandelde agendapunten het geval, zijn er vooral problemen met fase twee en vijf. Een kwart van de behandelde agendapunten bleef steken in fase twee. Vooral 'outside initiative' punten worden niet tot politieke eisen uitgewerkt, of lijden aan een continue herziening. De achtergronden hiervan zijn verschillend. Soms is gebrek aan kennis het probleem, soms gebrek aan overeenstemming. Bij de hervormingsorganisaties komt het voor dat agendapunten om dezelfde reden struikelen bij fase vier. Besluitvorming blijkt dan niet mogelijk omdat de geformuleerde politieke eisen te onduidelijk zijn. Bij de actiegroepen blijven 'mobilisation' punten ook in latere fasen steken: gezagdragers blokkeren de toegang tot de politieke agenda, of besluiten worden niet uitgevoerd. Alle typen bewonersorganisaties kampen met uitvoeringsproblemen. In de hervormingsorganisaties zijn het meestal financiële kwesties. Meer algemeen treden uitvoeringsproblemen vooral op bij 'inside access' punten en bij 'mobilisation' punten.

AGENDAPUNTEN: BEREIKTE FASE IN HET BESLUITVORMINGSPROCES

	fase twee	fase drie	fase vier	fase vijf	fase zes	totaal
Actiegr.	4	4	2	6	11	27
Prof. actiegr.	2	1	-	3	4	10
Hervorm. org.	5	-	2	3	10	20
Verz. org.	8		-	3	9	20
Inside access	2	-	1	5	11	19
Mobilisation	9	5	1	8	17	40
Out. initiative	8	-	2	2	6	18
Totaal	19	5	4	15	34	77

Bij de vraag wie een belangrijk aandeel in de formele zichtbare besluitvorming heeft, valt in bijna alle groepen het belang van posities op. In de actiegroepen is de positie van de beroepskrachten zeer belangrijk. Zij zitten vaak de vergadering voor, en zijn daarmee degenen die voorstellen doen, besluiten nemen en discussies afronden. Als bewoners voorstellen doen, zijn het vooral mannelijke bewoners. Bij de professionele actieorganisaties hebben beroepskrachten vaak één of meerdere agendapunten onder hun hoede. Voor die punten doen ze dan ook voorstellen, en hebben ze veel te zeggen in de besluiten erover. Bewoners hebben slechts incidenteel een dergelijke taak of verantwoordelijkheid. Dit kwam alleen voor bij vrouwelijke bewoners. In de hervormingsorganisaties zijn posities, taken en verantwoordelijkheden ook belangrijk. Doordat deze meer gelijk verdeeld zijn over vrouwen en mannen is ook het aandeel van vrouwen en mannen in de besluitvorming gelijk. Uitzondering is de nieuwhuisgroep, waarvan erg weinig mannen lid zijn, zodat bijna alleen vrouwen aan de besluitvorming deel nemen. In de verzetsorganisaties wordt de besluitvorming in één groep, de kraakgroep, gedomineerd door de (mannelijke) voorzitter/secretaris. In de tweede groep is een groot aantal leden actief in het doen van voorstellen en het deelnemen aan de discussies. Hier tekent zich geen duidelijk verschil af tussen vrouwen en mannen.

5 Roldifferentiatie in het interactieproces

5.1 Bales: interactieprocesanalyse

In deze paragraaf komen mogelijke machtsverschillen tussen mannen en vrouwen opnieuw aan de orde. In de vorige paragrafen ligt het accent op getalsverhoudingen, posities en het aandeel van vrouwen in de besluitvorming. Hier ligt het accent op het sociale-interactieproces in de groepen en op de relatie tussen macht en deelname aan het interactieproces. Er is gebruik gemaakt van de interactieprocesanalyse van Bales (1950). Bales ontwikkelde, in het verlengde van de theorie van Parsons, een sluitend systeem van categorieën om de aard van de bijdragen van groepsleden aan het interactieproces in kleine taakgerichte groepen te benoemen. Bales onderscheidt in het interactieproces in kleine, taakgerichte groepen twee dimensies, namelijk een taakgerichte dimensie met de hoofdtypen 'poging antwoorden' en 'vragen', en een sociaal-emotionele dimensie, met de hoofdtypen 'positieve' en 'negatieve sociaal-emotionele bijdragen'. De vier hoofdtypen zijn weer onderverdeeld, zodat twaalf categorieën ontstaan. Elke interactie kan dan in één van deze categorieën ondergebracht worden. Het totale overzicht ziet er als volgt uit:

I. Sociaal-emotioneel (positieve reacties)

1. Toont zich solidair, geeft anderen status, geeft hulp/beloning.
2. Toont ontspanning zoals lachen, grappes en tevredenheid.
3. Stemt in, accepteert, toont begrip, werkt samen, is inschikkelijk

II. Taakgebied (poging tot antwoorden)

4. Geeft suggesties, geeft richtingen aan die anderen keuzevrijheid laat
5. Geeft opinies, evalueert, analyseert, drukt gevoelens uit, geeft wensen te kennen
6. Geeft orientatie, informatie, herhaalt, verduidelijkt, bevestigt

III Taakgebied (vragen)

7. Vraagt orientatie, informatie, herhaling, verduidelijking, bevestiging
8. Vraagt opinies, evaluatie, analyse, gevoelens
9. Vraagt suggesties, richting, mogelijke acties

IV. Sociaal-emotioneel (negatieve reacties)

10. Stemt niet in, accepteert niet, geeft zich niet, helpt niet mee
11. Toont gespannenheid, vraagt hulp, trekt zich terug
12. Toont zich niet solidair, breekt status van anderen af, verdedigt zichzelf, doet zich gelden⁶

Roldifferentiatie is dan de verdeling van interactiebijdragen van respondenten over de twaalf interactiecategorieën. Respondenten kunnen meer taakgericht bezig zijn, of meer sociaal-emotioneel; ze kunnen het accent leggen op vragen of op het geven van antwoorden.

Om de lijn door te trekken naar status en macht in de groep zijn twee zaken belangrijk. Allereerst kan de absolute frequentie van de bijdragen aan het interactieproces (activity level) beschouwd worden als een zeer belangrijke determinant voor status in de groep (Strodtbeck & Mann 1966). Met andere woorden: wie het vaakst aan het woord is, heeft de hoogste status. Status is potentiële macht. Daarnaast komt in het nemen van initiatief een tweede machtspositie naar voren. Initiatief nemen komt vooral tot uitdrukking in een relatief hoge score op het taakgebied 'poging tot antwoorden', en gaat gepaard met een belangrijk aandeel in het bepalen en doen uitvoeren van de taken van de groep. In de beschrijving van de besluitvorming in de vorige paragraaf is eveneens duidelijk geworden dat 'voorstellen' in de onderzochte bewonersorganisaties vaak de aanloop zijn tot besluiten. In het geval van impliciete besluitvorming vallen voorstel en besluit zelfs samen.

Bales heeft zijn twaalf interactiecategorieën ook nog op een andere wijze geordend, namelijk naar de soort problemen waarmee een groep bezig is. Hij onderscheidt zes soorten problemen of probleemgebieden. Uit de relatieve frequentie waarmee bijdragen uit de twaalf interactiecategorieën voorkomen, is af te leiden welke problemen in de groep vooral aan de orde komen. De indeling in probleemgebieden is bruikbaar om de verschillende accenten te beschrijven die in de onderscheiden typen bewonersorganisaties naar voren komen. Ook zal gekeken worden naar sekseverschillen.

1 Integratieprobleem	1 Toont zich solidair, geeft anderen status, geeft hulp/beloning 12 Toont zich niet solidair, breekt status van anderen af, verdedigt zichzelf, doet zich gelden
2 Probleem van het spanningsbeheer	2 Toont ontspanning, zoals lachen, grappes en tevredenheid 11 Toont gespannenheid, vraagt hulp, trekt zich terug
3 Consensusvorming ⁷	3 Stemt in, accepteert, toont begrip, werkt samen, is inschikkelijk 10 Stemt niet in, accepteert niet, geeft zich niet, helpt niet mee
4 Controle, voortgang van de actie	4 Geeft suggesties, geeft richtingen die anderen keuzevrijheid laat 9 Vraagt suggesties, richting, mogelijke acties
5 Meningsvorming	5 Geeft opinies, evalueert, analyseert, drukt gevoelens uit, geeft wensen te kennen 8 Vraagt opinies, evaluatie, analyse, gevoelens

De individuele scores van respondenten op de twaalf Bales-categorieën zijn het basismateriaal voor deze analyse. Deze individuele scores geven aan hoe vaak voor een respondent in de observatieverslagen geconstateerd is dat zij/hij een interactie vertoonde in een van de twaalf interactie categorieën. Dit basismateriaal is bewerkt tot 'absolute interactiescores' en 'relatieve interactiescores'. De *absolute interactiescore* is het aantal interacties per respondent per categorie per bijeenkomst.

De *relatieve interactiescore* is het relatieve aandeel van iedere categorie in het totale aantal interacties van een respondent, per bijeenkomst. Een volledige verantwoording van de manier waarop de Bales categorieën zijn gecodeerd, toegepast en geanalyseerd in dit onderzoek is te vinden in bijlage 4.

Bij de beschrijving van de resultaten van de interactieprocesanalyse in de volgende paragrafen wordt allereerst ingegaan op de verschillende aard van de bijdrage aan het interactieproces voor verschillende categorieën deelnemers: mannen en vrouwen, bewoners en beroepskrachten. Vervolgens komen verschillen in roldifferentiatie in de onderscheiden typen bewonersorganisaties aan de orde. Daarna zal antwoord gegeven worden op de vraag naar de relatie tussen roldifferentiatie en status en macht in de groep.

5.2 Interacties in bewonersorganisaties

Wat de *absolute interactiescores* betreft ligt het gemiddelde voor vrouwen lager dan voor mannen. De beroepskrachten hebben een veel hogere absolute interactiescore dan de bewoners. Het verschil tussen beroepskrachten en bewoners is groter dan dat tussen mannen en vrouwen.

Als tegelijk naar posities en geslacht wordt gekeken, dan hebben vrouwelijke bewoners de laagste score. Mannelijke bewoners en mannelijke beroepskrachten hebben een iets hogere score. Vrouwelijke beroepskrachten hebben de hoogste score.

GEMIDDELTE ABSOLUTE INTERACTIESCORES

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot.	V	M	Tot.	V	M	Tot.
actlegr.	12,14	15,97	14,77	28,16	19,78	21,87	13,99	16,73	15,73
pr. actieorg.	20,14	21,46	20,65	22,98	21,25	22,02	20,99	21,36	21,16
herv. org.	16,15	25,47	18,58	-	-	-	16,15	25,47	18,58
verz. org.	22,19	20,55	21,22	-	-	-	22,19	20,55	21,22
totaal	17,66	19,66	18,59	24,02	20,70	21,97	18,43	19,86	19,15

De absolute totaalscore verschilt voor de vier onderscheiden typen bewonersorganisaties. Als tegelijk naar geslacht en type groep gekeken wordt, valt op dat het beschreven verschil tussen mannen en vrouwen vooral bij de actiegroepen en de hervormingsorganisaties terug te vinden is. Bij de hervormingsorganisaties is het verschil relatief groot. Bij de professionele actieorganisaties lijken de sekseverschillen in absolute zin bijna verdwenen te zijn. Dat komt door de zeer hoge score van de vrouwelijke beroepskrachten. Bij nadere uitsplitsing blijken de vrouwelijke bewoners de laagste score te hebben, mannelijke bewoners een iets hogere score, en vrouwelijke beroepskrachten de hoogste score. Bij de verzetsorganisaties is het verschil omgekeerd: vrouwen hebben een hogere score dan mannen.

Bij de analyse van de *relatieve interactiescores* zijn interacties onderscheiden naar de vier hoofdgebieden. Meer dan de helft van de interacties in de groepen zijn taakgerichte pogingen tot antwoorden. De kleinste categorie is die van de sociaal emotioneel negatieve bijdragen.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR HOOFDGEBIEDEN *

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot	V	M	Tot
soc. emot. positief	19	15	17	13	14	14	19	15	17
soc. emot. negatief	11	10	11	10	9	9	11	10	10
taakger. antwoorden	54	60	57	66	66	66	56	62	59
taakger. vragen	15	14	15	11	11	11	15	14	14

* De relatieve interactiescores zijn afgerond.

Vrouwen verschillen vooral van mannen in aantal sociaal-emotioneel positieve bijdragen en in taakgerichte antwoordinteracties. Vrouwen scoren hoger in sociaal-emotioneel positieve bijdragen, terwijl mannen hoger scoren in taakgerichte antwoordcategorieën. Op het taakgebied 'vragen' zijn er weinig verschillen tussen mannen en vrouwen. Het verschil tussen bewoners en beroepskrachten loopt deels parallel met het verschil tussen vrouwen en mannen. Bewoners scoren hoger op het sociaal-emotioneel positieve gebied, terwijl beroepskrachten veel hoger scoren op het taakgebied 'poging tot antwoorden'. Bovendien stellen bewoners meer vragen dan beroepskrachten.

Een tweede deel van de analyse richt zich op de door Bales onderscheiden 'probleemgebieden', de soort problemen waarmee een groep door middel van interacties bezig is. Hier treden geen grote verschillen op naar geslacht. Wel zijn er een paar verschillen tussen bewoners en beroepskrachten. Bij het probleemgebied 'consensusvorming' treedt een duidelijk verschil op naar positie. Bewoners scoren hier hoger dan beroepskrachten (17 tegen 11). Beroepskrachten hebben dan weer een groter aandeel bijdragen in het probleemgebied oriëntatie (het geven en vragen van oriëntatie en informatie).

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR PROBLEEMGEBIED

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot.	V	M	Tot.
soc Integratie	4	4	4	7	4	5	5	4	4
spanningsbeheer	8	6	7	5	8	7	8	6	7
consensusvorming	18	15	17	11	11	11	17	15	16
contr.voortgang	7	7	7	6	8	7	6	7	7
meningsvorming	31	36	33	40	29	33	32	34	33
oriëntatie	32	32	32	32	40	37	32	33	33

5.3 Actiegroepen

Actiegroepen kennen, vergeleken met het totaal voor alle bewonersorganisaties, een iets groter aandeel 'antwoorden' en een iets lager aandeel 'vragen'. De verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke bewoners lopen parallel met de eerder beschreven verschillen tussen vrouwen en mannen voor de hele populatie. Vrouwen hebben meer sociaal-emotioneel positieve bijdragen, mannen iets meer antwoordinteracties.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR HOOFDGEBIEDEN ACTIEGROEPEN

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot.	V	M	Tot.
soc emot positief	20	15	17	14	8	10	20	13	16
soc emot. negatief	13	10	11	12	12	12	13	10	11
taakger antwoorden	56	65	62	63	68	67	57	66	63
taakger vragen	11	10	10	11	12	12	11	11	11

Bij de beroepskrachten komt eenzelfde verschil naar voren, met dien verstande dat beroepskrachten gemiddeld hoger scoren op 'taakgericht antwoorden' en lager op 'sociaal-emotioneel positieve' bijdragen. Vrouwelijke beroepskrachten hebben ongeveer hetzelfde profiel als mannelijke bewoners. Mannelijke beroepskrachten en vrouwelijke bewoners verschillen het sterkst van elkaar. Mannelijke beroepskrachten houden zich veel minder bezig met sociaal-emotioneel positieve bijdragen en meer met het geven van antwoorden (suggesties, opinies en oriëntaties). In de actiegroepen lijken de mannelijke beroepskrachten meer het taakproces te bewaken, terwijl vrouwelijke bewoners eerder zorgen voor onderlinge ondersteuning, ontspanning en consensusvor-

ming.

In actiegroepen is de verdeling van interacties over de probleemgebieden ongeveer gelijk aan het gemiddelde voor alle bewonersorganisaties. Er zijn alleen iets minder interacties die te maken hebben met spanningsbeheer. Bij de bewoners die deelnemen aan actiegroepen valt op dat vrouwelijke bewoners meer dan gemiddeld bezig zijn met het probleemgebied consensusvorming. Mannelijke bewoners zijn meer met meningsvorming bezig.

Vrouwelijke en mannelijke beroepskrachten vertonen kleine verschillen op elk gebied, behalve op dat van de consensusvorming. Vrouwelijke beroepskrachten hebben meer bijdragen op de probleemgebieden sociale integratie en meningsvorming, mannelijke beroepskrachten leggen een sterker accent op controle en voortgang van de actie en op oriëntatie. Het profiel van de mannelijke beroepskracht heeft een niet-directief en eerder technocratisch accent. Ze geven en vragen suggesties en oriëntaties, informatie en verduidelijking. Het profiel van de vrouwelijke beroepskracht heeft daarentegen eerder een meer directief en politiek accent. Zij leggen iets meer nadruk op het geven en vragen van opinies en wensen en op het ondersteunen van anderen.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR PROBLEEMGEBIED: ACTIEGROEPEN

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot.	V	M	Tot.
soc. integratie	6	5	5	9	4	5	6	5	5
spanningsbeheer	5	5	5	5	3	3	5	5	5
consensusvorming	22	15	17	12	13	13	21	14	17
contr.voortgang	6	7	7	5	13	11	6	9	8
meningsvorming	28	36	33	38	31	33	29	35	33
oriëntatie	32	31	32	31	36	35	32	32	32

5.4 Professionele actieorganisaties

De professionele actieorganisaties hebben een interactieprofiel dat anders is dan de actiegroepen. Ligt daar het accent meer dan gemiddeld op antwoorden en minder op vragen, in de professionele actieorganisaties is het aandeel 'antwoorden' beduidend lager. Daartegenover staat dan een hoger aandeel van de sociaal-emotioneel positieve bijdragen.

De verschillen tussen mannen en vrouwen, tussen bewoners en beroepskrachten zijn groot. Vrouwelijke bewoners hebben een zeer groot aantal positieve bijdragen op sociaal-emotioneel gebied. Mannelijke bewoners hebben juist een zeer groot aantal negatief sociaal emotionele bijdragen. Ook het eerder beschreven verschil in taakgerichte

antwoordbijdragen is terug te vinden. Ook hier nemen mannen meer antwoorden voor hun rekening. Ze vragen echter ook meer.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR HOOFDGEBIEDEN: PROF. ACTIEORGANISATIES

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot.	V	M	Tot.
soc. emot. positief	30	14	24	13	18	16	25	16	21
soc. emot. negatief	10	17	13	9	8	8	10	13	11
taakger. antwoorden	45	50	47	67	64	65	51	56	54
taakger. vragen	15	20	17	11	10	11	14	15	15

Beroepskrachten zijn minder dan bewoners bezig met 'vragen' of met sociaal-emotioneel negatieve bijdragen. Hun score op de taakgerichte categorie 'antwoorden' is veel hoger dan die van bewoners. Het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke beroepskrachten is gering, maar gaat in tegengestelde richting als het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke bewoners. Vrouwelijke en mannelijke beroepskrachten verschillen duidelijk van elkaar in het gebied van de sociaal-emotioneel positieve bijdragen. Opvallend is dat het hier juist de mannelijke beroepskrachten zijn die hoger scoren. Mannelijke beroepskrachten vertonen een profiel dat in vergelijking met de scores van vrouwelijke beroepskrachten eerder 'vrouwelijk' is. Dat houdt in dat zij een geringer accent leggen op antwoorden en een sterker accent op sociaal-emotioneel positieve bijdragen. Professionele actieorganisaties vertonen, vergeleken met het totaal, iets meer interacties die te maken hebben met sociale integratie en spanningsbeheer, en iets minder interacties die te maken hebben met controle en meningsvorming.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR PROBLEEMGEBIED: PROF. ACTIEORGANISATIES

	bewoners			beroeps			totaal		
	V	M	Tot	V	M	Tot.	V	M	Tot.
soc. integratie	6	7	6	6	4	5	6	5	6
spanningsbeheer	13	9	11	5	11	8	10	10	10
consensusvorming	21	15	19	11	11	11	18	13	16
contr.voortgang	4	4	4	6	6	6	5	5	5
meningsvorming	25	34	29	40	27	32	30	31	30
oriëntatie	30	31	30	32	42	38	31	36	33

Vrouwen en mannen, bewoners en beroepskrachten vertonen een geheel ander profiel

als gekeken wordt naar de indeling van interacties in probleemgebieden. Vrouwelijke bewoners zijn meer dan gemiddeld bezig met spanningsbeheer en consensusvorming, en veel minder met meningsvorming. Mannelijke bewoners zijn iets meer met meningsvorming bezig.

Sekseverschillen bij de beroepskrachten zijn tegengesteld aan de sekseverschillen bij bewoners. Vrouwelijke beroepskrachten zijn juist zeer weinig bezig met spanningsbeheer, en zeer veel met meningsvorming. Meningsvorming heeft minder dan gemiddeld de aandacht van mannelijke beroepskrachten. Het profiel van de mannelijke beroepskracht vertoont verder iets meer oriënterende bijdragen, en een lagere score voor sociale integratie dan voor de professionele actieorganisaties verwacht kan worden. De verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke beroepskrachten zijn deels dezelfde die bij de actiegroepen beschreven zijn. Mannelijke beroepskrachten hebben een niet-directief technocratisch accent in hun profiel. In afwijking van de actiegroepen hebben ze veel 'ontspannende' bijdragen in de categorie spanningsbeheer. Vrouwelijke beroepskrachten zijn eerder directief, gericht op meningsvorming. Ze zijn echter minder emotioneel, laten minder gespannenheid of ontspanning zien. Beroepskrachten als geheel onderscheiden zich van bewoners vooral door een lager aandeel consensusvormende bijdragen.

5.5 Hervormingsorganisaties

De hervormingsorganisaties kenmerken zich door een interactieprofiel met een meer dan gemiddeld aantal 'vragen', en een zeer laag aantal sociaal-emotioneel positieve bijdragen. Het aantal sociaal-emotioneel negatieve bijdragen is juist iets hoger dan gemiddeld. De verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke leden van de hervormingsorganisaties zijn gering. Het aantal sociaal-emotioneel negatieve bijdragen is bij de vrouwelijke leden hoger dan bij de mannelijke leden.

GEMIDDELTE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR HOOFDGEBIEDEN - HERVORMINGSORGANISATIES

	vrouwen	mannen	totaal herv. org	totaal alle org
soc. emotioneel positief	11	12	11	17
soc. emotioneel negatief	13	10	12	10
taakgericht antwoorden	58	60	59	59
taakgericht vragen	18	18	18	14

In de hervormingsorganisaties is men veel minder dan gemiddeld bezig met consensusvorming. Bijdragen aan het probleemgebied controle zijn iets hoger. Er worden veel suggesties gedaan en gevraagd, maar er is weinig sprake van acceptatie of verwerping van voorstellen.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR PROBLEEMGEBIED HERVORMINGSORGANISATIES

	vrouwen	mannen	totaal herv. org.	totaal alle org.
sociale integratie	4	3	4	4
spanningsbeheer	8	7	8	7
consensusvorming	11	12	11	16
controle, voortgang	8	13	9	7
meningsvorming	36	29	34	33
orientatie	33	36	34	33

Naar probleemgebieden treden wel verschillen op tussen vrouwen en mannen. Vrouwelijke leden van hervormingsorganisaties houden zich meer bezig met meningsvorming. Mannelijke leden houden zich meer bezig met orientatie. Dit is hetzelfde verschil als het verschil dat beschreven is voor mannelijke en vrouwelijke beroepskrachten. In de hervormingsorganisaties zijn mannelijke leden bovendien meer bezig met controle.

5.6 Verzetsorganisaties

In de verzetsorganisaties valt vooral de geringe omvang van de categorie 'sociaal-emotioneel negatief' op. Verder vertonen ze een gemiddeld profiel.

GEMIDDELDE RELATIEVE INTERACTIESCORES NAAR HOOFDGEBIEDEN VERZETSORGANISATIES

	vrouwen	mannen	totaal verz. org.	totaal alle org.
soc. emotioneel positief	18	17	18	17
soc. emotioneel negatief	7	7	7	10
taakgericht antwoorden	59	62	60	59
taakgericht vragen	16	14	15	14

De verschillen tussen vrouwen en mannen zijn in de verzetsorganisaties gering. Mannen hebben iets meer antwoordinteracties, vrouwen iets meer vraaginteracties.

Karakteristiek voor de verzetsorganisaties is een zeer laag aandeel bijdragen rond sociale integratie en spanningsbeheer (samen 7% van de interacties tegen 11% gemiddeld en 16% bij de professionele actieorganisaties). Daartegenover staat een hoger aandeel bijdragen die te maken hebben met meningsvorming.

	vrouwen	mannen	totaal verz org	totaal alle org
sociale integratie	2	3	2	4
spanningsbeheer	6	4	5	7
consensusvorming	19	18	18	16
controle voortgang	8	6	7	7
meningsvorming	34	38	37	33
orientatie	32	31	32	33

Ook bij de verdeling van de interactiescores naar probleemgebied blijven de verschillen tussen vrouwen en mannen gering. Vrouwen hebben een iets hoger aandeel bijdragen over controle en voortgang, en over spanningsbeheer. Mannen hebben een iets hoger aandeel meningsvormende interacties. Dit verschil tussen vrouwen en mannen is weliswaar klein, maar het is tegengesteld aan het beeld in de hervormingsorganisaties en aan het beeld bij vrouwelijke en mannelijke beroepskrachten. Het loopt parallel met de scores van vrouwelijke en mannelijke bewoners in zowel de actiegroepen en de professionele actieorganisaties.

5.7 Macht in het interactieproces

Eerder is gesteld dat in deze beschrijving van de verschillende bijdragen aan het interactieproces, twee zaken als indicatief voor macht en status in de groep kunnen worden geïnterpreteerd. Allereerst de *absolute interactiescore*. Hoe meer interacties iemand heeft, hoe meer diegene in staat is om ruimte te claimen voor zichzelf, en hoe meer kansen iemand heeft om de richting die de groep uit zal gaan te bepalen. Hier zien we in het algemeen dat mannen een hogere score hebben dan vrouwen en dat beroepskrachten een hogere score hebben dan bewoners (zie p. 243). Deze gegevens kunnen geïnterpreteerd worden als indicatie van een hogere status en dus een grotere (potentiele) macht van mannen en beroepskrachten. Dit verschil tussen vrouwen en mannen treedt niet altijd op. Bij de verzetsorganisaties hebben juist vrouwen de hoogste interactiescore, en dus (potentiele) macht. Kijken we alleen naar de beroepskrachten in de professionele actieorganisaties, dan hebben ook daar de vrouwen de hoogste score. Positie maakt veel meer verschil voor vrouwen dan voor mannen. In de professionele actieorganisaties hebben mannelijke bewoners bijna dezelfde score als mannelijke beroepskrachten, terwijl de scores bij vrouwen veel meer uiteen lopen. Bij de actiegroepen zijn er weliswaar verschillen tussen mannelijke bewoners en mannelijke beroepskrachten, maar de verschillen bij vrouwen zijn veel groter. De gemiddelde absolute interactiescore van vrouwelijke beroepskrachten bij de actiegroepen is meer dan dubbel zo hoog als die van bewoners.

In het nemen van initiatief komt een tweede machtspositie naar voren, die tot uitdrukking komt in een hogere *relatieve interactiescore* op het taakgebied 'poging tot antwoorden'.⁸ Omdat besluiten in de onderzochte bewonersorganisaties bijna altijd genomen worden na of tegelijk met een voorstel, heeft diegene die voorstellen doet veel kansen om invloed uit te oefenen in de groep. Hier zien we opnieuw dat mannen en beroepskrachten in het algemeen de hoogste score halen. Ook dit verschil treedt niet altijd op. Zowel bij de hervormingsorganisaties als bij de verzetsorganisaties zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen erg klein. Het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke bewoners is het grootst in de actiegroepen. Het verschil tussen bewoners en beroepskrachten komt echter vooral, en zeer sterk, naar voren in de professionele actieorganisaties. De relatieve machtspositie van bewoners tegenover beroepskrachten lijkt dan ook iets gunstiger te zijn bij de actiegroepen, vooral voor mannelijke bewoners.

Bales spreekt niet over de relatieve machtspositie van groepsleden die hoog scoren op consensusvorming. Als het standaardpatroon is dat beroepskrachten (of mannelijke bewoners) initiatieven nemen en suggesties doen, terwijl (vrouwelijke) bewoners instemmen, hebben die bewoners wel degelijk ook een machtspositie. Zij zouden hun instemming kunnen onthouden of slechts voorwaardelijk verlenen. De praktijk leert dat zij dat zelden doen (zie 5.4). Dit heeft uiteraard te maken met betekenisgeving en normering (zie 5.6). Hier kan volstaan worden met de constatering dat (vrouwelijke) bewoners deze machtspositie niet blijken te gebruiken, en wellicht niet eens onderkennen.

Op basis van de gevonden verschillen tussen de vier typen organisaties, kan deels ook een aspect van de verschillende cultuur van deze organisaties beschreven worden. In de meer taakgerichte cultuur van de *actiegroepen* is het verschil in roldifferentiaties tussen mannen en vrouwen duidelijk. Mannen geven antwoorden; vrouwen zijn met het sociaal emotionele proces bezig. Zij zorgen voor de sfeer (hoge score op sociaal-emotioneel positieve bijdragen), maar ze laten ook meer merken wat hen niet bevalt. Beroepskrachten, vooral mannen, hebben weinig aandacht voor de sfeer, maar ze geven veel antwoorden. De actiegroepen hebben een taakgerichte cultuur met een traditionele rolverdeling.

In de *professionele actieorganisaties* hebben de bijeenkomsten een groter aandeel sociaal-emotionele interacties. Er zijn veel meer interacties rond het probleem van sociale integratie en het probleem van spanningsbeheer. De sfeer onderling, of de onderlinge verhoudingen zijn belangrijker. Vrouwen zijn hier erg veel mee bezig in positieve zin; mannen laten meer hun ongenoegen blijken. De beroepskrachten als geheel vertonen een meer taakgericht profiel. Vrouwelijke beroepskrachten vertonen een eerder 'mannelijk' gedrag. Mannelijke beroepskrachten vertonen een eerder 'vrouwelijk' beeld: een sterkere specialisatie op sociaal-emotioneel gebied. Of dit laatste gezien kan worden als een aanpassing aan de prominentere rol die dit gebied in de interacties inneemt, is op basis van deze gegevens niet te beantwoorden. De professionele actieorganisaties hebben een 'softe' cultuur met een sterk aangezette rolverdeling tussen bewoners en beroepskrachten.

Zowel bij de actiegroepen als bij de professionele actieorganisaties zijn het meestal de vrouwelijke bewoners die bezig zijn met het consensusprobleem. Ze geven aan of ze al dan niet instemmen met bepaalde punten. Mannelijke bewoners en vrouwelijke beroepskrachten besteden meer interacties aan meningsvorming. Het geven en vragen van oriëntaties is in sterkere mate een bezigheid van mannelijke beroepskrachten.

Zowel in de hervormingsorganisaties als in de verzetsorganisaties zijn sekseverschillen gering. De *hervormingsorganisaties* hebben eerder een cultuur van twijfelen, zichtbaar in een groot aantal 'vragen'. Ze zijn minder bezig met het instemmen of afkeuren van zaken. Mannen en vrouwen vertonen weinig verschillen in de aard van hun bijdragen, maar mannen hebben wel een veel groter aantal interacties dan vrouwen. De hervormingsorganisaties hebben een twijfelcultuur met een deels traditionele rolverdeling. De *verzetsorganisaties* zijn het meest harmonieus, zij kennen de laagste score voor sociaal-emotioneel negatieve bijdragen. Ze zijn nauwelijks bezig met het sociale integratieprobleem of het probleem van spanningsbeheer. Hierin zijn ze totaal tegengesteld aan de professionele actieorganisaties. Daarentegen zijn er veel interacties die te maken hebben met meningsvorming. De verzetsorganisaties hebben een sekseneutrale cultuur van harmonieuze opinievorming.

6 Betekenis, norm en potentiële macht

6.1 Betekenis, potentiële macht en machtsbronnen

Betekenis is verweven met macht. In deze paragraaf wordt uiteengerafeld op welke wijze dat in bewonersorganisaties gebeurt. Het accent zal daarbij niet liggen op de manier waarop machtsverhoudingen de betekenisproductie richten of vormgeven, maar op de manier waarop betekenisgeving sturend werkt, vooral voor potentiële macht. Het gaat om de afbakening van potentiële machtsgebieden of posities door een specifieke betekenis of door specifieke interpretatieschema's die aan het handelen verbonden zijn. Het machts effect van de betekenisgeving door bewoners en bewonersorganisaties is deels te beschouwen als een onbedoeld gevolg van het handelen. Tegelijk is het een produkt van de onbekende voorwaarden van het handelen.

Om potentiële macht te beschrijven wordt allereerst aangesloten bij Giddens' algemene omschrijving van macht: 'Power is the transformative capacity of human action' (Giddens 1988: 15). Als macht het 'veranderend vermogen is van menselijk handelen' dan is het belangrijk te weten waarop zich dit veranderend vermogen van mensen kan richten. Hier wordt de stelling verdedigd dat betekenisgeving hiervoor als het ware als vizier fungeert. De eerste te beantwoorden vraag wordt dan: Welke objecten en subjecten komen vanuit welke betekenisgeving van het handelen in bewonersorganisaties in het vizier als potentiële doelen van machtsuitoefening? Deze vraag kan gesteld worden op het niveau van de onderscheiden groepen en daar beantwoord worden door aan te sluiten bij de beschrijving van de collectieve werkelijkheidsdefinitie. De vraag kan ook op het niveau van de onderscheiden individuele deelnemers gesteld worden en dan voor de vrouwelijke deelnemers beantwoord worden door middel van de beschreven

interpretatieschema's

Een meer beschrijvende definitie van macht van Giddens levert een tweede invalshoek waarmee de verwevenheid van betekenis en macht beschreven kan worden. Giddens omschrijft macht ook als het toepassen van machtsbronnen om bepaalde resultaten te bereiken (Giddens 1974: 112). Daarbij onderscheidt hij twee verschillende soorten machtsbronnen, namelijk machtsbronnen die betrekking hebben op de beheersing van materiele produkten of aspecten ('allocative resources'), en machtsbronnen die betrekking hebben op de coördinatie van activiteiten van mensen ('authoritative resources'). Als macht geïnterpreteerd wordt als het toepassen van hulpbronnen of machtsbronnen is de mate waarin iemand macht kan uitoefenen sterk afhankelijk van het bezit van of de toegang tot machtsbronnen. De verdeling van machtsbronnen wordt niet alleen bepaald door de structurele positie die mensen innemen, maar ook door de wijze waarop zij de werkelijkheid definiëren en interpreteren. De tweede vraag over de verwevenheid van betekenis en macht luidt dan: Welke machtsbronnen zijn gemakkelijk of vanzelfsprekend, en welke zijn moeilijk toepasbaar of verwerfbaar vanuit de verschillende werkelijkheidsdefinities of interpretatieschema's? Door deze vraag te beantwoorden wordt duidelijk hoe groot de omvang is van 'het veranderend vermogen' van individuen of groepen. Ook deze vraag kan op collectief en op individueel niveau gesteld en beantwoord worden.

De relatie tussen betekenis en macht wordt dus op twee manieren gelegd: enerzijds doordat er een afgrenzing ontstaat van de gebieden waarop de potentiële machtsuitoefening zich richt (vraag 1), anderzijds doordat machtsbronnen in verschillende mate toegankelijk zijn vanuit bepaalde betekenissen (vraag 2).

Voor het beantwoorden van de tweede vraag is een uitgebreider indeling van machtsbronnen gezocht dan de tweedeling in allocatieve en autoratieve machtsbronnen van Giddens. Zowel Burie (1982) als Van Noort en Huberts (1985) presenteren een indeling die min of meer toegesneden is op (bewoners)organisaties. Gekozen is voor een variant op Van Noort en Huberts, zoals te zien is in onderstaand overzicht.

Van Noort en Huberts	Burie	Keuze
mankracht	-	menskracht
financiën en faciliteiten	benodigdheden	benodigdheden
relaties	relaties	relaties
deskundigheid	informaties	deskundigheid
-	probleemoplossingen	informaties
reputatie	identiteit	creativiteit
leiderschap	-	identiteit
		leiderschap

Mankracht en leiderschap zijn twee machtsbronnen die door Burie niet genoemd worden. Mankracht bedoelt te verwijzen naar de kwantiteit en de kwaliteit van de aanhang van een organisatie. Hier is de meer volledige term menskracht gekozen. Met leiderschap wordt verwezen naar de vraag of de leiding van een organisatie in staat is

ulpmiddelen te mobiliseren en op effectieve wijze in te zetten Drie machtsbronnen worden in beide indelingen genoemd Financien en faciliteiten komen overeen met behoeften, voor de machtsbron relaties wordt dezelfde term gehanteerd, en reputaties en identiteit verwijzen beide naar het beeld van de organisatie, hetzij bij anderen (Van Noort en Huberts), hetzij bij zichzelf en anderen (Burie) Waar het gaat om de beschikking over kennis, en het gebruik ervan, maakt Burie onderscheid in informaties en probleemoplossingen Van Noort en Huberts spreken alleen van deskundigheid Deskundigheid en informaties vallen niet samen Bij deskundigheid gaat het ook, en soms uitsluitend, om elders verworven specifieke kennis - Van Noort en Huberts noemen inhoudelijke deskundigheid en juridische deskundigheid - bij informaties gaat het om kennis die gekoppeld is aan bijvoorbeeld 'waar (anderen) op uit zijn, hoe ze dit willen bereiken' (Burie 1985: 122) Probleemoplossingen lijken eerder het gevolg van het gebruik van hulpbronnen Naast informaties en deskundigheid zal vooral creativiteit hiervoor een belangrijke hulpbron vormen Daarom is creativiteit als aparte hulpbron opgenomen

In de volgende paragrafen zullen de beide vragen die hiervoor gesteld zijn, gezien de verschillende betekenis die het handelen in de onderscheiden typen bewonersorganisaties heeft, telkens per type bewonersorganisatie beantwoord worden In de eerstvolgende paragraaf worden beide vragen beantwoord voor het collectieve niveau, in de daaropvolgende voor het individuele niveau

6.1.1 Betekenis en macht op collectief niveau

Op collectief niveau is in 3.3 voor alle onderzochte groepen beschreven hoe zij de werkelijkheid definiëren Waar gaat het over? Wat voor groep zijn zij? Met wie hebben zij te maken?

In de *actiegroepen* gaat het op collectief niveau vooral over concrete doelen: verkeersproblemen, klachten aan woningen, hulpverlening bij woonlastenproblemen, meer comfort en behoud van de woningen Op groepsniveau worden de problemen niet expliciet politiek geïnterpreteerd, noch door bewoners, noch door beroepskrachten Er is een rolverdeling tussen bewoners en beroepskrachten Sommige punten worden vooral door beroepskrachten benadrukt, andere door bewoners Beroepskrachten hebben het over randvoorwaarden, uitvoeringsstrategieën, inhoudelijke argumenten Bewoners stellen de relatie met de achterban aan de orde, de interne organisatie Bewoners benadrukken ook het voeren van acties Autoriteiten worden door beiden gezien als onwillig en onbetrouwbaar

Wat betekent dit nu voor de potentiële machtsuitoefening? Welke objecten en subjecten komen vanuit deze werkelijkheidsdefinitie in het vizier als potentiële doelen van machtsuitoefening?

Allereerst is het gebied waarop de potentiële machtsuitoefening zich kan richten relatief klein: de doelen zijn immers in het algemeen smal en concreet gedefinieerd Er is wel een duidelijk 'ruimtelijk' aspect, maar er is geen duidelijk politiek aspect Het nastreven van politieke macht valt dus niet te verwachten De rolverdeling tussen beroepskrachten

en bewoners leidt tot domeinafbakening. Het terrein van de externe strategie is min of meer het domein van de beroepskrachten. Vanuit de bewoners kan eerder verwacht worden dat zij hun machtspotentieel richten op een goede relatie met de achterban of op een goede interne organisatie. Hun definitie van het deelnemen aan de actiegroep als 'actievoeren' komt er in de meeste gevallen op neer dat zij hun eisen duidelijk zichtbaar en zo mogelijk voelbaar proberen te maken voor de autoriteiten. De domeinafbakening biedt meer mogelijkheden voor machtsuitoefening aan beroepskrachten. Bewoners gaat het om de achterban, de groep en het bereiken van het doel. In hun definitie is weinig ruimte voor compromissen. Alleen als de achterban het niet meer eens is met wat de groep wil, kan verwacht worden dat de groep het doel aanpast (zie renovatiegroep). De beroepskrachten gaat het veel meer om het proces, om het hoe (uitvoeringsstrategie, randvoorwaarden) en het waarom (inhoudelijke argumenten). In de machtsprocessen waarin de groepen betrokken zijn, zijn deze strategische elementen heel belangrijk. De groepen zijn niet bij machte met dwang of geweld hun doel te bereiken. Zij moeten zien te overtuigen (waarom), en compromissen sluiten (hoe). De beroepskrachten hebben, als zij de rol van deskundig groepslid spelen, alle kans de touwtjes in handen te houden en te bepalen wat de uitkomst van het machtsproces zal zijn. Bij de twee andere rollen die beschreven zijn, die van onderhandelaar en adviseur, hebben de bewoners iets meer mogelijkheden om zelf een rol te spelen.

Het negatieve beeld van de autoriteiten heeft met betrekking tot de potentiële machtsuitoefening zowel een positieve als een negatieve uitwerking. Enerzijds werkt het remmend door de geringe verwachting van succes, anderzijds levert de ermee gepaard gaande boosheid een prikkel om toch te proberen iets van ze gedaan te krijgen.

Vanuit de beschreven collectieve werkelijkheid in de actiegroepen kan over de verwerfbaarheid en toepasbaarheid van machtsbronnen (vraag 2) het volgende gezegd worden. De actiegroepen zijn weinig gericht op het verwerven of toepassen van materiële machtsbronnen. Benodigdheden als grond, kapitaal, krediet of ontwerp komen bijna niet in beeld als zaken die door een dergelijke groep nagestreefd zouden kunnen worden. Menskracht als hulpbron komt zeer vanzelfsprekend in het vizier omdat de groepen zich als bewonersgroep definiëren. De machtsbronnen deskundigheid, informatie en relaties horen voor een groot deel tot het domein van de beroepskracht. De groepen gaan ervan uit dat 'hun' beroepskracht in bepaalde mate toegang tot deze machtsbronnen heeft. Of de beroepskracht 'deskundig groepslid', 'adviseur' of 'onderhandelaar' is, maakt niet zo veel verschil. Er zijn weinig prikkels voor bewoners om zelf toegang tot deskundigheid, informatie en relaties na te streven. Voor de hulpbron leiderschap maakt de status van de beroepskracht wel verschil uit. In het geval van een beroepskracht in de rol van adviseur of onderhandelaar kan de beroepskracht door de groep als hulpbron ingezet worden. Leiderschap kan in handen van bewoners zijn. Dit is veel minder waarschijnlijk als de beroepskracht de rol van deskundig groepslid op zich neemt.

De groepen zijn er niet op gericht zelf problemen op te lossen. Men vindt dat een taak voor de autoriteiten. Dit is niet verbazingwekkend, omdat het in de meeste gevallen gaat om taken die de betrokken autoriteiten ook op zich genomen hebben. Gemeenten voeren een verkeersbeleid, woningbouwverenigingen zijn verantwoordelijk voor klachten

en onderhoud aan woningen Creativiteit als hulpbron kan dan ook niet in beeld komen als hulpbron om problemen op te lossen, maar kan alleen aan de orde zijn als het gaat om het bedenken van andere strategieën om de autoriteiten te overtuigen Eerder is reeds gesteld dat strategieën horen bij het domein van de beroepskrachten

In verband met de machtsbron identiteit is belangrijk dat de bewoners in de actiegroepen zich in veel gevallen zien als vertegenwoordigers van hun buurt Dit zelfbeeld zou een machtsbron kunnen zijn als het correspondeerde met het beeld dat autoriteiten van de groep hebben Dit is echter niet het geval De facto remt dit zelfbeeld de groep eerder Zij ervaren 'een goede relatie met de achterban' als een vanzelfsprekende plicht, terwijl de autoriteiten er geen erkenning voor geven

Bij twee van de *professionele actieorganisaties* groepen gaat het op collectief niveau vooral over een object op het terrein van de gebouwde omgeving bejaardenhuisvesting, stadsvernieuwing De twee andere groepen hebben een sociaal object voorlichting en advies, sociale veiligheid, verzorging van bejaarden De professionele actieorganisaties zijn te typeren als organisaties waarin zaakwaarnemers (beroepskrachten) met vrijwilligers (bewoners) werken De beroepskrachten hebben een duidelijk beeld van doel en strategie van de organisatie Voor bewoners is dit niet altijd duidelijk Ook is er soms verschil van mening Door uitleg en scholing dragen beroepskrachten hun interpretatiekader over op bewoners Dit lukt zeer goed als het over het waarom of het hoe gaat Bewoners in de bejaardengroep onthouden echter hun instemming als het gaat over andere leefvormen Bewoners houden zich meer bezig met de relatie tot de achterban dan beroepskrachten Het beeld van de autoriteiten is bij bewoners negatief Bij twee groepen delen beroepskrachten dit beeld van de 'domme en incompetent' autoriteiten Bij twee andere groepen doen beroepskrachten daarover geen uitspraken

Vergeleken met de actiegroepen is het gebied dat in het vizier komt voor potentiële machtsuitoefening groter (vraag 1) Het gaat om bredere vraagstukken, waarbij ook andere dan puur ruimtelijke zaken aan bod komen Wat de strategie betreft heeft uitleg en scholing echter een zo grote nadruk, dat deze bredere oriëntatie direct weer gerelativeerd moet worden Bredere vraagstukken zijn wel het feitelijk object, maar in de praktijk komt men zelden toe aan het bespreken ervan Door de nadruk op uitleg en scholing horen de bredere vraagstukken als het ware tot een ander niveau van de bewonersorganisatie, waartoe beroepskrachten wel, en bewoners geen toegang hebben Discussies over deze bredere vraagstukken vinden niet in de groep plaats Machtsprocessen zijn in deze groepen dan ook eerder interne machtsprocessen Beroepskrachten hebben als 'uitleggers en scholers' daarin een vanzelfsprekende machtspositie Het negatieve beeld van autoriteiten zou tot apathie kunnen leiden, maar functioneert toch eerder als strijdlust opwekkend vijandbeeld

De professionele actieorganisaties zijn niet zozeer bezig met het verwerven van materiele machtsbronnen Dit is verklaarbaar vanuit de Rotterdamse situatie, waarin de bewonersorganisaties vanuit goede randvoorwaarden kunnen functioneren (betaalde krachten, materieel budget) Menskracht als hulpbron komt ook hier zeer vanzelfsprekend in beeld omdat men zich als organisatie definieert Beroepskrachten zijn in de praktijk degenen die de machtsbronnen 'informaties, deskundigheid en relaties' beheren

Zij bezitten deze drie machtsbronnen. Bewoners hebben toegang tot deze machtsbronnen via de beroepskrachten, maar zij hebben er geen enkele controle over. Leiderschap als hulpbron is dus ook bezit van beroepskrachten. Scholing is eerder bedoeld om te zorgen dat bewoners het beleid van de bewonersorganisatie begrijpen en correct toepassen, dan om politieke discussies daarover op te roepen. Creativiteit als hulpbron komt nauwelijks in beeld, omdat men enerzijds handelt binnen een gegeven kader (bewonersparticipatie in bewonersorganisaties), anderzijds veelal bezig is om met routinematige middelen (acties) te reageren op wat door de autoriteiten besloten wordt. Uitbreiding van het handelingsrepertoire is niet aan de orde.

De legitimiteit van de organisatie als bewonersorganisatie wordt bewaakt door bewoners. Beroepskrachten vragen soms om instemming van bewoners (bejaardengroep), maar gaan daar soms ook als vanzelfsprekend van uit (Grote Buurtgroep). Het lijkt erop dat de identiteit van de organisaties als 'bewonersorganisaties' op een zeer vanzelfsprekende manier als machtsbron gebruikt wordt door beroepskrachten. Bewoners proberen deze identiteit in stand te houden, niet zozeer omdat het een machtsbron is, maar omdat ze deze identiteit zelf belangrijk vinden.

De woongroepenverenigingen, die horen bij het type *hervormingsorganisaties*, houden zich allebei vooral bezig met huishoudelijke regelingen. Financiële kwesties spelen een belangrijke rol. Er zijn verder grote verschillen tussen de hervormingsorganisaties in de betekenis die aan de groep gegeven wordt. In één van de woongroepenverenigingen ontstaat een conflict over de vraag wat een woongroepenvereniging eigenlijk is. De andere woongroepenvereniging heeft wel een gedeeld interpretatiekader. De voorlichtingsgroep heeft moeite met het duidelijk omschrijven van haar doel en strategie. Ze hebben wel een duidelijke afbakening van hun domein: ze zijn alleen bezig met woongroepen, en niet met andere vormen van collectief wonen. Ze willen zich ook meer beleidsmatig met woongroepen bezig houden, maar slagen er niet in dit doel vorm te geven. Van een interpretatiekader is nauwelijks sprake. De groep geeft alleen bestaande informatie over woongroepen door.

Het beeld van de autoriteiten, inclusief die uit het alternatieve circuit, is negatief.

Deze collectieve werkelijkheidsdefinitie van de hervormingsorganisaties heeft als gevolg dat potentiële machtsuitoefening zich alleen kan richten op interne kwesties. In de woongroepenverenigingen is dit het enige waar het om gaat: het draaiende houden van een eerder bedachte constructie om mensen de mogelijkheid te bieden in woongroepen te wonen. Daarmee is de organisatie smal gedefinieerd als een interne organisatie. Ook een betekenisconflict in één van de verenigingen leidt alleen tot interne machtsprocessen, tot een interne strijd om de betekenis. De voorlichtingsgroep zou met een breder object bezig kunnen zijn als zij erin zou slagen dit object (beleid) concreet betekenis te verlenen. Door het gebrek aan interpretatiekader in deze groep is macht, in de zin van een 'veranderend vermogen' niet mogelijk, omdat er niets in beeld komt als potentieel doel van machtsuitoefening.

In de woongroepenverenigingen spelen financiën als machtsbron een grote rol. Het gaat echter vooral om de interne verdeling ervan, niet om het vergroten van de macht als groep. Door de smalle definitie van doel en strategie van de groepen komen ook de

machtsbronnen deskundigheid, informatie en relaties slechts heel beperkt in beeld. Het gaat dan om technische informatie, of om relaties binnen het circuit van de woongroepbeweging. Omdat de groepen zelfbeheer kennen, moeten ze zelf veel problemen oplossen. Creativiteit als machtsbron zou dus wel in beeld moeten komen. Hoewel de oplossing van problemen moeizaam gaat, zijn er geen initiatieven om op een betere manier van deze hulpbron gebruik te maken. Voor de oplossing van problemen worden eerder deskundigheid, informatie en relaties ingezet. Dit heeft weer te maken met de smalle definitie van de organisatie.

Menskracht en leiderschap als hulpbron zijn niet zozeer aan de orde, omdat de groepen niet als groep iets proberen te bereiken, maar vooral als individuele leden, of hooguit als subgroep. Als menskracht en leiderschap al een hulpbron kunnen zijn, dan zou het dus moeten zijn op het niveau van de subgroepen. Voor identiteit kan dezelfde redenering gevolgd worden.

Het gebrek aan een gedeeld interpretatiekader in de voorlichtingsgroep maakt de toegang tot alle machtsbronnen moeizaam. Immers, hoe zou duidelijk moeten worden welke materiële machtsbronnen, welke informatie, welke relaties gezocht moeten worden als de eigen identiteit zo onduidelijk is. Hoe kunnen probleemoplossingen nagestreefd worden als niet helder is wat het probleem is?

De beide *verzetsorganisaties* zijn op een verschillend niveau bezig met hetzelfde: het creëren van mogelijkheden voor een andere vorm van wonen, waarbij wonen en werken gecombineerd worden. In de observatieperiode proberen ze dit doel vorm te geven binnen de door de gemeente gestelde randvoorwaarden. De kraakgroep is vooral met deze brede doelstelling bezig. De woonwerkpandgroep is ook bezig om hieraan voor het eigen pand concreet invulling te geven. Door een haalbaarheidsonderzoek hopen ze de benodigde middelen te verwerven. Ze slagen er echter niet in om in de observatieperiode al tot een gedeeld interpretatiekader te komen. Woon- en werkwensen van de leden lopen nog te zeer uiteen. Wat men bedoelt met 'wonen' en 'werken' blijft onduidelijk. Interne kwesties en huishoudelijke regelingen overheersen de vergaderingen. In de kraakgroep is wel overeenstemming over de brede doelstelling, maar tegelijk ziet men de groep als een vrijblijvend overleg van kraakpanden. Men wil en kan niet ingrijpen in elkaars zaken. Het beeld van de autoriteiten is in beide groepen pragmatisch negatief. Men erkent dat zij degenen zijn die over het voortbestaan van de groepen kunnen beslissen. Zij kunnen middelen ter beschikking stellen om het doel van de groep te realiseren.

Door de bredere doelstelling kunnen de verzetsorganisaties hun machtspotentieel ook richten op beleidszaken op gemeentelijk niveau. In de woonwerkpandgroep zorgt het gebrek aan een gedeeld interpretatiekader wel voor vertraging, maar de groep blijft proberen overeenstemming te bereiken. De discussies hierover zorgen ervoor dat het machtspotentieel zich ook richt op wat er in de groep zelf gebeurt. De houding jegens de autoriteiten werkt positief uit, het spreekt vanzelf dat men hen probeert te beïnvloeden.

De toegang tot machtsbronnen is vanuit de werkelijkheidsdefinitie van de verzetsorganisaties, niet echt problematisch. Materiële middelen worden nagestreefd, maar ook het

belang van menskracht, deskundigheid, informatie en relaties is door de brede doelstelling duidelijk. Creativiteit is in een dergelijke traditie van zelf-doen een voor de hand liggende machtsbron. Het machtspotentieel wordt in de woonwerkpandgroep alleen verzwakt door het gebrek aan een gedeeld interpretatiekader, waardoor het moeilijk is tot gedeelde probleemstellingen te komen. In de kraakgroep is de eigen identiteit, die inhoudt dat men 'een overleggroep is waarin men elkaar niet beperkt in het handelen', enigszins een struikelblok. Men kan daardoor niet streven naar echt zelfbeheer binnen legale condities. Dit zou immers betekenen dat men wel eisen moet stellen aan lidgroepen die niet willen legaliseren. Ook leiderschap als machtsbron is daardoor onbruikbaar.

6.1.2 Betekenis en macht op individueel niveau

In paragraaf 3.4 is een groot aantal interpretatieschema's op individueel niveau beschreven, waarin naar voren komt welke betekenis het deelnemen aan bewonersorganisaties voor vrouwen heeft. Deels zijn dat interpretatieschema's die door vrouwen uit verschillende typen bewonersorganisaties worden genoemd, deels ook interpretatieschema's die meer specifiek zijn voor een bepaald type bewonersorganisatie. Ze gaan over het zelf, over aspecten van de organisatie of over politieke aspecten. Wat betekent het hanteren van bepaalde interpretatieschema's voor potentiële machtsuitoefening? Of voor de toegang tot verschillende machtsbronnen? Ook in deze paragraaf staat het beantwoorden van deze twee vragen centraal. Voordat begonnen wordt met het beantwoorden van deze vragen per type groep, zal eerst nagegaan worden hoe de vragen beantwoord kunnen worden voor de onderscheiden interpretatieschema's.

Als gekeken wordt welke subjecten of objecten vanuit welke interpretatieschema's in het vizier komen voor potentiële machtsuitoefening, dan tekenen zich drie verschillende posities af. Vanuit de beschreven interpretatieschema's kan het gaan over het nastreven van politieke macht als groep, over het bereiken van (individuele) machtsposities in de organisatie, of over het realiseren van persoonlijke autonomie.

De interpretatieschema's die te maken hebben met zelfontplooiing, leren, assertiviteit en ambitie, brengen het realiseren van persoonlijke autonomie in beeld. Door het deelnemen aan een bewonersorganisatie te interpreteren als een mogelijkheid tot zelfontplooiing, is men minder gericht op het uitoefenen van macht over anderen. Men is er eerder op uit macht te verwerven over het eigen leven. Het 'veranderend vermogen' richt zich op de persoon zelf. Zelfontplooiing gecombineerd met een ander interpretatieschema kan weer aanleiding zijn tot een brede blik op machtsuitoefening. Vanuit eigenbelang als interpretatieschema kan zowel een machtspositie in de organisatie nagestreefd worden als machtsuitoefening in de zin van politieke macht als groep. Dit laatste is het geval als eigenbelang breder geïnterpreteerd wordt, als men vindt dat 'wat goed is voor de groep, ook goed is voor mij'.

Vanuit de interpretatieschema's zakelijk verband en toegang tot andere sociale groep komt eerder het nastreven van een machtspositie in de organisatie in beeld. Het

interpretatieschema zakelijk verband verwijst ernaar dat men vindt dat het in de bewonersorganisatie uiteindelijk gaat om de verdeling van materiele middelen. Een dergelijk interpretatiekader is goed te verenigen met het nastreven van een machtspositie in de organisatie. Ook als men het belangrijk vindt via de bewonersorganisatie toegang te hebben tot een andere sociale groep, ligt het voor de hand dat men bepaalde posities in de groep zal proberen te bezetten.

De meer politieke interpretatieschema's, wereldverbeteren, bewonersmacht, feminisme, maar ook de interpretatieschema's strijd en solidariteit richten het vizier niet op de persoon zelf of op de organisatie, maar op de buitenwereld. Dit geldt in mindere mate voor 'buurt' en 'doel'. Als deelnemen aan een bewonersorganisatie geïnterpreteerd wordt in termen van buurtgebondenheid of in termen van het belang van de groep, dan ligt daarin tevens een sterke motivatie om 'voor de buurt' dat doel te bereiken. Voor zover hiervoor ook actie van anderen nodig is, zal men dan proberen anderen, vooral autoriteiten, te laten doen wat de groep wil. Dit is een vorm van meer politieke machtsuitoefening. Bij de interpretatieschema's bewonersmacht, strijd en solidariteit komt daar nog bij dat de verschillende politieke posities duidelijker zijn benoemd. Het gaat om 'minder machtigen', bewoners, die de strijd aangaan met autoriteiten. Het interpretatieschema feminisme legt het accent weer op andere machtsverhoudingen, namelijk die tussen de seksen. Wereldverbeteren tenslotte is het meest brede vizier. De hele wereld komt als te veranderen object in beeld.

Twee interpretatieschema's zijn moeilijk te verbinden met potentiële machtsuitoefening. Bij 'lidmaatschap sociale groep' gaat het om 'erbij horen', en bij 'dienstverlening' gaat het om het helpen van anderen. Als vrouwen het deelnemen aan een bewonersorganisatie interpreteren als bij een groep horen, is de verbinding met macht moeilijk te leggen. Een dergelijk interpretatieschema kan er zelfs toe leiden dat in de organisatie een norm ontstaat dat men geen machtspositie mag nastreven. 'Dienstverlening', het helpen van anderen, komt misschien wel voort uit een verschil in machtspositie, maar men is eerder op gericht dit verschil te verkleinen. Vanuit een dergelijk interpretatiekader wordt macht eerder afgestaan dan verworven.

De interpretatieschema's leggen ook verschillende verbindingen met de toegang tot machtsbronnen. Meer materiele machtsbronnen, benodigdheden, komen vooral in beeld vanuit de interpretatieschema's zakelijk verband, eigenbelang, en in mindere mate ook 'buurt' en 'doel'. Relaties als machtsbron kan aansluiten bij het interpretatieschema toegang tot andere sociale groep. Vanuit dit interpretatieschema is men in ieder geval gericht op het leggen van relaties. Een volgende stap kan dan zijn om die relaties als machtsbron te gebruiken, bijvoorbeeld door coalitievorming. Als solidariteit een belangrijk interpretatiekader is, zal men eerder relaties aangaan met gelijken, waardoor blokvorming mogelijk wordt. Solidariteit als interpretatieschema legt tevens de verbinding met de machtsbron menskracht.

Het zeer veel genoemde interpretatieschema leren zorgt voor een sterke gerichtheid op de machtsbronnen deskundigheid en informatie. Identiteit als machtsbron verwijst naar het beeld dat anderen van de organisatie hebben. Identiteit kan een machtsbron zijn als de organisatie gezien wordt als groot, sterk, actief of deskundig. Allereerst moet de

organisatie overkomen als een hechte groep. Hiervoor kan het interpretatieschema lidmaatschap sociale groep een bijdrage leveren. Strijd als interpretatieschema kan belangrijk zijn om de groep een strijdlustig image te geven. Het zeer zelden voorkomen van het interpretatieschema feminisme en het vaker voorkomen van 'buurt' en 'bewonersmacht', laat zien dat de groepsleden zich eerder profileren als bewoners dan als vrouwen/mannen. Ambitie als interpretatieschema zou een impuls kunnen geven aan de creatieve potentie van groepen, maar eigenlijk is geen van de gevonden interpretatieschema's direct met deze machtsbron verbonden. Ambitie is wel direct te verbinden met leiderschap als machtsbron.

Nu alle interpretatieschema's de revue zijn gepasseerd, kan per type organisatie beschreven worden hoe de kenmerkende interpretatieschema's verbonden zijn met mogelijkheden voor machtsuitoefening, en met de toegang tot machtsbronnen. Het gaat hier om interpretatieschema's op individueel niveau, die geaggregeerd zijn tot het groepsniveau.

Voor alle groepen geldt overigens dat leren, assertiviteit en ambitie veel voorkomende interpretatieschema's zijn. Het nastreven van autonomie komt als zodanig voor de meeste vrouwen in beeld. Zeer zeldzaam is het interpretatieschema feminisme, waardoor duidelijk wordt dat het de vrouwen niet gaat om het werken aan de machtsverhoudingen tussen de seksen. Er kan dus niet verwacht worden dat zij in de bewonersorganisaties iets aan de machtsverhoudingen tussen de seksen proberen te veranderen. Voor alle typen groepen geldt dat informatie als machtsbron duidelijk in beeld komt en dat een primaire voorwaarde voor het kunnen gebruiken van de machtsbron identiteit vervuld lijkt te worden door het interpretatieschema 'lidmaatschap sociale groep'.

Typend voor de vrouwelijke groepsleden uit de *actiegroepen* zijn de interpretatieschema's buurt, strijd en solidariteit. De betekenis die het deelnemen aan een actiegroep voor vrouwen heeft, is het best getypeerd met de term buurtstrijd. Vanuit deze interpretatieschema's, zo is hiervoor gesteld, komt het nastreven van politieke macht als groep wel in het vizier. Er is een duidelijk besef van de eigen minder machtige positie en een streven daarin iets te veranderen. Wat men wil veranderen is dan weer smal gedefinieerd, en heeft te maken met het doel van de groep. Door het niet noemen van een meer organisatiegebonden interpretatieschema als 'zakelijk verband' wordt duidelijk dat het blikveld naar buiten gericht is. Vrouwen uit de actiegroepen denken er niet over om te proberen een machtspositie in de groep te bereiken.

Vanuit de typerende interpretatieschema's in de actiegroepen komen vooral menskracht, relaties en identiteit in beeld als te verwerven of toe te passen machtsbronnen.

Typend voor de vrouwelijke groepsleden van de *professionele actieorganisaties* zijn juist wel interpretatieschema's die te maken hebben met de organisatie. Men verwijst daar niet naar solidariteit, maar naar de positie die men in de groep heeft, of naar eigenbelang als collectief interpretatieschema. Het interpretatieschema van de professionele actieorganisaties is een organisatiecluster waarbij de deelname van vrouwen aan

de organisatie vooral gekenmerkt wordt door de verhouding van het individu tot de organisatie, en waarbij eigenbelang en positiegebonden denken kenmerkend is. Het blikveld is hier sterk op de organisatie gericht. Het nastreven van een machtspositie in de organisatie wordt dan een voor de hand liggende zaak. Interpretaties die meer gericht zijn op het nastreven van politieke macht als groep zijn grotendeels afwezig. Vanuit de typerende interpretatieschema's in de professionele actieorganisaties valt niet zozeer te verwachten dat bepaalde machtsbronnen eerder of meer zullen worden gezocht of toegepast. Zeker in vergelijking met de actiegroepen komt wel de machtsbron leiderschap meer in beeld, en de machtsbron menskracht minder.

Typerend voor zowel de hervormingsorganisaties als de verzetsorganisaties zijn interpretatieschema's die te beschrijven zijn als een egocluster. De betekenis die deelnemen aan dit soort organisaties voor vrouwen heeft, is sterk rond het zelf geconcentreerd. Toch zijn er ook verschillen. Bij de *hervormingsorganisaties* is de relatie tussen individu en groep problematisch. Eigenbelang en woonbelang zijn belangrijke interpretatieschema's, maar ook 'zakelijk verband'. De vrouwen uit de hervormingsorganisaties nemen deels afstand van het idealistische model waarin geprobeerd wordt op een andere manier met wonen en met geld om te gaan. Deze betekenis komt nog zwak naar voren in meer idealistische invullingen van woonbelang en wereldverbeteren. Het sterkere interpretatieschema zakelijk verband geeft een meer materialistische betekenis aan de deelname. Wellicht duidt dit op de overgang van een meer idealistische naar een meer materialistische betekenis, waardoor ook de vele ambivalenties en de strubbelingen tussen individu en groep begrepen kunnen worden. In termen van potentiële macht leidt de meer materialistische lijn ertoe dat men iets wil bereiken voor zichzelf. Als de organisatie een zakelijk verband is, een plaats waar materiële middelen verdeeld worden, zal men proberen een deel ervan in de wacht te slepen. De sterke nadruk op interpretatieschema's die met de persoon zelf te maken hebben, brengt ook het nastreven van autonomie in beeld. De vrouwen uit de hervormingsorganisaties zijn tegelijk gericht op het nastreven van autonomie en op het nastreven van een machtspositie in de organisatie (teneinde hun eigen belang te behartigen). Dit laatste is toch weer een ander accent dan bij de professionele actieorganisaties. Verwacht kan worden dat men bij de hervormingsorganisaties veel meer gericht is op het verwerven van materiële machtsbronnen.

Bij de *verzetsorganisaties* krijgt het egocluster eerder de vorm van een zoektocht naar het zelf. Het nastreven van autonomie is hier het belangrijkste. Zwakkere verwijzingen naar woonbelang (in idealistische zin) en wereldverbeteren leggen de verbinding met het politieke doel. Kraken is voor deze groep vrouwen eerder een middel voor persoonlijke groei dan voor politieke verandering. Het instandhouden van de mogelijkheden voor kraakorganisaties is dan zeer diep geworteld in een persoonlijke motivatie. Verlies van deze mogelijkheid raakt de wortels van het zelf. Paradoxaal genoeg is daarom vanuit een dergelijke allerindividueelste motivatie dus ook een zeer fel politiek verzet te verwachten.

Normen zijn eerder beschreven als het geheel van rechten en plichten. Normen functioneren, preciezer gezegd, als claims op rechten en plichten. Ze zijn bruikbaar als hulpbron. Afhankelijk van de inhoud van normen krijgen claims op rechten en plichten een verschillende vorm voor specifieke personen of groepen. Afhankelijk van de inhoud van normen wordt de toepassing van bepaalde hulpbronnen vanzelfsprekend, minder vanzelfsprekend of zelfs onwaarschijnlijk.

In paragrafen die hierna volgen, wordt de verbinding tussen de normatieve dimensie en de machtsdimensie in interactie gelegd door, zowel voor het collectieve als het individuele niveau, de volgende vragen te beantwoorden:

- a Welke objecten en/of subjecten komen vanuit welke normen in het vizier als potentiële doelen van machtsuitoefening?
- b Welke personen of groepen hebben, door hun positie of door eigenschappen die zij bezitten, een grote kans om aan bepaalde normen te voldoen? Welke personen of groepen hebben een grote kans niet aan bepaalde normen te voldoen?
- c Welke personen of groepen kunnen bepaalde rechten claimen op basis van bepaalde normen? Op welke personen of groepen rusten claims voor de vervulling van plichten?
- d Welke machtsbronnen zijn gemakkelijk en vanzelfsprekend, en welke zijn moeilijk toepasbaar of verwerfbaar vanuit de verschillende normen? Wie kan door het gebruik van deze machtsbron een machtspositie of invloed verwerven?

6.2.1 Norm en macht op collectief niveau

Op collectief niveau zijn ledennormen, groepsnormen en achterbannormen onderscheiden. Wie moeten aan deze normen voldoen? (vraag a) Alle ledennormen en alle groepsnormen zijn gericht op de normering van groepsleden. Het zijn normen waaraan ze als individu of als handelend groepslid moeten voldoen. De achterbannormen zijn gericht op de normering van het gedrag van groepsleden (representativiteit), of van de achterban. Gendernormen zijn meer gericht op vrouwelijkheid dan op mannelijkheid. Groepsleden moeten allen aan dezelfde normen voldoen, of ze nu bewoner of beroepskracht zijn. Voor vrouwen gelden soms extra (vrouwelijkheids)normen. Opvallend is dat al deze normen gericht zijn op subjecten waar de groep ook iets over te zeggen heeft: groepsleden en achterban. Er zijn geen expliciete normen over bijvoorbeeld democratie, politiek of bestuur.

Kijken we welke personen of groepen een grote kans hebben om aan bepaalde normen te voldoen (vraag b), dan valt op dat beroepskrachten duidelijk in het voordeel zijn door een aantal ledennormen en een aantal groepsnormen. Gendernormen leggen een sterke druk op vrouwen om daaraan te voldoen. Niet alle vrouwen zullen er ook werkelijk aan (willen) voldoen. Gendernormen werken dus differentieerend binnen de categorie vrouwen. Niet alle vrouwen hebben dezelfde kans aan de normen te voldoen.

Beroepskrachten hebben een voorsprong op bewoners omdat zij een veel grotere kans hebben om te voldoen aan drie normen: de professionaliteitsnorm, de norm die voorschrijft dat emoties gereguleerd dienen te worden en de zakelijkheidsnorm. Bij de professionaliteitsnorm fungeren beroepskrachten als het ware als ijkpunt. Ongeacht het gegeven of de professionaliteitsnorm absoluut of relatief is, betekent professioneel handelen 'handelen als een professional (=beroepskracht)'. Beroepskrachten kunnen dus op een veel vanzelfsprekender manier voldoen aan deze norm. Het kost hen geen extra moeite, maar bewoners wel.

In de groepen waar deze norm niet gehanteerd wordt, en waar wel professionals betrokken zijn bij de groep, kunnen beroepskrachten geen vanzelfsprekende extra machtspositie ontleen aan hun deskundigheid.

Eenzelfde gedachtengang als bij de professionaliteitsnorm kan gevolgd worden voor de zakelijkheidsnorm. Omdat zakelijk omgaan met vergaderprocedures een belangrijk onderdeel is van deze norm, is het voor beroepskrachten veel gemakkelijker dan voor bewoners om aan deze norm te voldoen. Als de zakelijkheidsnorm niet gehanteerd wordt, kunnen beroepskrachten uiteraard geen vanzelfsprekende extra machtspositie of invloed ontleen aan hun grotere vaardigheid in zakelijk vergaderen.

De norm dat emoties gereguleerd dienen te worden, of gereguleerd moeten worden ingezet, wordt door beroepskrachten het sterkst benadrukt. Het gaat daarbij soms om het regisseren van bewonerswoede. De beroepskrachten zelf staan daardoor buiten deze norm.

Gendernormen die een traditionele vrouwelijkheid voorschrijven, direct of indirect, zijn voor vrouwen die een traditioneel gedrag vertonen vanzelfsprekend. Vrouwen die andere gedragsvormen vertonen of wensen te vertonen, voldoen niet aan deze normen. Mannelijkheid is in de groepen veel minder sterk genormeerd. Mannen hebben dus een veel grotere kans aan de gendernormen te voldoen. Waar gendernormen in beweging zijn, zijn het vrouwen die proberen een betere aansluiting te bewerkstelligen tussen hun gedrag en wensen, en de gehanteerde normen. Aan normen die in beweging zijn, kan echter nooit op een vanzelfsprekende manier voldaan worden.

Kijken we naar de claims op rechten en plichten (vraag c), dan valt een vergelijkbaar antwoordpatroon op. Vergelijkbaar in die zin dat beroepskrachten en mannen het meest profijt hebben van de gehanteerde normen. Beroepskrachten ontleen een claim op bepaalde rechten door de professionaliteitsnorm, de zakelijkheidsnorm en de norm dat emoties gereguleerd dienen te worden. Omdat zij vanzelfsprekend voldoen aan deze normen, kunnen zij anderen aan sancties onderwerpen als die zich niet aan de norm houden. Bewoners hebben dan de plicht zich professioneel, beheerst en zakelijk te gedragen, en dit gedrag, indien niet aanwezig, aan te leren.

Een aantal normen legt een claim op plichten die voor elk groepslid gelden. Dit is het geval bij de inzetnorm, de harmonienorm en de solidariteitsnorm. De representativiteitsnorm geeft de achterban rechten, en de groep als geheel de plicht rekening te houden met de achterban. De norm over de inzetbaarheid van de achterban legt de nadruk op de plichten van de achterban, en geeft de groep het recht over de achterban te beschikken.

De traditionele gendernormen geven mannen recht op zaken die het deelnemen aan een bewonersorganisatie voor hen gemakkelijker maken. Op vrouwen rusten rechten en plichten die een actieve deelname aan de bewonersorganisatie juist bemoeilijken. Mannen hebben het recht op verzorging, vrouwen hebben de plicht te zorgen. Mannen hebben er recht op zich bezig te houden met de openbare sfeer, het abstracte, het beleidsmatige, het politieke. Het recht van vrouwen op de privé-sfeer, het persoonlijke, het concrete en het alledaagse, maakt het veel moeilijker machtsposities in de groep na te streven of te bezetten. Deze vrouwelijke rechten roepen eerder hun plichten elders in herinnering.

Als gendernormen in beweging zijn, zijn er claims op meer rechten voor vrouwen. Zolang de normen ter discussie gesteld moeten worden, zijn ze echter nog niet geëffectueerd. Ze bieden wel zicht op toekomstige veranderingen, maar zolang die veranderingen nog niet tot stand zijn gebracht, moeten sommigen zich er expliciet mee bezig houden. In de praktijk blijkt deze plicht vooral door vrouwen gevoeld te worden. Een soortgelijke plicht om een norm te vernieuwen, is zichtbaar rond de norm alternatieve zakelijkheid. Daar rust de plicht om de norm te ontwikkelen, echter op de hele groep, en niet op een bepaalde categorie groepsleden.

De normen leggen verschillende verbindingen met de toegang tot en het gebruik van hulpbronnen (vraag c). De inzetnorm, de solidariteitsnorm en de norm dat de achterban ingezet kan worden, leggen de nadruk op de hulpbron menskracht. De professionaliteitsnorm maakt het toepassen of het (proberen te) verwerven van de hulpbron deskundigheid gemakkelijk en vanzelfsprekend. Ook de hulpbron informatie komt vanuit de professionaliteitsnorm snel in beeld. Leiderschap als hulpbron kan verbonden worden met de professionaliteitsnorm als men zich realiseert dat keuzes voor taken en posities in de praktijk altijd vanuit deze norm gemotiveerd worden. Leiderschap en professionaliteit worden daardoor hecht met elkaar verbonden. Beroepskrachten zijn dan uiteraard in het voordeel. Een laatste hulpbron die goed toepasbaar of verwervbaar is vanuit de gehanteerde normen, is 'identiteit'. Zowel de norm dat emoties gereguleerd dienen te worden als de representativiteitsnorm leggen de nadruk op het beeld dat anderen van de groep hebben. Machtsbronnen als benodigdheden, relaties en creativiteit zijn veel moeilijker te verbinden met de in de groepen gehanteerde normen. Ze zullen dan ook minder gemakkelijk of vanzelfsprekend ingezet of nagestreefd kunnen worden.

De gehanteerde gendernormen maken het minder waarschijnlijk dat vrouwen een leiderschapspositie zullen innemen, dat ze relaties zullen opbouwen die als hulpbron ingezet kunnen worden, dat zij bruikbare benodigdheden, informatie of deskundigheden zullen bezitten. Als ze deze hulpbronnen wel bezitten, zal het niet van ze verwacht, en dus niet aan hen gevraagd worden. Meer algemeen werken traditionele normen over vrouwelijkheid als een brede belemmering die de toegang tot alle hulpbronnen voor vrouwen bemoeilijkt.

Als gendernormen in beweging zijn, wordt de toegang tot hulpbronnen voor vrouwen gemakkelijker, maar nog steeds niet vanzelfsprekend.

In de onderzochte bewonersorganisaties zijn vier normpatronen onderscheiden, die deels samenvallen met de onderscheiden typen bewonersorganisaties. Drie actiegroepen en drie professionele actieorganisaties behoren tot de *professionele zaakwaarnemers*. De hierbij horende normen zijn een vanzelfsprekend hoge professionaliteit, zaakwaarnemen in de relatie tot de achterban en de mogelijkheid de achterban als hulpbron in te zetten, regulering van emoties en de afwezigheid van de harmonienorm. Normen als een zo hoog mogelijke inzet, zakelijke werkwijze en solidariteit worden gedeeld met andere organisaties. Beroepskrachten hebben in organisaties met een normpatroon van professionele zaakwaarnemers een grote potentiële macht. Hun machtspotentieel wordt ondersteund door de professionaliteitsnorm, de regulering van emoties en de zakelijke werkwijze. De achterban kan geen rechten doen gelden. Deskundigheid, informatie, en in mindere mate menskracht zijn de meest voor de hand liggende hulpbronnen.

De resterende actiegroepen en professionele actieorganisaties hebben een normpatroon dat hen typeert als *harmonieuze actieorganisaties*. Naast de met de professionele zaakwaarnemers gedeelde normen 'zakelijke werkwijze' en 'zo hoog mogelijke inzet', horen daarbij de normen representativiteit, harmonie, vanzelfsprekend hoge inzet en zo hoog mogelijke professionaliteit. Ook hier hebben de beroepskrachten een behoorlijk machtspotentieel, door de nadruk op professionaliteit en zakelijke werkwijze. Door het accent op inzet en harmonie is menskracht een voor de hand liggende hulpbron. De achterban heeft rechten en dus ook een machtspotentieel. Door de representativiteitsnorm kan ook gemakkelijk de identiteit van de groep als vertegenwoordigende organisatie als hulpbron worden ingezet.

Twee hervormingsorganisaties zijn op basis van hun normpatroon *non-organisaties* genoemd. Solidariteit wordt in deze organisaties niet als norm genoemd, professionaliteit wordt onbelangrijk gevonden, inzet kan laag zijn, zakelijkheid wordt afgewezen, autonomie is de norm. Dit normpatroon levert een heel gering machtspotentieel op. Hulpbronnen als menskracht, deskundigheid, informatie kunnen met een dergelijk normpatroon moeilijk worden nagestreefd. De rechten van het individu als individu, niet als groepslid staan door de autonomenorm centraal. De norm dat emoties vrij geuit moeten kunnen worden, wordt gedeeld met de alternatieve organisaties. Binnen de non-organisaties zijn geen categorieën met meer kansen of meer rechten. Er is gelijkheid, maar er valt niets te verdelen.

De beide verzetsorganisaties horen met één van de hervormingsorganisaties tot de *alternatieve organisaties*. De bijbehorende normen zijn expliciete, onderhandelde solidariteit, alternatieve zakelijkheid, harmonie, zo hoog mogelijke professionaliteit. Vrije expressie van emoties is een norm die gedeeld wordt met de non-organisaties. Door de afwezigheid van beroepskrachten in deze organisaties werkt de professionaliteitsnorm niet in het voordeel van een bepaalde categorie groepsleden. Er zijn wel personen die op basis van de normen een groter machtspotentieel hebben dan anderen. Vanuit de normen liggen er verbanden met de machtsbronnen menskracht (solidariteit, harmonie), deskundigheid en informatie (professionaliteit).

In de meeste organisaties zijn gendernormen in beweging. Bij twee actiegroepen belemmeren de traditionele gendernormen een actieve deelname van vrouwen. Hun machtspotentieel is door deze normen ingeperkt. Bij drie groepen zijn geen gendernor-

men gevonden in de analyse van de observatieverslagen. Deze afwezigheid van normen is moeilijk te interpreteren. Als gender nooit aan de orde is gekomen in de bijeenkomsten, moet er consensus zijn over gender. Als deze consensus een niet-traditionele invulling van gender zou betreffen, valt toch te verwachten dat er op enig moment naar verwezen zou zijn. De kans is ook groot dat het de onderzoeksters opgevallen zou zijn. De totale stilte erover wijst dus eerder in de richting van een hooguit licht aangepaste traditionele norm. Vrouwelijkheid is dan toch in grote lijnen wat eerder beschreven is: passiviteit, bescheidenheid, afhankelijkheid, vlijt, zelfverloochening, emotionaliteit, kuisheid, charme en tact. In combinatie met de eerder beschreven normen betekent dit dat in de groepen waar stilzwijgend of expliciet traditionele gendernormen worden gehanteerd, een norm als de harmonienorm als een extra plicht voor vrouwen kan functioneren. Daarmee verhogen vrouwen de kans op de positie van 'best liked person' (zie 5.5), maar verhogen zij niet hun kansen het resultaat van de groep te beïnvloeden.

6.2.2 Norm en macht op individueel niveau

Veel normen die in de interviews met vrouwelijke leden van bewonersorganisaties naar voren komen, zijn gericht op het gedrag van groepsleden (vraag a). Dit is het geval met normen over inzet, posities, eigenschappen en vaardigheden, moraal en werkwijze, interne en deels ook externe strategie. Een norm als representativiteit richt zich op de achterban. Het beeld tot zover komt overeen met het beeld uit de analyse van normen op collectief niveau. Op individueel niveau komen echter ook normen naar voren die zich richten op zaken die niet direct vallen onder de zeggenschap van de groepen. Een norm als bewonersmacht, en alle normen over volkshuisvesting, richten het vizier op de buitenwereld. Ze leggen een relatie tussen het officiële doel van de groepen en de normen die groepsleden hanteren. De gendernorm 'feminisme' richt het vizier eerder op het veranderen van de genderverhoudingen. De gendernorm 'vrouwelijke eigenschappen' is eerder gericht op het behoud van een bestaande genderidentiteit.

Kijken we naar de personen of groepen die een grote kans hebben aan bepaalde normen te voldoen (vraag b), dan valt ook op individueel niveau op dat beroepskrachten een grotere kans hebben dan bewoners om aan sommige normen te voldoen. Dit is het geval met de professionaliteitsnorm, met de norm dat emoties beheerst moeten worden, met de norm dat er efficiënt gewerkt dient te worden en met de norm dat er pragmatisch dient te worden gehandeld.

Normatief genoemde vrouwelijke eigenschappen verwijzen inhoudelijk naar traditioneel aan vrouwen toegeschreven eigenschappen. Vrouwen die traditionele gedragsvormen vertonen zullen eerder aan deze normen voldoen. Vrouwen die afwijken van traditionele gedragsvormen komen met deze normen in conflict.

De claims op rechten en plichten die vanuit de normen op individueel niveau gelegd worden (vraag c), vertonen een ander en breder beeld dan de normen op collectief

niveau. De enige overeenkomst is een claim op rechten van beroepskrachten vanuit de professionaliteitsnorm, de efficiëntienorm en de norm dat emoties beheerst dienen te worden. Een andere norm stelt echter duidelijk dat de beroepskrachten niet dominant mogen zijn, of dat er geen interne hiërarchie mag ontstaan. Het feit dat deze norm bestaat, laat wel zien dat de relatie tussen beroepskrachten en bewoners een precair machtsevenwicht kent, maar legt tevens een duidelijke claim op het recht van bewoners op een machtiger positie en de plicht van beroepskrachten om bewoners meer ruimte te geven. De volkshuisvestingsnormen leggen daarnaast ook een claim op meer politieke rechten van bewoners. Het gaat dan om het recht op goede en betaalbare huisvesting. Goede huisvesting betekent dan niet alleen goede woningen met bereikbare voorzieningen, maar ook een in sociaal opzicht bevredigende bevolkingssamenstelling en woonvormen die aansluiten bij gewenste leefvormen. Dit recht van bewoners correspondeert niet met een claim op plichten van beroepskrachten, maar met een claim op plichten van de autoriteiten om zorg te dragen voor een goede en betaalbare huisvesting.

De representativiteitsnorm krijgt op individueel niveau een iets genuanceerdere inhoud dan op collectief niveau. Naast een claim op de plicht van de organisatie om rekening te houden met de wensen van de achterban, is er ook een claim op de plicht van de achterban om de bewonersorganisatie te steunen.

Op individueel niveau is bij de gendernormen ook een norm aanwezig die een claim legt op rechten van vrouwen. Feminisme als norm legt een expliciete claim op het recht van vrouwen om actief deel te nemen aan de openbare sfeer. De normatieve vrouwelijke eigenschappen, een andere gendernorm, werpen daarentegen weer belemmeringen op voor vrouwen. Het in de meeste groepen gelijktijdig voorkomen van beide normen maakt het moeilijk om uit te maken welke van beide uiteindelijk de doorslag geeft.

De verschillende normen die door de vrouwen gehanteerd worden, maken de toegang tot de onderscheiden hulpbronnen soms gemakkelijker en soms moeilijker (vraag d). De inzetnorm, de harmonienorm en de recruiteringsnorm leggen de nadruk op de hulpbron menskracht. Deze hulpbron is in het algemeen voor alle groepsleden even belangrijk, maar als de inzetnorm de betekenis krijgt dat 'zij', dat wil zeggen de bewoners, zich moeten inzetten, dan wordt menskracht een hulpbron die vooral door beroepskrachten inzetbaar is. In dat geval verhoogt deze norm dus niet alleen het machtspotentieel van de groep als geheel, maar ook het machtspotentieel van beroepskrachten. Via de verbinding van de professionaliteitsnorm en de efficiëntienorm met de hulpbronnen deskundigheid en informatie, wordt het machtspotentieel van beroepskrachten verder versterkt. Ook de norm dat pragmatisch met doel en middelen moet worden omgegaan heeft hetzelfde effect.

Identiteit als hulpbron komt in beeld vanuit normen als bewonersmacht, representativiteit en recruiting. De hele groep kan van deze hulpbron gebruik maken, maar bewoners kunnen zich vanuit deze normen ook beroepen op de identiteit van de groep om hun machtspositie intern te versterken. Door de volkshuisvestingsnormen over andere woonvormen en woonlasten komen voor het eerst ook benodigdheden als mogelijke hulpbron in beeld. Het gaat dan om zaken als woningen en geld.

Parallel aan de onderscheiden typen bewonersorganisaties komen ook op individueel niveau verschillende normpatronen voor. De vrouwen in de hervormingsorganisaties en verzetsorganisaties hanteren een zelfde normpatroon. Vier normen komen in ongeveer dezelfde mate in de vier typen bewonersorganisaties voor: de harmonienorm, de inzetnorm, de feminismenorm en de efficiëntienorm. De feminismenorm zou de machtsclaim van vrouwen kunnen versterken. Door het tegelijk voorkomen van normatief geladen vrouwelijke/mannelijke eigenschappen (vooral in de actiegroepen, de hervormingsorganisaties en de verzetsorganisaties), wordt deze norm echter afgezwakt. De efficiëntienorm legt een verbinding met de zakelijkheidsnorm en benadrukt mede daardoor machtsbronnen als deskundigheid. Het gevolg hiervan is dat het machtspotentieel van beroepskrachten versterkt wordt. De inzetnorm en de harmonienorm hebben niet een dergelijk direct effect op het machtspotentieel van een bepaalde groep.

Het normpatroon in de *actiegroepen* stelt bewonersstrijd centraal. Dominantie van beroepskrachten wordt afgewezen, bewoners moeten meer macht hebben, zowel intern als extern, acties zijn het juiste middel, maar emoties moeten beheerst worden. Deze laatste norm delen de actiegroepen overigens met de professionele actieorganisaties. Op individueel niveau hebben de vrouwelijke leden van actiegroepen een normpatroon dat deels gericht is op het bereiken van een machtspositie in de buitenwereld, dat bewoners rechten toekent in de verhouding met beroepskrachten, en beroepskrachten een complementaire plicht om niet te dominant te worden.

Het normpatroon in de *professionele actieorganisaties* stelt een democratische, professionele organisatie centraal. Beroepskrachten worden noodzakelijk geacht, besluiten worden door een meerderheid genomen, naar buiten toe zijn overleg en coalities de juiste middelen, en intern moet geen sprake zijn van hiërarchie. Deze laatste norm biedt enig tegenwicht voor de door andere normen versterkte machtspositie van beroepskrachten. In de professionele actieorganisaties komen normatieve uitspraken over vrouwelijke/mannelijke eigenschappen relatief het minst vaak voor. Het positieve effect van de feminismenorm kan in dit type organisatie dan ook het grootst zijn.

Normen in de *hervormingsorganisaties* en de *verzetsorganisaties* vertonen een gelijk patroon. Het patroon wijst op een zekere ontkenning van de politieke dimensie. Typerend is vooral de afwezigheid van normen over macht, beroepskrachten of het gebruik van machtsmiddelen. Het doel is duidelijk, andere woonvormen, maar er zijn geen normen voor de strategie. Alleen assertiviteit en de afwezigheid van de emotionele-beheersingsnorm (in de verzetsorganisaties) wijzen daarnaast op een norm als persoonlijke expressie. Het machtspotentieel van dit normpatroon is gering. Het wijst in de richting van een 'license to dream'.

6.3 Organisatiecultuur en potentiële macht verschillen en overeenkomsten tussen de vier typen bewonersorganisaties

In de schets van het theoretisch kader van dit onderzoek is gesteld dat wat eerder in de literatuur over vrouwen in bewonersorganisaties is beschreven als 'stijl van actievoeren' of 'organisatiecultuur' theoretisch te beschouwen is als de som van de

betekenisgevende en de normatieve dimensie (zie p. 17). Betekenis en norm op collectief niveau zijn in de vorige paragraaf uiteengezet naar hun onderscheiden verbindingen met macht. Hier worden beide dimensies samengevoegd. Hoe kan de organisatiecultuur (betekenis en norm op collectief niveau) in de vier verschillende typen bewonersorganisaties beschreven worden? Wat is het machtspotentieel van deze verschillende organisatieculturen? Welke positie nemen vrouwen in hun strategisch gedrag (betekenis en norm op individueel niveau) in? Welke consequenties heeft dat voor het machtspotentieel van vrouwen?

De *actiegroepen* hebben een cultuur die te omschrijven is als *concrete buurtstrijd* (drie groepen) of als *concrete belangenbehartiging in de buurt* (twee groepen). Er treedt geen differentiatie op door verschillen tussen de groepen in de gehanteerde werkelijkheidsdefinities of interpretatieschema's. Of de organisatiecultuur in een actiegroep het accent strijd of het accent belangenbehartiging heeft, is vooral afhankelijk van de gehanteerde normen. Het normpatroon 'professionele zaakwaarnemers' legt het accent op belangenbehartiging, het normpatroon 'harmonieuze actieorganisatie' legt het accent meer op strijd.

Het gaat in deze groepen om het bereiken van relatief kleine, concrete, meestal niet politiek geformuleerde doelen. In de interacties zijn bewoners en beroepskrachten met verschillende zaken bezig, er treedt taakverdeling op. De bewoners willen een concreet doel bereiken, voor de buurt, door actie te voeren. Voor de bewoners liggen doel en middelen tamelijk vast. Voor de beroepskrachten ligt het accent eerder op strategie en inhoudelijke argumenten; het hoe en het waarom van hun handelen ligt minder vast, is aan verandering onderhevig. Beroepskrachten zijn in sommige groepen 'deskundige groepsleden', en in andere groepen adviseurs of onderhandelaars. De rolverdeling tussen beroepskrachten en bewoners loopt parallel met twee onderscheiden normpatronen in de groepen. In drie actiegroepen is het typerend normpatroon samengevat als 'professionele zaakwaarnemers'. De twee andere zijn getypeerd als 'harmonieuze actieorganisaties'. Beide normpatronen hebben gemeenschappelijk een accent op hoge inzet, hoge professionaliteit en zakelijkheid. Bij de professionele zaakwaarnemers hoort bovendien beheersing van emoties, zaakwaarnemen als houding tegenover de achterban en het inzetten van de achterban als hulpbron. De harmonienorm is afwezig. Bij de harmonieuze actieorganisaties zijn representativiteit en harmonie de norm. Normen over democratie, politiek of bestuur komen in de actiegroepen niet voor. In twee actiegroepen worden traditionele gendernormen gehanteerd.

In termen van potentiële macht leggen beide organisatieculturen, buurtstrijd en belangenbehartiging in de buurt, het accent op het bereiken van iets voor de buurt. Vanuit buurtstrijd komen eerder machtsbronnen als menskracht en identiteit naar voren, vanuit belangenbehartiging eerder machtsbronnen als deskundigheid, informatie en relaties. Voor de machtsverhoudingen in de groep geldt dat de kans groot is dat ze weinig aandacht krijgen. Daar gaat het immers niet over. In beide culturen is de potentiële machtspositie van beroepskrachten relatief groot. In de belangenbehartigingscultuur is die potentiële macht het grootst. In de twee actiegroepen die traditionele gendernormen hanteren, is het machtspotentieel van vrouwen daardoor beperkt.

Vrouwelijke leden interpreteren hun deelname aan actiegroepen als buurtstrijd.

Daarnaast hanteren zij ook een aantal interpretatieschema's die niet typerend zijn, maar in alle groepen voorkomen, en die te maken hebben met zelfontplooiing. Feminisme is voor bijna niemand een interpretatiekader. Centraal in hun interpretaties staan 'buurt', 'strijd' en 'solidariteit'. De normen die zij hanteren lopen parallel en leggen het accent op bewonersstrijd. Zij vinden dat bewoners meer macht zouden moeten hebben, dat beroepskrachten niet dominant mogen zijn, dat emoties weliswaar beheerst moeten worden, maar dat er wel actie moet worden gevoerd. De vrouwen zijn eerder gericht op het bereiken van macht als groep. Hiervoor biedt hun interpretatiekader en normpatroon ook wel mogelijkheden. Zelf een machtspositie bekleden komt veel minder in zicht. Voor zover ze gericht zijn op zichzelf is dat alleen in het kader van zelfontplooiing. Ze onderschrijven wel feministische normen, maar betrekken dat niet op hun deelname in de groepen. Doordat ze bovendien gelijktijdig vrouwelijke eigenschappen als norm hanteren, levert de feminismenorm nauwelijks machtpotentieel op.

De *professionele actieorganisaties* hebben een cultuur van *brede belangenbehartiging door zaakwaarnemers*. Vooral de beroepskrachten nemen de rol van zaakwaarnemer op zich. Professionaliteit is een belangrijke norm. Het meest voorkomende normpatroon is 'professionele zaakwaarnemers'. Bewoners zijn dan vrijwilligers die, na uitleg en scholing, kunnen meewerken in de organisatie. In slechts een van deze organisaties wordt een ander normpatroon gehanteerd, dat van de 'harmonieuze actieorganisaties', met nadruk op representativiteit en harmonie. Het zijn dan vooral bewoners die de representativiteit en de legitimiteit van de organisatie bewaken.

In termen van potentiële macht ligt vanuit de organisatiecultuur van de professionele actieorganisaties de nadruk op het bereiken van bredere doelen voor de bewoners van stadsvernieuwingsgebieden. Door het geven van uitleg en scholing door beroepskrachten wordt duidelijk dat beroepskrachten de bezitters van de machtsbronnen deskundigheid en informatie zijn. Bij de 'professionele zaakwaarnemers' zijn zij het ook die beschikken over de machtsbronnen identiteit en menskracht (op basis van de norm 'inzetbaarheid achterban').

Vrouwelijke leden plaatsen in de interpretatie van hun deelname aan de professionele actieorganisaties de organisatie centraal. Evenals alle andere vrouwen interpreteren zij hun deelname daarnaast ook in termen van zelfontplooiing. In de normen die zij hanteren ligt de nadruk op het streven naar een democratische, professionele organisatie. Zij verwijzen weinig naar vrouwelijke eigenschappen in normatieve zin. Voor deze vrouwen lijkt het minder vanzelfsprekend dat zij zullen proberen politieke macht als groep na te streven. Wel zijn zij gericht op het nastreven van een persoonlijke machtspositie in de organisatie. Het accent op professionaliteit in de door hen onderschreven normen plaatst hen echter - in vergelijking met beroepskrachten - in een minder gunstige positie. Hun machtpotentieel wordt wel weer positief beïnvloed door de feministische normen die zij hanteren.

In de cultuur van de *hervormingsorganisaties* staat het *draaiende houden van de organisaties* centraal. De invulling ervan verschilt per groep. In de ene organisatie ligt de nadruk op huishoudelijke regelingen, in praktische of in meer principiële zin, in de andere ligt

het accent op reflectie op doel en strategie. In normatieve zin zijn twee hervormingsorganisaties getypeerd als non-organisaties. Normen die onderschreven worden zijn dan autonomie en vrije expressie van emoties. Solidariteit, professionaliteit, inzet en zakelijkheid zijn normen die afgewezen worden of onbelangrijk geacht. In termen van potentiële macht biedt een dergelijk interpretatiekader en normpatroon weinig mogelijkheden. Slechts één van de hervormingsorganisaties hanteert het normpatroon 'alternatieve organisaties'. Door de nadruk op professionaliteit, solidariteit en een andere alternatieve vorm van zakelijkheid biedt dit normpatroon meer verbindingen met mogelijke machtsbronnen. Wat gendernormen op collectief niveau betreft, is opvallend dat in twee hervormingsorganisaties geen gendernormen naar voren zijn gekomen. Hiervoor is reeds betoogd dat dit wijst op een (hooguit licht aangepaste) traditionele norm. Dit beperkt het machtpotentieel van vrouwen.

Typerend voor vrouwelijke leden van hervormingsorganisaties is dat zij hun deelname interpreteren als het nastreven van persoonlijke autonomie. Dit versterkt het accent op zelfontplooiing dat bij alle vrouwen werd aangetroffen. Naast een meer idealistische invulling van de woongroepenbeweging hanteren zij ook meer materialistische interpretaties. Dit komt naar voren in interpretatieschema's als eigenbelang, woonbelang en zakelijk verband. In het typerende normpatroon, dat ook gedeeld wordt door de vrouwen uit de verzetsorganisaties, is sprake van een 'license to dream'. Het machtpotentieel van de vrouwen in de meeste hervormingsorganisaties is gering. De gerichtheid op zelfontplooiing en persoonlijke autonomie gekoppeld aan een normpatroon waarin de politieke dimensie ontbreekt, geeft weinig mogelijkheden om meer te bereiken dan 'weten wat ik wil'.

In de cultuur van de *verzetsorganisaties* staat *het zoeken naar verandering* centraal. Het gaat om een drievoudige zoektocht naar verandering: naar andere vormen van wonen en werken, naar andere manieren van het functioneren van een organisatie, en naar andere identiteiten. Dit leidt soms tot problemen met het komen tot een door alle groepsleden gedeeld interpretatiekader. Op collectief niveau komen de eerste twee zaken meer naar voren. De invulling van 'andere vormen van wonen en werken' levert meer moeilijkheden op dan de invulling van 'andere manieren van functioneren als organisatie'. Beide leiden tot een sterk accent op interne discussies. Vanuit het normpatroon 'alternatieve organisaties' zijn verbindingen met machtsbronnen als menskracht, deskundigheid en informatie mogelijk. Het machtpotentieel wordt dan ook eerder ingeperkt door het (ontbreken van een gedeeld) interpretatiekader dan door een inadequaat normpatroon. Wel legt de norm 'alternatieve zakelijkheid' een extra plicht op de organisatie om andere vormen van werken te ontwikkelen.

Vrouwelijke leden van verzetsorganisaties hanteren interpretatieschema's en normen die sterk overeen komen met die van vrouwelijke leden van hervormingsorganisaties. Naast het algemene accent op zelfontplooiing is het zoeken naar een andere identiteit (de zoektocht naar het authentieke zelf) typerend. Dit sluit aan bij het normpatroon 'license to dream'. Het zoeken naar andere vormen van wonen en werken is slechts zwak terug te vinden op individueel niveau (interpretatieschema's woonbelang en wereldverbeteren). Op individueel niveau is het machtpotentieel dus niet al te groot. Er is een sterke

motivatie, maar het daardoor opgeroepen machtspotentieel richt zich vooral op het zelf, en in veel mindere mate op de organisatie of op de buitenwereld

7 Conclusies: overeenkomsten en verschillen tussen de vier typen bewonersorganisaties in machtsverhoudingen, machtspotentieel en machtsuitoefening

De vier typen bewonersorganisaties verschillen zowel in machtsverhoudingen en machtspotentieel als in machtsuitoefening

In de *actiegroepen* zijn de posities die een sterkere machtspositie inhouden, (voorzitter, externe contacten onderhouden, beroepsmatig bezig zijn, notulen maken), voor het overgrote deel in handen van mannen. De enige vrouwelijke beroepskracht trekt zich onder druk van de groep terug ten gunste van een mannelijke voorzitter. Enkele vrouwen nemen een meer administratieve positie in, de betaalde administratieve kracht is de enige vrouw die een machtspositie bezit.

De beroepskrachten hebben in de actiegroepen anderhalf keer zoveel interacties als bewoners. In de groepen ligt het accent op taakgerichte interacties. Er is een duidelijk verschil tussen mannelijke en vrouwelijke bewoners in de roldifferentiatie. Vrouwen zijn meer met het sociaal-emotionele proces bezig (vooral in positieve zin), zij zorgen voor de sfeer. Mannen geven meer antwoorden. Ook geven beroepskrachten meer antwoorden dan bewoners.

De analyse van interpretaties en normen laat zien dat het accent in de actiegroepen vooral ligt op het bereiken van iets voor de buurt. Machtsverhoudingen in de groep krijgen daarom weinig aandacht. Er zijn twee verschillende organisatieculturen te onderscheiden: buurtstrijd en belangenbehartiging. In beide culturen is het machtspotentieel van beroepskrachten groot, maar in de organisatiecultuur belangenbehartiging is de potentiële machtspositie van beroepskrachten, door de nadruk op hulpbronnen als deskundigheid, informatie en relaties, het grootst. Twee actiegroepen hanteren traditionele gendernormen die het machtspotentieel van vrouwen beperken. Twee algemeen voorkomende normen ondersteunen de roldifferentiatie. De efficiëntienorm vergroot het machtspotentieel van beroepskrachten, vanuit de harmonienorm voelen vrouwen zich verantwoordelijk voor de sfeer. De vrouwen zelf zijn vooral gericht op het bereiken van een machtspositie als groep. Zelf een machtspositie bekleden komt nauwelijks in beeld, zelfontplooiing wel. Ze onderschrijven feministische normen, maar betrekken dat niet op hun deelname aan de groepen. Ze beperken zichzelf door het normatief hanteren van vrouwelijke eigenschappen. Vanuit een dergelijke cultuur is het verklaarbaar dat vrouwen weinig machtsposities bezetten.

In de besluitvorming lijken de mannelijke beroepskrachten de grootste invloed te hebben, vervolgens de vrouwelijke beroepskrachten en dan de mannelijke bewoners. Besluiten waar vrouwen zich sterk voor maken, liggen op het uitvoerend vlak (speeltuin zelf opknappen, inventarisatie van klachten in de nieuwbouwgroep). Vanuit de combinatie van weinig machtsposities, een eerder traditionele roldifferentiatie en een gering machtspotentieel is het ook erg onwaarschijnlijk dat vrouwen een grote invloed op de besluitvorming zouden kunnen hebben.

In de *professionele actieorganisaties* komen twee verschillende patronen voor. In de grotebuurtgroep zijn bijna alle machtsposities in handen van mannen (meest beroepskrachten, en één mannelijke bewoner als voorzitter). In de buurtwinkelgroep, de zorggroep en de bejaardengroep zijn deze posities in handen van vrouwen (meestal bewoners).

In de professionele actieorganisaties is de sfeer onderling, of de onderlinge verhoudingen, veel belangrijker dan in de meer taakgerichte actiegroepen. Beroepskrachten hebben als groep echter ook een taakgericht profiel. Mannelijke beroepskrachten leggen een eerder vrouwelijk accent: ze specialiseren zich op sociaal-emotioneel gebied. De roldifferentiatie tussen bewoners en beroepskrachten is sterk aanzet. Beroepskrachten geven veel meer antwoorden dan bewoners. Vrouwelijke bewoners zijn iets meer met sociaal-emotioneel positieve bijdragen bezig, met consensusvorming en spanningsbeheer; mannelijke bewoners hebben meer interacties in sociaal-emotioneel negatieve zin, en zij houden zich meer bezig met meningsvorming.

De analyse van interpretaties en normen laat zien dat de nadruk in de professionele actieorganisaties ligt op het bereiken van bredere doelen voor de bewoners van stadsvernieuwingsgebieden. Als de organisatiecultuur gekenmerkt wordt door 'professioneel zaakwaarnemen' is het machtspotentieel van beroepskrachten zeer groot. Zij bezitten dan de hulpbronnen deskundigheid, informatie, identiteit en menskracht. Bij de ene professionele actieorganisatie met een afwijkende cultuur, omschreven als 'harmonieuze actieorganisatie', is het machtspotentieel van de beroepskrachten iets minder groot. Voor vrouwelijke bewoners is, door het accent op organisatiegebonden interpretatieschema's, in combinatie met veel voorkomende schema's als zelfontplooiing, het nastreven van een persoonlijke machtspositie in de groep wel aan de orde. Ook wordt hun machtspotentieel positief beïnvloed door de feministische normen die zij hanteren. Door de professionaliteitsnorm die zij tegelijk onderschrijven, ondergraven zij echter weer hun machtspotentieel ten voordele van beroepskrachten. Een dergelijke cultuur leidt er wel toe dat vrouwen nogal wat machtsposities bezetten, maar maakt ook begrijpelijk waarom vrouwen hun machtspotentieel niet voldoende kunnen omzetten in concrete invloed op de besluitvorming.

In de besluitvorming valt het sterkst op dat bijna alle besluiten feitelijk door de beroepskrachten worden genomen. In de grote-buurtgroep en de buurtwinkelgroep hebben de mannelijke beroepskrachten het meest invloed op de besluiten. In de zorggroep en bejaardengroep zijn dat een mannelijke en een vrouwelijke beroepskracht samen. Er is slechts één punt (ook hier weer op het uitvoerend niveau, zie actiegroepen) waar een vrouwelijke bewoner grote invloed op uitoefende: de organisatie van de jaarlijkse huurverhogingsactie.

In de *hervormingsorganisaties* is geen eenduidig patroon van seksedifferentiatie in aantallen leden of bezette posities waar te nemen. Zowel een organisatie met een meerderheid mannen is bij het onderzoek betrokken, als een organisatie met een gelijke verdeling van vrouwen en mannen, en een organisatie met een grote meerderheid vrouwen. Bij de organisatie met een meerderheid mannen, nemen mannen ook alle posities in de bijeenkomsten in.

Er zijn weinig sekseverschillen in de geanalyseerde roldifferentiatie. De hervormingsorganisaties kenmerken zich, vergeleken met de andere typen bewonersorganisaties, door een groter accent op 'vraag'interacties. Er wordt veel getwijfeld, en minder ingestemd of afgekeurd. Mannen en vrouwen verschillen niet zozeer in de aard van hun deelname, als wel in de omvang ervan. Mannen hebben veel meer interacties dan vrouwen. Vrouwen hebben een iets groter aandeel in de meningsvorming.

In de cultuur van de hervormingsorganisaties wordt telkens op andere wijze vorm gegeven aan 'het draaiende houden van de organisatie'. Dat gebeurt soms door de nadruk te leggen op huishoudelijke regelingen, soms door reflectie op doel en strategie. Twee hervormingsorganisaties hanteren een normpatroon met een zeer laag machts potentieel (non-organisaties), de derde organisatie heeft een normpatroon dat meer machtsmogelijkheden biedt (alternatieve organisatie). Gendernormen die eerder traditioneel gekleurd zijn, beperken in twee organisaties het machts potentieel van vrouwen. Vrouwelijke leden van hervormingsorganisaties zelf kenmerken zich door het streven naar persoonlijke autonomie, gecombineerd met soms meer idealistische, soms meer materialistische motivaties. Het machts potentieel van deze vrouwen is gering, vooral door de normen die zij hanteren ('license to dream').

In de besluitvorming hebben mannen en vrouwen in de hervormingsorganisaties ongeveer een evenredig aandeel. Posities zijn hiervoor zeer belangrijk. Het geringe machts potentieel van vrouwen door de nadruk op persoonlijke autonomie, en door een normpatroon als 'license to dream', is blijkbaar in een organisatiecultuur die zich kenmerkt door 'twijfelen', geen belemmering.

Bij de *verzetorganisaties* komt zowel een organisatie voor waar mannen in de meerderheid zijn en posities exclusief door mannen worden bezet, als een organisatie met een meerderheid vrouwen en een gelijke verdeling van posities.

Sekseverschillen naar roldifferentiatie zijn evenals in de hervormingsorganisaties gering. De verzetorganisaties hebben vergeleken met de overige typen bewonersorganisaties een zeer laag aandeel sociaal-emotioneel negatieve interacties. Ook zijn ze minder bezig met spanningsbeheer of met het probleem van sociale integratie. Meningsvorming beslaat dan weer een groter deel van de interacties dan in bijvoorbeeld de professionele actieorganisaties.

In de verzetorganisaties wordt gezocht naar verandering, naar andere vormen van wonen en werken, naar andere manieren om als organisatie te functioneren, naar andere identiteiten. Vanuit dit zoeken ligt het accent sterk op interne discussies, die ook nodig zijn om tot een gedeeld interpretatiekader te komen. Dit - soms voorkomende - gemis aan een gedeeld interpretatiekader is de sterkste belemmering op het machts potentieel van de groepen.

Vrouwelijke leden van de verzetorganisaties lijken in hun interpretatieschema's en normen op de vrouwen uit de hervormingsorganisaties. Op individueel niveau is het machts potentieel niet al te groot. De sterke motivatie richt zich eerder op de eigen persoon dan op de organisatie of op de buitenwereld.

In de besluitvorming komt deels weer het belang van posities naar voren. In de groep waar posities exclusief door mannen worden bezet, heeft vooral de mannelijke voorzitter

de grootste invloed op de besluitvorming. In de andere groep echter is het aandeel van mannen en vrouwen, ondanks het lichte overwicht van mannen bij de posities, gelijk. In deze groep zijn posities iets minder belangrijk. Evenals in de hervormingsorganisaties krijgt het geringe machtspotentieel van vrouwen toch ruimte, niet zoals in de hervormingsorganisaties door de 'twijfelende' groepscultuur, maar door de 'zoekende' cultuur.

8 Kritisch commentaar: bewonersorganisaties als democratiseringsfenomenen

8.1 Democratie en democratisering

In hedendaagse discussies wordt er op gewezen dat twee principes kenmerkend zijn voor een moderne democratie: 'Enerzijds het beginsel dat de soevereine macht door of in elk geval namens het volk wordt uitgeoefend, anderzijds het beginsel dat die macht aan banden is gelegd om de vrijheid van individuele burgers te waarborgen' (Thomassen 1991: 17). Tussen beide beginselen bestaat een spanningsveld dat in verschillende tradities op verschillende wijzen is opgelost. Zo ligt in de collectivistische traditie de nadruk op (politieke) gelijkheid en op volksovereïnt, en staat in de liberale traditie de individuele vrijheid en de rechtsstaat centraal. Ook in normatieve theorieën over politieke participatie zijn de variaties terug te voeren op wat men onder democratie verstaat: vooral de vrijheid van iedere burger om te doen wat hij wil, of juist de gelijkheid van burgers (Aarts en Castenmiller 1991).

In de ontwikkelingstheorie van politieke participatie is massale politieke participatie de enige garantie voor waarlijk democratische besluitvorming. Democratie is in deze theorie idealiter 'directe democratie'. Door deel te nemen aan de politiek drukken burgers hun verbondenheid met het politieke systeem uit en ontwikkelen zij hun persoonlijkheid. Deze theorie sluit goed aan bij de opvatting van democratie als systeem van gelijkheid. In de instrumentele participatietheorie is massale politieke participatie juist ongewenst, omdat het politieke systeem daardoor overbelast kan raken. Deelnemen aan de politiek is een specialistische bezigheid, die bij voorkeur moet worden uitgeoefend door beroepspolitici. Deelnemen aan de politiek is dan gericht op het bereiken van meer specifieke politieke doeleinden.

De term democratisering kan theoretisch meerdere betekenissen hebben, parallel aan de hierboven beschreven verschillende (normatieve) inhoud van de term democratie. Neutraal geformuleerd zou democratisering dan zijn het naar analogie van een politiek democratisch model organiseren van besluitvormings- en verdelingskwesties op bepaalde terreinen. Zoals de term in de jaren zestig en zeventig gebruikt is, verwijst de term echter eerder naar iets als het verhogen van het democratisch gehalte van een bepaalde institutie of systeem. Democratie is dan een continuüm. Er kan sprake zijn van een tekort aan democratie, waarvoor democratisering de oplossing is. De achterliggende normatieve positie is de als ideaaltipe gehanteerde directe democratie.

In de jaren negentig wordt het ideaal van de directe democratie sterk gerelativeerd. Dit ideaal wordt onpraktisch genoemd, en in de moderne, complexe maatschappij

onrealistisch. Het is in een dergelijke samenleving onmogelijk dat alle burgers beschikken over voldoende kennis over alle zaken waarover besluiten genomen moeten worden. 'De associatie van democratie met directe democratie is een doodlopende weg die de ontwikkeling van een moderne democratieconceptie eerder in de weg heeft gestaan dan bevorderd' (Thomassen 1991: 167).

Volgens Daalder zijn de pogingen tot directe democratie in de jaren zestig en zeventig, waartoe hij ook het streven naar directe zelfbestemming en de versterking van de inspraak rekent, weinig succesvol geweest (Daalder 1991: 77). Met directe zelfbestemming doelt Daalder op de eis dat alle betrokkenen direct en gelijkelijk moeten beslissen. Het geringe succes van democratisering is onder andere te wijten aan het feit dat aan de eis van gelijke participatie niet voldaan werd. Daardoor ontstonden ook nieuwe elites.

8.2 Bewonersparticipatie als een mogelijkheid voor directe democratie?

Democratisering is te beschouwen als het klassieke wetenschappelijke en politieke kader waarin bewonersparticipatie in de jaren zeventig en begin jaren tachtig geïnterpreteerd werd (Beck 1974, Nicolas 1979, Korsten 1979, Nelissen 1981 en 1984, Priemus 1981, Turpijn en Veenema 1979).

In de interpretatie van bewonersparticipatie als een vorm van democratisering heeft democratisering de hierboven beschreven en bekritiseerde betekenis van een 'verhoging van het direct-democratische gehalte'. In kringen van sociale wetenschappers stond men democratisering voor als een proces van gelijkere verdeling van macht. Democratisering is dan een proces waarbij de minder invloedrijken in een sociaal verband meer invloed krijgen op de besturing van dat verband (Lammers 1970). In dit kader werd niet zozeer gesproken van directe democratie, als wel van participatiedemocratie of basisdemocratie. Het participatie- of basisdemocratiemodel erkent wel het bestaan van de formele vertegenwoordigende organen, maar acht vooral invloed van bewoners op beleid via inspraak of participatie van belang. Ook is er aandacht voor leerprocessen als gevolg van deelname, waardoor volgende participatieprocessen positief kunnen worden beïnvloed. In dit model wordt representatieve deelname van bevolkingscategorieën, vooral van categorieën die doorgaans ondervertegenwoordigd zijn in de besluitvorming, van belang geacht. Beleid krijgt een hogere kwaliteit als het meer in overeenstemming is met wat bewoners willen. Het beoogde effect van inspraak is dan een verhoging van de kwaliteit van de besluitvorming door een betere aansluiting met wensen en behoeften van bewoners en, verdergaand, de emancipatie van bepaalde bevolkingsgroepen (De Kleijn 1978). In dit model is dus sprake van een direct-democratische aanvulling op de representatieve democratie.

Empirische studies naar de mate van democratisering bij inspraak of participatie door bewoners komen tot een verschillend oordeel, mede doordat ze zeer verschillende vragen stellen. Het accent is vooral op twee vragen komen te liggen: Hebben bewoners werkelijk invloed gehad in het inspraak of participatieproces? Hebben bewoners in

gelijke mate deelgenomen?

Er zijn weinig empirische gegevens over de feitelijke invloed van bewoners in inspraak en participatie. Korsten concludeert, over inspraak op provinciaal niveau, dat feitelijk de invloed van inspraakresultaten beperkt is geweest, en de invloed van de rijksoverheid dominant. Ook een peiling onder insprekers liet zien dat een meerderheid de invloed gering, tamelijk gering of afwezig acht. Volgens Korsten zou, met betrekking tot het ene hoofdonderwerp van inspraak (alternatieve voorontwerpen voor een streekplan) 'meer gesproken kunnen worden van een gerealiseerde psychologische participatie (in de zin van de acceptatie van beslissingen) dan van een situatie van gerealiseerde feitelijke participatie (inbreng van burgers en verbetering van de kwaliteit van beleid)' (Korsten 1979: 397). Met betrekking tot het tweede hoofdonderwerp van inspraak (de hoofdwegestructuur) leverde inspraak geen betekenisvolle bijdrage aan democratisering (in welke zin dan ook).

Onderzoek naar bewonersinvloed in Amsterdam levert gegevens op over gepercipieerde invloed. Over de mogelijkheden tot beleidsbeïnvloeding in bewonersorganisaties zegt 27% (zeer) tevreden te zijn, 31% (zeer) ontevreden en 42% weet het niet (Nauta 1986). De vraag of bewoners in gelijke mate deelnemen aan inspraak is in meerdere onderzoeken aan de orde gesteld. In onderzoeken uit de jaren zeventig kwam telkens naar voren dat bepaalde bevolkingscategorieën meer deelnemen dan andere (Clijnen 1972, Geerlings 1971, Pouwels 1975)¹⁰. Dit verschijnsel werd in later onderzoek bevestigd.

Korsten wees er op dat bij inspraakprocedures op provinciaal niveau geen sprake is van gelijke participatie van burgers. De selectieve deelname leidt echter niet tot vertekening van de inspraakresultaten (Korsten 1978: 66). Van der Tuuk concludeert voor het lokale niveau eveneens dat selectieve deelname aan inspraakprocedures niet van invloed is op de representativiteit van de resultaten (Van der Tuuk 1982). Er is enige consensus dat bewonersparticipatie niet heeft geleid tot het 'gelijkelijk' deelnemen van bewoners. Een dergelijke directe democratie lijkt echter ook niet meer noodzakelijk, als het belang van representatieve resultaten voorop wordt gesteld.

Uit onderzoek in Amsterdam komt naar voren dat bewoners wel in grotere mate deelnemen aan activiteiten van bewonersorganisaties dan aan politieke partijen (30% tegen 3%) (Nauta 1986). Een dergelijke omvang van de participatie wordt ook voor de renovatie in Rotterdam genoemd. Van de 100.000 bewoners die aan verbeterde huisvesting zijn geholpen, heeft 30% aan inspraak meegedaan (De Kleijn 1989: 6). Dergelijke cijfers doen vermoeden dat bewonersparticipatie in ieder geval een relatief toegankelijke vorm van politieke participatie is.

Ook Nelissen is positief over de mogelijkheden van democratisering, in een analyse van zestien case-studies in Westeuropese landen. Het gaat daarbij om participatie-experimenten bij stadsvernieuwingprojecten. Hij stelt dat 'deze participatie-experimenten een duidelijke indicatie zijn voor een nieuwe, zich vormende lokale besluitvormingsstructuur, en dat een reconstructie van het bestaande systeem moet doorgaan om zodoende een vreedzame overgang naar een semi(in)directe democratie van de eenentwintigste eeuw mogelijk te maken' (Nelissen 1981: 38).

Ondanks alle kritische geluiden is het normatieve kader van de participatiedemocratie,

met het bijbehorende optimisme, terug te vinden tot eind jaren tachtig (Meijer 1989).

Als democratisering, in de betekenis die het in de sociologie van bouwen en wonen had in de jaren zeventig en de vroege jaren tachtig, voor dit onderzoek als theoretisch kader gehanteerd zou zijn, zijn de bijbehorende onderzoeksvragen eenvoudig te formuleren. De vragen zijn dan: hebben bewoners in de loop van dit proces *meer macht* verworven? Hebben zij *zelf en gelijkelijk* beslist over hun directe omgeving? De vraag naar de macht van bewoners zal eerst op het niveau van de organisaties beantwoord worden. Hebben de bewonersorganisaties (meer) macht verworven? Deze vraag komt aan de orde in 5.8.3.

Op basis van de gegevens uit het hier gepresenteerde onderzoek kan niet worden nagegaan of er sprake is van selectieve participatie. Wel kan de vraag beantwoord worden of de deelnemende bewoners 'gelijk' hebben deelgenomen aan de groepen. Is er sprake van gelijkwaardige participatie van mannen en vrouwen, bewoners en beroepskrachten, of zijn de interne machtsverhoudingen asymmetrisch? Deze vraag wordt beantwoord in 5.8.4. De antwoorden op de vragen naar de macht van bewoners en de 'gelijke' deelname van bewoners leiden tot een conclusie in de aansluitende paragraaf. Is er sprake van directe democratie in bewonersorganisaties?

Daarna komt de vraag aan de orde of een theoretisch kader dat in minder normatieve zin van democratie was uitgegaan interessantere vragen of antwoorden had opgeleverd. In de slotparagraaf wordt duidelijk wat de meerwaarde is van het in dit onderzoek gehanteerde meer formele theoretisch kader.

8.3 Meer macht van bewonersorganisaties?

De vraag 'Hebben de bewonersorganisaties in de onderzochte periode bereikt dat hun macht vergroot, gehandhaafd of verkleind werd?' zal beantwoord worden door te verwijzen naar de conclusies van de analyse van de besluitvorming in de groepen (zie paragraaf 5.4).

Voor de *actiegroepen* is geconcludeerd dat er in de onderzochte periode geen sprake is geweest van een verschuiving of zelfs maar beweging in de machtsbalans tussen bewoners en autoriteiten als gemeente en woningbouwverenigingen. De groepen zijn er niet in geslaagd meer macht te verwerven. Voor de *professionele actieorganisaties* is de conclusie gelijkkluidend. Hierbij moet uiteraard aangetekend worden dat de 'beginpositie' voor actiegroepen in Nijmegen en bewonersorganisaties in Rotterdam niet gelijk was. De 'betere' machtspositie van de Rotterdamse organisaties lijkt er echter niet toe te leiden dat in de onderzochte periode op 'punten' een beter resultaat wordt bereikt.

Bij de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* zijn de conclusies het moeilijkst te trekken. De beide woongroepenverenigingen, die zelfbeheer kennen, handhaven hun autonomie in de onderzochte periode. Ook de kraakgroep is als redelijk succesvol te beschouwen. De woonwerkplandgroep slaagt er niet in de 'illegale' autonomie om te zetten in een legale autonomie, maar is er wel in geslaagd de voorwaarden voor het bereiken van zo'n status in de toekomst overeind te houden. Slechts de voorlichtingsgroep bereikt

helemaal niet wat de groep wil bereiken

Het geconstateerde verschil tussen actiegroepen en professionele actieorganisaties enerzijds en hervormings- en verzetsorganisaties anderzijds loopt parallel met de constatering in hoofdstuk 2 dat de eerste groepen te rekenen zijn tot de heteronome huisvestingszone, dat wil zeggen dat het gaat om groepen die afhankelijk zijn van wetten, voorschriften en regels die door anderen (overheden en andere professionele lagen) zijn opgesteld, en dat de laatste eerder te rekenen zijn tot de autonome huisvestingszone, dat wil zeggen dat zij zich zelf besturen en een zekere zelfstandigheid en onafhankelijkheid hebben en zichzelf wetten, regels en/of voorschriften geven (Turpijn 1987) Dat betekent dat de eerste groepen om iets te kunnen bereiken iets van anderen gedaan moeten krijgen, terwijl de tweede in principe zelf meer macht heeft

De actiegroepen en professionele actieorganisaties slagen daar in de onderzochte periode niet in Er is geen sprake van een democratiseringsproces in de zin van directe invloed op besluiten De groepen lijken te blijven steken in het proberen te creëren van voorwaarden voor stappen in de richting van een grotere invloed

Bij de hervormings- en verzetsorganisaties lijkt de vraag naar een democratiseringsproces misschien minder van toepassing Gaat het in de woongroepenbeweging en de kraakbeweging immers niet om groepen die zeer autonoom zijn? Werkelijke autonomie is hetzelfde als directe zelfbestemming Maar zijn de hervormings- en verzetsorganisaties werkelijk autonoom?

De kraakbeweging was ten tijde van het onderzoek bezig met een legaliseringsproces In dit proces van illegale autonomie naar legale autonomie, wordt gestreefd naar het vermijden van een te grote toename van regels die door overheden en professionals gesteld worden Zowel de kraakgroep als de woonwerkplandgroep formuleren echter geen duidelijke eisen om het risico van een grotere afhankelijkheid van wetten, regels en voorschriften te beteugelen Beide groepen zetten stappen in de richting van de door hen geformuleerde doelen Tegelijk voorkomen ze echter niet dat de macht die ze nu hebben in de toekomst sterk wordt beknot Hier is dus sprake van een omgekeerde beweging, er is geen democratiseringsproces, maar een proces van toenemende beheersing door de overheid

De woongroepenverenigingen zijn niet betrokken bij een dergelijk proces Zij zijn 'eigen huisbaas', en daar verandert in de onderzochte periode niets aan Successen op het terrein van de interne organisatie (bijvoorbeeld het vaststellen van een huishoudelijk reglement, of reorganisatie als oplossing voor interne problemen) zijn een element van machtshandhaving Bij dit positieve oordeel over de woongroepenbeweging moeten twee kanttekeningen gemaakt worden (zie ook 5.2) Allereerst is de keuze voor het kopen van huizen voor woongroepen door de verenigingen in sterke mate het gevolg van de onwil van verhuurders om woningen te verhuren aan groepen De sterke autonomie van de woongroepenverenigingen is voor een groot deel dus het gevolg van een negatieve keuze Ze zouden het eigenlijk beter vinden als er huurwoningen beschikbaar waren voor woongroepen Bij de leden van deze verenigingen tekent zich daarnaast ook een scheiding af tussen diegenen die de nadruk leggen op 'groepswoon' als ideaal, en diegenen die het 'eigen huisbaas' zijn eerder centraal stellen Vanuit deze dynamiek is het moeilijk te voorspellen of zich ook bij de woongroepenverenigingen een soortgelijk

proces zal voordoen als bij de kraakbeweging

Een tweede kanttekening betreft de sterke mate van persoonlijke financiële afhankelijkheid van de staat van veel leden van woongroepenverenigingen. In welke mate dit doorspeelt werd duidelijk in de succesvolle pogingen een antwoord te bedenken op de voordeurdelerskorting. Deze korting is alleen van toepassing op personen die voor hun inkomen afhankelijk zijn van de bijstand. Indien bijstandsafhankelijke personen met meerdere personen in één pand samen woonden, zonder een zelfstandige huurrelatie of zelfstandige voorzieningen, werden zij op hun inkomen gekort. De woongroepenbeweging heeft, gezien het grote aantal uitkeringsgerechtigden onder haar leden, snel actie ondernomen om hun eigen juridische status zo te wijzigen dat de voordeurdelerskorting op hen niet van toepassing was. Dit leidde echter wel tot een complexere juridische structuur, en tevens tot een verdere formalisering van de verenigingen. De slag is gewonnen, maar uit het voorbeeld wordt duidelijk dat deze meer autonome huisvestingsvorm ook gevaar loopt vanuit niet zo voor de hand liggende hoek. De woongroepenbeweging moet, kortom, om de eigen macht te handhaven, niet alleen een goedlopende interne organisatie zien te houden, maar ook alert blijven op allerlei ontwikkelingen die de bestaansvoorwaarden zouden kunnen aantasten. Wat dit laatste betreft zijn ze ook wel degelijk gedwongen te reageren op 'door anderen gestelde regels'. Hun autonomie is dus beperkt en loopt in feite constant gevaar.

8.4 Machtverhoudingen in bewonersorganisaties

De vraag die in deze paragraaf beantwoord wordt, sluit aan bij de kwestie van de 'gelijkelijke' deelname aan de bewonersorganisaties. Het gaat dan niet om de vraag of er sprake is van selectieve deelname, maar om de vraag of er sprake is van machtsposities en machtsmechanismen waardoor bewoners in het algemeen of vrouwen in het bijzonder niet 'gelijkelijk' deelnemen.

In de *actiegroepen* is de samenstelling zodanig dat in de helft van de groepen een meerderheid mannen is. In twee groepen zijn de aantallen vrouwen en mannen ongeveer gelijk. In één geval is er een meerderheid vrouwen (drie vrouwen, een man). De vrouwelijke leden van de actiegroepen nemen in redelijke mate deel aan de discussies, maar ze bezetten geen machtsposities en hebben op belangrijke besluiten weinig invloed. Besluiten worden meestal voorgesteld en afgerond door de beroepskrachten. Opvallend is wel dat het uitzonderlijke ter discussie stellen van het intern democratisch functioneren van de groep door vrouwen gebeurt (en succesvol is).

De beide organisatieculturen die in de actiegroepen voorkomen, buurtstrijd en belangenbehartiging in de buurt, leggen het accent op het bereiken van iets voor de buurt. Machtsprocessen in de groep zelf krijgen daardoor weinig aandacht. Buurtstrijd is een organisatiecultuur die goed aansluit bij de democratiseringsprincipes. Belangenbehartiging in de buurt legt eerder een instrumenteel accent. In beide culturen hebben beroepskrachten de beste papieren in termen van kennis en vaardigheden. De vrouwelijke leden interpreteren hun deelname ook als buurtstrijd, en ze verwijzen deels naar principes van directe democratie. Dit interpretatiekader biedt mogelijkheden voor

het nastreven van macht als groep Normen gaan niet direct over democratie, maar wel over de voorwaarden ervoor inzet, goede relatie tot de achterban, professionaliteit, evenwichtige verhouding tussen bewoners en beroepskrachten

Bij de *professionele actieorganisaties* komen twee patronen voor In één groep bestaat de groep bewonersleden exclusief uit mannen In drie groepen is een meerderheid vrouwen of een gelijk aantal vrouwelijke en mannelijke bewonersleden De verdeling van de beroepskrachten is (ongeveer) gelijk of exclusief vrouwelijk In de ene organisatie, waar geen vrouwelijke bewoners lid zijn, zijn de machtsposities bijna exclusief in handen van mannen (beroeps en bewoners) In de drie overige groepen zijn alle machtsposities in handen van vrouwen Verschillen in interactiefrequentie lopen hiermee parallel Qua invloed op de besluitvorming is niet het sekseverschil dominant, maar het verschil tussen beroepskrachten en bewoners Bijna alle besluiten worden feitelijk door beroepskrachten genomen Dit zijn dan iets vaker de mannelijke beroepskrachten Als bewoners bij uitzondering grote invloed uitoefenden zijn het wel vrouwelijke bewoners Het gaat dan ook incidenteel om het intern democratisch functioneren

Drie professionele actieorganisaties hebben een cultuur van bredere belangenbehartiging door zaakwaarnemers De rol van zaakwaarnemers wordt gespeeld door beroepskrachten, bewoners hebben de rol van vrijwilligers De organisaties hebben enigszins het karakter van een service-verlenende instelling Vrouwelijke leden plaatsen de organisatie centraal in hun interpretatiekader Zij leggen in hun normen tevens de nadruk op het democratische karakter van de organisatie Zij zijn van daaruit eerder gericht op het nastreven van een machtspositie in de organisatie dan de vrouwen uit de actiegroepen Bij *hervormingsorganisaties* lijkt er een directe relatie te liggen tussen getalsverdeling in de groepen en de verdeling van machtsposities Waar mannen in de meerderheid zijn, bezetten ze de machtsposities, waar de aantallen gelijk verdeeld zijn, of waar een meerderheid vrouwen is, zijn de machtsposities ongeveer gelijk verdeeld over de geslachten In de woongroepenverenigingen zijn aan het einde van de onderzochte periode alle formele posities in handen van vrouwen Het aandeel van mannen en vrouwen in de besluitvorming is relatief gelijk In bijna alle groepen hebben mannen een hogere interactiefrequentie dan vrouwen

In de cultuur van de hervormingsorganisaties staat het draaiende houden van de organisatie centraal Slechts bij een groep is een duidelijk normpatroon aanwezig, met een nadruk op professionaliteit, solidariteit en alternatieve zakelijkheid De overige twee groepen hebben eigenlijk geen groepsnormen Voor vrouwelijke leden is persoonlijke autonomie belangrijk, naast meer materialistische zaken als eigen-belang en woonbelang In deze groepen ontbreekt de politieke dimensie voor de meeste vrouwelijke leden totaal

Bij de *verzetsorganisaties* bestaat een groep in meerderheid uit mannen, en de andere groep in meerderheid uit vrouwen De verdeling van machtsposities is iets schever dan deze getalsverhoudingen Waar mannen in de meerderheid zijn, worden alle machtsposities door mannen bezet, waar vrouwen in de meerderheid zijn, worden posities evenredig door mannen en vrouwen bezet In de kraakbeweging hebben mannen in de ene groep een grote tot zeer grote invloed In de andere groep tekent zich geen verschil af tussen vrouwen en mannen

In de cultuur van de verzetsorganisaties staat het zoeken naar verandering centraal. Het kan gaan om maatschappelijke verandering, verandering in de organisatie, of persoonlijke verandering. Het accent komt soms erg op interne discussies te liggen. Bij de vrouwelijke leden is het zoeken naar een (andere) identiteit sterker dan het leggen van een accent op politieke verandering of verandering in de organisatie.

De machtspositie van vrouwen in bewonersorganisaties blijkt dus voor de groepen die betrokken waren bij dit onderzoek te verschillen naar type groep.

De machtspositie van vrouwen in actiegroepen is gering, ook al gaat dit niet altijd gepaard met een geringe deelname van vrouwen qua aantallen en qua deelname aan de discussies. Bij de professionele actieorganisaties varieert de machtspositie van vrouwen met de omvang van de deelname van vrouwen. Een groot of gelijk aantal vrouwelijke bewoners en beroepskrachten lijkt een belangrijke factor voor een steviger machtspositie van vrouwen. De machtspositie van bewoners, zowel mannelijke als vrouwelijke, is echter problematisch door de dominerende positie van de beroepskrachten. Bij de hervormings- en verzetsorganisaties is de machtsbalans tussen mannen en vrouwen sterk gerelateerd aan de getalsverhoudingen. In groepen met veel vrouwen is hun machtspositie redelijk. In groepen met een meerderheid mannen lijkt de machtsbalans naar de kant van mannen door te slaan.

8.5 Bewonersorganisaties een vorm van directe democratie?

Vanuit deze conclusies kunnen dan nu de hiervoor gestelde deelvragen, namelijk de deelvraag naar de machtsbalans en eventuele veranderingen erin op het niveau van de onderscheiden types bewonersorganisaties, en de deelvraag naar de machtsbalans (en de veranderingen daarin) van vrouwen binnen die organisaties aan elkaar gerelateerd worden. Telkens gaat het om de vraag: is er sprake van democratisering?

Wat de *actiegroepen* betreft is geconcludeerd dat deze er niet in geslaagd zijn (meer) macht te veroveren. Binnen dit type organisaties hebben vrouwen geen machtspositie. Er is sprake van dominantie van subgroepen over andere subgroepen (beroeps en mannen versus vrouwen). Het handelen van bewoners in actiegroepen blijkt geen bijdrage te leveren aan 'democratisering'.

Ook voor de *professionele actieorganisaties* is geconcludeerd dat zij er niet in geslaagd zijn in de onderzochte periode meer macht te veroveren. Wel hadden zij in de voorgaande periodes al een betere uitgangspositie als organisatie opgebouwd. Deze betere machtspositie leidde echter niet tot een hogere score op 'punten'. Binnen de organisaties hadden vrouwen soms een goede machtspositie. Beroepskrachten zijn echter veel machtiger dan bewoners. De potentiële machtspositie van vrouwelijke bewoners wordt in feite op twee manieren ingeperkt door de dominantie van (mannelijke en vrouwelijke) beroepskrachten, en door de onmacht van de organisaties. Het handelen van bewoners in professionele actieorganisatie blijkt in de praktijk geen bijdrage te leveren aan de democratisering. Er zijn wel enkele voorwaarden voor zo'n proces aanwezig, maar die worden teniet gedaan door het professionaliseringsproces en door de geringe

feitelijke macht van de organisaties.

De *verzetsorganisaties* bevonden zich ten tijde van het onderzoek in een proces van illegale autonomie naar legale autonomie. De groepen zetten stappen in de richting van dat doel, maar ze zijn er niet op gericht te voorkomen dat de macht die ze nu hebben in de toekomst door wetten, regels en voorschriften beknot zal worden. Op het niveau van de groepen is dus geen sprake van een democratiseringsproces, maar van een beheersingsproces. Binnen deze groepen hebben vrouwen soms een redelijke machtspositie en een evenwichtig aandeel in de besluitvorming, als de getalsverhoudingen in hun voordeel zijn.

Bij de *hervormingsorganisaties* slagen de woongroepenverenigingen er in om de machtspositie die ze hadden te handhaven door een goedlopende interne organisatie te houden en door alert te blijven op bedreigende maatschappelijke ontwikkelingen. De voorlichtingsgerichte koepelgroep slaagt daar niet in. In de woongroepenverenigingen hebben vrouwen tevens een stevige machtspositie. Hier is niet zozeer sprake van een democratiseringsproces omdat het gaat om groepen in de 'autonome' sector. Het is echter geen geringe prestatie van deze groepen om hun positie in deze sector te behouden. Belangrijke kanttekening hierbij is dat de 'zeggenschap' van deze groepen zich niet uitstrekt tot gebieden buiten de woning. Woonomgeving, stedelijke inrichting en beheer zijn terreinen die buiten het perspectief en de zeggenschap van deze groepen vallen. In dat opzicht hebben ze een positie vergelijkbaar met individuele eigenaars-bewoners, maar dan in groepsverband, met de mogelijkheid voor andere leefvormen en zonder financiële drempel. De hervormingsorganisaties zijn eigenlijk ook gericht op de heteronome sector (het verhuren van groepswoningen door reguliere instellingen), maar zij slagen er niet in deze doelstelling om te zetten in beleid.

De samenvattende conclusie is dat de stelling van Meijer en die van Nelissen dat bewonersorganisaties een vorm van directe democratie zijn dan wel dat participatie de voorbode is van een nieuwe lokale democratie, nauwelijks opgaat. Er is geen sprake van democratisering. Dat geldt dan niet alleen voor wat betreft het functioneren van de organisaties naar buiten toe, maar ook voor het functioneren binnen deze organisaties (Meijer 1989, Nelissen 1981).

8.6 Democratie als theoretisch kader

De vragen die in de voorgaande paragrafen gesteld zijn, lijken erg normatief getint. De vraag of er sprake is van democratisering is echter niet om normatieve redenen gesteld, maar als eerste peiling voor de vraag naar de geschiktheid van democratisering als theoretisch kader. Het blijkt dat de gestelde vraag in ieder geval beantwoord kan worden. Het handelen van (leden van) bewonersorganisaties kan dus voor een deel door middel van dat begrip beschreven worden. Levert het ook inzicht op? Om dit na te gaan vergelijken we de 'theoretische' problemen die voor de directe democratie beschreven zijn met de problemen die zich in de onderzochte organisaties bleken voor te doen.

Directe democratie is vooral onpraktisch, onrealistisch en onwenselijk omdat: burgers

niet over voldoende kennis beschikken om overal beslissingen over te kunnen nemen (Thomassen 1991), burgers nooit in gelijke mate deelnemen (Irwin 1979, Daalder 1991), deelname van allen fysiek onmogelijk is (Dahl 1979), respect voor de vrijheid slecht ontwikkeld is, de mogelijkheid van autonome groepen in een complexe, interdependente maatschappij wordt overschat (Daalder 1991)

Daalder concludeert dan ook dat er weinig overgebleven is van de hoge verwachtingen die men over directe democratie had in de jaren zestig en zeventig 'Wat bleef was slechts de gedachte aan participatie als democratisch opvoedingsinstrument, plus een scherper oog voor het nut van kleinschaligheid' (Daalder 1991: 77). Toch zien sommigen meer positieve mogelijkheden. Zo ziet Ringeling participatie van burgers in inspraakprocedures als 'een manier om de macht van de bureaucratie tegen te gaan' (Ringeling 1991: 268).

Dat burgers over onvoldoende kennis beschikken is in de onderzochte bewonersorganisaties soms scherp naar voren gekomen. Het is de belangrijkste reden waarom deskundigen zijn toegevoegd aan de professionele actieorganisaties. Hoewel de deskundigen hun kennis overdragen door vorming en scholing van bewoners, is het gevolg van de introductie van deskundigen niet dat burgers daarna over voldoende deskundigheid kunnen beschikken. De kennis van de deelnemers wordt verhoogd, maar ook de normen over de vereiste kennis. In dit proces blijft ongelijkheid bestaan tussen bewoners en beroepskrachten. Deze ongelijkheid wordt in macht vertaald. Professionalisering is dus geen oplossing voor het probleem van de onvoldoende kennis van de burger. Professionalisering creëert een nieuw ongelijkheidsprobleem. Het professionaliseringsproces leidt niet zozeer tot een 'professioneel democratisch ritueel', maar eerder tot het ontstaan van een gedeconcentreerde bureaucratische ambtelijke dienst waarvoor de naam bewonersorganisatie niet meer verwijst naar bewoners in letterlijke zin (overigens in een soortgelijk proces als veel woningcorporaties hebben doorgemaakt).¹¹

In de professionele actieorganisaties nemen beroepskrachten bovendien de rol van zaakwaarnemers op zich, waardoor de mogelijkheid van directe democratie definitief verdwijnt. De organisaties zijn steeds minder met directe zelfbestemming en steeds meer met belangenbehartiging bezig. Het accent verschuift van expressieve vormen van participatie naar instrumentele vormen. Door het gebrek aan democratische procedures worden de belangen van minderheden inderdaad soms geschaad, bijvoorbeeld de belangen van eigenaar-bewoners en middenstanders.

In dit onderzoek is ook gebleken dat burgers niet in gelijke mate deelnemen. Het probleem is echter niet beperkt tot selectieve deelname (Hierover levert het onderzoek overigens geen gegevens op). Er is ook een probleem in de ongelijke machtsverhoudingen in de groepen. Het eerste aspect daarin is de macht van beroepskrachten, een tweede is de asymmetrische machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. De machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen is niet alleen het gevolg van directe verschillen in de beschikking over hulpbronnen, maar is ook op meer indirecte wijze stevig ingebed in betekenis en normering op groeps- en individueel niveau. Betekenis en normering over gender zijn hier onderdeel van. Het effect van deze cultuurfactor wordt versterkt doordat de meeste groepen niet expliciet stemmen om besluiten te nemen, maar impliciet beslissen door 'stilzwijgende meerderheid'.

Voor de actiegroepen en de professionele actieorganisaties zou massale participatie inderdaad een fysiek probleem vormen. Bij de hervormings- en verzetsorganisaties is dit probleem echter niet aan de orde. Hier zijn geen fysieke belemmeringen voor directe zelfbestemming. Deze groepen hebben eerder met het door Daalder geschetste probleem te maken dat het moeilijk is om de autonomie van een kleine groep te bewaren in een complexe maatschappij. Dit laatste probleem is één van de belangrijke oorzaken van de afwezigheid van democratisering in deze groepen. Voor het lage intern-democratische gehalte zijn ook eerder beschreven problemen van onvoldoende kennis, ongelijke deelname en gebrekkige procedures verantwoordelijk.

De resultaten van het onderzoek laten zien dat het uitgangspunt van Ringeling, dat participatie (zoals in inspraakprocedures) een tegenwicht kan vormen tegen de macht van de bureaucratie, nauwelijks houdbaar is. Niet alleen in de professionele actieorganisaties, maar ook in de meer autonome hervormings- en verzetsorganisaties, leiden pogingen om de mogelijkheden tot directe participatie te verbeteren of te behouden telkens weer tot formalisering en professionalisering. De aldus ontstane professionals of formelere organisaties zijn het begin van nieuwe bureaucratische structuren en geenszins een tegenwicht ervoor.

Positieve effecten als persoonlijkheidsontwikkeling en ervaring in democratische vaardigheden en procedures komen wel voor. Deels gaat het daarbij om leereffecten, die goed aansluiten bij de ontwikkeling tot mondige burger. Voor een ander deel is persoonlijkheidsontwikkeling echter net alleen een gevolg, of een middel om steeds volwaardiger te participeren, maar eerder een doel op zichzelf. Vooral voor de deelnemende vrouwen uit de hervormings- en verzetsorganisaties is dit aspect heel belangrijk.

De conclusie van deze paragraaf is dat democratisering als theoretisch kader niet alleen geschikt is om een aspect van de bewonersorganisaties te beschrijven, maar dat het begrippenkader eromheen ook inzicht oplevert in de processen waarin de groepen, en de deelnemers eraan verwickeld zijn. Slechts op een punt doet zich een frictie voor. Persoonlijkheidsontwikkeling, een belangrijk interpretatieschema, heeft voor sommige deelnemers een fundamentele betekenis, die moeilijker te begrijpen valt vanuit de ontwikkelingstheorie van politieke participatie. Over meer zaken die beter te begrijpen zijn in het kader van de gehanteerde formele theorie van Giddens, gaat de slotparagraaf.

8.7 Meer dan een politiek van gelijkheid alleen

Kern van het betoog in deze paragraaf is dat democratisering een betekenis is, die geen recht doet aan de verschillende betekenissen die het handelen van de (vrouwelijke) leden voor henzelf heeft. Een benadering die probeert recht te doen aan deze 'subjectieve' betekenissen, komt tevens uit bij een ander interpretatiekader dan democratisering.

Voor de vrouwelijke leden van de *actiegroepen* staat de buurt in sociale en zakelijke zin centraal, samen met maatschappelijke strijd en solidariteit. Voor deze vrouwen ligt de

betekenisgeving wel dicht tegen democratisering aan Deze vrouwen handelen vanuit een perspectief op deelname aan een democratiseringsproces Zij willen, als sociale gemeenschap, meer te zeggen hebben over hun omgeving

Voor de vrouwelijke leden van *professionele actieorganisaties* krijgt het handelen vooral betekenis in de verhouding van het individu tot de organisatie, waarbij het nastreven van eigen belang, positie gebonden denken en verzakelijking kenmerkend zijn Deze betekenisgeving lijkt veraf te liggen van democratisering, en lijkt eerder passend voor leden van een arbeidsorganisatie Deze betekenisgeving op individueel niveau maakt ook het nastreven van carrières mogelijk Vrouwelijke bewoners kunnen via deeltijdstudie en stages de overstap naar het professionele kader maken Deze vrouwen handelen vanuit het perspectief van deelname aan een proces van het ontstaan van nieuwe ambtelijke diensten, een bureaucratiseringsproces

Voor de vrouwelijke leden van de *hervormings-* en *verzetsorganisaties* ligt de betekenis van hun handelen vooral in een ver doorgevoerde gerichtheid op het zelf, waarbij de organisatie een adequate lokatie is voor de problematische strijd met het zelf Aansluitend bij de voor hen typerende betekenisgeving valt hun handelen beter te beschrijven als een 'rite de passage' in een daartoe bij uitstek geschikte ruimtelijke context Door de verschillende posities van enerzijds de woongroepenbeweging, anderzijds de kraakbeweging treden tussen beide bewegingen wel verschillen op, maar voor beide types lijkt democratisering niet het juiste kader om duidelijk te maken waarom mensen zich daarin inzetten

In zijn recente werk over *Modernity and self-identity* geeft Giddens een schets van nieuwe politieke kwesties die samenhangen met het laat-moderne karakter van de huidige Westerse samenleving (Giddens 1991) In zijn visie hoort bij de overgang van een moderne naar een laat-moderne samenleving ook een verschuiving van 'emancipatory politics' naar 'life politics' Emancipatory politics is dan 'a generic outlook concerned above all with liberating individuals and groups from constraints which adversely affect their life chances' (Giddens 1991: 210) Centrale waarden zijn rechtvaardigheid, gelijkheid en participatie Democratisering past dus in het kader van 'emancipatory politics' Macht is in dergelijk kader hiërarchisch, gedefinieerd als de mogelijkheid 'to exert his will over others' Dit werd in de vorige paragrafen duidelijk De vraag wie de macht had is in het kader van democratisering een centrale vraag Het doel van emancipatie is dat individuen en groepen in staat zijn tot vrij en onafhankelijk handelen Welke keuzes zij feitelijk maken, maakt niet uit, als zij hun keuzes maar zelf in vrijheid hebben gemaakt

Life politics gaat wel over de keuzes die gemaakt worden, en veronderstelt daarmee emancipatie Life politics brengt morele en existentiële vragen terug op de agenda 'Questions on how we should live our lives in emancipated social circumstances' (p. 224) Wat deelnemen aan een hervormings- of verzetsorganisatie betekent kan in dit kader wel begrepen worden Een 'inner authenticity', gedefinieerd als 'a framework of basic trust by means of which the lifespan can be understood as a unity against the backdrop of shifting social events' (p. 215), is nodig om de morele vragen aan te kunnen die horen bij de laat-moderne tijd De als egocluster getypeerde interpretatie-

schema's van hervormings- en verzetsorganisaties, en de gelijktijdige nadruk op autonomie, wijzen erop dat er gewerkt wordt aan het totstand brengen van een authentiek zelf. Dit is echter geen a-politieke tendens, maar een voorwaarde voor een nieuwe politiek. Ook het bij alle typen bewonersorganisaties voorkomende interpretatieschema zelfontplooiing wijst in deze richting. Van enige aandacht voor morele vragen, hetzij rond identiteit, hetzij rond door Giddens genoemde zaken als ecologie of reproductie is echter nergens sprake.

De conclusie is dat democratisering als theoretisch kader een te smal keurslijf zou zijn geweest voor deze studie. Deze conclusie is echter niet alleen gebaseerd op de overwegingen in deze paragraaf. In eerdere kritische commentaren is nagegaan of een bepaald theoretisch kader adequaat had kunnen beschrijven of verklaren wat als resultaat uit dit onderzoek naar voren is gekomen. Telkens is aangetoond dat wezenlijke bevindingen van het onderzoek niet in één van deze kaders begrepen kon worden. Aan het gebruik van een formele theorie als de structuratietheorie van Giddens kleefte uiteraard het bezwaar dat de resultaten van het onderzoek niet inhoudelijk kunnen worden beschreven of verklaard. In die zin zijn de drie theoretische kaders die in de kritische commentaren behandeld zijn, een noodzakelijke aanvulling gebleken.

6 Macht en gender

1 Inleiding

Na de beschrijving van de resultaten van het onderzoek, en de beantwoording van de onderzoeksvragen in de vorige hoofdstukken, wordt in dit laatste hoofdstuk teruggegaan naar de meer abstracte vragen van de probleemstelling (zie p. 6/7). Deze vragen worden hierna, in de paragrafen 6.2 en 6.3 beantwoord. Daarna volgt de epiloog, een reflectie op de merites van het hier gepresenteerde onderzoek voor de discussie over de theoretische verbinding tussen macht en gender.

2 Participatie van vrouwen in bewonersorganisaties

Wat doen vrouwen in bewonersorganisaties en waarom doen ze dat? Deze eerste vraag van de probleemstelling is op meerdere manieren beantwoord. Allereerst heeft het onderzoek gegevens opgeleverd over de mate waarin vrouwen deelnemen aan bewonersorganisaties. Uit de gegevens van de inventarisatie blijkt dat de mate waarin vrouwen participeren in bewonersorganisaties sterk verschilt per type organisatie. In de professionele actieorganisaties (Rotterdam) en de hervormingsorganisaties (Nijmegen) zijn vrouwen zelden in de minderheid. Deze organisaties hebben veel tot zeer veel vrouwelijke leden. De beroepskrachten in de professionele actieorganisaties zijn overwegend mannen. In de actiegroepen (Nijmegen) is de participatie van vrouwen veel lager. In de helft van de actiegroepen zijn vrouwen in de minderheid. Bij de verzetsorganisaties (Nijmegen) treden grote verschillen op tussen de groepen. Zowel groepen met een kleine minderheid vrouwen als groepen met uitsluitend vrouwen komen voor.

Als gekeken wordt wat vrouwen doen in bewonersorganisaties kan het accent worden gelegd op de posities die vrouwen innemen, op de aard van hun interacties tijdens de bijeenkomsten en op de invloed die zij op de besluitvorming uitoefenen.

In de inventarisatie is ook informatie over posities verzameld. In grote lijnen komt hieruit het volgende beeld van de verdeling van posities naar voren: als de participatie van vrouwen aan een bepaald type organisatie lager is dan die van mannen, worden ook de posities in die organisatie minder door vrouwen bezet. Als er een meerderheid vrouwen is, worden de posities soms meer dan evenredig door mannen bezet. In de professionele actieorganisaties en de hervormingsorganisaties gaat de grotere participatie van vrouwen gepaard met een gelijke of ongeveer gelijke verdeling van posities tussen vrouwen en mannen. In de actiegroepen, waar de participatie van vrouwen lager is, bezetten vrouwen ook veel minder dan mannen de belangrijke posities. In de verzetsorganisaties echter komt het zelden voor dat vrouwen een positie bekleden, ook al zijn er organisaties met een groot aantal

vrouwen De meer gedetailleerde gegevens uit het onderzoek (observaties) stemmen met de gegevens uit de inventarisatie overeen Posities als het voorzitten van de bijeenkomsten zijn bij de actiegroepen vooral in handen van mannen Bijkomend gegeven is dat bij deze organisaties en bij de professionele actieorganisaties veel posities door beroepskrachten worden bezet Bij de actiegroepen zijn dat meer mannelijke beroepskrachten, bij de professionele actieorganisaties iets meer vrouwelijke beroepskrachten

De analyse van de roldifferentiatie, de aard van de interacties tijdens de bijeenkomsten, laat grotere en kleinere verschillen tussen mannen en vrouwen zien Mannen en beroepskrachten hebben in het algemeen een hoger aantal interacties dan vrouwen Dit verschil tussen vrouwelijke en mannelijke bewoners treedt echter niet of slechts in geringe mate op bij de professionele actieorganisaties en de verzetsorganisaties Twee patronen tekenen zich af als gekeken wordt naar de roldifferentiatie In de actiegroepen en de professionele actieorganisaties zijn de sekseverschillen relatief groot Vrouwelijke bewoners hebben een groter aandeel sociaal-emotionele interacties, mannelijke bewoners hebben meer taakgerichte interacties Bij de hervormingsorganisaties en de verzetsorganisaties zijn zo goed als geen verschillen in roldifferentiatie

Als tot slot gekeken wordt naar de mate waarin vrouwelijke bewoners invloed hebben op de besluiten die in de organisaties genomen zijn, valt op dat vooral personen die een bijeenkomst voorzitten, of die een agendapunt hebben voorbereid, invloed blijken te hebben op de genomen besluiten Bij de actie-groepen en de professionele actieorganisaties worden dergelijke posities niet of nauwelijks door vrouwelijke bewoners bezet Bij de hervormingsorganisaties en de verzetsorganisaties tekent zich qua invloed op de besluitvorming slechts in twee groepen een verschil af tussen vrouwen en mannen In de ene groep zijn vrouwen ruim in de meerderheid, bezetten ze de posities en hebben ze een groot aandeel in de besluitvorming, in de andere groep zijn juist mannen in de meerderheid, en bezetten zij de posities Dit laatste gaat samen met een groot aandeel van mannen in de besluitvorming

Wat vrouwen doen in bewonersorganisaties blijkt dus erg verschillend te zijn naar type organisatie Verschillen in aantallen en posities lijken sterk door te werken in de mate waarin vrouwen invloed uitoefenen op de besluitvorming Voor de actiegroepen en de professionele actieorganisaties zijn er sterke aanwijzingen dat vrouwen op een andere wijze deelnemen dan mannen ze zijn meer sociaal-emotioneel en minder taakgericht bezig dan mannen

Waarom nemen vrouwen deel aan bewonersorganisaties? De gegevens uit de analyse van de betekenisgevende dimensie geven antwoord op dit tweede deel van de eerste vraag van de probleemstelling Aan de participatie van vrouwen aan bewonersorganisaties valt zowel een morele, een sociale, een instrumentele en een persoonlijke dimensie te onderkennen In de morele dimensie wordt het participeren in een bewonersorganisatie gezien als een manier om bij te dragen aan een beter bestaan, niet direct voor zichzelf, maar voor een sociale categorie waarmee men zichzelf identificeert of waarvoor men zich wil inzetten Dit kunnen bewoners zijn van een buurt, of vrouwen, hoewel dit laatste weinig voorkomt Tot de morele dimensie hoort ook het participeren als uitingsvorm van principiële stellingnames over zaken

als rechtvaardigheid, gelijkheid of zorg. Gecombineerd met de sociale dimensie, het participeren als uiting van het horen bij een sociaal verband, is de morele dimensie vooral typerend voor de vrouwen uit de actiegroepen. De instrumentele dimensie, het deelnemen omwille van materiele beloningen voor zichzelf, of omwille van eigenbelang, is typerend voor de professionele actieorganisaties. De vrouwen uit de hervormingsorganisaties en de verzetsorganisaties combineren een accent op de instrumentele dimensie met een sterke nadruk op de persoonlijke dimensie, het deelnemen als een manier van persoonlijke herorientatie of persoonlijkheidsontwikkeling.

3 Machtsverhoudingen en machtsmechanismen in bewonersorganisaties

De tweede vraag van de probleemstelling luidt 'Welke machtsverhoudingen spelen een rol in bewonersorganisaties?' In het laatste kritisch commentaar, over bewonersorganisaties als democratiseringsfenomenen, zijn twee factoren aan de orde gekomen die van belang zijn voor de machtsverhoudingen in de onderzochte groepen: sekse en (professionele) positie. In de groepen waarvan naast bewoners ook beroepskrachten deel uitmaken, zijn deze beroepskrachten bijna altijd dominerend. Hun aanwezigheid levert scheve machtsverhoudingen op ten nadele van bewoners.

Sekse is een factor die niet in alle bewonersorganisaties scheve machtsverhoudingen tot gevolg heeft. Bij de actiegroepen is dat wel het geval. In de overige groepen is de machtsbalans sterk gerelateerd aan de getalsverhoudingen. Een meerderheid vrouwen gaat dan samen met evenwichtige machtsverhoudingen (naar sekse), een meerderheid mannen gaat eerder samen met een machtsbalans in het voordeel van mannen.

Het machtspotentieel van vrouwen blijkt behalve meer direct door sekse en positie, ook bepaald te worden door andere machtsmechanismen en machtsprocessen. Daarover gaat de laatste vraag van de probleemstelling: 'Met welke machtsmechanismen en machtsprocessen hebben vrouwen die actief zijn in bewonersorganisaties te maken?' In dit onderzoek ligt de nadruk op machtsmechanismen en machtsprocessen die te maken hebben met de relatie tussen de betekenisgevende, de normerende en de machtsdimensie. De relatie tussen betekenis, norm en macht is vanuit verschillende deelvragen geanalyseerd. Uit deze analyse komen vier machtsmechanismen naar voren.

Twee machtsmechanismen gaan over de totstandkoming van potentiële macht. In het proces van betekenisgeving en normering vindt, door de specifieke inhoud van bepaalde werkelijkheidsdefinities, interpretatieschema's, normen en sancties, een afgrenzing plaats van de gebieden waarop potentiële machtsuitoefening zich kan richten. Dit is het *eerste machtsmechanisme: betekenis en norm functioneren als vizier voor potentiële macht*. Bovendien structureren bepaalde werkelijkheidsdefinities, interpretatieschema's, normen en sancties de mate waarin machtsbronnen voor individuen of groepen toegankelijk zijn. Dit is een *tweede machtsmechanisme: betekenis en norm hebben voor de toegankelijkheid en het gebruik van hulpbronnen een intermediaire functie, die*

uiteraard positief of negatief kan zijn.

De twee overige machtsmechanismen gaan over het functioneren van normen als (indirecte) hulpbron. Normen kunnen op twee manieren als indirecte hulpbron functioneren. Allereerst doordat *niet iedereen een gelijke kans heeft om aan bepaalde normen te voldoen*. Zo wordt ongelijkheid gecreëerd en in stand gehouden. Dit is het *derde machtsmechanisme*. Bovendien hebben normen effecten op de verdeling van rechten en plichten. Ook zo wordt ongelijkheid gecreëerd en in stand gehouden. Dit is het *vierde machtsmechanisme*.

Deze vier machtsmechanismen maken duidelijk dat processen van betekenisgeving en normering tevens voor een deel machtsprocessen zijn. In het vorige hoofdstuk is uitvoerig ingegaan op de resultaten van dit soort machtsprocessen. De beschreven machtsmechanismen zijn in het proces van participatie in bewonersorganisaties terug te vinden.

Deelnemers aan bewonersorganisaties passen kennis over deze mechanismen toe in hun handelen. Het zou daarom niet juist zijn om dergelijke machtsmechanismen 'onzichtbaar' te noemen. De kennis die zij hierover bezitten is echter in hoge mate 'praktische' kennis. Toepassing ervan betekent niet dat zij deze kennis doorzien of onder woorden kunnen brengen. Het gaat niet om 'discursieve' kennis. Juist het feit dat deze machtsmechanismen werken op het niveau van het praktische bewustzijn geeft ze een zekere permanentie; deze kennis wordt routinematig toegepast. Voor het doorbreken van deze machtsprocessen is discursieve kennis erover een noodzakelijke (zij het niet noodzakelijkerwijs ook een voldoende) voorwaarde. In die zin zouden de resultaten van dit onderzoek gebruikt kunnen worden om de machtspositie van bewoners, en meer specifiek de machtspositie van vrouwelijke bewoners, te verbeteren.

4 Epiloog: macht en gender

4.1 De theoretische verbinding tussen gender en macht als probleem

Het theoretisch kernbegrip gender verwijst oorspronkelijk naar de sociale constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid, in contrast met de biologische constructie van vrouwelijkheid (Oakley 1972).¹ In latere uitwerkingen is het begrip preciezer omschreven, maar ook in die latere uitwerkingen blijft een theoretische verbinding met macht achterwege, zoals ook door Outshoorn (1989) geconstateerd wordt.² Macht en gender zijn beiden kernbegrippen voor vrouwenstudies. 'Het inzicht in macht voorkomt dat genderonderzoek alleen opgevat wordt als de studie naar sekseverschillen' (Outshoorn 1989: 22).

In het openbaar debat over gender en macht zijn slechts enkele aspecten van de verhouding tussen gender en macht aan de orde gekomen. De vraag of de verhouding tussen de seksen een machtsrelatie is als alle andere, of zo bijzonder dat er een nieuw machtsconcept nodig is, heeft in het debat veel aandacht gekregen (Outshoorn 1989; Davis, Leijenaar & Oldersma 1991). In Nederland wordt de verhouding tussen

de seksen meestal als een machtsrelatie als alle andere gezien (Komter 1987, Davis 1988, Gremmen en Westerbeek 1988) Ook het onderzoek waarvan hier verslag wordt gedaan, lijkt daar vanuit te gaan, door het overnemen van een gangbaar sociaal-wetenschappelijk machtsbegrip Het standpunt dat genderverhoudingen van dezelfde aard zijn als andere machtsverhoudingen, maakt echter niet duidelijk hoe de relatie tussen gender en macht dan theoretisch gelegd moet worden Als 'gender' te vinden is op velerlei niveaus, zoals uit de bespreking van verschillende genderbegrippen in de volgende paragraaf zal blijken, is macht dan aan de orde op elk van die niveaus, en zijn er dan machtsbegrippen die bruikbaar zijn op diezelfde niveaus? Zijn algemene machtsbegrippen dan ook bruikbaar in een ander (aspect van het) debat over de relatie tussen macht en gender, namelijk in de uitwerking van de vraag hoe macht werkt in de formatie of constructie van gender?

Over dit soort vragen gaat deze epiloog Het onderzoek waarvan in de vorige hoofdstukken verslag is gedaan, is daarbij referentiekader Dit onderzoek vertrekt vanuit een theoretisch perspectief op macht, dat is ontleend aan Giddens, en dat vruchtbaar is gebleken om de gestelde vragen te beantwoorden Op een aantal punten in het onderzoek is ingegaan op zaken als feminisme, vrouwelijkheid en mannelijkheid Maar hoe verhoudt zich dit alles tot het theoretisch begrip gender? In de volgende paragraaf wordt deze vraag beantwoord, na een uiteenzetting over recente genderbegrippen Vervolgens komt aan de orde hoe deze genderbegrippen zich verhouden tot het theoretisch kader van dit onderzoek Dit leidt tot de presentatie van een theoretische verbinding tussen macht en gender Vanuit deze theoretische koppeling wordt tot slot het hier gepresenteerde onderzoek *ex post facto* op zijn merites beoordeeld

4.2 Genderbegrippen

Recente discussies over het begrip gender in Nederland maken meestal gebruik van of sluiten aan bij theoretische concepten van Scott (1986), Harding (1986) of Hagemann-White (1989) Scott wordt vooral veel gebruikt in historisch onderzoek, Harding wordt gebruikt door antropologen en andere sociale wetenschappers (Jansen 1987, Davis 1988, Aalten 1991) Hagemann-White wordt gebruikt in de sociale wetenschappen (Outshoorn 1989, Davis 1989, De Bruijn 1991)

Scott constateert dat gender teveel als een beschrijvende categorie gebruikt is Zij schetst de contouren van gender als analytisch begrip in de context van verschuivingen in de geschiedwetenschap Haar definitie van gender bestaat uit twee, naar zij zelf stelt analytisch te scheiden proposities 'Gender is a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes', en 'gender is a primary way of signifying relationships of power' (Scott 1986: 1067) Scott werkt beide proposities nog iets verder uit Als basiselement van sociale verhoudingen heeft gender vier onderling gerelateerde elementen symbolen en representaties, normatieve interpretaties van de betekenis van de symbolen, politieke en sociale instituties en organisaties, en subjectieve identiteit Bij drie elementen plaatst Scott

een kanttekening. De normatieve interpretaties nemen volgens haar de typische vorm aan van een vastliggende binaire oppositie (mannelijkheid ↔ vrouwelijkheid). Zij benadrukt voorts dat gender vorm krijgt in alle politieke en sociale instituties, niet alleen in verwantschap-systemen, of alleen in produktiewijze. De analyse van identiteit moet niet alleen plaats vinden op basis van psychoanalytische inzichten, maar ook mogelijkheden scheppen voor de analyse van historische ontwikkelingen. De uitwerking van haar tweede propositie is meer theoretisch. 'To the extent that these (*gender, mv*) references establish distributions of power (differential control over or access to material and symbolic resources), gender becomes implicated in the conception and construction of power itself.' (Scott 1986: 1069) Scott maakt duidelijk dat gender vaak gebruikt is om macht uit te oefenen of macht vorm te geven. Deze machtsuitoefening bevestigt dan weer genderverhoudingen. De theoretische verbinding tussen gender en macht is dan dat 'significations of gender and power construct one another' (p. 1073). Hoe de uitwerking van de tweede propositie zich verhoudt tot de uitwerking van de eerste propositie blijft onduidelijk. Scott legt dus wel een verbinding tussen gender en macht, en ze doet dat ook expliciet, maar ze werkt deze verbinding nauwelijks uit. Haar machtsbegrip blijft vaag, en onduidelijk blijft hoe verschillende elementen van gender zich dan tot dit machtsbegrip verhouden. In de voorbeelden die ze geeft ligt het accent op de culturele symbolen en normatieve concepten.

Harding gaat uit van drie samenhangende processen die 'gendered social life' produceren. Deze drie processen vallen samen met drie verschillende niveaus van gender: gender symbolism, gender structure and individual gender. Op het symbolische niveau is gender 'the result of assigning dualistic gender meta-phors to various perceived dichotomies that rarely have anything to do with sex differences'. Op het structureel niveau is gender 'the consequence of appealing to these gender dualisms to organize social activity, or dividing necessary social activities between different groups of humans'. In haar uitwerking van dit niveau blijkt *Harding* hier vooral te doelen op de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Op het individueel niveau tenslotte is gender 'a form of socially constructed individual identity only imperfectly correlated with either the 'reality' or the perception of sex differences' (*Harding* 1986: 17-18). *Harding* legt geen expliciete verbinding met macht, wel met ongelijkheid, door haar samenvattende definitie van gender als een 'asymmetrical category of human thought, social organisation and individual identity and behavior' (*Harding* 1986: 55). Uit deze definitie komt tevens naar voren dat zij niet alleen identiteit, maar ook gedrag belangrijk vindt op het individueel niveau.

Hagemann-White presenteert een gelaagd genderbegrip met vier niveaus. Allereerst is er het niveau van de sociale categorie. Deze sociale categorie is binair, kent dus maar twee geaccepteerde posities. 'Personen die in sociale interactie (reëel of mogelijk) zichzelf zien als behorend tot één van de seksecategorieën zullen zich gedwongen voelen vervolgens van verdere niveaus van sekse/geslachtscategorieën gebruik te maken om dit duidelijk te maken' (*Hagemann-White* 1989: 37).³ Een tweede niveau is dat van ideeën en beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid, het niveau van symbolische dichotomieën van seksuele betekenis. Het in stand

houden en reproduceren van gender geschiedt volgens Hagemann-White op symbolisch niveau doordat ideale karakteristieken van mannelijkheid en vrouwelijkheid gehanteerd blijven worden. 'Deze zijn meestal verbonden met een waardenhiërarchie.' (Hagemann-White 1989: 38) De tweedeling in ideale mannelijkheid en vrouwelijkheid verschaft de symbolische middelen om gender aan gedrag toe te schrijven. Het derde niveau is dan dat van de 'geslachtsgebonden vormen van gedrag' (gendergeladen vormen van gedrag in de hier gebruikte terminologie). Hagemann-White stelt dat in sociale interactie talrijke en meerduidige interpretaties voorkomen die betekenis geven aan gedrag, maar tevens geladen zijn met genderbetekenissen. Dit betekent dat zij te plaatsen zijn op een mannelijkheids/vrouwelijkheidsschaal. Elke gedragsvorm is geladen met genderbetekenis, maar potentieel beschikbaar voor personen uit beide sociale seksecategorieën. Het vierde niveau is dat van identiteit. 'In een maatschappij met binaire seksecategorieën is een seksueel specifiek zelfbeeld nodig om in interacties te kunnen participeren.' (Hagemann-White 1989: 42) Hagemann-White ziet identiteit niet als vaststaand gegeven, maar als continue in ontwikkeling in interactie. 'Een persoon moet in staat zijn om zijn of haar gedrag te verantwoorden op een manier die verenigbaar is met die identiteit, ongeacht of dat nu relevant is voor een bepaalde handeling.' (Hagemann-White 1989: 42) Hagemann-White legt geen expliciete verbinding tussen gender en macht. Hagemann-White hanteert wel een 'historische traditie van eeuwen patriarchaat', 'sociostructurele verhoudingen van economische en politieke aard' en 'een arbeidsdeling naar sekse in de privé-sfeer' als mogelijke fundamente van genderbetekenis (Hagemann-White: 47). De relatie tussen macht en gender wordt dan impliciet zo dat scheve machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen 'gender' tot gevolg hebben. Macht als mogelijke oorzaak van gender.

De drie besproken begrippen vertonen veel overeenkomsten. Bij alle drie is sprake van een symbolisch niveau of aspect. Scott maakt dan nog onderscheid tussen de symbolen en representaties en het normatieve aspect daarvan. Ook identiteit komt bij alle drie voor, hoewel de invulling van dit begrip meer verschil vertoont. Voor Harding hoort bij individual gender niet alleen identiteit, maar ook (het niet verder uitgewerkte) 'gedrag'. Hagemann-White benadrukt een identiteit in ontwikkeling en geeft daarmee invulling aan een ook door Scott gewenst identiteitsbegrip 'dat verder gaat dan de psychoanalyse en dat historische analyses mogelijk maakt'.

Scott en Harding zien gender niet alleen op interactieniveau. In hoeverre de onderscheiden omschrijvingen die zij hanteren (respectievelijk 'social and political organisations and institutions' en 'structure') met elkaar overeenkomen, is door het algemene karakter van beide omschrijvingen moeilijk te overzien. Het lijkt er bij Harding op dat zij vooral de arbeidsdeling op het oog heeft, maar theoretisch bieden beide omschrijvingen dezelfde mogelijkheden. Hagemann-White noemt dit niveau niet. Haar genderbegrip speelt zich uitsluitend af op interactieniveau. Alleen 'sekse als sociale categorie' zou zo geïnterpreteerd kunnen worden dat het het interactieniveau ontstijgt.

Scott is de enige van de hier besproken auteurs die een expliciete verbinding legt tussen gender en macht. Jammer genoeg werkt zij deze relatie nauwelijks uit. De impliciete stelling van Hagemann-White dat macht gender kan veroorzaken is intrigerend, maar evenzeer onuitgewerkt. De verbinding tussen gender en macht op theoretisch niveau is blijkbaar moeilijk. In de volgende paragraaf wordt de theoretische verbinding tussen macht en gender uitgewerkt door aan te sluiten bij de structuratietheorie van Giddens en het daarvan afgeleide theoretisch kader van dit onderzoek.

4.3 Gender in interactie en structuur

Eerder is reeds gesteld dat, in de theoretische uitgangspunten van dit onderzoek, gender analytisch te plaatsen is binnen elk van de drie door Giddens onderscheiden dimensies. Onduidelijk is waar en hoe gender te plaatsen is. Als we de verschillende niveaus of aspecten van gender, zoals die in de uitwerkingen van Scott, Harding en Hagemann-White naar voren komen, proberen onder te brengen in het theoretisch kader van de structuratietheorie, dan valt op dat bijna alle elementen ervan zijn onder te brengen in de betekenisgevende of normatieve dimensie. Ook is er een zwaar accent op interactieniveau. Met behulp van het eerder gepresenteerde overzicht, dat kort de theoretische positie van de structuratietheorie samenvat, lopen we de verschillende dimensies en niveaus na (zie figuur 2 op p. 13).

Giddens maakt onderscheid tussen het interactieniveau en het structuurniveau. Op beide niveaus zijn drie dimensies te onderscheiden: de betekenisgevende dimensie, de normerende dimensie en de machtsdimensie. Binnen elke dimensie wordt zowel op interactieniveau als op structuurniveau gebruik gemaakt van eenzelfde medium. In de betekenisgevende dimensie zijn dat interpretatieschema's, in de normerende dimensie zijn het normen, en in de machtsdimensie hulpbronnen.

Beginnend op interactieniveau hoort tot de betekenisgevende dimensie de 'communicatie van betekenissen', die plaats vindt door middel van interpretatieschema's. Scott's 'symbolen en representaties' horen bij deze dimensie, evenals Hardings 'gender symbolism'. Harding legt in haar omschrijving van gender symbolism immers het accent op de interpretatieve kant van gender symbolism door te stellen dat het gaat om 'assigning dualistic gender meta-phors to various perceived dichotomies that rarely have anything to do with sex differences' (Harding 1986: 17). Wat Hagemann-White 'geslachtsgebonden vormen van gedrag' noemt, heeft ook met dit niveau en met deze dimensie te maken. De genderbetekenis die gekoppeld wordt aan gedrag is allereerst een interpretatie van gedragsvormen als mannelijk of vrouwelijk. Hetzelfde geldt voor de interpretatie van identiteit als mannelijke of vrouwelijke identiteit (alledrie de auteurs). Gender is dus een basis-interpretatieschema, dat de communicatie van betekenis in interactie mogelijk maakt. Bij betekenisgeving op structuurniveau maakt 'seks als sociale categorie' (Hagemann-White) ook van dit interpretatieschema gebruik.

Tot de normatieve dimensie horen op interactieniveau de 'symbolische dichotomieën van seksuele betekenis' (Hagemann-White), en de 'normatieve interpretaties van de betekenis van symbolen' van Scott

Het schema verder volgend wordt duidelijk dat geen van de drie besproken auteurs een aspect of niveau van gender heeft beschreven dat te plaatsen is in de machtsdimensie op interactieniveau. Op structuurniveau is Hardings 'gender structure' wel in de machtsdimensie te plaatsen, omdat zij het daarbij vooral heeft over de arbeidsverdeling, de verdeling van 'necessary social activities between different groups of humans'. In de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen ligt de hoofdoorzaak van de verschillen in toegang van mannen en vrouwen tot economische hulpbronnen.

Ook de door Scott genoemde 'politieke en sociale instituties en organisaties' als element van gender horen op structuurniveau. Omdat zij zowel verwantschapssystemen als de produktiewijze hiertoe wil rekenen, en daarmee benadrukt dat zij *alle* instituties en organisaties bedoelt, past dit element eerder bij het structuurniveau als geheel, dan bij een van de dimensies ervan.

Een vergelijking van drie genderbegrippen met het schema van de structuratietheorie, zoals die hiervoor is uitgevoerd, laat zien dat er nogal wat onevenwichtigheden zijn in de manier waarop gender als begrip is uitgewerkt. Op interactieniveau is bijvoorbeeld wel aandacht voor het verschil tussen de betekenisgevende en de normatieve dimensie, terwijl op structuurniveau dit onderscheid niet wordt gemaakt. Het structuurniveau komt er helemaal wat magertjes uit. Is deze onevenwichtigheid inherent aan het begrip gender, of is er sprake van een tekortschietende conceptualisering bij auteurs als Hagemann-White?

Om deze vraag te beantwoorden, wordt niet uitgegaan van het interactie- of structuurniveau, maar wordt gekeken naar de wijze waarop aspecten of elementen van gender gekoppeld zijn aan de drie media, de scharnierpunten tussen interactie en structuur. Voor de betekenisgevende dimensie is al geconstateerd dat gender als interpretatieschema functioneert dat de communicatie van betekenissen mogelijk maakt. Gender krijgt in onze samenleving een binaire vorm. Er is altijd sprake van interpretatie van gedrag en identiteit in termen van gender, en er zijn maar twee posities denkbaar, hetzij als dichotomie (identiteit), hetzij als continuüm (gedrag). Hoezeer de menselijke communicatie verstoord raakt als mensen dit interpretatieschema om een of andere reden niet kunnen hanteren, is vaker beschreven, vooral rond identiteit (zie Jansen 1987, Giddens 1989). Ook op structuurniveau is dit interpretatieschema alom aanwezig, en leidt verstoring ervan tot grote problemen (zie bijvoorbeeld de ordening van sportwedstrijden naar sekse en de diskwalificatie van verkeerd geordende atleten, of ook Orobio de Castro 1989). Dat altijd sprake is van interpretatie van gedrag en identiteit in termen van gender betekent niet dat gender altijd de meest relevante interpretatiecategorie is. Naar gelang tijd en plaats wordt gender in verschillende mate door verschillende mensen relevant geacht. Mensen kunnen gender als een latent interpretatieschema hanteren, maar het is in interactie nooit afwezig.

In de normatieve dimensie wordt aan dit interpretatieschema een normatieve waarde

toegekend, en worden er normen over vrouwelijkheid en mannelijkheid van afgeleid. Het onderscheid tussen interpretatie en norm is belangrijk. Het functioneren van het interpretatieschema gender is iets anders dan de meer inhoudelijke koppeling van mannelijkheid en vrouwelijkheid aan bepaalde normen. Hagemann-White beschrijft de relatie tussen beiden, voor wat identiteit betreft, het helderst als zij stelt dat een persoon in staat moet zijn om zijn of haar gedrag te verantwoorden op een manier die verenigbaar is met zijn of haar sekse. Veranderingen en onderhandelingen in de invulling van vrouwelijkheid en mannelijkheid zijn heel goed mogelijk en in zekere zin normaal. Het interpretatieschema 'gender' is echter wel een voorwaarde voor het bestaan van dit soort normen. Het onderhandelbare karakter van gender als norm geeft tegelijk 'seks' als sociale categorie een grote taaiheid. Aan de 'waarheid' van deze werkelijkheidsdefinitie op structuurniveau kan immers niet worden getornd. Werkelijkheidsdefinities horen niet bij de normatieve, maar bij de betekenisgevende dimensie. Ze worden beschouwd als neutrale beschrijving van de werkelijkheid.⁴

In de machtsdimensie is gender terug te vinden als hulpbron. Gender werkt niet direct als hulpbron, maar indirect. Zowel vanuit de interpretatie van mensen als mannen en vrouwen als vanuit de normeringen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, is gender een primaire categorie in de verdeling en het gebruik van hulpbronnen. Genderverhoudingen zijn altijd machtsverhoudingen. De wet van Sullerot (Sullerot 1968) is een duidelijke illustratie hiervan. Sullerot liet zien dat de verdeling van vrouwen en mannen over beroeps categorieën verband houdt met de waardering voor beroepen. Beroepen waarin veel vrouwen werken hebben niet alleen een geringere status, maar worden ook slechter betaald. Veranderingen in de verdeling van mannen en vrouwen gaan samen met veranderingen in de verdeling van hulpbronnen. Toename van het aantal vrouwen in een beroepsgroep leidt tot verlaging van status en salaris, toename van het aantal mannen in een beroepsgroep leidt tot verhoging van status en salaris. Voor de werking van gender als hulpbron is dus zowel het hanteren van gender als interpretatieschema als het hanteren van gender als norm noodzakelijk.

Samengevat in termen van Giddens' structuratietheorie is *gender een interpretatie-, normerings- en verdelingsprincipe, dat zowel op interactie- als op structuurniveau terug te vinden is. Gender werkt als medium in alle dimensies van sociale praktijken*.⁵

In de dimensie *betekenisgeving* betekent gender als medium dat communicatie tussen mensen altijd de vorm aanneemt van communicatie tussen mannelijke en vrouwelijke personen. Deze communicatie wordt ook in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid begrepen. Uiteraard kan het hier alleen om 'praktische' en niet om 'discursieve' kennis gaan. In deze dimensie krijgen zowel identiteit als gedrag een gendergeladen betekenis. Om dit te kunnen doen, wordt teruggegrepen op het structuurniveau waar seks een primaire sociale categorie is, en in onze samenleving een binaire categorie. Door dit terugvallen op de historisch geconstrueerde betekenis van gender, wordt in interacties telkens weer bevestigd dat seks een primaire sociale categorie is en welke inhoud die heeft. Als in interactie afgeweken wordt hiervan, ontstaan verstoringen die de basis zouden kunnen vormen van veranderingen in de betekenis van gender, met andere woorden, in deze mechanismen wordt de dualiteit van structuur

zichtbaar

In de *normerende* dimensie betekent gender als medium dat vrouwelijkheid en mannelijkheid als normatieve gegevens worden ingezet. Als mannelijk of vrouwelijk gedefinieerde individuen of groepen worden afgemeten tegen ideale karakteristieken van mannelijkheid en vrouwelijkheid, en verschillend gewaardeerd of gesanctioneerd naar de mate waarin zij aan deze gender-maat voldoen. Deze maat kan naar tijd en plaats een verschillende inhoud hebben, maar zal telkens gerelateerd zijn aan in instituties en organisaties vastgelegde symbolen van gender.

In de *machtsdimensie* betekent gender als medium allereerst dat gender als een directe hulpbron kan functioneren als aan mannelijkheid een hogere waardering wordt verbonden dan aan vrouwelijkheid. Dit blijkt bijvoorbeeld als vrouwelijkheid of gedrag van vrouwen gemeten wordt aan een standaard die is afgeleid van mannelijkheid of van gedrag van mannen.⁶ Deze verschillende waardering ligt aan de basis van en wordt (mede) in stand gehouden door een naar sekse ongelijke verdeling van hulpbronnen. Er is sprake van een proces dat door beide factoren in gang gehouden wordt. De ongelijke verdeling van hulpbronnen houdt de ongelijke waardering in stand, en de ongelijke waardering zorgt voor een belemmering voor verandering in de verdeling van hulpbronnen.

In interacties wordt gender bovendien als een snelle indicator voor de schatting van de beschikbaarheid van hulpbronnen gebruikt. Zo veronderstellen mensen bijvoorbeeld dat vrouwelijke sollicitanten in mindere mate beschikken over de hulpbron 'tijd', omdat zij aannemen dat vrouwen de zorg voor kinderen en/of huishouden hebben (Van Vianen 1986). In een dergelijke redenering worden genderverhoudingen op structuurniveau, waar hulpbronnen als tijd en geld asymmetrisch verdeeld zijn over mannen en vrouwen, in interacties impliciet gereproduceerd.

Nu gender geplaatst is in het theoretisch kader van de structuratietheorie, is daarmee ook de verbinding tussen gender en macht theoretisch aangegeven. Macht is dan één van de dimensies van sociale praktijken waarin gender als medium werkzaam is. In die zin zijn genderverhoudingen geen specifiek soort machtsverhoudingen. Macht werkt niet op een andere manier. Formeel theoretisch is er geen verschil. Machtsverhoudingen tussen de seksen maken wel gebruik van specifieke hulpbronnen, specifieke betekenisgeving en specifieke normeringen, en zijn daardoor wel specifiek. Via de verbindingen tussen de drie onderscheiden dimensies zoals die in dit onderzoek gepresenteerd zijn, kan de machtsdimensie van de genderverhoudingen dan op meerdere manieren bestudeerd worden: direct in termen van het bezit en gebruik van hulpbronnen, en indirect door de machts effecten van sekse als betekenisgeving en vrouwelijkheid en mannelijkheid als normering.

4.4 Macht en gender in bewonersorganisaties

In de drie vorige hoofdstukken is beschreven welke werkelijkheidsdefinities en interpretatieschema's, welke normeringen, welke machtsverhoudingen en machtswer-

kingen aangetroffen zijn. Telkens is daarbij onderscheid gemaakt tussen het collectieve niveau en het niveau van de individuele deelnemers, waarbij het accent op vrouwen lag

Gender komt in het hoofdstuk over betekenisgeving nauwelijks aan de orde. Hoe komt dat? Is de theoretische plaatsing van gender in het gebruikte theoretisch kader verkeerd? Zijn in de analyse fouten gemaakt? Er zijn twee redenen waarom de relatieve afwezigheid van gender in dit betekenis hoofdstuk niet hoeft te betekenen dat òf de geschetste theoretische conclusie òf de analyse fout is geweest. De eerste heeft te maken met het feit dat ook dit onderzoek deel uitmaakt van de sociale werkelijkheid. Gender is dan in dit hoofdstuk, evenals overigens in de andere hoofdstukken, terug te vinden in de verwijzing naar sekse als binaire sociale categorie. In dit onderzoek is deze categorisering niet ter discussie gesteld, maar in de probleemstelling overgenomen. Dat mensen bestaan als mannen en vrouwen is voor onderzoekster en onderzochten een gedeeld interpretatieschema.

Een tweede verklaring voor de relatieve afwezigheid van gender in het hoofdstuk over betekenisgeving is in het materiaal van het onderzoek zelf te vinden. Identiteit is als interpretatieschema wèl in de analyse terug te vinden. Het gaat dan om identificatie, om het zoeken van identiteit en om een koppeling met zelfwaardering. In bijna alle gevallen maken vrouwen hier niet de verbinding met gender. Zij definiëren zichzelf in gender-neutrale termen. Voor het geven van betekenis aan identiteit als interpretatieschema voor hun deelname aan de bewonersorganisatie lijkt vrouwelijkheid geen belangrijke inhoud te zijn. Ook klasse speelt hiervoor geen rol van betekenis. Identiteit als interpretatieschema heeft veel meer te maken met de door Giddens in zijn laatste werk geschetste problematiek van de laat-moderne identiteit (Giddens 1991).

Gedragsvormen worden, zoals Hagemann-White al aangaf, in interactie geplaatst op een continuum van mannelijkheid naar vrouwelijkheid. Met dit uitgangspunt zou, als het gaat om een analyse van betekenisgeving in bewonersorganisaties, wellicht meer te doen zijn dan nu gebeurd is. Voor de beschreven interpretatieschema's en werkelijkheidsdefinities is nu niet nagegaan hoe die, door verschillende categorieën, geplaatst worden op een gendercontinuum, en of en hoe deze plaatsing de nadruk die werkelijkheidsdefinities en interpretatieschema's krijgen beïnvloedt. De invulling die het interpretatieschema 'ambitie' krijgt, zou bijvoorbeeld, zoals Hofstede dat doet voor het nationale niveau, als masculien of feminien omschreven kunnen worden (Hofstede 1991: 108). Voor de vraagstelling van dit onderzoek is een dergelijke exercitie echter niet relevant. Er is ook geen materiaal verzameld om dergelijke vragen te beantwoorden.

Gender komt in het hoofdstuk over de normerende dimensie wel voor, vooral in de normatieve koppeling van 'vrouwelijke' gedragsvormen aan 'vrouwelijke' personen. In de meeste groepen blijken gendernormen in beweging te zijn. Er wordt onderhandeld over deze normen. Op individueel niveau onderschrijven vrouwen feministische normen tegelijk met normen over vrouwelijke eigenschappen. Naast gendernormen zijn ook andere normen aangetroffen, zowel op collectief niveau als op individueel niveau. In de machtsdimensie komt gender naar voren in de ongelijke bezetting van

machtsposities, en in de macht die samengaat met taakgericht gedrag in de groep. Gender is dan één van de hulpbronnen die een rol spelen. Professionaliteit is in twee typen groepen de belangrijkste andere hulpbron. Het onderzoek laat zien dat hulpbronnen geen vanzelfsprekende betekenis hebben. Wil een bepaalde hulpbron een rol kunnen spelen, dan moet die hulpbron in te passen zijn in de collectieve en individuele werkelijkheidsdefinities. Ook normeringen spelen een rol. Zo worden in groepen waar professionaliteit een belangrijke norm is, posities ook toegewezen aan personen die in sterke mate over deze hulpbron beschikken. In groepen waar de professionaliteitsnorm niet wordt onderschreven, hebben professionele personen ook geen betere uitgangspositie voor het bezetten van een positie.

Gender blijkt, zo laat dus terugkoppeling naar de onderzoeksresultaten zien, in bewonersorganisaties inderdaad een medium te zijn in alle dimensies van sociale praktijken. De onderzoeksresultaten laten echter ook duidelijk zien dat naast gender andere interpretatieschema's, normeringen en hulpbronnen van belang zijn om de deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties te begrijpen.

Hoofdstuk 1

1 Studiedag te Turnhout, België, 13 oktober 1984

2 Zie voor een goed overzicht tot 1983 Oudijk, C, *Sociale Atlas van de vrouw*, Den Haag, 1983
Meer actuele informatie is te vinden in Leijenaar, M, *De geschade heerlijkheid*, Den Haag, 1989,
Bruijn, J de, *Haar werk Vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief*,
Amsterdam, 1989

3 Zie bijvoorbeeld Gijswijt, G, *Besluitvorming en hoogbouw*, Amsterdam, 1970, Burne, J B, *Het
machtsspel van mensen*, Deventer, 1982, Turpijn, W en Veenema, H, *Bewonersparticipatie*, Deventer,
1979

4 Wet op de ruimtelijke ordening van 5 juli 1962, in werking getreden op 1 augustus 1965,
artikel 29 Zie ook Robbers-van der Borg, M G W (1991), 'Kroonberoep in de Ruimtelijke
ordening', in Buuren, P J J, *25 jaar WRO*, Deventer Kluwer, pp 147-155

5 Op deze teksten wordt nader ingegaan in het kritisch commentaar bij hoofdstuk 5

6 Hierbij wordt onder een wezenlijke verandering verstaan een verandering die tevens het hele
maatschappelijke bestel, in het geval van Castells en Pickvance benoemd als het kapitalistisch
systeem, zou veranderen

Castells, M, 'Theoretical propositions for an experimental study of urban social movements', in
Pickvance, C *Urban sociology Critical essays*, London, 1976, pp 147-174

Pickvance, C, 'On the study of urban social movements', in Pickvance, C, *Urban sociology
Critical essays*, London, 1976, pp 198-219

Touraine, A, *Mouvements sociaux d'aujourd'hui Acteurs et analystes*, Debats dirigés par Alain
Touraine, Paris, 1979

7 Bijvoorbeeld in Korsten, A, *Het spraakmakende bestuur*, Nijmegen, 1979, Hablé, R, 'In een
organisatie zijn alle mensen gelijk, zijn alle mensen verschillend' In *Marge*, 1983, pp 119-124

8 Zie Elsen, Y, en Diederien, L, *Zo iets doe je toch niet, ik zeg altijd zoiets doen mannen*
Ervaringen van vrouwen in de stadsvernieuwing, Amsterdam, 1984

9 Huijsman, C, *Meer mannen, minder mensen Participatie van vrouwen in de kraakbeweging*,
afstudeerscriptie Universiteit van Amsterdam, 1990

10 Vooral het tijdschrift *Marge* 1982-1986

11 Themagroep vrouwen Gestructureerde Samenwerking onderzoek gebouwde omgeving, *Het
wonen en de positie van de vrouw*, Amsterdam, 1982

12 Over het algemeen worden inspraak- en participatiegroepen bestudeerd door de stroming die
ik als eerste beschreven heb en die probeert na te gaan of bewoners werkelijk iets te zeggen
hebben gehad Voorbeelden zijn Burne (1976,1978), Turpijn en Veenema (1979) Binnen de tweede
stroming ligt het accent meer op de studie van stedelijke sociale bewegingen zoals de
kraakbeweging en meer grootschalige verzetsgroepen van bewoners (vaak in niet-Europese
landen) Voorbeelden zijn Castells (1976,1983), en Pickvance (1976) De Resource Mobilisation
Approach bestudeert ook sociale bewegingen, maar stelt daarbij weer andere vragen Zie voor
een uitvoeriger behandeling van deze benadering hoofdstuk 3, het kritisch commentaar in 3.5

13 De definitie van Weber luidt 'Macht bedeutet jede Chance, innerhalb einer sozialen
Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleich worauf diese
Chance beruht' Weber, M, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tubingen, 1956, p 28

14 Varianten zijn bijvoorbeeld om de potente 'macht' te noemen, en het feitelijk uitoefenen ervan invloed, om de sanctiemogelijkheid te laten vallen, of om de koppeling te leggen met de intentie van de handelende persoon

Zie voor een gedetailleerd overzicht van varianten Doorn, J van, 'Macht Begrippen en problemen' In Doorn, J van, *Organisatie en maatschappij Sociologische opstellen*, Leiden, 1966, Ellemers, J E, (e a), *Macht, machthebbers, machtelozen*, Meppel, 1969 Ook in Gremmen en Westerbeek, zie noot 19, is een goed overzicht te vinden van machtsbegrippen

15 Zie voor het gebruik van deze methodes hoofdstuk 5

16 Zie voor de methodische problemen Felling, A, *Lokale macht en netwerken Een methodologische terreinverkenning*, Alphen, 1974

17 Daarnaast moet een machtsbegrip voor haar ook kunnen uitwerken wat de samenhang is tussen het beschikken over bepaalde machtsbases en het behoren tot een bepaalde maatschappelijke categorie Tenslotte moet ook rekening gehouden worden met maatschappelijk heersende verwachtingen over de passendheid van het gebruik van bepaalde machtsbases voor verschillende groepen mensen, bijvoorbeeld vrouwen en mannen

18 Bachrach en Baratz benadrukken vooral het belang van non-decisies en het tekort schieten van de decisiemethode om deze te achterhalen

Bachrach, P, en Baratz, M S, *Power and poverty Theory and practice*, New York, 1970

19 Voor kritiek op Lukes zie bijvoorbeeld Gremmen, C C M en Westerbeek, J A, *De kracht van macht*, Den Haag, 1988

20 Onder essentialisme wordt verstaan het uitgaan van een 'werkelijk', niet-sociaal bepaald verschil tussen vrouwen en mannen Vaak wordt dit verwijt ook gericht aan auteurs die niet uit willen sluiten dat het verschil tussen vrouwen en mannen ook voor een deel niet sociaal geconstrueerd zou kunnen zijn, of aan auteurs die om politieke redenen er voor kiezen om bestaande waargenomen verschillen tussen vrouwen en mannen te benadrukken

21 Aerts, M, 'Als in een spiegel Een nagekomen recensie' in Aerts, M, (e a), *Heden, verleden, vrouwen Het vrouwelijke georganiseerd*, Amsterdam, 1986, pp 149-161

22 Vintges, K, 'De verdwenen vrouw en stijlen van vrouwelijke subjectiviteit Feminisme deconstructie en constructie', in *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 27, 1986, p 290-301

Vintges, K, 'Waarom voor de verdwenen vrouw de politiek niet alles is', in *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 31, 1987, pp 351-354

23 Zie noot 19

24 Bij de vertaling van de door Giddens gebruikte begrippen treden soms grote verschillen op Ik vergelijk hier Munters, de Wit en Doorewaard, telkens in deze volgorde Cursief is de vertaling waaraan ik de voorkeur heb gegeven

Communication *communicatie* /communicatie (betekenisuitwisseling) /communicatiepatronen, Interpretative scheme interpretatieregels /betekenischema's (symbolen, tekens, rollen) /interpretatieschema's, Signification zingeving /betekenis c q zingeving (waardering) /betekenis,

Sanction *sancties* /sancties (prikkels, straffen) /sancties,

Norms normatieve regels /normen (handelingsstandaarden) /stelsel van normen,

Legitimation *legitimatie* /legitimering (institutionele, juridische definitie van de relationele orde) /legitimering,

Power *macht* /macht (verhoudingen, dominanties, autoriteiten) /machtsacties,

Facility *hulpbronnen* /hulpbronnen allocatief, autoritatief /machtsbronnen,

Domination *heerschappij* /heerschappij (politieke orde) /overheersing

Munters, Q1, e a, *Anthony Giddens Een kennismaking met de structuraaltheorie*, Wageningen, 1985, De Wit, C, *Niet bij staal alleen*, Utrecht, 1987, Doorewaard, H, *De vanzelfsprekende macht van het management*, Assen, 1989, p 115

25 Wolfensperger, J, *Engendered structure A conceptualisation of the alliance between gender and social systems* Paper presented at the 'Gender of Power' symposium, Leiden, 1987

26 Bij deze beschrijving moet men bedenken dat de theorie van Giddens een formele, logische theorie is. De structuratietheorie is geen substantiele theorie. Giddens geeft niet zozeer strakke definities van zijn begrippen, als wel meerdere verschillende soms associatieve beschrijvingen. In deze paragraaf wordt geprobeerd recht te doen aan de breedte van de begrippen 'betekenis, norm en macht'.

27 Zie Verloo, M, en Van de Ven, H, *De kwantitatieve deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties*, Nijmegen, 1986, pp 8-15

28 Voor een meer chronologische beschrijving van het onderzoeksproces zie Verloo, M M T, 'Vrouwen in bewonersorganisaties het onderzoeksproces' In *Nieuwsbrief Werkgemeenschap Bouwen en Wonen*, januari 1989, pp 7-12

29 Er is nagegaan of het materiaal dat verzameld is voor het zogenaamde Proeftuinenproject, hiervoor gebruikt kon worden. Dit materiaal bleek niet gedetailleerd genoeg.
Zie Haberer, P, de Kleijn, G, Nicolas, P, de Wit, C, *De buurtanpak*, Den Haag, 1978

30 Dit werd mogelijk door het toekennen van extra middelen door de Katholieke Universiteit Nijmegen

31 Zie voor uitleg over de organisatie van de Rotterdamse stadsvernieuwing hoofdstuk 2

32 Over de resultaten van deze inventarisatie is uitvoerig verslag gedaan in het eerste deelrapport van het onderzoeksproject 'De kwantitatieve deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties' (Verloo en Van der Ven 1986). De resultaten ervan worden ook gebruikt in hoofdstuk 5 (zie vooral 5.3)

33 Twee bewonersorganisaties in Rotterdam, die eenzelfde voorzitter hadden, zegden de medewerking op zonder opgaaf van redenen. In een eerder stadium waren er al strubbelingen geweest tussen de onderzoekster ter plaatse en deze organisaties. Het is echter onduidelijk of niet ook problemen in de organisatie zelf reden zijn geweest om de medewerking op te zeggen.

34 Deze codes worden in de volgende hoofdstukken gebruikt als verwijzingen bij de citaten uit interviews en observatieverslagen. Zie ook noot 4 bij hoofdstuk 3

35 Hiervoor is gebruik gemaakt van de door Bales geïntroduceerde roldifferentiatie-categorieën. Met behulp van de door hem onderscheiden verschillende categorieën van deelname konden verschillen tussen vrouwen en mannen worden beschreven. De resultaten hiervan zijn uitvoeriger beschreven in hoofdstuk 5, paragraaf 5, p. 226 en volgende.

Hoofdstuk 2

1 Meer informatie over de ontwikkelingen die de onderscheiden types bewonersorganisaties hebben doorgemaakt, en over de situatie met betrekking tot deze organisaties, is te vinden in eerdere publikaties over dit onderzoek. Dit hoofdstuk is een samenvatting van deze publikaties. Verloo, M en H van de Ven, *De kwantitatieve deelname van vrouwen aan bewonersorganisaties*, Nijmegen, 1986; Ven, H van de, *De deelname van vrouwen in professionele bewonersorganisaties*, Nijmegen, 1986; Verhagen, P, *Wonen moet, elke dag! Kleine sociogenese van het bewonersverzet*, Nijmegen, 1986

2 LOS Landelijk Overleg Stadsvernieuwing; LOBH Landelijk Overleg Bijzondere Huisvesting; NVH Nederlands Verbond van Huurders

3 In 1982 trad de PvdA toe tot het College van B en W

4 Informatie over deze discussie komt uit gesprekken met sleutelpersonen

5 Informatie over de datum van oprichting is verstrekt door dhr T Huyskens, RIO, Rotterdam. Het OSOW is een meer formele organisatievorm van een eerder bestaande informele groep. Het OSOW werd drie maanden na de rellen in de Afrikaanderwijk (9-10 augustus 1972) opgericht.

6 In de VOS (Verordening Organisatie Stadsvernieuwing, Rotterdam, 1974) wordt vastgelegd dat er per wijk één projectgroep is. Per wijk wordt ook één bewonersorganisatie erkend, die dan deelneemt aan de projectgroep.

7 Vooral tijdgebrek is de oorzaak dat de inventarisatie in Rotterdam niet zo volledig kon zijn als in Nijmegen. Dit tijdgebrek is vooral veroorzaakt door het feit dat pas enkele maanden na de start van het project middelen ter beschikking zijn gekomen om het onderzoek met een deelproject in Rotterdam uit te breiden.

8 Weggemans (1990) geeft ook een overzicht van definities van woongroepen en een bespreking ervan (pp. 173 en 24-34).

9 Weggemans (1990: 36) is van mening dat Jansen het aantal woongroepen in Amsterdam te laag schat. Dat zou komen doordat veel kraakgroepen niet in het telefoonboek zijn opgenomen om de anonimiteit van de bewoners te waarborgen. Als dit zo is, speelt het ook, zij het in mindere mate, een rol in andere steden. Zelfs als Weggemans gelijk heeft, is het aantal woongroepen in Nijmegen in relatieve zin toch nog erg groot.

10 De woongroepenbeweging in Nijmegen slaagde erin om het Bouwfonds de aankoop van de verenigingspanden te laten financieren. Pogingen om dit in andere steden te herhalen, mislukten.

Hoofdstuk 3

1 In de tekst zijn citaten verwerkt uit de observatieverslagen. Dit kunnen beschrijvende zinnen zijn of genoteerde uitspraken. Na citaten volgt een verwijzing naar het paginanummer van de observatieverslagen.

2 In hoofdstuk 5 is meer informatie te vinden over de getalsverhoudingen in de groepen.

3 Verwijzingen naar citaten die beginnen met een D komen uit de observaties van beleidsvergaderingen.

4 Bij de citaten is telkens met een code aangegeven waaruit het citaat afkomstig is. Deze code moet als volgt geïnterpreteerd worden. De lettercombinatie is een verwijzing naar de groep. De actiegroepen hebben de volgende codes: ren, nib, afk, wws en dre. De professionele actieorganisaties hebben de codes wig, wik, keg en kek. De hervormingsorganisaties hebben de codes och, nih, en com. De verzetsorganisaties hebben de codes gkd of gkh, toe.

Van de cijfercombinatie verwijst het eerste cijfer naar het respondentnummer, en het tweede, of tweede en derde naar de plaats van het citaat in het interview.

Voorbeeld: com 123 is een citaat uit het interview met respondent 1 uit één van de hervormingsorganisaties, te vinden onder nummer 23.

5 Het punt van de verzakelijking speelt ook een rol in normatieve zin. Zie daarvoor hoofdstuk 4.

6 De cijfers verwijzen hier naar de betreffende variabele en naar de categorie daarbinnen. Voorbeeld: 84 verwijst naar variabele 8, arbeid, en naar categorie 4 daarvan, de nadruk op prestaties. In figuur 2 is met dezelfde nummering gewerkt.

7 Dit is overigens slechts een bevestiging van wat eerder door anderen over de kraakbeweging gesteld is (Van der Loo, Snel & Steenbergen 1984, Thoenes 1984).

8 Zie McCarthy en Zald (1977) voor hun uitvoerige argumentatie van de theoretische voordelen van dit onderscheid.

9 Tussen haakjes bij ieder interpretatieschema de frequentie waarmee er naar verwezen wordt.

10 Daarnaast heeft Schreuder kritiek op het feit dat de Resource Mobilisation-benadering pretendeert een bepaald stuk van alle sociale bewegingen te verklaren. Daarmee wordt het een ahistorische theorie.

Hoofdstuk 4

1 Giddens gebruikt het begrip 'regel' als intermediair begrip tussen betekenis en norm. Er is sprake van regels die verwijzen naar normen als er uitspraken gedaan worden over 'juist' en 'fout'. In de formulering van Giddens: 'The criterion of behavior which is rule-following is to be found in whether one can ask of that behavior if there is a 'right' or 'wrong' way of doing it' (Giddens 1979: 82).

2 Gender heeft volgens Hagemann-White, waar hier bij aangesloten wordt, plaats op vier niveaus: sekse als sociale categorie, symbolische dichotomieën van seksuele betekenis, geslachtsgebonden vormen van gedrag en seksuele gedragsidentiteit. Stereotypes zijn een raakvlak van de niveaus identiteit, gedrag en het symbolische. Stereotypering is slechts mogelijk door het dichotome karakter van de categorie sekse, en door de maatschappelijke noodzakelijkheid tot één van de categorieën te behoren.

3 Zie hiervoor onder andere Baker Miller 1976 en Schaef 1981.

4 In termen van het gehanteerde theoretisch kader blijkt het hier moeilijk een scheiding te maken tussen de interpretatieve en de normatieve dimensie.

5 'Traditioneel' is hier de gangbare, ook in het alledaagse spraakgebruik verankerde term voor dominante vrouwelijke gedragingen en houdingen in de periode vóór de zogenaamde tweede feministische golf. Ook in onderzoek wordt de term gebruikt, zie Knijn en Verheijen 1988 en Renou 1988.

6 Zie noot 35, hoofdstuk 1.

7 Omdat op drie punten professionaliteit als norm terugkomt (bij normen omtrent de uitvoering van overge taken, bij eigenschappen/vaardigheden en bij normen over de interne strategie), is deze norm gesommeerd. Daarvoor is nagegaan hoeveel personen omtrent een van deze punten de professionaliteitsnorm hanteerden.

8 Niet alle normen zijn in de homogeniteitsanalyse meegenomen. De harmonienorm wordt door alle vrouwen genoemd en is daarom niet meegenomen. Daarnaast bleken enkele normen niet te discrimineren. Ze zijn uit de analyse verwijderd. Het gaat hierbij om de normen professionaliteit, efficiëntie, doel/haalbaarheid, relatie tot de achterban, recrutering nieuwe leden, sociale omgeving, woonlasten en vrouwelijke/mannelijke eigenschappen.

9 Er zijn acht gesprekken gevoerd met sleutelpersonen. Zij hadden de volgende functies, of deskundigheid/positie:

- ambtenaar gemeente Nijmegen,
- lid ondersteuningsgroep woongroepenbeweging,
- opbouwwerker Nijmegen (ervaring verschillende buurten),
- opbouwwerker Rotterdam (ervaring verschillende wijken),
- kraker,
- contactpersoon bewoners bij woningbouwvereniging.

10 De gesprekken met sleutelpersonen en de analyse van cursussen voor bewoners vonden plaats in het kader van de scriptie van Verhagen. Meer informatie hierover is te vinden in Verhagen, P., *Wonen moet, elke dag!*, Nijmegen, 1986.

11 In termen van De Kleijn: 'De buurtaanpak als voorbeeld van ontwerp-sociologie is niet uit de lucht gevallen, maar een intelligente uitwerking en compilatie van wat zich in de praktijk aandient' (De Kleijn 1985: 137).

12 Zie in Nijmegen bijvoorbeeld de Marienburg-affaire.

Hoofdstuk 5

1 Zie ook hoofdstuk 2 voor uitvoerige informatie en bronvermeldingen

2 In Rotterdam zijn wel woongroepen, maar er is geen organisatie van woongroepen zoals in Nijmegen

3 De kraakbeweging in Rotterdam was ten tijde van het onderzoek zeer klein, en was niet georganiseerd op stedelijk of wijkniveau

4 Hierbij moet opgemerkt worden dat voor de zorggroep slechts drie vergaderingen zijn geobserveerd en dat hierdoor vertekening kan zijn opgetreden. Vijf mannelijke beroepskrachten waren slechts bij één van deze vergaderingen aanwezig, waardoor zij niet tot de vaste kern gerekend konden worden.

5 Het materiaal (de observatieverslagen) van de professionele actieorganisaties bleek niet geschikt voor een analyse van alle agendapunten. In enkele verslagen was de inhoud van de besprekingen te beknopt weergegeven.

6 De vertaling is van mijzelf.

7 Bales gebruikt voor dit probleemgebied de omschrijving 'problems of decision'. Alhoewel er duidelijk een element van besluitvorming aanwezig is in de interactiecategorieën 'stemt in, accepteert, is inschikkelijk' en 'stemt niet in, accepteert niet, geeft zich niet, helpt niet mee', kan de omschrijving 'problemen van besluitvorming' mijns inziens een verkeerde indruk nalaten. De term besluitvorming refereert daarvoor teveel aan het taakgerichte proces. Beide interactiecategorieën horen echter bij de sociaal emotionele interacties. Daarom is gekozen voor de omschrijving 'problemen van consensusvorming'.

8 Interessant is dat in de literatuur ook een tweede 'status' beschreven staat, die weliswaar minder invloed heeft op het resultaat van de groep. Het is de status van 'best liked man', tot uiting komend in een sociaal-emotionele specialisatie in positieve zin. Een dergelijke specialisatie wordt beschreven als vooral empirisch te vinden bij vrouwen (Bales & Parsons 1956, Hare, Borgatta & Bales 1966). De 'best liked person' lijkt dan een correctere omschrijving. De vraag dient zich aan of in bepaalde organisaties, waar veel sterker de nadruk ligt op de sociaal emotionele dimensie, de status van 'best liked man' misschien ook meer status met zich mee zou kunnen brengen. Concreet is dit het geval in de professionele actieorganisaties. In het kader van dit onderzoek zijn echter geen aanwijzingen gevonden om van een machtspositie van de 'best liked person' te spreken.

9 Turpijn en Venema noemen drie motivaties om positief te staan ten opzichte van het verschijnsel bewonersparticipatie, namelijk democratisering, beheersing (door de overheid) en ontevredenheid van bewoners. Ook zij plaatsen bewonersparticipatie in het kader van verschillende democratiseringsopvattingen.

10 Zo geeft Clijsen het volgende beeld van de typische inspreker: 'De gehuwde man, in de leeftijd van 35-55 jaar, met meer dan normaal opleidingsniveau, behorende tot de middelbare of hogere beroepsgroepen en actief in het verenigingsleven' (Clijsen 1972: 46-60).

11 Voor een dergelijk gevaar is ook eerder gewaarschuwd: "Toenemende institutionalisering van de participatie draagt onmiskenbaar het grote gevaar in zich van een heerschappij van een autonoom geworden participatie-technocratie, waarbij de begeleiders de technocraten dreigen te worden die vinden dat participatie geslaagd is, wanneer de mensen zich hebben onderworpen aan de door hen ontwikkelde methoden, en waarbij de bestuurders via een isolering van de participatie een buffer hebben gecreëerd om 'politiek onaantastbaar te blijven'" (Nelissen 1981: 178). Voor Nelissen is deze waarschuwing overigens geen reden om werkelijk pessimistisch te worden over bewonersparticipatie.

Hoofdstuk 6

- 1 Zie voor een korte schets van de ontwikkeling van het begrip, die ertoe leidde dat ook het 'biologische' als sociale constructie werd ontrafeld Outshoorn 1989
- 2 Outshoorn tekent hierbij aan dat sommige auteurs, zoals Davis (1989) en Scott (1986) wel impliciet uitgaan van een relatie tussen gender en macht Zoals uit de volgende paragraaf zal blijken, verschul ik hierover van mening met haar, althans wat Scott betreft
- 3 In de tekst van Hagemann-White, die alleen in het Nederlands gepubliceerd is, is gender met 'geslacht' vertaald In navolging van het gebruik in het Tijdschrift voor Vrouwenstudies verkiez ik de term gender
- 4 Voorbeelden van culturen waarin gender geïnterpreteerd wordt als een categorie met drie mogelijkheden laten overigens zien dat ook sekse als sociale categorie een sociale, dus tijd- en plaatsgebonden constructie is (Aalten 1991)
- 5 Ik ben het dan ook niet eens met Wolfensperger, die stelt dat er met betrekking tot gender sprake is van 'twofold reproduction' (Wolfensperger 1991) Gender is werkzaam in de dualiteit van structuur, dat betekent dat de structurele vorm die gender in een bepaalde maatschappij heeft, bijvoorbeeld, sekse als binaire sociale categorie in de betekenisdimensie, of patriarchaat in de machtsdimensie, steeds ge(re)produceerd wordt als in interactie van het interpretatieschema gender, of van de hulpbron gender gebruik gemaakt wordt Tegelijk hanteren mensen echter andere interpretatieschema's en hulpbronnen die terug verwijzen naar andere structurele heerschappijen en betekenisgevingen Ook daarvoor geldt de dualiteit van structuur Er is dus niet sprake van 'twofold', maar van 'multifold reproduction'
- 6 Zie bijvoorbeeld de kritiek op het 'achterstandsdenken' in het Nederlandse emancipatiebeleid zoals beschreven in Keuzekamp S en A Teunissen, *Emancipatie ten halve geregeld Continuïteit en inenting in het emancipatiebeleid*, Den Haag 1990

Literatuur

Wet op de ruimtelijke ordening van 5 juli 1962, in werking getreden op 1 augustus 1965 (1965)

Sociaal en Cultureel rapport 1982 (1982) Den Haag

Aalten, A (1991) *Zakenvrouwen over de grenzen van vrouwelijkheid in Nederland sinds 1945* Amsterdam Sara/ Van Gennep 223p

Aarts, C W A M & P G Castenmiller (1991) 'Politieke betrokkenheid en democratie' In Thomassen, J J A (red) (Ed), *Hedendaagse democratie* (pp 213-230) Alphen aan den Rijn Samsom H D Tjeenk Willink

Abma, E, L W Huberts & W J van Noort (1985) *Particuliere organisaties en macht* Leiden Onderzoeksgroep POM

Aerts, M (1984) 'Gewoon hetzelfde of nu eenmaal anders? Een feministisch dilemma' *Ter Elfter Ure*, (1986), 29(1), 4-13 Eerder verschenen in *Wending*, februari 1984

Aerts, M (1986) 'Als in een spiegel Een nagekomen recensie' In Aerts, M, U Jansz, M Mossink & J Withuis (Eds), *Heden, verleden, vrouwen Het vrouwelijke georganiseerd* (pp 149-161) Amsterdam Universiteit van Amsterdam

Afdeling Sociaal-economisch Onderzoek, gemeente Nijmegen (1984) *Woon-werkpanden resultaten van onderzoek en beleidsaanbevelingen* Nijmegen

Assen, J G M (1988) *Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid 's-Gravenhage* NIDI 237 p

Bachrach, P & M S Baratz (1970) *Power and poverty* New York Oxford University Press

Baker Miller, J (1976) *Towards a new psychology of women* Beacon Press

Bales, R F (1950) *Interaction process analysis a method for the study of small groups* Cambridge Mass

Beck, W (1975) *Democratie in de wijken Een onderzoek naar buurtacties in Nederland* Amsterdam Van Gennep

Beck, W & R Mendel (1983) *Bewonersparticipatie in stadsvernieuwingsgebieden* Amsterdam

Biemans, C, M van den Boomen & L Janssen (1983) *Opbouwwerk in vrouwenhanden* Utrecht Stichting Welzijns Publicaties

Biemans, C & L Janssen (1982) 'Opbouwwerk in vrouwenhanden' *Marge* (12)

Blok, A (1976) *Wittgenstein en Ehas, een methodologische richtlijn voor de antropologie* Amsterdam

Boomen M van den & J van der Lans (1983) 'De woongroep voertuig naar de post-verzorgingsstaat' *Marge*, 7(6), 157-160

- Briet, M, F Kroon & B Klandermans (1984) 'Vrouwen en de vrouwenbeweging' In Vlist, R van der (Ed.), *Sociale psychologie in Nederland, IV, Samenleving en individu* (pp 145-168) Deventer Van Loghum Slaterus
- Brouns, M (1988) *Veertien jaar vrouwenstudies in Nederland, een overzicht* 's-Gravenhage Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen 243 p
- Bruijn, J de (1989) *Haar werk Vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief* Amsterdam SUA 440 p
- Bruijn, J de, e a (1991) *Gender en zorg identiteit, arbeid, moraal Programma voor een aandachtsgebied* NWO/WVEO Pivon
- Burie, J (1978) 'Macht en wellust in de bouw' *Wonen TA/BK* (13), 23-31
- Burie, J B (1982) *Het machtsspel van mensen* Deventer
- Bussemaker, Jet (1986) 'De fatsoenering van het avontuur' *Marge*, 10(1), 6-12
- Bussemaker, Jet, Jos van der Lans, Geert Lovink, Jo van der Spek & Dick de Ruyter (1986) 'Carnaval der tachtigers' *Marge*, 10(1), 3-6
- Castells, M (1972) *La question urbaine* Paris Francois Maspero
- Castells, M (1976) 'Theoretical propositions for an experimental study of urban social movements' In Pickvance, C G (Ed.), *Urban sociology* (pp 147-174) London Tavistock
- Castells, M (1983) *The city and the grassroots a cross-cultural theory of urban social movements* Berkeley and Los Angeles University of California Press
- Castenmuller, P & P Dekker (1987) 'Politieke participatie van vrouwen en mannen in Nederland 1973-1986' *Acta Politica*, 12(4), 409-448
- Clijnen, A (1972) *De Nijmeegse inspraakprocedure* Nijmegen
- Cobb, R, J-K Ross & M H Ross (1976) 'Agenda building as a comparative political process' *American Political Science Review*, 70(1), 126-138
- Daalder, H (1991) 'De ontwikkeling van de parlementaire democratie in Nederland' In Thomassen, J J A (Ed.), *Hedendaagse democratie* (pp 52-84) Alphen aan den Rijn Samsom H D Tjeenk Willink
- Daenen, I (1960) *Methodes van observatie van kleine groepen, toepassing van de methode van R F Bales* Leuven Licentiaatsverhandeling Toegepaste Psychologie
- Dahl, R A (1979) *After the revolution? Authority in a good society* New Haven and London
- Davis, K (1988) *Power under the microscope Toward a grounded theory of gender relations in medical encounters* Dordrecht Foris Publications
- Davis, K (1989) 'Het geslachtsprobleem Inleiding op Carol Hagemann-White' In Sevenhuijsen, S, J Bussemaker, K Davis, J Outshoorn & J Zipper (Eds.), *Socialisties-Feministische Teksten* (pp 27-33) Baarn Ambo
- Davis, K, M Leijenaar & J Oldersma (1991) *The gender of power* London Sage

- Diederer, L (1985) 'De botsing tussen privé en politiek Vrouwen en wonen, geen organisatiebasis?' *Marge*, 9(2), 77-83
- Dijst, A H (1986) *De bloem der natie in Amsterdam, kraken, subcultuur en het probleem van orde* Leiden COMT, Fac der Sociale Wetenschappen
- Doorewaard, H (1989) *De vanzelfsprekende macht van het management Een verkennend onderzoek naar hegemoniale aspecten van de macht van het management bij automatisering* Assen/ Maastricht Van Gorcum 183 p
- Doorn, J van (1966) 'Macht Begrippen en problemen' In Doorn, J van (Ed), *Organisatie en maatschappij Sociologische opstellen* Leiden
- Ekkers, P (1981) 'Het krakersverschijnsel, konflikt en erkenning' *Stedebouw en volkshuisvesting*, 62(7/8), 326-333
- Elias, N (1982) *Het civilisatieproces, sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* Utrecht/ Antwerpen Het Spectrum Oorspronkelijke uitgave Basel 1939, onder the titel Über den Process der Zivilisation Sociogenetische und psychogenetische Untersuchungen
- Ellemers, J E, e a (1969) *Macht, machthebbers, machtelozen* Meppel
- Elsen, Y & L Diederer (1984) *Zo iets doe je toch niet, ik zeg altijd zo iets doen mannen Ervaringen van vrouwen in de stadsvernieuwing* Amsterdam NCDB
- Elsinga, E (1985) *Politieke participatie in Nederland* Amsterdam CT-Press
- Felling, A J A (1974) *Lokale macht en netwerken, een methodologische terreinverkenning* Alphen aan den Rijn/ Brussel Samson
- Fireman, B & W A Gamson (1979) 'Utilitarian logic in the resource mobilization perspective' In Zald, M N & J D McCarthy (Eds), *The dynamics of social movements* Cambridge Mass
- Foucault, M (1970) *L'ordre du discours* Gallimard
- Franke, H (1988) 'Opvoeding als doelbewuste civilisering, een penitentiair beschavings-offensief in het interbellum' *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 108-131
- Gallagher, A (1977) 'Women and community work' In Mayo, M (Ed), *Women in the community* (pp 121-142) Routledge & Kegan Paul London
- Geerlings, A M , H Jolles & L Verhaar (1971) *Over inspraak gesproken* Amsterdam
- Gemeente Nijmegen (1979) *Spelregels voor overleg en inspraak bij stadsvernieuwingprojecten in Nijmegen* Nijmegen
- Gemeente Nijmegen (1983) *Concept structuurplan* Nijmegen
- Gemeente Nijmegen (1984) *Discussienota Evaluatie Spelregels voor Overleg en Inspraak* Nijmegen
- Gemeente Nijmegen (1984) *Evaluatierapport Spelregels voor overleg en inspraak bij stadsvernieuwingprojecten in Nijmegen* Nijmegen
- Gemeente Nijmegen (1985) *Concept structuurplan Gemeente Nijmegen nota van wijzigingen en aanvullingen (met bijlagen)* Nijmegen

- Gemeentebestuur Rotterdam (1984) *De Rotterdamse bewonersorganisaties en hun bijdrage aan de gemeentelijke democratie*
- Giddens, A (1979) *Central problems in social theory* London Macmillan Press
- Giddens, A (1984) *The constitution of society* Cambridge Polity Press
- Giddens, A (1991) *Modernity and Self-Identity Self and society in the late modern age* Cambridge Polity Press 256 p
- Gifi, A (1981) *HOMALS User's Guide* Leiden Department of Data Theory, Rijksuniversiteit Leiden
- Gijswijt, G (1970) *Besluitvorming en hoogbouw* Amsterdam Siswo
- Glaser, B G & A L Strauss (1976) *De ontwikkeling van gefundeerde theorie* Alphen aan den Rijn/Brussel Samson Oorspronkelijke uitgave *The discovery of grounded theory, Strategies for qualitative research*, 1967, Aldine Publishing Company, Chicago, Illinois
- Govaart, C (1985) 'Collectief woningbeheer geen alternatief voor een kamerje huren Vijf jaar woongroepenverenigingen voor jongeren' *KU-Nieuws*, 14(30), 11
- Gramsci, A (1971) *Selections from the prison notebooks* London Lawrence & Wishart
- Gremmen, C C M & J A Westerbeek van Eerten (1988) *De kracht van macht Theoreen over macht en hun gebruik in vrouwenstudies* 's-Gravenhage Stimuleringsgroep Emancipatie-Onderzoek 164
- Guffens, T (1975) *Samenlevingsopbouw, ruimtelijke ordening en vervreemding* Deventer
- Haberer, P G de Kleijn, C de Wit, P Nicolas (1978) *De buurtaanpak* Den Haag
- Hablé, R (1983) 'In een organisatie zijn alle mensen gelijk - zijn alle mensen verschillend Over leren in opbouwwerk' *Marge*, 7, 119-124
- Hagemann-White, C (1989) 'Geslacht en gedrag' In Sevenhuijsen, S et al (eds) , *Socialisties-Feministische Teksten* (pp 33-48) Baarn Ambo
- Harding, S (1986) *The science question in feminism* Ithaca and London Cornell University Press 271 p
- Hare, A P, R F Bales & E F Borgatta (ed) (1966) *Small groups studies in social interaction* New York
- Hegt, K, J Nauta & B Teng (1985) *Verknipste democratie een onderzoek naar bewonersorganisaties en binnengemeentelijke decentralisatie*, deel 3 Amsterdam
- Hofstede, G (1991) *Allemaal andersdenkenden* Amsterdam Contact
- Huijsman, C (1989) *Meer mannen, minder mensen of nog te vroeg om afstand te nemen ? De participatie van vrouwen in de kraakbeweging in de periode 1978-1984 in Amsterdam* Amsterdam
- Irwin, G A (1979) *De participatie-kringloop* Leiden Oratie

- Jansen, W (1987) 'De vele gezichten van genus Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid' In Brugmann M (red) (Ed), *Vrouwen in opspraak Vrouwenstudies als cultuurkritiek* (pp 46-62) Nijmegen Sun
- Janssen, H (1981) *Woongroepen in Nederland* Rotterdam Erasmusuniversiteit dI I Dataverzameling 1981, dI II Demografie en huisvesting 1982, dI III Doelstellingen, organisatie en communicatie 1984, dI IV De leefwijze 1985, dI V Samenvatting 1986
- Janssen, H (1983) 'Woongroepen als nieuwe sociale formaties' *Marge*, 7(9), 157-183
- Janssen, Lenie (1982) 'Met man en macht, over machtsverhoudingen en de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen in buurtorganisaties' *Marge*, 6(4), 85-92
- Joosten, M e a (1985) *Woonwerkplanden in Nijmegen, achtergronden en politieke ontwikkelingen* Nijmegen
- Kabel, M C M (1985) *Wat vanzelfsprekend is omtrent doodgaan* Proefschrift Nijmegen
- Kanter, Rosabeth Moss (1972) *Commitment and community* Cambridge, Mass Harvard University Press
- Keuzenkamp, S & A Teunissen (1990) *Emancipatie ten halve geregeld Continuïteit en inenting in het emancipatiebeleid 's-Gravenhage* Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
- Klandermans, Bert (1984) 'Mobilization and Participation Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory' *American Sociological Review*, 49, 583-600
- Klandermans, Bert (1988) 'Ongeluk alleen maakt niet opstandig, de complexe relatie tussen ontevredenheid en protestgedrag' *Berichten over onderzoek*, 16(6), 4-10 (Eerder verschenen in Nederlands Tijdschrift voor de psychologie en haar grensgebieden 42 (1987) 5
- Klandermans, Bert , Dirk Oegema (1987) 'Potentials, Networks, Motivations and Barriers Steps towards participation in Social Movements' *American Sociological Review*, 52, 519-531
- Kleijn, G de (1978) *Samen staan we sterk* Theonerapport opbouwproces 's-Gravenhage Onderzoek Proeftuinen Rehabilitatie
- Kleijn, G de (1985) *De staat van de stadsvernieuwing* Proefschrift Utrecht 273 p
- Kleijn, G de (1989) 'No-nonsense bestuur mag democratie niet gaan overvleugelen in Rotterdam' *Namens*, 4(2), 5-10
- Klein, V (1989) *The feminine character, History of an ideology* (with a new introduction by Janet Sayers) London Routledge
- Krijn, T & C Verheijen (1988) *Tussen plicht en ontplooiing, het welbevinden van moeders met jonge kinderen in een veranderende cultuur* Nijmegen ITS
- Kok, W J P (1981) *Signalering en selectie rapport over een onderzoek naar de agendavorming van de Rijksdienst* Den Haag
- Komter, A (1990) *De macht van de dubbele moraal Verschil en gelijkheid in de verhouding tussen de seksen* Amsterdam Van Gennep 263 p
- Komter, A E (1985) *De macht van de vanzelfsprekendheid Relaties tussen vrouwen en mannen* Den Haag Vuga

- Komter, A (1983) 'De onmacht van het getal argumenten voor een intensieve methode, toegelicht aan onderzoek naar macht in huwelijksrelaties' *Kennis en methode* (3), 202-226
- Korsten, A F A & P G A M Knoers (1978) 'Inspraak in het ruimtelijk beleid' *Beleid en maatschappij* (2)
- Korsten, Arnoldus Franciscus Antonius (1979) *Het spraakmakende bestuur, een studie naar de effecten van participatie in relatie tot democratiemodellen en sociale ongelijkheid* 's-Gravenhage Vuga
- Kropman, J A & A M J Kreukels (1968) *De anonimiteit van de bewoner* Nijmegen ITS
- Kuhn, J (1986) *Kraak de vrouwenonderdrukking* Amsterdam Snpthe IWA
- Kobben, A J F (1983) 'De zaakwaarnemer' *Intermediair* (16), 1-7
- Lammers, G (1970) 'Democratisering van bedrijf en universiteit' In Braam, A (red) (Ed), *Actuele Sociologie* (pp 187-207) Assen Van Gorcum
- Lammers, J, V Peters & Th van der Weegen (1987) *Homogeniteitsanalyse* Nijmegen Paper vakgroep sociologie, RTA
- Laura, & Silvia (1982) 'Hoe strijd je tegen twee hanenlegers?' *De Groene Amsterdammer*, 13
- Lawson, R & S E Barton (1980) 'Sex roles in social movements a case study of the tenant movement in New York city' *Signs* 6 (2), 230-248
- Leijenaar, M H (1989) *De geschade heerlijkheid Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988* 's-Gravenhage SDU uitgeverij 272 p
- Loo, H van der, E Snel & B van Steenberghe (1984) *Een weekend perspectief? Nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen* Amersfoort De Horstink 247 p
- Lukes, S (1974) *Power, a radical view* London Macmillan Press
- McCarty, John D and Mayer N Zald (1976) 'Resource Mobilization and Social Movements A Partial Theory' *American Journal of Sociology*, 82 (6), 1212-1241
- Meijer, E (1989) 'Rotterdam en Amsterdam zetten elkaars woorden om in daden' *Namens*, 4 (2), 11-19
- Munters, Q J, E Meijer, H Mommaas, H van der Poel, R Rosendal & G Spaargaren (1985) 'Anthony Giddens, een kennismaking met de structuratietheorie' *Medelingen van de vakgroepen sociologie* (14)
- Nauta, A (1986) *Bewonersinvloed in Amsterdam* Amsterdam
- Nelissen, N (1984) *Experiments with local democracy in the Netherlands* Helsinki
- Nelissen, N J M (1980) 'Geinstitutionaliseerde beweging De versterking van de participatie op het terrein van de ruimtelijke ordening' In Thurlings, J M G, O Schreuder, J A P van Hoof, N J M Nelissen & J A Jansen (Ed), *Institutie en beweging* (pp 135-182) Deventer Van Loghum Slaterus
- Nelissen, Nico (1981) 'Participatie voorbode van een nieuwe lokale democratie?' *De Europese Gemeente* (11), 35-38

- Nicolas, F (1979) 'De afstand bestuur-bestuurden' In Grunfeld, F (Ed), *Gebouwde omgeving, neerslag van onze samenleving* (pp 104-120) Alphen aan den Rijn/Brussel Samson
- Noort, W van (1988) *Bevolgen bewegingen, Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* Amsterdam SUA
- Oakley, A (1972) *Sex, gender and society* New York Harper Colophon Books
- Olson, M (1977) *The logic of collective action* Cambridge, Mass Harvard University Press
- Orobio de Castro, I (1989) 'Een kwestie van orde en zeden Sekse-dichotomie en het transseksuele lichaam' In Sevenhuijsen, S, J Bussemaker, K Davis, J Outshoorn, J Zipper (Ed), *Socialisties-Feministische Teksten* (pp 49-62) Baarn Ambo
- Oudijk, C (1983) *Sociale atlas van de vrouw 's-Gravenhage* Staatsuitgeverij
- Outshoorn, J (1986) *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984* Amsterdam Vuga
- Outshoorn, J (1989) *Een irriterend onderwerp verschuivende conceptualisering van het sekseverschil* Nijmegen Sun
- Parsons, T & R F Bales (1956) *Family, socialisation and interaction processes* London Routledge & Kegan Paul
- Pennen, T van der, A Bertram, L de Boer & I van Vliet (1983) *Kraken en volkshuisvesting* Leiden
- Peper, B (1969) 'Opbouwwerk, afbraak van het opbouwwerk? Een beleidssociologische kritiek' *Mens en maatschappij*, 44 (2), 113-134
- Pickvance, C G (1976) 'On the study of urban social movements' In Pickvance, C G (Ed), *Urban sociology* (pp 198-219) London Tavistock
- Poldervaart, S (1985) 'Woongroepen en de kommuautaire traditie' In Weggemans, T, S Poldervaart & H Janssen (Eds), *Woongroepen individualiteit in groepsverband* (pp 20-54) Utrecht/ Antwerpen Het Spectrum
- Pouwels, J, A Korsten & J Kropman (1975) *Inspraak bij streekplanontwikkeling in Gelderland* Nijmegen ITS
- Priemus, H (1981) 'Geef mensen meer te vertellen over hun woning en woonomgeving' *Bouw* (23), 6-8
- Reckman, P (1971) *Naar een strategie en methodiek voor sociale actie* Baarn Anthos, Bosch & Keuning en In den Toren
- Regt, A de (1984) *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* Amsterdam Boom Meppel
- Renoù, P M (1988) *Bouwen in haar perspectief Vrouwen in verandering, consequenties voor de gebouwde omgeving* Proefschrift Utrecht Acco
- Ringeling, A B (1991) 'Democratie en bureaucratie' In Thomassen, J J A (red) (Ed), *Heden-daagse democratie* (pp 251-277) Alphen aan den Rijn Samsom H D Tjeenk Wilink

Robbers- van der Borg, M G W (1991) 'Kroonberoep in de ruimtelijke ordening' In Buuren, P J J (Ed), 25 jaar WRO (pp 147-155) Deventer Kluwer

Rotterdams instituut bewonersondersteuning (1991) *Werkverslag 1990* Rotterdam RIO

Ruyter, Dick de (1986) 'Het onbehagen in de subcultuur' *Marge*, 10 (1), 12-17

Schaeff, A W (1981) *Women's reality An emerging female system in a white male society* Minneapolis Winston

Schreuder, O (1981) *Sociale bewegingen, een systematische inleiding* Deventer Van Loghum Slaterus

Schreuder, O (red) (1985) *Moderne bewegingen* Zeist Kerckebosch bv

Scott, J (1986) 'Gender a useful category of historical analysis' *American Historical Review*, 1053-1075

Snow, David A , Louis A Zurcher, Jr, and Sheldon Ekland-Olson (1980) 'Social Networks and Social Movements A Microstructural approach to Differential Recruitment' *American Sociological Review*, 45, 787-801

Strodtbeck, F L & R D Mann (1966) 'Sex role differentiation in jury deliberations' In Bales, R F, A P Hare & E F Borgatta (Eds), *Small groups, studies in social interaction* (pp 627-637) New York

Sullerot, E (1979) *Geschiedenis en sociologie van de vrouwenarbeid* (oorspronkelijke uitgave 1968) Nijmegen Sun

Swaan, A de (1979) 'Uitgaansbeperkingen en uitgaansangst, over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding' *De Gids* (8), 5-31

Themagroep het wonen en de positie van de vrouw (1982) *Thema's voor onderzoek* Amsterdam Stichting GS

Thoenes, P (1984) *De crisis als uitdaging* Amsterdam

Thomassen, J J A (1991) 'Democratie, problemen en spanningsvelden' In Thomassen, J J A (Ed), *Hedendaagse democratie* (pp 15-34) Alphen aan den Rijn Samsom H D Tjeenk Wilink

Thomassen, J J A (red) (1991) *Hedendaagse democratie* Alphen aan den Rijn Samsom H D Tjeenk Willink

Tienen, A J M & Zwanikken, W A C (1969) *Opbouwwerk als een sociaal-agogische methode* Deventer

Touraine, A (débats dirigés par) (1979) *Mouvements sociaux d'aujourd'hui acteurs et analystes* Paris Les éditions ouvrières

Turpijn, W (1987) *In de schaduw van de volkshuisvesting, een studie over de zelfwerkzaamheid van bewoners* Proefschrift Utrecht

Turpijn, W & H Veenema (1979) *Bewonersparticipatie* Deventer Van Loghum Slaterus

Tuuk, B van der (1982) *De representatieve elite Een onderzoek naar het effect van selectieve deelname bij inspraak* Deel I tekst Breda 124 p

- Ussel, J van (1977) *Leven in communes* Deventer Van Loghum Slaterus
- Ven, H van der (1986) *De deelname van vrouwen in professionele bewonersorganisaties* Nijmegen Sociologisch Instituut
- Verhaak, C (1987) *Tussen droom en werkelijkheid een studie naar ambities van vrouwen in het betaald werk en daarbuiten* Nijmegen Scriptie Psychologie
- Verhagen, P (1986) *Wonen moet, elke dag, kleine sociogenese van het bewonersverzet* Nijmegen Scriptie Sociologie
- Verloo, M (1989) 'Vrouwen in bewonersorganisaties het onderzoekproces' *Nieuwsbrief Werkgemeenschap Bouwen en Wonen*, 7-12
- Verloo, M & H van der Ven (1986) *De kwantitatieve deelname van vrouwen aan bewoners-organisaties* Nijmegen Sociologisch Instituut
- Vintges, K (1986) 'De verdwenen vrouw en stijlen van vrouwelijke subjectiviteit Feminisme deconstructie en constructie' *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 6 (3), 290-301
- Vintges, K (1987) 'Waarom voor de verdwenen vrouw de politiek niet alles is' *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 8 (3), 351-354
- Voogt, P W & W Wiedema (1984) *Bewonersorganisaties gezien vanuit de buurt* Rotterdam ICG - Intervisie Groep Groningen
- Weber, M (1956) *Wirtschaft und Gesellschaft* Tubingen
- Weggemans, T (1983) 'De maatschappelijke betekenis van woongroepen' *Verslag van de studiedag woongroepen*, 10-22
- Weggemans, T, S Poldervaart & H Janssen (1985) *Woongroepen, individualiteit in groepsverband* Utrecht/ Antwerpen Het Spectrum
- Weggemans, T J (1990) *De regels van de woongroep* Proefschrift Tilburg Tilburg University Press
- Wekerle, G (1980) 'Women in the urban environment' *Signs Supplement*, 5 (3), 188-215
- Wester, F P J (1984) *De gefundeerde theorie benadering, Een strategie voor kwalitatief onderzoek* Proefschrift Nijmegen 260 p
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1983) *Beleidsgerichte toekomstverkenning*, deel 2 Den Haag
- Wit, C de (1987) *Niet bij staal alleen, over sociaal-culturele en ruimtelijke veranderingen in het dagelijks leven te Zuilen, nu een wijk van Utrecht* Proefschrift Utrecht
- Withuis, J (1990) *Oppoffering en heronek, de mentale wereld van een communistische vrouwen-organisatie in naoorlogs Nederland 1946-1976* Meppel Boom
- Wolffensperger, J (1991) 'Engendered structure Giddens and the conceptualization of gender' In Davis, K, M Leijenaar & J Oldersma (Ed), *The gender of power* (pp 87-111) London Sage
- Zijderveld, A (1983) *De culturele factor* Den Haag

Bijlage 1 Topicijsten inventarisatie en interviews

1. Topic-lijst inventarisatie

A Geschiedenis van de organisatie

- 1 Ontstaan (jaar) en initiatiefnemer(s)
- 2 Aanleiding
- 3 Fase (begin, opbouw, activiteiten, afbouw/reorganisatie)

B Kenmerken van de organisatie

- 1 Omvang van het territorium
- 2 Doelstelling en strategie
- 3 Hoeveelheid nagestreefde macht (schaal van Arnstein)
- 4 Aantal leden/actieve leden en aantal vrouwen daarvan
- 5 Aantal betaalde krachten en/of deskundige vrijwillig(st)ers en het aantal vrouwen daarvan
- 6 Verloop van de leden binnen de organisatie
- 7 Besluitvormingsprincipe
- 8 Besluitvorming in de praktijk
- 9 Hierarchie (formeel, informeel)
- 10 Takenpakket, taakverdeling (aandeel vrouwen en mannen)
- 11 Relaties met andere bewonersorganisaties
- 12 Relaties met externe actoren (medestanders/tegenstanders)
- 13 Relaties met opbouwwerk/buurthuiswerk
- 14 Vergaderfrequentie
- 15 Aard van het lidmaatschap (zakelijk, vriendschappelijk, intensiteit van de betrokkenheid)

2. Topicijst interviews

1 Betekenis en interpretatie van het handelen

- persoonlijke motivatie, aanleiding tot deelname
- persoonlijke doelstelling
- persoonlijke werkwijze
- persoonlijke ontwikkeling
- zelfbeeld en zelf-vrouwbeeld
- zelfontplooiing
- ambitie
- persoonlijk toekomstbeeld

2 Normen en sancties

- zelfevaluatie rolgedrag, kosten, betrokkenheid
- relatie thuis/achterban
- persoonlijk ideaalbeeld groep, functioneren in groep, positie
- feedback op gedrag
- concrete reflectie conflicten en latente conflicten

3 Macht

- zelfevaluatie invloed
- concrete reflectie beslissingen en non-beslissingen

4 Achtergrondkenmerken

- leeftijd, leefvorm, huishoudensvorm, opleiding, werk

Bijlage 2 Selectie van respondenten voor de interviews

Het hanteerbaar houden van de interviews in praktisch-organisatorische zin leidde allereerst tot een beperking van het aantal interviews. Met het beschikbare aantal van vier interviewsters werden 40 à 50 interviews uitvoerbaar geacht.

Omdat de interviews plaats vonden drie à vier maanden na het afronden van de observaties, leek het raadzaam te selecteren onder die leden van de bewonersorganisaties die enigszins regelmatig aanwezig waren geweest. Van 'incidentele' leden kon verwacht worden dat het hen meer moeite zou kosten de gestelde vragen over hun ervaringen in de bewonersorganisatie te beantwoorden. Als criterium werd geformuleerd dat respondenten aanwezig geweest moesten zijn op meer dan de helft van de geobserveerde vergaderingen.

Op basis van de typering van bewonersorganisaties is 'type groep' een belangrijke variabele. Gegeven het aantal geobserveerde groepen (14) en het maximaal haalbare aantal interviews (50), zou een gemiddeld aantal van drie à vier vrouwen per groep geïnterviewd kunnen worden. In sommige groepen is dit aantal niet gehaald, doordat er niet zoveel vrouwelijke leden waren, of niet zoveel die aan de eis van regelmatige aanwezigheid voldeden. In groepen met een zeer groot aantal vrouwelijke leden konden dan iets meer vrouwen geïnterviewd worden.

Twee kenmerken van respondenten werden verder nog belangrijk gevonden om bij de selectie betrokken te worden. De eerste is de positie van waaruit men deelneemt: beroepskracht dan wel bewoonster, de tweede is de intensiteit van de deelname aan de bijeenkomsten. Van de acht vrouwelijke beroepskrachten die bij de groepen betrokken waren, zijn er zeven geselecteerd. (Een beroepskracht had bij voorbaat geweigerd.) Alle vrouwelijke bewonersleden van de organisaties zijn ingedeeld in drie categorieën:

-leidster: vervult een actieve leidende rol,

-assertief lid: uit frequent eigen mening, maar neemt geen leidende rol op zich,

-zwijgzaam lid: neemt vaak passief deel, is aanwezig zonder deel te nemen aan de beraadslagingen en besluiten.

Op basis van de interactiescores is een toets uitgevoerd om na te gaan of deze indeling ook meer kwantitatief te onderbouwen is. Voor de Rotterdamse vrouwen is nagegaan of de interactiescores van leiders, assertieven en zwijgzamen ook werkelijk verschillen vertoonden. Dit bleek het geval: leiders hadden de hoogste score, gevolgd door assertieven, en zwijgzamen hadden een zeer lage score (Van der Ven 1986: 27).

Op grond van bovenstaande overwegingen zijn 47 vrouwen geselecteerd. De non-respons bleef beperkt tot 3. Daarmee komt het aantal bruikbare interviews op 44.

Bijlage 3 Homogeniteitsanalyse

3.1 Beschrijving

Om de mate van overeenstemming tussen de respondenten te beschrijven (althans voor wat betreft de betekenis die het deelnemen aan een bewonersorganisatie voor hen heeft), wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een homogeniteitsanalyse. Daarvoor wordt het computerprogramma HOMALS gebruikt. De termen homogeniteitsanalyse en HOMALS worden wel door elkaar gebruikt, ongeacht of het computerprogramma dan wel de analysemethode bedoeld wordt. De beschrijving in deze bijlage is ontleend aan Gifi (1981), Lammers, Peters en Van der Weegen (1987) en Assen (1988).

Homogeniteitsanalyse is een methode, en HOMALS een computerprogramma voor de meerdimensionale analyse van categorische gegevens. De gegevens bestaan meestal uit de antwoorden van een aantal objecten op een aantal nominale variabelen, waarop zowel dichotoom als polychotoom gescoord mag zijn. HOMALS is een afkorting van 'homogeneity analysis by means of alternating least squares'. Met behulp van deze analyse wordt gezocht naar gelijkenissen (homogeniteiten) tussen objecten (dit is de HOMALS-term voor individuen, cases, in dit onderzoek respondenten). Deze gelijkenissen komen in de datamatrix tot uiting in de mate waarin antwoordpatronen van objecten (respondenten) op de verschillende variabelen overeenkomen. HOMALS groepeerde objecten zo dat de groepen intern zo homogeen mogelijk zijn en extern zo heterogeen mogelijk. HOMALS geeft deze gelijkenissen weer als afstanden in een euclidische ruimte, waardoor de mate waarin objecten op elkaar lijken visueel wordt weer gegeven.

Homogeniteitsanalyse is bij de analyse van betekenis in de interviews ingezet, omdat uit deze analyse een groot aantal betekenisclusters naar voren kwam, waarbij het in eerste instantie moeilijk was om de vraag te beantwoorden of tussen de verschillende typen bewonersorganisaties verschillen in betekenisgeving optraden. Daartoe was allereerst nodig dat overeenkomsten in de antwoordpatronen van respondenten konden worden beschreven. Aangezien de gegevens van het nominale meetniveau zijn, is HOMALS een bij uitstek geschikte techniek om die vraag te beantwoorden.

HOMALS stelt niet alleen vast welke objecten op elkaar lijken, maar stelt ook de mate vast waarin de antwoordcategorieën van de variabelen overeenkomen. Deze overeenstemming blijkt uit de mate waarin de antwoordcategorieën gemeenschappelijk voorkomen bij de objecten. In het HOMALS-programma worden aan de onderscheiden antwoordcategorieën nieuwe waarden toegekend op intervalniveau. Met behulp van wat dan genoemd wordt de categoriekwantificaties kunnen ook de antwoordcategorieën afgebeeld worden in dezelfde euclidische ruimte waarin ook de objecten zijn afgebeeld.

Uit de grafische representatie kunnen drie aspecten afgelezen worden:

- 1 welke respondenten dicht bij elkaar liggen ofwel veel op elkaar lijken,
- 2 welke antwoordcategorieën dicht bij elkaar liggen, ofwel welke betekenissen van respondenten (relatief) vaak samen gaan,
- 3 welke respondenten dicht bij welke groepen van antwoordcategorieën liggen, ofwel welke betekenissen kenmerkend voor respondenten zijn.

Voor met de interpretatie van de figuren kan worden begonnen, moet worden nagegaan of de weergave van de gelijkenis tussen respondenten en betekenissen, zoals die door HOMALS wordt opgesteld, een goede weergave is van de gegevens zoals die in de datamatrix zijn opgenomen. Er moet dus worden nagegaan of het model dat HOMALS oplegt aan de data voldoende 'fit' met de oorspronkelijke data. In HOMALS zijn enkele maten opgenomen waarmee kan worden vastgesteld hoe goed de 'fit' van het model is. Allereerst zijn dat de eigenwaarden die horen bij de opgevraagde dimensies. De eigenwaarde is een maat voor het gedeelte van de variantie dat door de betreffende dimensie wordt verklaard. Wanneer een eigenwaarde groter is dan één gedeeld door het aantal variabelen, verklaart de dimensie meer dan het gemiddelde van de variantie en kan aan de dimensie belang gehecht worden. Bij het bepalen van het aantal dimensies kan, behalve op theoretische overwegingen ook afgestaan worden op de grootte van de eigenwaarde. Ten tweede levert de HOMALS-analyse per variabele een zogenaamde discriminatiemaat voor elk van de onderscheiden dimensies. Wanneer de discriminatiemaat voor een variabele op een bepaalde dimensie 1.00 is, wordt de spreiding binnen die variabele geheel door die dimensie verklaard. Wanneer een variabele op geen van de onderscheiden dimensies

een redelijke tot goede discriminatiemaat heeft, betekent dat, dat deze variabele niets gemeenschappelijks heeft met de onderscheiden dimensies en dus ook niet met de overige variabelen uit de analyse. Een dergelijke variabele zal uit de analyse verwijderd moeten worden. Als de homogeniteitsanalyse op beide aspecten een bevredigend beeld geeft, kan worden overgegaan tot de interpretatie van de figuren. Daarbij moeten de volgende richtlijnen in acht genomen worden:

1. objecten (respondenten), klassen en variabelen worden als punten in een euclidische ruimte geplaatst;
 2. respondenten met op elkaar lijkend antwoordpatronen worden relatief dicht bij elkaar geplaatst;
 3. een groep respondenten die qua antwoordpatronen veel overeen komen wordt homogeen genoemd. Verschillende homogene groepen die weinig overeenkomst met elkaar hebben zijn ten opzichte van elkaar heterogeen;
 4. respondenten met antwoordpatronen, die weinig overeenkomen met de antwoordpatronen van de meeste andere respondenten, zijn in zeker zin uniek. Zij worden aan de rand van de figuur geplaatst;
 5. respondenten met antwoordpatronen, die meer gemeen hebben met de antwoordpatronen van de meeste andere, zijn in zeker zin representatief voor de hele groep respondenten. Zij liggen meer centraal in de figuur;
 6. Een antwoordcategorie wordt tussen respondenten afgebeeld namelijk in de centroïde (=zwaartepunt) van de respondenten met een dergelijke score. Hoe dichter de respondenten-punten bij elkaar liggen, hoe meer waarde (homogeniteit) de betreffende klasse in de analyse heeft. Omgekeerd, hoe verder de respondenten-punten uit elkaar liggen, hoe geringer de betekenis van die klasse in de analyse is;
 7. als kenmerken van variabelen bij elkaar liggen, wijst dat erop dat die kenmerken vaak tezamen voorkomen. De punten van kenmerken die dicht bij elkaar in de figuur liggen, zijn dus karakteristiek voor de daarbij gelegen respondenten;
 8. op basis van de spreiding van de antwoordcategorieën van de variabelen worden de discriminatiematen van de variabelen berekend. Naarmate de antwoordcategorieën van één variabele verder uit elkaar liggen, discrimineert die variabele beter. Hoe dichter de antwoordcategorieën opeen gepakt liggen, hoe geringer de bijdrage van die variabele aan de analyse;
 9. naarmate variabelen in de figuur van de discriminatiematen verder van de oorsprong af liggen, discrimineren ze meer.
- De data van de HOMALS-analyse zijn afgeleid uit de kwalitatieve analyse van interpretatieschema's en normen uit de interviews, en uit de kwalitatieve analyse van normen uit de observatieverslagen.

3.2 Eigenwaardes en discriminatiematen van de drie homogeniteitsanalyses

3.2.1 Interpretatieschema's op individueel niveau

De technische gegevens voor de analyses in 3.4. (p. 87 e.v.) zijn:

Eigenwaardes per dimensie: Dimensie 1: 0,4879
Dimensie 2: 0,3109

Discriminatiematen per variabele per dimensie (zie ook figuur op p. 88)

variabele	dimensie 1	dimensie 2
1. Relatie zelf-groep	0.448	0.481
2. Zelfwaardering	0.613	0.307
3. Individueel belang	0.569	0.412
4. Woonbelang	0.395	0.031
5. Groepswaardering	0.589	0.641
6. Solidariteit	0.630	0.331
7. Buurt	0.504	0.067
8. Arbeid	0.037	0.447
9. Zakelijk verband	0.607	0.295
10. Strijd	0.487	0.097

3 2 2 Normen op collectief niveau

Deze analyse is uitgevoerd op drie dimensies in de derde dimensie blijken twee variabelen duidelijker te discrimineren (variabele 1 en 10) Figuren met drie dimensies zijn echter niet mogelijk een proeve met een figuur van de dimensies 1 en 3, of 2 en 3, liet geen substantiele afwijkingen zien van de nu gebruikte figuur van de dimensies 1 en 2 (zie p 137/138)

Eigenwaarden per dimensie	Dimensie 1	0.5480
	Dimensie 2	0.3768
	Dimensie 3	0.2956

Discriminatiematen per variabele per dimensie

variabele	dimensie 1	dimensie 2	dimensie 3
1 Inzet	0.387	0.120	0.813
2 Professionaliteit	0.445	0.572	0.184
3 Harmonie	0.076	0.538	0.072
4 Emoties	0.661	0.378	0.065
5 Werkwijze	0.846	0.381	0.095
6 Solidariteit	0.918	0.647	0.112
7 Autonomie	0.783	0.006	0.006
8 Relatie achterban	0.433	0.634	0.481
9 Hulp achterban	0.400	0.401	0.448
10 Gender	0.532	0.091	0.680

3 2 3 Normen op individueel niveau

Ook deze analyse is op drie dimensies uitgevoerd Hier zijn het de variabelen 3 en 8 die in de derde dimensie duidelijker discrimineren Ook hier is , omdat andere figuren (dimensie 1/2, dimensie 2/3) niet wezenlijk verschilden, gekozen voor een presentatie van de figuur van de dimensies 1 en 3 (zie p 159)

Eigenwaarden per dimensie	Dimensie 1	0.3658
	Dimensie 2	0.2925
	Dimensie 3	0.2427

Discriminatiematen per variabele per dimensie

variabele	dimensie 1	dimensie 2	dimensie 3
1 Inzet	0.062	0.403	0.000
2 Beroepskrachten	0.595	0.495	0.534
3 Beheersing emoties	0.296	0.176	0.479
4 Macht	0.446	0.125	0.451
5 Machtsmiddelen	0.516	0.347	0.061
6 Besluitvorming	0.478	0.228	0.013
7 Anders wonen	0.534	0.544	0.036
8 Feminisme	0.000	0.021	0.368

Bijlage 4 Toepassing van Bales' categorieënschema op de observatieverslagen van het onderzoeksproject

4.1 Mogelijke vertekeningen van het materiaal

Bales heeft zijn categorieënschema vooral bedoeld voor het directe scoren tijdens bijeenkomsten. Toepassing ervan eist een zeer intense training. Daenen (1960) stelt dan ook dat een correcte toepassing ervan bijna onmogelijk is. De intercodeursbetrouwbaarheid blijft vaak laag, ook als de observatievoorzieningen relatief zeer gunstig zijn, bijvoorbeeld observatie in een laboratoriumsituatie door een one-way screen met meerdere observatoren en een tijd klok. Bales maakte zelf vooral van dit soort laboratoriumopstellingen gebruik.

Voor dit onderzoek was een dergelijke toepassing van Bales' werk uiteraard onmogelijk. Sommige groepen waren veel te klein om met meerdere observatoren te werken, anderen vergaderden in omstandigheden die het observeren moeilijk maakte. Toch is Bales' categorienindeling interessant genoeg om een toepassing ervan te wagen. De categorieën zijn echter niet rechtstreeks tijdens bijeenkomsten toegedeeld, maar achteraf, op de door de observatoren uitgewerkte observatieverslagen (zie voor informatie over de codering paragraaf 4 hierna). Doordat niet rechtstreeks is gescoord, is een evidente vertekening opgetreden. De observatrice kon meestal onmogelijk iedere interactie in een groep noteren. Zij maakte dus een selectie uit de zich voordoende interacties. Het ligt daarbij voor de hand dat zij steeds ook geprobeerd zal hebben de 'rode draad' in het verslag te blijven volgen. In het algemeen valt dus een vertekening te verwachten in die zin dat de taakgerichte bijdragen eerder in het verslag terecht komen dan sociaal-emotionele categorieën, en dat 'antwoorden' eerder genoteerd worden dan 'vragen'. Tenslotte lijken ook de 'negatieve' sociaal-emotionele bijdragen wegens hun grotere dramatische werking een iets grotere kans te hebben om in de verslagen terecht te komen. Betrouwbare en precieze informatie over de omvang en de richting van de hierdoor opgetreden vertekening valt niet te geven. Daarvoor zou een vergelijking moeten worden gemaakt tussen een directe scoring en een scoring op verslagen van eenzelfde bijeenkomst. Het materiaal dat beschikbaar is, is minder volledig. Beschikbaar zijn twee letterlijke protocollen van een groep op basis van een bandopname. Helaas is er van diezelfde bijeenkomsten dan weer geen regulier observatieverslag, zodat toepassing van Bales' categorieënschema op dit protocol alleen vergeleken kan worden met het gemiddelde beeld van alle bijeenkomsten van deze groep. Het gaat om bandopnames van twee soorten bijeenkomsten van de woonwerkbandgroep: de huisvergadering en de beleidsvergadering. De scores van de bandopnames en de gemiddelde scores op basis van de verslagen zijn vergeleken door middel van een t-test.

Andere mogelijke bronnen van vertekening hebben te maken met de verschillende frequentie waarmee respondenten aanwezig zijn geweest op bijeenkomsten, en met de zeer uiteenlopende absolute scores van respondenten. Hiermee is rekening gehouden door het onderscheid tussen absolute en relatieve interactiescores.

4.2 Analyse bandopname-verslag

De gemiddelde scores op basis van verslagen en bandopnames zijn vergeleken met behulp van een t-test

	gemiddelde	t-waarde	vrijh gr	p-waarde
MB1 soc emot pos				
verslag 42	18 1595	0 04	65 91	0 968
band 26	18 0676			
MB2 antwoorden				
verslag 42	59 6782	-0 19	51 32	0 848
band 26	60 3229			
MB3 vragen				
verslag 42	13 3591	-1 43	46 06	0 159
band 26	17 3169			
MB4 soc emot neg				
verslag 42	8 8033	3 41	62 82	0 001
band 26	4 2926			

Uiteraard is deze controletest slechts een indicatie voor de werkelijk opgetreden vertekening. Op basis van de resultaten ervan lijkt echter geen sprake te zijn van grote vertekeningen. We kunnen concluderen dat slechts bij één van de vier categorieën een significante vertekening lijkt op te treden, namelijk bij de scores voor 'sociaal-emotioneel negatieve bijdragen aan de interactie'. Van de mogelijk verwachte vertekeningen die hiervoor zijn genoemd, namelijk een relatief te hoge score op B2 'taakgericht antwoorden', een relatief te hoge score op B3 'taakgericht vragen' en ook een relatief te hoge score op 'sociaal-emotioneel negatieve bijdragen', treedt dus alleen deze laatste op. Bij de interpretatie van de conclusies is hiermee rekening gehouden.

4.3 Absolute en relatieve scores

Het basismateriaal bestaat uit individuele scores van respondenten op de 12 Bales-categorieën. Het gaat daarbij om absolute aantallen. Een score '4' op Bales '8' betekent dan dat voor deze respondent in de observatieverslagen vier keer geconstateerd werd dat zij/hij 'vroeg om opinies, evaluaties, analyse of gevoelens'.

Het basismateriaal bevat daarbij allereerst een bron van vertekening omdat sommige respondenten maar op een of twee bijeenkomsten van een groep aanwezig zijn geweest, en anderen wel drie of negen keer. Deze laatste respondenten hebben dus een veel hogere kans op een hogere absolute score. Om dit effect te elimineren is voor elke respondent allereerst voor iedere Bales-categorie de absolute score gedeeld door het aantal bijgewoonde bijeenkomsten. Op deze wijze werd dus voor elke respondent de score op elke Bales-categorie teruggerekend naar een score per bijeenkomst.

Een tweede bron van vertekening bleek gelegen in het feit dat sommige subcategorieën systematisch een hogere absolute totaalscore hadden dan anderen. Zo bleek bijvoorbeeld in de actiegroepen de totaalscore per bijeenkomst gemiddeld op 15,73 te liggen, terwijl de waarde voor de professionele actiegroepen 21,16, voor de hervormingsorganisaties 18,58 en voor de verzetsorganisaties 21,22 bedroeg. Ook de gemiddelde totaalscore voor vrouwen was lager dan die voor mannen (17,66 versus 19,61). De verschillen in absolute interactiescores zeggen uiteraard iets over de intensiteit van de interactie en de relatieve dominantie van bijvoorbeeld mannen in de interactie. Deze verschillen zijn ook beschreven.

Willen we echter ook uitspraken kunnen doen wat betreft verschillen in soorten interactie-categorieën, dan moeten we corrigeren voor het effect van deze verschillende absolute aantallen. Daartoe is voor iedere respondent de totaalscore op 100 gesteld. De score op de verschillende Bales-categorieën wordt daardoor een uitspraak over het relatieve aandeel van deze categorie in het totale aantal interacties van een respondent. Om nieuwe vertekeningen te voorkomen zijn respondenten met een absolute aantal totaalscore van 4 of minder niet meer bij de analyse betrokken. Van de 298 respondenten resteren er daardoor nog 249.

De in de tekst van paragraaf 5.5 gehanteerde begrippen zijn:

- absolute interactiescore: aantal interacties per categorie per bijeenkomst
- relatieve interactiescore: relatieve aandeel van één van de twaalf interactie-categorieën in het totale aantal interacties van een respondent, per bijeenkomst

4.4 Codering

De codering van het materiaal vond plaats in drie stappen. Eerst hebben twee codeurs dezelfde groepen gecodeerd. Beide coderingen zijn met elkaar vergeleken. Waar de categorieën van Bales duidelijk voor meer dan een uitleg vatbaar waren, is een regel geformuleerd om deze ambivalenties op te lossen. Deze regels bleken goed toe te passen. Ze zijn gebruikt voor de definitieve codering. Het ging om de volgende regels:

- keuze tussen categorie 3 en 4: Als onduidelijk is of iemand instemt of een suggestie geeft, omdat iemand instemmend een verdere detaillering suggereert. Als de reactie meer volgend is code 3, als de reactie meer sturend is code 4.
- keuze tussen categorie 3 en 5: Soms herhaalt iemand de opinie van een ander (al of niet met diens instemming). Dit echoen is een vorm van instemming code 3. Alleen als iemand echt nieuwe argumenten toevoegt code 5.
- keuze tussen categorie 5 of 6: Een mededeling en een mening zijn vaak moeilijk van elkaar te scheiden. Als er ook maar de geringste subjectiviteit te bekennen valt code 5.

- keuze tussen categorie 7 of 8 Kies hier code 7 als gevraagd wordt naar meer objectieve, zakelijke gegevens, en code 8 als naar een interpretatie gevraagd wordt
- keuze tussen 8 en 9 Vragen die 8 scoren vragen naar interpretatie, probleemdefiniering Code 9 is bestemd voor vragen met een beleids- of strategiekarakter
- keuze tussen categorie 10 of 12 Code 10 scoren als iemand het vooral met de besluitvorming oneens is Code 12 als de negatieve reactie zich tegen personen richt
- keuze tussen categorie 5 of 10 het 'niet eens zijn' impliceert vaak ook het uiten van een opinie Als een persoon het niet eens is, maar niet openlijk daarvan blijk geeft, bijvoorbeeld door een tegengestelde mening te uiten na iemand anders code 5 Als er ook een negatieve teneur te bespeuren valt code 10
- Code 6 ook gebruiken als iemand iets doet in de vergadering (iets halen, iemand opbellen, iets uitrekenen)
- Code 12 gebruiken als iemand iets niet gedaan heeft, waartoe hij/zij zich verplicht had Ook gebruiken voor scherpe interrupties
- Code 11 ook gebruiken als iemand aangesproken wordt, maar niet reageert

Bijlage 5 Analyse scholingsmateriaal

Het scholingsmateriaal en de handleidingen zijn geanalyseerd op de volgende aspecten

- adviezen en uitspraken over het extern handelen van bewonersorganisaties
 - definitie van de positie van de bewonersorganisatie,
 - advies over middelen,
 - advies over strategie
- adviezen en uitspraken over het intern handelen van bewonersorganisaties
 - erkenning individuele belangen,
 - advies inzake onderlinge conflicten,
 - advies over omgang met elkaar,
 - belangrijke eigenschappen en vaardigheden van leden
- toonaard bijvoorbeeld afstandelijk, persoonlijk, belerend, beleefd

Het volgende scholingsmateriaal is geanalyseerd

- Over bewonersscholing, Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming (NCDB), (1983)
- OBASA- scholingsmap , NCDB (1982)
- Cursus bewonersorganisatie, Werkplaats Opbouwwerk Noord Nederland (WONN), (1978)
- De bewonerscursus, leren in opbouwwerk, WONN (1982)
- Scholingsmap bewonersorganisatie en stadsvernieuwing/ volkshuisvesting, SUWK (1984)

Dit scholingsmateriaal is meestal bestemd voor beroepskrachten ofwel bewoners die behoefte hebben aan deskundige ondersteuning

Bovendien zijn de volgende handleidingen geanalyseerd

- Dat regelen we zelf, Werkgroep 2000 (1984)
- Een veiliger buurt, ANWB (1986)
- Actie voor een veiliger straat, Stop de kindermoord (1985)
- Stap voor stap naar een veiliger buurt, Komitee '50 is te veel' (1984)

Dit materiaal is meer gericht op bewoners (groepen) die behoefte hebben aan praktische informatie en tips

De volgende cursussen zijn speciaal gericht op vrouwen

- Handleiding vrouwen en nieuwbouw, NCDB (1982)
- Ruimte en wonen, Stichting woonbewust (1985)
- Ruimte maken, vrouwen en gebouwde omgeving, Stichting Burgerschapskunde, Nederlands Centrum voor Politieke Vorming (1985)
- Zo iets maak je toch niet, ik zeg altijd dat doen mannen, NCDB (1983)

Binnen de kraakbeweging is het volgende materiaal gebruikt

- 'Kraakinfo' Vogelenbuurt Utrecht (1981)
- artikelen uit Bluf, 1985, 1986 (15 artikelen)

Er zijn geen handleidingen of cursussen gevonden die zich alleen richten op de woongroepenbeweging

Summary

Power and gender in urban social movements

This book is a study of urban social movements in the Netherlands in the eighties. The analysis in this book concentrates on power relations and power mechanisms *within* urban social movements. Empirical analysis is one dimension of the book. The theoretical elaboration of the analysis of power is building on the work of Felling, Komter, Foucault, but mainly Giddens. Three central questions are used as a reference point for the analysis. First, what do women do in urban social movements and why? Secondly, what power relations are playing a role in urban social movements? And thirdly, what power processes and mechanisms do women face who are active in urban social movements? In the chapters three, four and five this empirical analysis is presented.

In addition to this empirical analysis the book offers four theoretical discussions. They are put forward in the critical comments at the end of the chapters three, four and five, and in the epilogue that concludes the book. The first discussion on the Resource Mobilisation Approach, at the end of chapter three, concentrates on the interpretation of the motivation to participate in social movements. In the second critical comment, at the end of chapter four, the central question is whether civilisation processes have an certain autonomous drive, or whether they are directed rather heavily by deliberate attempts by certain actors. In the last critical comment the question is if the interpretation of urban social movements as a form of participatory democracy is right, meaningful and complete.

The book finishes with a last theoretical discussion. An attempt is made to incorporate gender in the proposed theoretical framework on power, thereby offering a solution to the difficulties of the connection between gender and power that are put forward by authors such as Outshoorn, Leijenaar, Oldersma and Davis.

In chapter *one* the central questions of this study, the theoretical framework and the methods are presented. The theoretical framework is an elaboration of Giddens' structuration theory. As this study concentrates on power processes and power mechanisms within urban social movements, power is the central concept. In Giddens' theory power is a dimension of all social practices. Power in interaction involves the use of facilities that are distributed inequally within a domination structure. The use of these facilities is (re)producing this domination structure. The dimension of power is not separated from other dimensions in social practices. If signification is fundamentally structured in and through language, language at the same time expresses aspects of domination; and the codes involved in signification have a normative force. Building on these theoretical statements the question of power mechanisms and power processes can be translated as: how is power exercised in urban social movements by the use of interpretative schemes, norms and sanctions in these organizations.

For the empirical analysis fourteen organizations were selected from an inventory of

urban social movements in Nijmegen and Rotterdam. Material was collected by using interviews and observations of meetings.

Four types of urban social movements are distinguished, differing in the amount of power they pursue, and in the kinds of strategies that are adopted. The amount of power that is pursued can be restricted to a small goal, or aiming at changing society as a whole. Strategies can be strictly legal, or surpassing the boundary of the legal; they can be based on the use of professional staff or not. Action groups and action organizations are both aiming at a small change in power, and adopting legal strategies. They differ in the use of professional staff. Reform organizations and resistance organizations are both aiming at a more substantial change of power relations. Reform organizations use only legal strategies, resistance organizations use also illegal strategies.

Chapter *two* gives a brief historical review of urban social movements in the Netherlands in the period 1965-1985. Action groups and professional action organizations are facing a process of regulation through the seventies and eighties. Institutionalisation, change of issues, increase in scale and sometimes professionalisation are keywords in the developments. Action as a strategy is replaced by negotiations. It becomes increasingly difficult to succeed. In Nijmegen, women participate in smaller numbers than men, whereas in Rotterdam a larger number of women is participating.

Reform organizations are trying to change ways of living. These organizations defend the interests of people who do not choose to live in a nuclear family, but rather in new ways of living such as collective living groups. Men and women participate in equal numbers. In Nijmegen these organizations have developed a system of associations which buy houses and rent them to their members. Attempts to persuade regular housing corporations to build accommodation for these households have not been successful.

The organizations from the squatter movement are labeled as resistance organizations. The squatter movement in the Netherlands at first put an emphasis on non-violence as a strategy. At the beginning of the eighties, however, conflicts between authorities and squatters polarized, and violent incidents occurred, mainly in Amsterdam and Nijmegen. Halfway the eighties, a violent and a non-violent branch of the squatter movement could be distinguished. In Nijmegen only the non-violent branch was really organized. Resistance organizations started to legalize their position and concentrated on developing new combinations of working and living in squatted buildings. Participation of women varies greatly between various groups.

In chapter *three* the first part of the empirical results is presented: an analysis of the dimension of the communication of meaning at individual and group level. Important questions are: how does the group define its goals, strategies, opponents? What are the terms women use to explain their participation? Which interpretative schemes do they use? Are there any differences in the definition of the situation or in the use of interpretative schemes between the four types of organizations?

At the group level differences between the four types are clear. In action groups specific goals prevail. Professionals are defined as group members mostly, and more rarely as advisors or negotiators. Professional action organizations resemble action groups, with the exception of one group. This group defines itself as caretaking managers for the neighborhood. This definition derives from the professional staff and is transferred successfully to the group members by means of schooling and explanation.

In reform and resistance organizations two problems arise regarding the communication of meaning. Some groups lack a shared definition of the situation. As a consequence every action in these groups has to start with negotiations on this definition. The second problem is the occurrence of conflicting definitions within one group. Both organizations concentrate highly on the internal management and routine business in the definition of their actions. Almost all organizations have a very negative image of the parties they are confronting.

At the individual level the richness of the interpretative schemes that women use to describe and explain what participation means to them is striking. Basically, three different fields are covered. Referring to the field of the self, interpretative schemes are about self-fulfilment, identity and self-interest. Referring to the field of the organization interpretative schemes prove to be on neighbourhood, the specific goal of the group, work, belonging to a social group and solidarity. Interpretative schemes like residents power, world change and feminism belong to the third field, the field of the political. All women mention several interpretative schemes in the interview.

Differences between the four types of organizations, analyzed by means of a HONALS analysis, are clear. Women who are active in action groups interpret their participation as neighbourhood struggle. Professional action organizations seem to be first and foremost organizations to their female members where one has a certain position, a certain self-interest. Women from reform and resistance organizations resemble each other in that they typically have a very self-centered interpretation of their participation; identity and self-interest are the most prominent features.

The critical comment at the end of this chapter confronts the results of the empirical analysis with the elaboration of the Resource Mobilisation approach by Klandermans. According to Klandermans individuals have three motives to participate. The collective motive is about the value and the expectation of success of the collective good that is pursued by the group. The social motive is about the reactions of others to the individual decision to participate, and the material motive is about expected costs and benefits. The confrontation proves that many interpretation schemes that are put forward by women can not be fitted into these three motives. A more comprehensive classification is developed. The significance of participation for its members can be classified in four dimensions: the social dimension, on belonging to a social group; the moral dimension on interpretations related to choices about moral principles; the personal dimension, on interpretations relating participation to a process of personal development; and finally the instrumental dimension on the balance between costs and benefits.

In chapter *four* the empirical analysis of the normative dimension is presented. Questions at stake here are: what are norms at the individual and group level? How are they sanctioned? Are there differences between the four types of organizations?

At the group level norms prove to be on the behaviour of members, on the behaviour of the group and the rank and file, and on gender. Gender norms vary from traditional norms to a 'contested traditional' norm. Differences between the four types can be found. In action groups and professional action organizations two patterns occur. One is called 'professional caretakers', stressing professionalism, regulation of emotions and caretaking. The second is called 'harmonious organizations', valuing dedication, representativeness, harmony and efforts toward professionalism. In reform and resistance organizations two other patterns prevail: a pattern of absence of norms, called 'non-organizations', and a pattern of 'counter-cultural' norms trying to combine harmony, expression of emotions, efforts toward professionalism and businesslike behaviour.

The set of norms that are prominent at group level can be traced back at the individual level, albeit with more differentiated contents. Norms on housing are new. Norms on harmony, dedication, feminism and efficiency are mentioned by all or large numbers of women, regardless of type. Other norms prove to be more closely connected to specific types of groups. Women participating in action groups subscribe to norms defending the position of residents. Women from professional action organizations put forward norms that stress the importance of functioning as a professional democratic organisation. Women from reform and resistance organizations have a similar norm pattern, which is called 'license to dream', characterized by a total absence of norms on strategy and the regulation of emotions, combined with norms on assertiveness and norms on alternative ways of living.

The critical comment at the end of chapter four concentrates on the presence of norms on the regulation or expression of emotions. Are these empirical results in agreement with Elias' theory on the civilisation process? According to Elias, regulation of emotions is part of the ongoing civilisation process, as a result of the increasing interdependence between people, the increasing differentiation of functions in society and the growth of state interference. Civilisation in this theory is the result of the mutual attuning of behaviour, not of deliberate actions. The empirical results of this study give some foundation to the theoretical relation between increasing interdependence, increasing state interference and the regulation of emotions. However, several problems arise in the application of the theory. Contrary to the theory, the process of regulation of emotions seems to be not just a matter of mutual attuning of behaviour, but also the result of a civilisation campaign, executed by professionals. Some groups have norms that oppose civilisation, and this cannot be explained satisfactorily. For this reason, the civilisation theory would have been a too small theory to ground this study.

In chapter *five* the dimension of power in organizations is analysed by different methods, starting with an analysis of numbers and positions. The following analysis of the decision-making process shows in which phase of the agenda building process

a decision has been taken; it shows what barrier proved to be insurmountable if a decision had not been taken, and it assesses which actor had a major say in the decisions that were taken. The analysis of the decision-making process shows the importance of positions for influence on decisions. People who chair a meeting or prepare items on the agenda are more likely to be influential. The limited influence of women in the decision-making process in action groups and professional action organizations goes hand in hand with small numbers of women on these kinds of positions. In reform and resistance organizations differences between women and men in decision-making or in the occupation of positions are less prominent, and coincide with differences in the numbers of men and women members.

Bales' interaction process analysis provides the framework for the analysis of the interactions of men and women in the organizations. In general men have higher interaction scores than women, and professional members have higher interaction scores than members. But this is not always the case. Men and professionals also have the highest score on the influential interaction category of 'answers'. Female members have a higher proportion of social-emotional interactions, male members have a higher proportion of task-oriented interactions. These differences between men and women, professionals and members are smallest in the resistance organizations, and also quite small in reform organisations. Differences between men and women are most prominent in action groups. Differences between professionals and members are most prominent in professional action organizations.

The complex relation between meaning, norms and power is the most important part of this chapter. Four power mechanisms can be distinguished here. Two mechanisms structure the establishment of potential power. As the result of specific definitions of the situation, specific interpretation schemes and specific norms, specific fields are delineated that are open for the potential exercise of power. Meaning and norm act as a viewfinder for potential power. This is the first mechanism. The second mechanism is that meaning and norm have an intermediating function in the accessibility of facilities and resources that could be used in the exercise of power. The third and fourth power mechanisms are about the indirect use of norms as a power resource. Norms can be a power resource in two ways: because not all people have the same opportunity to live up to certain norms, and secondly, because norms have effects on the distribution of obligations and rights. In this analysis it becomes clear how processes of the construction and the communication of meaning, and processes of the construction and sanctioning of norms are at the same time processes of the construction of power.

What is called organizational culture in other studies is regarded in this study as the sum of the dimension of the communication of meaning and the normative dimension. Differences between the four types of organizations are then summarized in a comprehensive account of the differences in organizational culture and their different consequences for the (potential) exercise of power. In action groups two different organizational cultures are distinguished: neighbourhood struggle and caretaking for the neighbourhood. In both cultures the potential power of professionals is large, but it is at its highest in the culture of caretaking, because of its

accent on resources such as expertise, information and relations. In two groups traditional gender norms undermine potential power positions of women. Two general norms accentuate inequality: the efficiency norm benefits professionals, and the harmony norm gives women extra obligations. Women define their goal as obtaining power as a group thereby obscuring possibilities to obtain power positions within the group for themselves. They put more emphasis on self-fulfilment. Feminist norms are present, but on an abstract level, and counterbalanced by norms on feminine attitudes. It seems not surprising from these consequences of the organizational culture on power that women have very few power positions in action groups.

Some professional action organizations have a culture labeled 'professional caretaking'. In this culture professionals possess resources such as expertise, information, identity and (hu)manpower. In the one organization with a different culture, that is called 'harmonious action', the power potential of professionals is more limited. Women as members are oriented towards the organization and towards self-fulfilment, thereby opening the possibility of aiming at power positions. Feminist norms are a second support for this, but the importance of the norm on professionalism is again benefitting professionals. This norm makes it more difficult for women to translate power positions into real influence on the decisions.

The culture of reform organizations seems to be mainly about 'keeping the organization running'. Absence of norms, absence of a shared definition of the situation, conflicts about the definition of the situation are all major obstacles to power in the most general sense: the possibility of getting things done. Conditions for the potential exercise of power are more favourable in one 'countercultural' organization. The potential power of women is limited in two groups by rather traditional gender norms. The emphasis on autonomy and on a 'license to dream' are also limiting, but the effect of these norms is restricted by the tolerance for uncertainty in these groups.

The culture of the resistance organizations is 'searching for change', on the level of working and living as well as on the level of the functioning of the organization or the search for new identities. As a consequence, definitions of the situation are constantly under discussion. The lack of a shared interpretation framework is the most important obstacle to potential power. Women in these groups resemble the women from reform organizations, they are more concerned with personal change than with the exercise of power in the organization or the world at large.

Chapter five ends with a critical comment on democracy. If democratisation had been the theoretical framework of this study, the main questions would have been: did residents/tenants/squatters gain more power over the years? Did they take decisions themselves and did they take decisions on an equal basis? The answer to the first question is that action groups and professional action organizations did not gain more power. Although the professional action organizations had a better starting position they were not able to reach their goals. Reform groups were relatively autonomous, and were able to maintain this autonomy, but only at the cost of defending it constantly. They were unsuccessful in their attempts to let the authorities do something. In the process of changing illegal self-determination to legal

self-determination the resistance organizations lost power.

In action groups and professional action organizations there is inequality in the exercise of power between professionals and members. In addition, it is clear that women and men do not decide equally. Numbers of women and men are important. A larger number of women is favourable to a more equally power potential. However, whereas a majority of women coincides at best with an equal distribution of power, a majority of men turns the balance to the male members.

As the conclusions are that in most groups there has been no change in the power balance between the organisations and different authorities, and that there is no equal participation of men and women, members and professionals in the organizations, it seems that these organizations are not a successful form of democratisation. The problems that arise, however, can be understood within the framework of theories on democracy. With one exception. The importance of personal reorientation, not as a result of participation, but as an more autonomous goal, cannot be understood in this framework.

Women who are active in action groups act from a perspective of participation in a democratisation process. Women in professional act from a perspective of participating in new bureaucracies. For women in reform and resistance organizations it seems that their participation is better described as a 'rite of passage' in a very suitable spatial context. This perspective can be understood in Giddens' theoretical perspective on the development of politics in high modernity. Democratisation is then a part of an emphasis on emancipatory politics, whereas this new emphasis on identity is part of the more high modern accent on life politics.

Chapter six starts with a direct answer to the central questions of this study. These conclusions are followed by an epilogue, a reflection on the merits of this study and its theoretical framework for the ongoing discussion on the theoretical connection between power and gender. In the debate on the relation between gender and power only a few aspects of this relation have been taken into consideration. The most important question has been to assess whether gender relations can be understood as power relations which are essentially not different from other power relations, or whether gender relations are so specific that a new power concept is needed for their full apprehension.

Authors like Komter, Davis, Gremmen and Westerbeek take the position that gender relations are power relations which are not really different from other power relations. By building on Giddens' structuration theory this study implicitly assumes the same position. In the epilogue, however, another type of question is put forward. It is the question how the theoretical relation between gender and power has to be seen. If gender can be distinguished on several levels, as is assumed in the theoretical concepts by Scott, Harding and Hagemann-White, is power then at stake at every level? And if it is, which power concepts can be used? And how is power working in the construction of gender? Although Scott, Harding and Hagemann-White distinguish several levels in their gender concepts, they fail in incorporating power.

In the epilogue, the theoretical framework on power of this study is used to assess where the different levels or aspects of gender could find a place: on what level, in what dimension. To do this, gender is connected in every dimension to the medium, the pivoting point between interaction and structure. Gender in this framework is then a principle of interpretation, norm and resource. Consequently, gender is to be found both on the level of interaction and on the level of structure.

By framing gender into the theoretical framework on power, the connection between gender and power is made clear. Power is one dimension of social practises, and in this dimension of power gender is a specific medium in the construction and distribution of resources. In that sense gender relations are a specific kind of power relations. But there are also indirect power effects deriving from the construction and the use of gender interpretation schemes and gender norms.

Turning back to the empirical results, gender is indeed found to be a medium in all three dimensions. The results make it also clear, however, that there are other interpretation schemes, norms and resources, besides gender, that are important to be able to understand the participation of women in urban social movements.

Curriculum vitae

Mieke Verloo werd in 1950 geboren te Kortrijk, België. Na het volgen van de oude humaniora (Latijn-Wetenschappen) aan het Lyceum Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen te Kortrijk, koos zij voor een universitaire opleiding in Nederland. Ze behaalde het kandidaatsexamen sociologie in 1972 en het doktoraal examen planologie in 1975. Zij was werkzaam als onderzoekster bij het IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek te Tilburg tot 1980, bij het Sociaal Cultureel Planbureau in 1982, en bij de universiteit van Nijmegen in 1983. Haar overige werkzaamheden lagen op het terrein van de coördinatie van emancipatie-onderzoek, bij de VBEO te Rijswijk, van 1980 tot 1982 en de STEO te Den Haag in 1988. Zij verzorgde onderwijs op het terrein van vrouwenstudies en planologie op de universiteiten van Tilburg, Nijmegen en Utrecht. Van mei 1984 tot februari 1988 was zij aangesteld bij ZWO, Stichting voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek voor de uitvoering van het onderzoek waarvan in dit boek verslag wordt gedaan. Van januari tot mei 1990 was zij verbonden aan de Promotiewerkplaats te Nijmegen. Sinds mei 1992 is zij als universitair docent vrouwenstudies verbonden aan de vakgroep politicologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Haar publicaties liggen op het terrein van de volkshuisvesting, bewonersacties, emancipatiebeleid en bewonersorganisaties.

Wie heeft het voor het zeggen in bewonersorganisaties en waarom? Sinds de jaren zestig hebben bewoners van een wijk, woongroep of kraakpand zich vaak verenigd om tegenwicht te kunnen bieden aan de verschillende overheden. Met de hoogste democratische idealen togen de bewonersorganisaties aan het werk. In de jaren tachtig blijkt van de directe democratie in werkelijkheid weinig terug te vinden. Machtsverhoudingen en -mechanismen werken vaker in het voordeel van beroepskrachten en deskundigen dan van bewoners, vaker in het voordeel van mannelijke dan van vrouwelijke bewoners.

Verloo komt tot deze conclusie op basis van een gedegen onderzoek naar de werking van de macht in bewonersgroepen. Behalve de klassieke vragen wie de belangrijkste posities bezet en wie bepaalt wat er besloten wordt, onderzoekt de auteur welke macht werkelijkheidsdefinities, interpretaties en normen hebben.

Observaties en interviews maken tevens duidelijk hoe vrouwelijke leden van bewonersorganisaties zelf hun deelname interpreteren, wat ze belangrijk vinden en aan welke normen ze zich willen houden.

Ook theoretisch biedt dit onderzoek nieuwe inzichten. De auteur draagt een oplossing aan voor de problematische verbinding tussen gender en macht door deze twee begrippen voor het eerst in een coherent kader te plaatsen. Hierbij combineert zij het op Giddens gebaseerde theoretisch kader met ideeën van Scott, Harding en Hagemann-White.

Mieke Verloo (1950) is planologe en als docent vrouwenstudies verbonden aan de vakgroep politicologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Zij publiceerde eerder over volkshuisvesting, emancipatiebeleid, en bewonersacties en -organisaties.

ISBN 90-6222-240-4

9 789062 222407